

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXI. KÖTET

2019. 1. FÜZET

Hans Jordan 16. századi kolozsvári polgár családi bibliájának német nyelvű feljegyzései

*

A szászok és a fejedelmi tábla a 16. században

*

A kora újkori Erdély bíraskodása „alunézetből”. Pistaki Lukács prókátor levelezéséről
(1567–1595)

*

Források Erdély és Havasalföld 16. század végi politikai kapcsolataihoz

*

Törökök az asztalnál, törökök a városban. Bocatius János és a török képe Magyarországon

*

Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemiszák

*

„Az Felséged praefecturája szegény hazánknak szabadságának nagy romlására volt” –
A kincstári igazgatás tisztviselői Bethlen Gábor uralkodása alatt

*

Adalékok Inczédi Pál működéséhez I. Apafi Mihály fejedelemségének idején

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2019
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Feyné Vincze Mária, Ilyés Szilárd Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője

Kovács András

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Robert Offner

Hans Jordan 16. századi kolozsvári polgár családi bibliájának német nyelvű feljegyzései

1. Hans Jordan családi bibliája

A kolozsvári születésű Thomas Jordanus von Klausenburg a 16. század legjelentősebb erdélyi származású orvosa volt. Életrajzírói egy 1581-beli portréja alapján 1539-et jelölték meg születése évéeként.¹ Binder Pál, brassói történész 1976-ban pontosította ezt az adatot, ugyanis a nagyszombeni Brukenthal Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött Újtestamentum Martin Luther fordításában: *Das new Testament* (Straßburg, 1525), Thomas Jordanus édesapjától, Hans Jordantól származó bejegyzésekre bukkant.² Felfedezése utat nyitott a későbbi morvaországi főorvos (*Protomedicus*) családi körülményeit megvilágító értékes forrás elemzéséhez is.³ Arnold Huttmann brassói orvos és orvostörténész Bindernek a *Karpatenrundschau* című hetilapban megjelent rövid közleményére támaszkodva ettől kezdve születési évéeként az 1540-et adta meg,⁴ de nincs jele annak, hogy ő maga részletesebben foglalkozott volna Hans Jordan első alkalommal itt közzétett feljegyzéseivel.⁵

Dr. Robert Offner (1960) – orvostörténész, orvos, Universitätsklinikum Regensburg, robert.offner@ukr.de

A tanulmány magyar fordítását Papp Éva (BBTE, Kolozsvár), jelentős javítását dr. Gálfi Emőke (EME Kutatóintézete, Kolozsvár) és Kovács András prof. (EME) végezték, amiért a szerző hálás köszönetét fejezi ki.

¹ David Czvittinger: *Specimen Hungariae Literatae. Virorum eruditione clarorum natione Hungarorum Dalmatarum Croatarum Slavorum atque Transylvanorum vitas scripta elogia et censuras ordine alphabetico exhibens.* Francofurti–Lipsiae 1711. 186–188; Christian Wilhelm Kestner: *Medicinisches Gelehrten-Lexicon.* Jena 1740. 433; Franz Martin Pelzl–Adaugustus Voigt–Ignaz von Born: *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten Von Ihren Leben Und Werken. Thomas Jordan von Klausenburg.* Dritter Theil, Prag 1777. 20–24.

² Paul Binder: *Ein Buchdeckel erzählt. Nachtrag zu einem Aufsatz über Thomas Jordan.* *Karpatenrundschau* XLIV (1976). 19. sz. 6.: „A következő bejegyzést találtam egy a Brukenthal Nemzeti Könyvtár tulajdonában levő Luther Bibliában, amely Johann Jordané, a megnevezett orvos édesapjáé volt: Im jar 1526 bin ich Hans Jordan in Sibenburgen gein Klausenpurk erstlich kemen samt meynen [1526-ban jöttem én Hans Jordan először Erdélybe, Kolozsvárra, az enyéimmal együtt]”. Papp Éva fordítása. Az évszám helyes olvasata 1520.

³ Paul Binder: *Medici clujeni din secolul al XVI-lea.* Anuarul Institutului de Istorie XXX(1990–1991). 199–206. Itt Binder is 1540-t jelöli meg születési évéeként.

⁴ Arnold Huttmann: *Thomas Jordanus (1540–1585).* = *Ostdeutsche Gedenktage. Persönlichkeiten und historische Ereignisse.* Bonn 1984. 35–37. (<http://kulturportal-west-ost.eu/biographien/jordanus-thomas-2>. Letöltés: 2018. dec. 27.).

⁵ Lásd A. Huttmann publikációs jegyzékét. Arnold Huttmann: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen.* Hg. Robert Offner. Hermannstadt–Sibiu 2000. 493–506. Arnold Huttmann hagyatékában (Siebenbürgen-Institut, Gundelsheim/Neckar, Németország) sem található erre a bibliára vonatkozó feljegyzés.

A német nyelvű, zömében jól olvasható kézirásos feljegyzések Hans Jordan kolozsvári tanácstagnak a nagyszebeni Brukenthal Nemzeti Könyvtár és Levéltár V/III. 856. (régi: IX, K, c) jelzet alatt őrzött családi bibliájában találhatóak.⁶

Hans Jordan eddig szinte ismeretlen volt. Fiáról, Thomas Jordanusról szóló szócikkében Joseph Trausch utalt ugyan arra, hogy a kolozsvári reformátor, humanista nyomdász és író Heltai Gáspár (Kaspar Helth) egy 1551-ben kiadott könyvecskéjét Hans Jordannak ajánlotta, személyéről azonban más adattal nem rendelkezünk.⁷ Hans Jordan szóban forgó kézirásos bejegyzései így módon személyét új megvilágításba helyezik, és új adatokat tartalmaznak családjáról és társadalmi helyzetéről is.⁸ Jegyzetei középpontjában, a családi események mellett a kolozsvári városi tanács, illetve magisztrátus választásai állnak, ennek ő 1535-től volt tagja. Hans Jordan feljegyzései így a 16. századi Erdélyből származó német nyelvemlékek sorába illelnek, amelyek Thomas Jordanus családjának a történetét is értékes adatokkal gazdagítják.⁹

2. Hans Jordan nyelvezete, dialektusa és származása

Thomas Jordanus szüleinek migrációs hátterére vonatkozóan létezik ugyan egy utalás, nevezetesen Brünn/Brno város internethonlapján: „Tomáš Jordán szász bevándorlók leszármazottja volt, akik Északnyugat-Erdélyben telepedtek le.”¹⁰ Az adat forrását azonban nem tüntették fel, de feltételezhető, hogy Alexander Rittmann brünni orvostörténész véleményére vezethető vissza, aki azonban nem pontosította, hogy a szász minősítés alatt szászországi vagy erdélyi szászokat ért-e.¹¹

⁶ A V/III. 856 (régi jelzet: IX, K, c) jelzettel ellátott német nyelvű Újtestamentumban, Hans Jordan családi bibliájában fellelhető feljegyzések digitális másolatát Alexandru Munteanu úrnak, a nagyszebeni Brukenthal Nemzeti Könyvtár igazgatójának köszönöm. Átirását lásd a Függelékben. Az előső tábla belső oldalán az aláírás bélyegzője mellett két erdélyi, Kolozsvárhoz köthető, feltételezhetően a biblia későbbi tulajdonosait jelölő szász hangzású név is olvasható: *Martinus Sëller Colosvariensis Anno 1615 Octobris*, mellette az *MS AD 1606* monogram és évszám, alatta pedig *Andreas Budacherus*.

⁷ Az ajánlás sajnos nem ellenőrizhető, mivel a kötetnek egyetlen példánya sem lelhető fel. Joseph Trausch – Friedrich Schuller: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv Bd 7/I. Unveränderter Nachdruck. Köln 1983. (A továbbiakban *Schriftsteller-Lexikon*) 238.; Gedeon Borsa: *Alte Siebenbürgische Drucke. (16. Jahrhundert)*. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 21) Köln 1996. (A továbbiakban Borsa: *Drucke*) 59–60. Johann Spengenberg protestáns imakönyve, amelyet először 1543-ban adtak ki Wittenbergben: *Trostbüchlein mit christlicher Unterrichtung, wie sich ein Mensch bereiten soll zu einem seligen Sterben*. Gesammelt und zusammengesetzt aus christlichen Prediger Schriften durch Casparem Helth, Pfarrern zu Klausenburg, 1551. Klausenburg [Helth und Hoffgreff], RMNy 94 / RMK II 51. A kiadvány megjelenésekor (1543) Heltai maga is wittenbergi diák volt.

⁸ A magánélet alapvető fontosságú eseményeinek (keresztelő, házasság, halálozás) megörökítése a család bibliájában széles körben elterjedt szokás volt a keresztény világban egészen a 20. századig. Egyes kiadók erre a célra még üres lapokkal is ellátták a bibliákat.

⁹ Nem találunk utalást rá a 16. századi német kézirásos nyelvemlékekről szóló összefoglalásában. Joachim Wittstock–Stefan Sienerth (Hrsg.): *Die deutsche Literatur Siebenbürgens. Von den Anfängen bis 1848*. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks Reihe B, Wissenschaftliche Arbeiten). München 1997. 87–106.

¹⁰ Brno város hivatalos honlapján (<https://www.brno.cz/obcan/vyznamne-osoby-a-vyroci/slavne-osobno-sti/?pg=detail&idosobnosti=63>) a város híres személyiségei között olvasható csehül a következő utalás: „Tomáš Jordán byl potomkem saských přistěhovalců, kteří se usadili v severozápadním Sedmíhradsku“ <https://www.brno.cz/obcan/vyznamne-osoby-a-vyroci/slavne-osobnosti/?pg=detail&idosobnosti=63> (2018. december 26.). A szerző fordítása.

¹¹ Alexander Rittmann: *Thomas Jordanus primus publ. Medicus Moraviae (Eine biographische Skizze aus den Jahren 1540-1585)*. Allgemeine Wiener medizinische Zeitung XIII (1868). nr. 29, Dienstag, den 21 Juli 1868.

Hans Jordan kéziratának tartalmi vizsgálata és nyelvének filológiai-dialektológiai elemzése cáfolja Thomas nevű fia több életrajzírójának azt a véleményét, hogy apja erdélyi szász lett volna. Bibliái bejegyzéséből Hans Jordan származása ugyan nem derül ki, csak annyi, hogy Anna Selge nevű feleségével 1520-ban telepedett le Erdélyben, Kolozsvárott. Az első oldal néhány sorát a könyv száma és a könyvtár ex librise takarja el. Az olvasható szövegtöredék azt sugallja, hogy a letakart szövegrész a származási helyre vagy a megtelepedés helyére vonatkozó utalásokat tartalmazhat („Az első napon a [...]” vagy „június 24-én [...] várra jöttem” stb.).¹²

A kézirat átírása, még ha minden egyes szavát nem is sikerült megfejteni és teljes bizonyossággal értelmezni, lehetővé tette tartalmának elemzését és nyelvezetének dialektológiai vizsgálatát. Azt reméltük, hogy a nyelvjárás megállapításával közelebb kerülhetünk a család eredetéhez. Az első nyelvelemzést a bécsi Peter Wiesinger nyugalmazott nyelvészprofesszor végezte el:¹³

„Amennyiben Bécszet vagy Budát feltételeznél Ön Hans Jordan származási helyének, úgy az írásmódja semmiképpen nem egyezik meg sem a bécsi keletbajor, sem az erősen bajor behatású budai német írásmóddal. [...]

Értékelés: Habár a magánhangzók egybeesése és a középfelnémet *e* helyett a nürnbergi *ae* használata – északbajor lehet, ezek érvényesek a kelet-középnémetben is. Erre utal nemcsak a hangsúlytalan szótagok ereszkedése, a *h* kiesése és az *vff* (hacsak nem az erdélyi *off*-ot helyettesíti, dacára annak, hogy más szövegekben *auff*-ot írnak), hanem az *y* és *v* maradványai is, amelyek a középfelnémet *i* és *û* helyett állnak a *'blyben'* és *'vz'* esetében. Lehetséges a *'Dochter'* is, más erdélyi szövegekben is előfordul, úgyszintén az elszigetelt kezdeti *p*, mint az (önmagában bajor) *'priff'*-ben. Számos nyelvjárásban, így a bajorban és a kelet-középnémetben is hiányzik a kétpontos (umlautos) betűk jelölése.

Hans Jordan szövege több írástáj jellegzetességeit foglalja magába. Valószínűsíthető talán, hogy ezek együtt Prágában fordultak elő. Úgy tűnik, hogy Jordan nyelvezetét Erdélybe érkezése előtt számos dialektális hatás érte, és számos írásbeli szokást vett fel, melyekből alapvetően Bécs és messzemenően Buda középbajor jellegű helyesírása válik ki.

Mivel azonban a bejegyzések 1520 és 1545 közöttiek, nem zárható ki, hogy a reformáció nyelvezetének kelet-középnémet vonásai – ha részlegesen is – már jelen vannak. Ebben az esetben az írásban tükröződő nyelvszokások tökéletes származtatása már nem lehetséges. Az mégis elmondható, hogy Jordan nyelvszokásainak alapjait az északbajortól észak felé kell keresni.”

Ezzel nagyrészt egybevágó a szakvéleménye a nagyszombati Sigrig Haldenwang erdélyi szász germanistának és dialektológusnak, valamint kolléganőjének, Doris Sava docensnek,

(A továbbiakban Rittmann: *Thomas Jordanus*) 239–240. A legrégebbi életrajzi forrás, ahol származására vonatkozó adat van, Weszprémi műve. Ő Jordant erdélyi szász származásúnak tartotta. Az újabb szerzők is átvehették ezt Weszprémitől, sőt némelyiküknek sikerült összetéveszteni az erdélyi szászokat Szászország lakóival. Lásd Stephanus Weszprémi: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza (Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia)*. I. Bp. 1960. (A továbbiakban Weszprémi: *Succincta medicorum*). 148–153.

¹² 3. kép. A 'leuithivirn' szó a Lewthweyn (1472) kolozsvári személynévre utalhat. Lásd Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Buk. 1982. (A továbbiakban Binder: *Közös múltunk*) 202.

¹³ Em. Prof. Dr. Peter Wiesinger bécsi professzor (Universität Wien, Germanistik) 2016. november 15-én a szerzőhöz intézett levele. Segítségét a szerző hálásan köszöni.

akik a bibliafeljegyzések szerzőjét szintén felnémet nyelvterületről származtatják.¹⁴ Hermann Scheuringer professzor, a Regensburgi Egyetem Germanisztikai Intézetének tanszékvezetője is hasonló véleménnyel van Jordan nyelvjárásáról.¹⁵

Összefoglalva elmondható, hogy Hans Jordan nem volt erdélyi származású. Anyanyelvét valószínűleg a felnémet nyelvterületen (délnyugaton) sajátította el, habár a középnémet (szász) befolyás is feltételezhető. Wiesinger professzor szakvéleménye szerint esetében a Nürnbergtől északra eső frankföldi nyelvterület egészen Thüringiáig és Szászországig terjedő sávja jöhet szóba. Az sem zárható ki, hogy gyermek- vagy ifjúkorában változott a lakóhelye is. Származási helyének pontosabb meghatározása azonban további források nélkül nem lehetséges.

3. Új adatok a kolozsvári Jordan családról

Hans Jordan feljegyzései családtörténeti szempontból is rendkívül fontosak. Ezek szerint Anna nevű feleségétől származó *Margarethe* (szül. 1525) nevű leánya 1540-ben, 15 éves korában ment férjhez Mod András szabómesterhez, aki a magyar centumpáterek, százférfiak között szerepelt már 1535-ben, 1554-ben pedig királybíró volt.¹⁶ Megjegyzendő, hogy 1555. március 13-án az azonos nevű Mod András testvérel, Mod Györggyel együtt iratkozott be a wittenbergi egyetemre; *Margarethe* tehát a mostohaanyjuk lehetett.¹⁷ A házaspárnak volt még egy Anna nevű leánya, a nagyszebeni Caspar Hutter (Süveges) későbbi felesége, és egy Peter nevű fia.¹⁸

Hans Jordan *Anna* nevű lánya (szül. 1529) 1544-ben ment férjhez, ugyancsak 15 évesen, Anton Hertzoghoz, akinek neve (Antonius Herczegh) a szász centumpáterek listáján szerepel,

¹⁴ „Mivel Hans Jordannál a felnémet befolyás hangsúlyos, a felnémet tájakról kellett Erdélybe bevándorolnia. Kelet-középnémet és felnémet vonások jellemzik a tipikusan erdélyi helyesírási változatokat.“ Dr. Doris Sava docens nyelvész 2016. november 30-i levele a szerzőhöz. Őt és dr. Sigrid Haldenwangot a segítségükért a szerző hálás köszönet illeti.

¹⁵ „[...] Hans Jordan szövege véleményem szerint az anyanyelvétől eltávolodó fejlődést mutat, amely nekem nagyon dél-délnyugatnémetnek tűnik, kettős magánhangzóval pl. a ‚guett‘-ben, de még mindig a délnyugatnémet ‚blyben‘-nel. Olyan jellegzetességeket, melyek származását pontosabban behatárolhatóvá tennék, nem ismerek fel [...]“ Prof. Dr. Hermann Scheuringer (Regensburgi Egyetem, Germanisztika Tanszék, DIMOS) 2016. november 24-én a szerzőhöz írt levele. Hálásan köszönöm segítségét és gondolatébresztő tanácsait.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), R 374 – Kolozsvár városra vonatkozó iratok, II. sorozat, IV. kötet – Vegyes iratok, 2a csomag, f. 14r. Az adatokat dr. Pakó Lászlónak, a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület történész kutatójának köszönöm.

¹⁷ Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. (Fontes Rerum Scholasticarum 4.) Szeged 1992. (A továbbiakban Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása) 8, 59. sz. és 67, 653. sz.; Binder: *Közös múltunk* 286. Az említett Mod András (II) és György, valamint Mod Borbála Mod András szabómesternek korábbi házasságából származó gyermekei voltak. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Mod András (II) Wittenberg előtt már 1553-ban beiratkozott Odera-Frankfurt egyetemére. Ha ő Mod András szabómesternek *Margarethe*vel kötött házasságából született volna, akkor csupán 12 éves lett volna. Mod György az egyik alapító tagja a wittenbergi Coetus Ungaricusnak. Vö. Szabó András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. Bp. 2017. 197. Mod Borbála Nyíró Kálmán királybíróhoz ment feleségül (1577). Vö. Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României, Cluj-Napoca. Primăria orașului Cluj, Socotelile orașului Cluj, 1/II, 45. A másolatot és a regesztát dr. Bogdándi Zsolt és dr. Gálfi Emőke történészeknek köszönöm.

¹⁸ Vö. Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României, Cluj-Napoca. Primăria orașului Cluj, Socotelile orașului Cluj, 1/II, 45. A másolatot és a regesztát dr. Bogdándi Zsolt és dr. Gálfi Emőke történészeknek, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatóinak köszönöm.

és aki 1558-ban a királybírói tisztséget is betöltötte.¹⁹ Az 1533-ban született *Katharina* Jordan szintén 15 évesen ment nőül Peter Beckhez, feltételezhetően Lorenz Beck városbíró fiához.²⁰ Szembetűnő, hogy Hans Jordan leányai férjük révén a város legelőkelőbb polgári rétegébe kerültek. Házasságuk a jövőbeni sikeres házassági stratégiájának és anyagi jólétének bizonyítékai.

Rövid krónikájában a családapa feleségének (Anna) 1539. március 31-én bekövetkezett halálát örökíti meg, és ott jegyzi fel, hogy még ugyanazon év július 6-án újránősült. Második feleségét *Magdalenának* hívták, a feljegyzésekből azonban az ő származása sem derül ki. Hans Jordan második házasságából származó gyermekeinek a neve is a német, esetleg szász köznyelv használatára enged következtetni. A családi biblia bejegyzésének megfelelően a házaspárnak négy fia született: *Thomas* 1540. július 11-én, *Sebastian* 1542. január 6-án, *Stefan* (1544) nem érte meg az egyéves kort sem, míg egy második *Stefan* 1545. július 20-án jött a világra. A bejegyzés végén, más kéz írásával a *Hannes* keresztnév és egy olvashatatlan családnév áll.

Thomas Jordanus testvéreiről csak annyi ismert, hogy apja első házasságából származó féltestvére, Hans/Johannes Jordan 1550-ben a wittenbergi egyetemre iratkozott be.²¹ Fennmaradt egy 1575. október 27. után Bécsből kelt levele közeli barátjához, Berzeviczy Mártonhoz, Báthory István, akkor még erdélyi vajda kancelláriájának a titkárához. Ebben megemlíti, hogy Erdélyből származó feleségével és három gyermekével hazájától távol, valószínűleg Bécsben él, és egy általa Berzeviczynek küldött könyvről (*Historia Bohemica*) is ír, melyet féltestvére, Thomas 1570-ben adott ki Bázelen. A levélváltás indítéka egy Thomas megbízásából végbement pénzügyi tranzakció volt.²² Stefan (Steffan) Jordanról (1545–1577?), Thomas másik testvéréről csupán annyit tudunk, hogy Bonfini történelmi művének Mátyás királyról szóló részét, amely 1565-ben Heltai Gáspár kiadásában jelent meg Kolozsvárott, 1569-ben eljuttatta bátyjának, de 1577-ben már nem élt.²³

A kolozsvári Jordan család leszármazása:

1. Hans Jordan, *1500 körül, Dél-Németország – †1567 körül, Kolozsvár
 - I: Anna [Selge] † 1539. 04. 01. Kolozsvár
 - 1.1. Margarethe *1525. 06. 09., férje: Mod András, 1540. 11. 11.

¹⁹ Binder: Közös múltunk 213, 277, 282.

²⁰ Uo. 287.

²¹ Szabó – Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása 1022. sz.* 100.

²² Szabó Károly: *XVI. századi magyar magyar tudósok levelei*. XV. Jordanus János (?) Berzeviczy Mártonhoz, kelet nélkül (1575). Történelmi Tár 1881, 4. füzet. 491–492. Maga Szabó azt hitte, hogy ezt a levelet Thomas Jordanus írta, annak ellenére, hogy az aláírás egyértelműen Johannes Jordantól származik. A levél német fordítását dr. Peter Paulynak (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Egyetem Bonn, Aloisiuskolleg Bonn) köszönöm. Úgy tűnik, hogy Berzeviczy mindkettőjüket, Johannes és Thomas Jordanust is ismerte. 1577-ben ugyanis a kolozsvári atyai háznál igénybe vették közvetítői szolgálatait. Stefan (II.) Jordan halála után ugyanis eladta a kolozsvári Óvárbán lévő apai házat. A jelentős, 1350 forintos bevétel egy részét Berzeviczy Márton kancellár vette át Bornemissza Gergely kolozsvári királybírótól és továbbította – valószínűleg Thomas Jordanusnak Brünnebe. Ez ellen tiltakozott néhány családtag később a kolozsvári tanácsnál. Vö. Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României, Cluj-Napoca. Primăria orașului Cluj, Socotelile orașului Cluj, I/II, 144–146. A másolatot és a regesztát dr. Bogdándi Zsolt és dr. Gálfi Emőke kolozsvári történészeknek köszönöm. Lásd Binder: Közös múltunk 281.

²³ „*D. Thomae Iordano fratri charissimo Stephanus Iordanus Claudiopoli mittebat 1569.*” Továbbá: „Thomas Jordanus a kötetbe beírta Mátyás király állítólagos epitáfiumát, valamint jegyzetet írt annak a római Campo dei Fiorinál látható lovas kőperől és Budán készült egykori nimfás kútjáról is. E kötet másik példányát Heltai Gáspár küldte el neki, hogy azt egy gyógykezelés alkalmából átadja Miksa császárnak.” Magyar László András–Szentmártoni Szabó Béla: *Jordán Tamás (1539–1585)* = Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. Bp. 2005. 489–490.

- 1.1.1 Mod Anna, férje: Caspar Hutter Nagyszeben.
- 1.1.2 Mod Péter
- 1.2. Anna *1529. 01. 13. – †1574 (?), férje: Anton Hertzog, 1544. 06. 08.
 - 1.2.1 Johann Hertzog
- 1.3. Katharina *1533. 08. 25., férje: Peter Beck, 1548. 02. 12.
- 1.4. Hans/Johannes *1536. 02. 24. – †1575 után, erdélyi (?), Bécs (?)/Nagyszombat (?)
- 1.5. Barbara *1538. 04. 11. – †1544. 09. 08., Torda („Thorenburg“?).
- II. Magdalena [?] 1539. 06. 06.
 - 2.1. Thomas, *1540. 07. 11. Kolozsvár – †1586. 02. 06. Brünn (Brno) Susanna [erdélyi?], 1572.
 - 2.1.1. Karl Ludwig Jordan von Klausenburg
 - 2.1.2. Friedrich Jordan von Klausenburg
 - 2.1.3. Wenzel/Václav Prokop Jordan von Klausenburg
 - 2.1.3.1. Emilia Jordanus von Klausenburg, Paul Schede német lelkész felesége.
 - 2.1.3.2. leány
 - 2.2. Sebastian, *1542. 01. 06.
 - 2.3. Steffan, *1544. 04. 13. – †1544. 04. 21.
 - 2.4. Steffan (II), *1545. 07. 20. – †1577 előtt. Orsolya, utóbb Balázs deák felesége.
 - 2.4.1. Angalit.

3. 1. Thomas Jordanus tisztázott születési és elhalálási adatai

Thomas Jordanus születését apja a következőképpen jegyezte fel: „A Margit-nap előtti vasárnapon anno 1540 megszülte első fiát és a Thomas nevet adta neki.” Minthogy Szent Margit napja július 13-a, Thomas Jordanus születésének a pontos dátuma 1540. július 11.²⁴

Kiigazításra szorul egyébként Jordanus halálának a dátuma is, ugyanis legtöbb életrajza szerint 1585. február 6-án vagy 12-én hunyt volna el,²⁵ csak újabban előkerült utalások alapján lett pontosítható halála éveként 1586.²⁶ Kortársa, a brünni patikus Georg Ludwig, a *Jegyzetek Georg Ludwig tanácsos és gyógyszerész életéről és krónikájáról* című írás szerzője a következőket írta a híres morva főorvos haláláról: „1586 [...] február 6-án meghalt a nagy tudású Thomas Jordan von Klausenburg és 12-én a Szent János-templomba temették el”²⁷ Ezen adat helyességét az is alátámasztja, hogy Jordanus eddig ismert legutolsó levele flamand orvoskollé-

²⁴ Születése évében a város lakói még római katolikus vallásúak voltak, mivel Kolozsvárott a lutheri reformáció csak 1544-ben kezdődött el. Vö. Edit Szegedi: *Die Reformation in Klausenburg*. = Volker Leppin–Ulrich A. Wien (szerk.): *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit*. (Geschichte Bd. 66), Stuttgart 2005. 77–88; Ulrich Andreas Wien: *Reformation in Siebenbürgen* = Ulrich Andreas Wien: *Siebenbürgen - Pionierregion der Religionsfreiheit. Luther, Honterus und die Wirkungen der Reformation*. Bonn–Hermannstadt 2017. 37–55.

²⁵ Franz M. Pelzl – Adaugtus Voigt – Ignaz von Born: *Abbildungen 47; Schriftsteller-Lexicon 238*; Weszprémi: *Succincta medicorum 148–149*.

²⁶ Radim Himmler: *Poznatky o lázních v 16. století v díle Tomáše Jorána z Klauzenburka*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci č. 284, Olomouc 2002. 48–56.

²⁷ Christian d’Elvert (Hg.): *Mährische und schlesische Chroniken*. Herausgegeben von Dudik, nebst einer Chronik dieser Stadt von 1619–1621; eine Brünnner Chronik Ludwig’s, herausgegeben von Peter Ritter v. Chlumecky, Leopold’s Iglauer Chronik, herausgegeben von d’Elvert, Weidlich’s Chronik von M.-Trübau, Chroniken von Schönberg, Proßnitz, Ostrau, Kremsier, Landskron, Wesely, Ereignisse im hradischen Kreise 1605–1656, von Prziensky, u.a. Kaiserlich-Königliche Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde. Historisch-Statistische Section. (Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österreich-Schlesiens) Brünn 1861.

gájához, a botanikus Carolus Clusiusához, 1585. október 27-én kelt.²⁸ Mi több, hivatali utóda és özvegyének második férje, Achilles Cromer doktor közös barátjukhoz, Clusiusához írt levelében 1586. február 18-án számolt be Jordanus haláláról.²⁹

3. 2. Hans Jordan kertvásárlása és felvétele a Krisztus Teste testvérületbe

Hans Jordan a szóban forgó kézirat első oldalán (3. ábra) jelzi, hogy 1535. május 1-én kertet vásárolt Nicklas Leynenwebertől a Kolozsvárral szomszédos Kolozsmonostor (szászul Appesdorf, németül Abtsdorf) felé vezető úton 1 forint 50 dénárért. Ezt Reppengassénak (Répa, Monostor utcának) nevezi, a kert Mathes Boimer szabó és Bernhart Topper szomszédtságában helyezkedett el. Az ügylettel kapcsolatban három polgárt: Hans Püdttert, David Schustert és Jacob Wolffartot, valószínűleg az ügylet tanút nevezi meg.³⁰

A kézirat második oldalán a második bejegyzésből kiderül, hogy 1533-ban tagja lett a kolozsvári Krisztus Teste testvérületnek („gotsleychemms bruderschafft”). Krisztus testének a kultusza a 13. századtól jelen volt a történelmi Magyarországon „a Krisztus Teste testvérületek, az ország számos városában egyházi vezetés alatt világiakat fogtak össze”.³¹ Magyarország német ajkú polgárok által is lakott városaiban, így Budán is a legtekintélyesebb polgárok voltak a tagjai.³² Nyilvánvaló tehát, hogy Hans Jordan belépése e testvérületbe társadalmi beilleszkedésének a jele volt. Társadalmi emelkedésének további állomásait 1535-ben *centumpaterré*, 1554-ben pedig tanácstaggá választása jelzi. Ekkor már a tizenkét tagú kolozsvári belső tanács hat szász tagja között szerepel, abban az évben, amikor veje, Mod András a királybíró volt.³³ A családapa egy házat birtokolt az óvári negyedben (*extra castrum*), Martin Beck és Balásfi Ferenc szomszédtságában,³⁴ valamint egy szőlőhegyet (1552, 1554), feltehetőleg a Kómálon (a mai Fellegváron).³⁵

19. Az ellenreformáció korában eltávolították a protestáns sírköveket a brünni Szent János templomból, így ott sem sírkő, sem emléktábla nem őrzi Thomas Jordanus emlékét.

²⁸ www.aerztebriefe.de/id/00026444; Jordanus Clusius levelezéséről lásd Robert Offner – Peter Pauly: *Briefe von Thomas Jordanus von Klausenburg an Carolus Clusius*. Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies LXVII (2018). nr. 2. (A továbbiakban Offner–Pauly: *Briefe*) 343–378. <http://humanistica.be/index.php/humanistica/article/view/267>

²⁹ www.aerztebriefe.de/id/00035165.

³⁰ Néhai Kiss András kolozsvári adatgyűjteményében 1557 és 1564 között Monostor utcai háztulajdonosként szerepel Hans Jordan, nem éppen mellette ugyan, de a közelében megtaláljuk a Thewpper/Tepper/Topper család házat is. A Bel-Monostor utca északi, az Óvár falához simuló házsora a Rapularum/Répa/Reppen fertályhoz tartozott. Az adatot Bogdándi Zsoltnak köszönöm.

³¹ Barna Gábor: *Kulissen des theatrum sacrum. Provisorische Kleinbauten im Dienst der Liturgie (Krippen, Heiliggräber, Fronleichnamszelte)* = Michael Prosser-Schell, (Hg.): *Szenische Gestaltungen christlicher Feste. Beiträge aus dem Karpatenbecken und aus Deutschland*. (Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts 13) Münster 2011. 66.

³² Kubinyi András: *Vallásos társulatok a késő középkori magyarországi városokban*. = Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp, 1999. <http://sek.nyme.hu/btk/trti/urban.mate/> Dokumentumok/Kubinyi-Főpapok-egyhazi-intezmenyek-es-vallasosság%20(1).pdf (utolsó letöltés: 20. 08. 2018) 350.

³³ Vö. 52. lábjegyzet.

³⁴ A Jordan-ház 1565-től 1571-ig bizonyíthatóan az Óvár negyedben volt. Vö. Primăria oraşului Cluj, Socotelile oraşului Cluj, Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Nationale ale României, Cluj-Napoca (SJAN-Cluj), S. 1565: 1/IX. p. 132; 1566: 1/IX. p. 232-233; 1567: 1/XIII. p. 26; 1568: 1/XIII. p. 119; 1569: 1/XIII. p. 194; 1570: 1/XIII. p. 290; 1571: 1/XIII. p. 372. Felhasználtam a Binder Pál hagyatékában levő adatgyűjteményt Kolozsvár varostörténetéről, valamint Kiss András feljegyzéseit, mindkettő a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának kéziratárában található. Balásfy Ferencről vö. Bogdándi Zsolt: *A kolozsvári Balásfiak. Egy deákcsalád felemelkedése a 16. században*. Református Szemle XCVI(2003). 6. sz. 807–812.

³⁵ Vö. Fond magistratul oraşului şi scaunului Sibiu, Colecţia de doc. medievale U IV. Nr. 633 és U V, Nr. 604.

A közelmúltig nem volt tudomásunk Hans Jordan foglalkozásáról. Egy eddig figyelmen kívül maradt forrás arra enged következtetni, hogy Hans Jordan az 1550-es években bányavállalkozó lehetett. A forrás egy perirat, amelyből kitűnik, hogy Jordan egy ezüstabánya (*fodina montana*) és egy aranyosbányai kohó megvétele kapcsán 1550-ben perbe keveredett a korábbi tulajdonossal.³⁶ Kérdés persze, hogy ő kizárólag csak nemesfém-kitermeléssel és -kereskedelemmel foglalkozott-e vagy sem, nevét viszont nem találjuk sem Kolozsvár ötvösei között, sem az abban az időben Erdélyben működő Fugger-kötődésű Hans Dernschwam környezetében.³⁷ Az ismertetett adatokból a kolozsvári Jordan család vagyonságára és kiemelkedő társadalmi helyzetére következtethetünk. Ezt leányai előnyös házasságain kívül megerősíti az a tény is, hogy két fiát külföldön taníttatta, Thomas külföldi tanulmányait (Szászország, Franciaország, Svájc, Itália, Bécs) több mint tíz éven keresztül finanszírozta. A tanulmányi és vizsgakövetelmények hat-hét év orvosi képzést írtak elő, így igen magas utazási és életviteli költségekkel, valamint vizsgadíjakkal kellett számolni. Pusztán az a tény, hogy fia több mint tíz évet töltött el külföldön, beleértve hároméves itáliai tanulmányútját, miután Valence-ban (1562) megszerezte orvosdoktori címét, ritkaságnak számított erdélyi és magyarországi viszonylatban. Jordan „házi krónikája” harmadik oldala értékes tájékoztatást nyújt az ő társadalmi helyzetéről, de foglalkozására nézve sem abban, sem Jakob Elek monumentális várostörténetében, sem Binder Pál dolgozataiban nem lelünk információkra.³⁸

3. 3. A kolozsvári városi tanács megválasztása 1535 karácsonyán

Kolozsvárt a 16. század közepén mintegy nyolcezren lakták: Brassó és Nagyszeben mellett tehát Kolozsvár az 1526 után három részre szakadt Magyar Királyság erdélyi részének harmadik legnagyobb, gazdaságilag és kulturálisan egyaránt virágzó városa volt.³⁹ Kolozsvár lakossága – mint több más kisebb erdélyi városé is – nagyjából fele-fele arányban szászokból és magyarokból, a két „rendi nemzetből” állt, és a várost egy régi (1458) megállapodás alapján, paritásos német–magyar közös városi tanács (magisztrátus) irányította. Mindkét nemzet 50-50, úgynevezett „százférfiút”

³⁶ Fond magistratul oraşului și scaunului Sibiu, Colecția de doc. medievale U IV. nr. 584. A másolatot és a regesztát dr. Bogdándi Zsolt és dr. Gálfi Emőke történészeknek köszönöm.

³⁷ Flóra Ágnes: *Kolozsvári ötvösregesztum (1549–1790)*. Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények. Bp. 2003. 25–74. Sarah Schmid levéltáros 2017. nov. 23-án a szerzőhöz írt levele, Fürstlich und Gräfllich Fuggersches Familien- und Stiftungsarchiv, Ziegelstr. 29, 89407 Dillingen [A Fugger hercegek és grófok családi és alapítványi levéltára, Ziegel utca 29. 89407 Dillingen]: „Azonkívül sajnos nem találtam sem a Pölnitz-kötetben [Götz von Pölnitz: *Anton Fugger*. Bd. 2/1 (1536-1543), Bd. 2/2 (1544-1548), Bd. 3/1 (1548-1554), Bd. 3/2 (1555-1560)] vagy más Anton Fuggerről szóló műben, a Dernschwam-kötetben „Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien“ vagy a Peter Kalusében „Die Fugger in der Slowakei“ utalást az Ön által megnevezett Hans Jordanról.“ Ezúttal köszönöm a levéltáros asszonynak a szívélyes segítséget és erőfeszítését. Vö. Hans Dernschwam: *Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos (Bibliotheca historica). Bp. 1984; Hans Dernschwam – Franz Babinger – Jörg Riecke: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Berlin 2014.

³⁸ Binder: *Közös múltunk* 201–234, 277–309, 356–362. Binder Pál tudományos hagyatéka az EME kéziratárában található, és jelentős, mindeddig kiadatlan kutatási eredményeket tartalmaz.

³⁹ A „kincses Kolozsvár”-nak nevezett város a 16. század végére egyre inkább a függetlenedő Erdély központjává lett, számos országgyűlés, fejedelmválasztás és zsinat színhelyéül is szolgált. Lásd még: Ulrich Burger: *Klausenburg*. Cluj-Napoca 2007; Rudolf Gräf: *Klausenburg - Begegnungsorte*. (Studia Germanica Napocensia, Bd. 1) Cluj-Napoca 2009; Rudolf Gräf (Hrsg.): *Klausenburg - Persönlichkeiten*. (Studia Germanica Napocensia, Bd. 2) Cluj-Napoca 2010; Binder: *Közös múltunk* 201–232. Vö. Lupescu Makó Mária (főszerk.): *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană*. Kvár/Cluj-Napoca 2018.

(centumpatert, Hundertmann) állíthatott.⁴⁰ A vallási és társadalmi célú intézmények, épületek közös használatát, vagy éppen az egyházi és világi (lelkészi, polgármesteri, királybírói) tisztségek viselésének ritmikus váltakozását szigorúan szabályozták. Ez a rendezett és kiegyensúlyozott, bár nem mindig konfliktusmentes szász–magyar paritásos rendszer leginkább a korabeli Buda és Kassa viszonyához hasonlított.⁴¹

Hans Jordan kolozsvári közéleti szerepvállalását tükrözi, hogy Heltai Gáspár, a város humanista reformátora valószínűleg szoros kapcsolatban állt vele. Egy állítás szerint Heltai *Trostbüchlein* (1551) című kiadványát Hans Jordannak ajánlotta.⁴² Noha az ajánlás szövegét nem ismerjük, az ajánlás pusztá tényéből arra is következtethetünk, hogy a tehetős kolozsvári polgár, Hans Jordan pártfogója, anyagi támogatója lehetett 1543-ban a Wittenbergben tanuló Heltai Gáspárnak. Talán Heltai befolyása is szerepet játszott abban, hogy Hans Jordan később a fiait, Johannest és Thomast is Wittenbergbe küldte tanulni.⁴³

Tizenöt évvel Erdélybe települése után, 1535. december 26-án Hans Jordant beválasztották a kolozsvári százak tanácsába. Az eseményt, mint életének egyik legfontosabb mozzanatát érdemesnek tartotta megörökíteni, ily módon feljegyzése hiteles betekintést nyújt – a százak tanácsa új tagjának szemszögéből – az 1535. év végén lezajlott kolozsvári tanácsválasztásról. A választhatóság követelménye volt az írással igazolt tisztességes származás, valamint a tiszteletreméltó foglalkozás. A külső tanácsba való felvételének leírása lehetőséget nyújt arra, hogy bemutassa a tanács év végi, karácsony táján végbement megújítását. Ekkor egyrészt az évente cserélendő tisztségviselőket, másrészt az elhunyt vagy elköltözött tanácsstagokat helyettesítették.⁴⁴ Jordan megnevezi a két új bírót, a főbíró (*judex primarius*) Lorenz Beck és a királybíró (*judex regius*) Nadg Schala (Nagy Salathiel)⁴⁵ személyében, és felsorolja a belső tanács hat másik, a paritás elvének megfelelően választott szász és magyar tagját.⁴⁶

Az alábbiakban párhuzamba állítjuk a Jordan által megnevezett tanácsstagok nevét, valamint zárójelben, dőlt betűvel az „esküdt urak” (*jurati cives civitatis Coloswariensis*) Binder Pál által 1536-os és 1537-es forrásokból rekonstruált névjegyzékét.⁴⁷

1536	1537
Nadg Schala (<i>Nadg Schola</i>)	<i>Steffan Goldschmidt Richter</i>
Lorenz Beck (<i>Lorincz Beck, Richter</i>)	Nadg Schala (<i>Nag Schola</i>)
Veltten Vrprigh (<i>Velten Urpriger</i>)	Veltten Vrprigh (<i>Valentin Urpriger</i>)

⁴⁰ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Band 6, Nr. 3102, 2f. (Online: <http://siebenbuergen-urkundenbuch.uni-trier.de/catalog/3412>, (utolsó letöltés 2018. december 23.)); Vö. Konrad Gündisch: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*. Köln, Wien 1993 (Stud. Trans. 18) 83.; Binder: *Közös múltunk* 201–234.

⁴¹ Rudolf Schuller: *Aus der Vergangenheit Klausenburgs*. Cluj-Klausenburg 1924. 69–74. Vö. Grete Lang: *Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter*. Veröffentlichungen des Südost-Institutes München. Nr. 23 (1941).

⁴² *Schriftsteller-Lexicon* 238; Borsá: *Drucke* 59–60. Sajnos nem maradt fenn egyetlen példánya sem ennek a műnek.

⁴³ Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása* 596. sz. 61.

⁴⁴ Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I. Buda 1870. (A továbbiakban Jakab: *Kolozsvár*) 618; Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. I. Buda 1870. (A továbbiakban Jakab: *Oklevéltár*).

⁴⁵ Egy 1559-es oklevélben az egykori királybíró (1535) és pékmester neve Nagy Salathielként jelenik meg. Vö. Jakab: *Oklevéltár* 391.

⁴⁶ A paritásosi elven működő önkormányzati hivatalokról és intézményekről lásd Binder: *Közös múltunk* 201–234.

⁴⁷ Uo. 281–282.

1536	1537
Steffan Munch (<i>Steffen Munch</i>)	Steffan Munch (<i>Steffan Munch</i>)
Hans Bornemissa (<i>Hans Bornemisza</i>)	Hans Bornemissa (<i>Hans Bornemisza</i>)
Hans Weys (<i>Thong Weys</i>) Sic!	-
Merten Krissen (<i>Merth Krischen</i>)	Merten Krissen (<i>Merth Krischen</i>)
Hans Leyckob teutsch (<i>Hans Layckeb teutsch</i>)	Hans Leyckob teutsch (<i>Hans Leyckeb als teustch</i>)
Lazlo Petschi (<i>Lazlo Petschy</i>)	Lazlo Petschi (<i>Lazlo Petschi</i>)
Fabian Diack (<i>Fabian Diack</i>)	Fabian Diack (<i>Fabian Diack</i>)
Janusch Swegeß (<i>Janus Süveges</i>)	Janusch Swegeß (<i>Januss Schüveges</i>)
Symon Zeke (<i>Simon Zeckl</i>)	Symon Zeke (<i>Simon Zeckl</i>)
Peter Termin (<i>Teremi Peter</i>)	Peter Termin (<i>Peter Teremi</i>)
Gergel Menghe (<i>Mengher Gergel ungerisch purger</i>)	Anderysch Mod (<i>Andreasch Mod als ungarisch burger</i>)

A Jordan által felsorolt esküdt urak 1535-beli névjegyzéke azonos tehát az egy, illetve két évvel későbbi Binder-féle névjegyzékkel. A városi tanácsosok megválasztása a következő napon is folytatódott. A leköszönő bírók vezetése alatt választhatták az esküdteket (a belső tanács tagjait), s azok választották meg az új bírót. Oka Jordan Menghe(r) Gergel magyar tanácsos halála volt. Az ő helyét kellett újra betölteni, hogy a *centumpaterek* létszámát kitöltsék.⁴⁸ Jordan beszámol a városi tanács határozatáról, amelyet az üléseket kétszer elmulasztó százférfiak ellen hoztak.⁴⁹ Egy nappal később, 1535. december 27-én (pénteken) került sor a belső tanács, valamint a szász nemzet soraiból való Stefan Goldschmidt városbíró újrválasztására, aki ezt a tisztséget Lorenz Becktől vette át. Azután leírja a kolozsvári tanácsosok általi hármas hivatalos megerősítés folyamatát.

Jordan beszámol a városi tanács határozatáról, amelyet az üléseket kétszer elmulasztó esküdt polgárok, azaz a belső tanács tagjai ellen hoztak. Az ő feladatuk volt az adó felszedése. Ennek fejében adómentességet élveztek. Az 1535. évi szabálylevél értelmében, ha az adóbehajtást elmulasztották, akkor saját javaikból kellett a hiányt pótolják. A második cikkely szerint, ha kétszer hiányoztak a tanács üléséről, akkor elvesztették adómentességüket. Ezeket a szigorításokat az esküdt polgárok – Pécsi László szónoklatával – egyhangúlag elutasították, és tiltakozásként lemondtak tanácsbeli tisztségükről. A szászak tanácsa a közérdekre hivatkozva mégis elfogadta a rendelkezést. Végül megválasztották a bírót, és ezzel talán a konfliktus is megoldódhatott.

A vizsgált kézirat szerzője az évek során tovább emelkedett a városi tisztségviselők ranglétráján. Nem ismert ugyan, hogy mikor választották be Hans Jordant a város belső tanácsába, de 1554-ben már a szász nemzet hat képviselője között (2. oszlop, 5. sor) található a neve. Abban az évben éppen a veje, Mod András volt a királybíró Kolozsvárott.⁵⁰

⁴⁸ Jakab: *Kolozsvár* 618.

⁴⁹ Szapolyai János király 1537. február 25-i rendelete a kolozsvári városi tanács választásáról. A részvételi feyelmet már az első cikkelyben szabályozták, a távolmaradó tanácstagokra 10 forintos büntetést szabtak. Lásd Jakab: *Kolozsvár* 618. Ennél még korábbi hivatkozások is ismertek hasonló szabályozásokra. Vö: *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. Weimar 1959.

⁵⁰ “*Electus consulatus in annum [sic!] Domini 1554 d[ominus] judex Mod András etc.*” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), R 374 – Kolozsvár városra vonatkozó iratok, II. sorozat, IV. kötet – Vegyes iratok, 2a csomag, fol. 14r. A másolatért dr. Pakó Lászlónak tartozom köszönettel.

D. Judex Mod Andras	
Aztalos Mýhalý	Stephen Mwnch
Ewthwes Jstwan	Stephen Schram
Zechý Györgh	Sebastian Pulacher
Chanady Anthal	Wolffang Czýkker
Fodor Jstwan	Hanß Jordan
Kalmar Lazlo	Dominicus Schespriger

4. Thomas Jordanus von Klausenburg (1540–1586) aktualizált rövid életrajza

A családjáról felderített, zömében eddig ismeretlen részletek bemutatása alkalmat kínál Hans Jordan híres tudóssá vált fia pontosított életrajzának felvázolására. Thomas Jordanus orvosnak, aki magyarul Jordán Tamás, csehül Tomáš Jordan néven is ismert, az első életrajzai a 18. századból valók, ezek *David Czvittinger* Tudós-lexikonjában,⁵¹ *Christian Wilhelm Kestner* Orvos- és tudós-lexikonjában,⁵² *Franz Martin Pelzl* Morvaországi Tudós- és Művész-lexikonjában,⁵³ valamint *Weszprémi István* magyar és erdélyi orvos-életrajzi lexikonjában,⁵⁴ illetve *August Hirsch* orvosbiográfiájában olvashatók.⁵⁵ Alapvető és önálló kutatási eredményekkel kiegészített Jordanus-életrajzokat köszönhetünk *Györy Tiboron*⁵⁶ kívül két brünni német orvostörténésznek, *Alexander Rittmannnak*⁵⁷ és *Gustav Gellnernek*.⁵⁸ Számos további közlemény és szócikk gazdagította kisebb-nagyobb kiegészítésekkel a róla szóló adatokat a német, cseh és magyar nyelvű orvostörténeti irodalomban.⁵⁹ Jordanus balneológiai munkássága

⁵¹ Czvittinger: 186–188.

⁵² Christian Wilhelm Kestner: *Medicinisches Gelehrten-Lexicon*. Jena 1740. 433.

⁵³ Franz M. Pelzl, Aдаугтus Voigt, Ignaz von Born: 20–24.

⁵⁴ Weszprémi: 148–153.

⁵⁵ August Hirsch–Wilhelm Habering–Franz Hübotter (Hrsg.): *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*. [vor 1880]. München, Berlin 1962. 453–454.

⁵⁶ Tiberius von Györy: *Morbus hungaricus eine medico-historische Quellenstudie; zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Türkenherrschaft in Ungarn*. Jena 1901. 1–35; Tiberius v. Györy: *Der Morbus Brunogallicus (1577) Ein Beitrag zur Geschichte der Syphilisepidemien. = Zur historischen Biologie der Krankheitserreger*. Giessen 1912. 1–190.

⁵⁷ Rittmann: *Thomas Jordanus* 239–240; Alexander Rittmann: *Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst. Thomas Jordanus von Klausenburg*. Brünn 1869. 17–74.

⁵⁸ Gustav Gellner: *Tomáš Jordán*. K 350. výroci jeho smrti. (I–II.) Casopis Matice Moravské Brünn/Brno (1936). 85–140, 315–354.

⁵⁹ Pataki Jenő: *Kolozsvári Jordán Tamás*. Pásztorú 10(1924). 21. sz. 269–271; Julius von Magyary-Kossa: *Ungarische medizinische Erinnerungen*. Bp. 1935. 269–275; Molnár Béla: *Kolozsvári Jordán Tamás – a 400 éves balneologus*. Gyógyászat (1939) 373–422; Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. I–II. Bp. 1997. 117–121; Magyar László András – Szentmártoni Szabó Béla: *Jordán Tamás (1539–1585) = Köszeghy Péter (szerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. IV. Bp. 2005. 489–490; Magyar László András: *Jordán Tamás (1539–1585) = Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter (szerk.): Híres magyar orvosok*. Bp. 2003. 25–28.

vonatkozásában *Radim Himmler* cseh nyelvű tanulmánya a legújabb keletű.⁶⁰ Jordanus levelezésének a vizsgálata eddig háttérbe szorult nyomtatott írásainak az elemzése mellett, noha a morvaországi főorvos kora tudományos közéletében valóban jelentős szerepet játszott. Már diákkorától kezdve sikerrel fáradozott kapcsolathálózata kiépítésén, és kapcsolatainak megszilárdításán.⁶¹

Lutheránus környezetben kezdődött Thomas Jordanus neveltetése, aki szülővárosa ez idő tájt már reformált iskolájában tanult, Vizaknai Gergely tanította, de szellemi fejlődésére minden valószínűséggel Heltai Gáspár gyakorolt mély hatást. Tizenöt éves korától peregrinált.⁶² Először Wittenbergbe iratkozott be 1555 novemberében,⁶³ ott, akárcsak pár évvel korábban Hans/Johannes nevű féltestvére, az *artes liberales* fakultást látogatta.⁶⁴ A lutheri reformáció központjában töltött tanulóéveiről gyakorlatilag csupán annyit tudunk, hogy a híres humanista és reformátor *Philipp Melancthon* tanítványa volt.⁶⁵ Ezt Thomas Jordannak egy újonnan előkerült, 1559. május 14-én Kolozsvárott keltezett s burgundiai diáktársához és barátjához, *Hubert Languetus*hoz intézett, Wittenbergbe küldött levele is bizonyítja. Ebben Melancthont (1497–1560), akinek Languetus a közvetlen baráti köréhez tartozott, *praeceptor*ként említi.⁶⁶

Ezután valószínűleg Wittenbergen át Hubert Languetus és feltehetően Berzeviczy Márton kíséretében a párizsi egyetemre látogatott (1560), ahol a bölcsészet (később *Adrianus Turnebus* és *Jacobus Carpentarius* tanárait említi) mellett már orvostant is hallgatott a híres *Jean Fernel* (1497–1558) tanítványainál, *Luis Duret* (1527–1586) és *Jacques Goupyl* (1525–1564) orvostanároknál. A kiváló montpellier-i egyetem orvosi iskolájának anyakönyvébe 1561. október 1-jén írta be nevét, ahol két kiváló orvos és természettudós, *Guillaume Rondelet* (1507–1566) és *Laurent Joubert* (1529–1583) voltak tanárai. Az utóbbi, az ókori gyógyfürdőkről szóló, *De balneis antiquorum* című könyv szerzője, egyben erdélyi tanítványának szállásadója is volt.⁶⁷ Valószínűleg az első francia vallás- vagy „hugenotta háború” kitörése készítethette menekülésre

⁶⁰ Radim Himmler: *Poznatky o lázních v 16. století v díle Tomáše Jorána z Klauzenburka*. Zprávy Vlastivědného muzea v Oloumuci č. 284 (2002). 48–56.

⁶¹ E tanulmány szerzője Jordanus levelezésének eddig 90 darabját gyűjtötte össze. Közlésük folyamatban van. Robert Offner: *Thomas Jordanus ismeretlen levelei Carolus Clusius*hoz. Orvostörténeti Közlemények / Communicationes De Historia Artis Medicinae 238–241(2017). 171–198; Robert Offner: *Neues zu Conrad Gessners Kontakte zu Ungarn und Siebenbürgern: Ein Brief des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus aus Padua (1563)* = Leu B. Urs – Optiz Peter (szerk.) *Conrad Gessner und die Renaissance der Wissenschaften/Conrad Gessner and the Renaissance of Learning*. Berlin/New York [előkészületben 2019]; Offner–Pauly: Briefe.

⁶² Jordanus *Brunno-Gallicus, seu luis novae in Moravia exortae descriptio* (1580) című művében említi Vizaknai Molnár Gergelyt mint „szelleme első kibontakoztatóját”, aki a kolozsvári iskola rektora (1545–1553), utóbb lelkipásztor (1553–1558 k.) és Kolozsvár reformátorának, Heltai Gáspárnak harcostársa volt. Vö. *Erdélyiek egyetemjárása* 896. sz.

⁶³ Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása: 2727. sz. Thomas Jordan Clausenburgensis Transylvanus 1555. nov. 23-án iratkozott be Wittenbergben*.

⁶⁴ Uo. 1022. sz.: *Johannes Jordan Transylvanus 1550. jún. 9-én iratkozott be Wittenbergben*.

⁶⁵ Ő maga nem említi Wittenberget főiskolái közt Alessandrinohoz írt ajánlásában, de szellemiségében és későbbi kapcsolatainak kialakulásában Wittenberg (főleg Melancthon) fontos szerepet játszott. Ott több olyan ismerté vált személy tartozott diáktársai közé, mint Hubert Languetus, Christian Scheseus, Calixtus Honterus, Georg Purkircher, Christoph Ungnad, Paul Kertzius, Balsarati Vitus János, Andreas Daum és sokan mások.

⁶⁶ www.aerztebriefe.de/id/00030854. Melancthont kortársai és utókora *Praeceptor Germaniae*ként, Németország tanítójaként tisztelte.

⁶⁷ Hermann A. Hienz – Joseph Trausch – Friedrich Schuller: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik*. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Bd. 7,7) Köln 2000. (A továbbiakban Hienz: *Schriftsteller-Lexikon*) 383; Trausch: *Schriftsteller-Lexikon* 237–240.

Jordanust, aki 1562-ben már a dauphinéi Valence egyetemén (1452–1792) – az augsburgi *Leonard Rauwolff*al, a későbbi neves orvos-botanikussal együtt – nyert orvosdoktori címet.⁶⁸ A téli szemeszterre már Bázelen iratkozott be, de peregrinációját hamarosan Itáliában folytatta. Útja során, 1562. október 1-jén meglátogatta Zürichben Konrad Gessner városi orvost. A sokoldalú svájci író, polihisztor és híres természettudós Gessnernek Jordanus hű követőjévé szegődött.⁶⁹ 1562. október 23-án már a padovai egyetem diákjai között találjuk. 1564-ben Bolognába költözött, majd peregrinációját Pisában, illetve egy évvel később Rómában folytatta. 1566 elején Itáliából visszatérve a bécsi egyetemen nosztrifikáltatta (*repetitio*) a francia Valence-ban szerzett orvosdoktori címét, s felvétette magát az orvoskarra is. Alig pár hónappal később II. Miksa császár Jordanust, az orvosi kar dékánja ajánlására a császári hadsereg főorvosává nevezte ki. *Ludwig Ungnad von Sonegg* tábornok komáromi táborában súlyos járvány (kiütéses tífusz) tört ki, a régen úgynevezett *Morbus Hungaricus* vagy más néven *Lues Pannonica*.⁷⁰ Miután a császári hadsereg az 1566-os török elleni hadjárata nagyobb csata nélkül, de hatalmas, járványok okozta emberi veszteséggel véget ért, Thomas Jordanus Bécsben kezdett praktizálni. Ott adta ki 1567-ben *Oratio* címmel az orvosi karon tartott beköszöntő előadását,⁷¹ és írta meg a *De lues Pannonica* című munkáját, amellyel felhívta magára a kortárs tudomány figyelmét. Mivel ő a *Magister sanitatis* (járványfelügyelő) életveszélyes állást nem fogadta el, ez összetűzésekhöz és végül szakításhoz vezetett a bécsi orvosi karral. A tudománypártoló *Karl von Zierotin* (*Žerotín*) morva gróf és a Cseh Testvérek meghívására 1569-ben Brűnnbe települt át. Miután ellátogatott kollégájához és támogatójához, *Johannes Crato von Krafftheim*hez II. Miksa prágai udvarába, és befejezte karlsbadi kúráját, 1570-ben a morva rendek az őrgrófság főorvosává, *protomedicus*ává választották Jordanust. 1572-ben megházasodott, Susanna (?) nevű nejét egyes szerzők erdélyinek tartják.

1575-ben Bázelen kiadta *Ján Dubravius* kibővített *Historia Bohemicáját*.⁷² Még ugyanabban az évben morva lovagi címet kapott, szülővárosa után „von Klausenburg” (z *Klauznburgku* vagy *de Clausoburgo*) előnévvel. 1577-ben Brűnnben járvány tört ki, amelyet Jordanus extragenitálisan terjedő szifiliszként azonosított. Erről szóló tanulmányát 1580-ban és 1583-ban Majna-Frankfurtban publikálta.⁷³ Ezt követően több, színvonalas orvosi munkát is kiadott,

⁶⁸ Arnold Huttmann: *Thomas Jordanus (1540-1585)*. = *Ostdeutsche Gedenktage 1985. Persönlichkeiten und historische Ereignisse*. Bonn 1985. (A továbbiakban Huttmann: Thomas Jordanus) 35–37; Franz Wolfgang Rieppel: *Leonhard Rauwolf. Ein Beitrag zu seiner Biografie*. Deutsche Medizinische Wochenschrift 80(1955). 654–655. és Simone Herde – Tilmann Walter: *Neues zur Biographie des Augsburger Arztes und Orientreisenden Leonhard Rauwolf (1535-1596)*. Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte 94(2010). 129–156.

⁶⁹ Vö. Az 59. jegyzettel.

⁷⁰ Ezt a megfigyelését először 1567-ben közölte Majna-Frankfurtban a következő címmel: *Pestis phaenomena seu de iis, quae circa febrem pestilentem apparent exercitatio. Accedit Bezoar lapide descriptio*. A tudomány mai állása szerint hastífuszjárványról lehetett szó. Kemenes Pál: *Orvosi levelezés a XVI. században*. Orvosi Hetilap 132(1991). 20. 1095–1096; Kemenes Pál: *Az orvosi gondolkodás szellemtörténeti háttere a XII. századtól a XVI. század végéig, különös tekintettel Dudith András és Jordán Tamás munkásságára*. Kandidátusi értekezés (Orvostudomány, társadalomorvosstan) Bp. 1994. 53–59.

⁷¹ *Th. Jordani oratio ante enarrationem libri Galeni: Quod animi mores sequantur temperamentum corporis*, Wien 1567.

⁷² <https://books.google.co.uk/books?id=1XdJAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=de&source=gbsgesummaryr&cad=0#v=onepage&q&f=false> (Letöltés: 06.04.2017.)

⁷³ „1577 december 13. után Brűnnben újabb járvány tört ki, amely a város, valamint az elővárosok lakosságából kb. 180 áldozatot követelt. Az epidémia egy fűrdőből indult útjára, ahol a vendégeken eret vágtak, és utána megköpölyöztek őket: a köpölyözés helyén utóbb nagy daganatok nőttek. Jordanus állította, hogy ez egyfajta extragenitális szifilisz

egyebek között Morvaország gyógyvízeiről is írt.⁷⁴ Levelező partnerei sorában olyan kiváló humanistákat, főleg orvosokat, találunk, mint Carolus Clusius, Johannes Crato von Krafftheim, Joachim II Camerarius, Dudith András, Konrad Gessner, Hubert Languetus. Élete utolsó hónapjaiban Jordanust szélütés érte, féloldalára megbénult (hemiplégia), többé nem tudott írni, halálának oka is egy újabb agyvérzés lehetett.⁷⁵ 1586. február 12-én, 46 esztendősen hunyt el. Őt gyermeket hagyott hátra, akiket – állítólag erdélyi származású – feleségének második férje és hivatalbeli utódja, a sziléziai *Achilles Cromerus* orvos és botanikus nevelt föl. Thomas Jordanus cseh- és morvaországi leszármazottai előkelő udvari tanácsosok és más magas tisztségek viselői lettek. Jordan von Klausenburg nevet viselő leszármazottai háromszáz évig, a 19. századig nyomon követhetők Csehországban.⁷⁶

Összefoglalás

Hans Jordannak a családi bibliájába írott feljegyzései (Nagyszeben, Brukenthal Nemzeti Múzeum Könyvtára) új adatokkal gazdagították a személyét illető ismereteinket. Dialektusa arra utal, hogy a felnémet nyelvterületről származott. Feljegyzései új információkat nyújtanak a családjáról (feleségei, gyermekeinek születése, lányainak házasságkötése), kertvásárlásáról és az 1535-ös kolozsvári városi tanácsválasztásról. Hans Jordan feljegyzései kiválóan kiegészítik Kolozsvár polgárainak eddig ismert, főleg a 17. és a 18. századból származó emlékiratait is.⁷⁷ A kézirat szolgáltatta adatok alapján született elemzést és a kutatás első eredményeit e tanulmányban mutatuk be. A prozopográfiai szempontból is releváns új adatok lehetővé teszik, hogy a kolozsvári születésű Thomas Jordanus, az első morvaországi főorvos, neves kutató és tudós szerző életrajzát (születésnapja: 1540. július 11.) pontosítsuk és újabb részletekkel egészítsük ki.

volt. A járvány azonnal véget ért, mielőtt a fürdőt 1578 húsvétján tanácsára bezárták.“ Huttmann: *Thomas Jordanus* 36. Jordanus műveinek jegyzéke: Trausch: *Schriftsteller-Lexikon* 237–240; Hienz: *Schriftsteller-Lexikon* 383.

⁷⁴ Czittinger és biográfus követői szerint *De Aquis Medicatis in genere commentariolus* című írása kéziratban maradt, hollétét azonban mindmáig nem sikerült kideríteni.

⁷⁵ Lásd Johannes Crato Joachim II Camerariusnak írott levelét. Boroszló, 1585. március 13. (Erlangen, UB, Trew, Crato von Krafftheim Nr. 1226 Regest [Svenja Wenning/Ulrich Schlegelmilch] itt: www.aerztebriefe.de/id/00009090. (utolsó letöltés: 2017. január 20.). Vö. Offner: *Neue Daten* 104.

⁷⁶ Joseph Bergmann: *Medaillen auf berühmte und ausgezeichnete Männer des Oesterreichischen Kaiserstaates, vom XVI. bis zum XIX. Jahrhunderte. In treuen Abbildungen, mit biographisch-historischen Notizen.* Wien 1857. 109–114; Rittmann: *Thomas Jordanus*; Alexander Rittmann (Hrsg.): *Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst.* I. Heft. Brünn 1869. 17–74; Gustav Gellner: *Thomas Jordans epidemiographische Werke über Lues pannonicus und Morbus brunngallicus.* Medizinische Zeitschrift Hermannstadt/Sibiu (1938) 37–47; Paul Binder: *Medicii clujeni din secolul al XVI-lea.* Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca 1991. 203–206. Lásd még az 57. jegyzetet.

⁷⁷ Vö. Bálint József (bev. tanulmány) – Pataki József (válogatta, jegyzetek, szerk.): *Kolozsvári emlékirók 1603–1720.* Buk. 1990.

Függelék⁷⁸

N(otta) vff Samstag (phili)pi Jacobi anno 1535⁷⁹ hab ich hans Jordan
kaufft ein garten⁸⁰ gelegen vndtten im appeßdorff stoß vff den tumes⁸¹
zwyshen mathes Boimer schneyder vnd bernhart topper
von Nicklaß leynenweber Jn der repperngaßen⁸² p[er] fl[orenum] 1 d 50
[g]elt munczi [?] vnd vff gewelten tag philipi Jacobij halben [...] meysten
Gedencken / doby sein gewest / hans püdtner Dauidt schuster
vnd Jacob Wolffart als ein f [...] en garten
So [...] ria
Jtt(em) denn erstenn dag d [...] g[?] ll [?]
[...] peth leuithivirn [?]
Jtt(em) denn 24 Junyus [...] ren Burg komen
Der ist weiß [...] r alle deinigen zum
bester Kür [...]

Notta Jm Jar 1520 bin ich Hans Jordan Jn Sipenpurgen gein
Klausenpergk Erstlich komen, sampt meyne hawsfrawe anna
Notta Jm Jar 1525 vff den nechsten freytag nach pfingsten⁸³
Jst mein dochter margarethe vff erdtrich geporn worden vnd volgendts
im iar 1540 vff marttij⁸⁴, mod andres, then [?] verheyradt worden von Jrs [?]
Darnach Jm Jar 1529 ist mein dochter anna vff Jn der wochen
nechst nach der heylgen drey konig tag⁸⁵ vff erdtrich geboren
vnd volgends 1544, sontags trinitatis⁸⁶ anthonij hertzogen elichen zugesagt [...]
Darnach Jm Jar 1533 ist mein dochter katharina vff

⁷⁸ Hans Jordan feljegyzéseinek átírását, valamint több kommentárt Konrad Zrenner M.A. úrnak (Regensburgi Egyetem) köszönhetem. Dr. Bernhard Lübbers urat (Állami Könyvtár Regensburg) köszönet illeti tanácsadásáért és közbenjárásáért. Zrenner a következő megjegyzést fűzte az átíráshoz: „A sorrend és forma szerint a lehető legnagyobb mértékben megfelel az eredetinek. Hasonlóképpen mint az eredetiben megmaradt a szavak nagy- és kisbetűvel való írása; ezért például az „vndt“ „und“-ként olvasandó. A rövidítéseket és ligatúrákat feloldottuk. A nem egyértelmű vagy ki nem írt szövegrészeket [?] jellel, a csak részben olvasható szövegrészeket () jellel láttuk el.” (2016. január 17.) Hálás köszönet jár Michael Markel úrnak (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, jelenleg Nürnberg) az értelmezésben nyújtott segítségéért. Külön köszönet illeti Peter Wiesinger ny. professzor urat (Bécsi Egyetem) és dr. Derzsi Júlia tudományos kutatót (Nagyszében) az átírás lényeges javításáért.

⁷⁹ 1535. május 1. Ez és a következő dátumok meghatározásához Dr. Konrad Gündisch erdélyi medievista történész (München) szíves ajánlására a következő forrásokat használtam: H[ermann] Grotefend: *Taschenbuch der Zeitrechnung des Mittelalters und der Neuzeit*. Hannover 2007 (html-Version von H. Ruth <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste/grotefend/grotefend.htm>, utolsó letöltés: 2018. december 23); Francisc Pall: *Cronologia documentelor privind Transilvania*. = *Documente privind istoria României*. Introducere. I. Buc. 1956.

⁸⁰ gartthen= Garten.

⁸¹ Thumes/Tumes szászul Thomast jelent. Itt esetleg a kert hátsó szomszédjára vonatkozhat.

⁸² Reppengasse(n): a Bel-Monostor utca korabeli szász/német neve.

⁸³ 1525. június 9.

⁸⁴ 1540. november 11.

⁸⁵ 1529. január 13.

⁸⁶ 1544. június 8.

Dinstag nach des heylgen konig sant Steffans tag⁸⁷ vff erdrich geborn
 vnd nachfolgends 1548 vff Sontag vor herren fastnacht⁸⁸, mit beck petern hochzeit gehabt
 Darnach Jm Jar 1536 vff donerstag vnd abent mathie⁸⁹ ist
 mein Sone hans vff ertrich geboren worden
 Darnach Jm Jar 1538 vff freytag nechst nach dem
 Sontag Judica⁹⁰ ist mein dochter barbara vff erdrich geboren
 vnd nachfolgends 1544 vff marie geburstag⁹¹ zu tornpergk⁹² im p. gestorben
 Notta vff Samstag nach letare⁹³ anno 1539 ist mein liebe
 hawsfrawe selge anna genant, mir todt verschieden
 Notta vff Sonntag vor margarethe⁹⁴ anno 1539 hab ich mit
 meiner hawsfrawen magdalena hochzeyt gehabt
 Nachvolgens vff Sontag vor margarethe⁹⁵ anno 1540
 hat sie Jren ersten son gebert vnd thomas genant
 Nachvolgens vff trium regum⁹⁶ anno 1542 hat sie Jren andern
 Sone gebert vnd Sebastian genendt worden
 Nachvolgens hat sie vff den tag Erkhenung cristi⁹⁷ Jren
 dritten son gebert vnd Steffan genent 1544, vnd in 8 tagen verschieden
 Nachvolgens Jm Jar 1545 hat sie Jren virtten son, vff
 Sontag nach margarethe gebert⁹⁸, auch steffan genannt worden⁹⁹

Notta vff sonntag Letare anno 1533¹⁰⁰ hab ich hans Jordan mich in gotsleychemms bruder-
 schafft¹⁰¹ lassen Ein bitten vnd Eingerichten¹⁰²
 Notta vff Sant Steffans tag nechst nach dem cristag Anno 1535¹⁰³
 pin ich hans Jordan zu hündert¹⁰⁴ man Erwelt worden / ist gewest Richter
 lorencz Beck / vnd Nadg schala / velkten vrprigh, steffan munch¹⁰⁵ / hans bornemissa
 weys hans / vnd hans leyckob teutsch / petschi lazlo / fabian diack /

⁸⁷ 1533. augusztus 25.

⁸⁸ 1548 február 12.

⁸⁹ 1536. február 24.

⁹⁰ 1538. április 11.

⁹¹ 1544. szeptember 8.

⁹² A Tornpergk helységnevé esetleg Thorenburg (Torda/Turda) szászos megnevezése lehetett.

⁹³ 1539. március 31.

⁹⁴ 1539. július 6.

⁹⁵ 1540. július 11.

⁹⁶ 1542. január 6.

⁹⁷ 1544. április 13.

⁹⁸ 1545. július 20.

⁹⁹ A végén a *Hannes* keresztnév után egy olvashatatlan név [Pyr.raltel?] áll, amely talán más kéz írásának tulajdonítható.

¹⁰⁰ 1533. március 23. A korabeli szokásnak megfelelően a szókezdetben és a szavak belsejében hosszú s-t használ, míg a szóvégeken néhol kettős használat figyelhető meg, a hosszú s és a kerek s = β formájában.

¹⁰¹ *Fronleichnamsbruderschaft* = Krisztus Teste testvériség, ill. fraternitas.

¹⁰² sich einrichten = taggá válás.

¹⁰³ 1535. december 26.

¹⁰⁴ Jordan használja az *ü-t* az *u-tól* és az azt követő *n-től* való megkülönböztetés céljából.

¹⁰⁵ A két *n* helyett.

Swegeß Janusch / Zeke symon / teremín peter / vnd menghne gergel / vngerisch purger¹⁰⁶ Aber menghne gergel ist gestorben gewest Jm iunius anno 1535 Weyther vff den andern tag / als sant Johanstag¹⁰⁷ / sein die 100 man besamelt worden haben 2 artickel beschlossen vnd vercundt / dißelbigen jn artickel priff gesetzt Nemlich / das die burger sollen den zins alweg schön vff heben / wo sie das nit thon sollen sie vß Jren guttern bezalen / der ander / So offt der richter Jn das rathawß geet vnd lasst die burger rüffen¹⁰⁸ / sollen sie kómen Welcher nit kem so er 1 mal oder 2 mal nach Jm geschickt hett / soll der richter dem selben purger nit mehr rüffen lassen / sonder soll zins geben Folgents vff nechsten frytag¹⁰⁹ darnach als vff den Jarßabent / sein die 100 man wider besamlet worden / haben ein ratt Erwelet / Nemlich / Steffan goltschmidt / zu richter, Nag schala / Veltten vrprigh / Steffan Munch / hans bornemissa / krissen mertten vnd hans leyckob als theutsch, vnd petschi lazlo, fabian diack, Schweges Janusch, Zecke symon, termin peter, vnd mod andersch / als vngerisch burger nach gescheener erwelung / vnd die purger / nach gewonheytt Jn das rathawß sein beruffen, vnd belydt¹¹⁰ worden, Jnnen das Ampt vff Zu antworten / als Jnnen die artickel sein fürgeleßen worden wie obstet / nach andern vorigen alten artickeln so Jn wol wißlich gewest / haben sie sich alle 12 der obersten der zweyer artickel halben / eintrechtiglich / des burger ampts gewegert¹¹¹ vnd nit wollen vffnemen / vnd durch Jren wortman / der was petschi lazlo / aldo vor den 100 mannen / Jn Jrem beywesen / ansagen lassen das sie vntter eim solchen [...]rtz oder bürden / das ampt nit konden oder mogen vffnemen Jst Jnnen gantwort sie sollen das ampt vffnemen diwyl sie durch gutlich eytracht erwelt worden sein / die 2 artickel darin sie beschwert / sein zu Nutz vffzenemen vnd [vrey?]¹¹² der gantzen stat / bedecht vnd verendet worden / verhoffen / sollen mit fug darwider nit reden vnd andren wortten mehr dergleychen Sein die genannten 12 erwelten purger vff Jrer vorigen meynhung pliben vnd kurzlich das ampt nit wollen vffnemen vnd also von den 100 mannen hinwegk / an beleydt¹¹³ / [?]¹¹⁴ heym gangen / hat der richter auch wollen geleich also hinwegk gen, ist Jm nit gedinget¹¹⁵ worden / Sonder do blyben müssen / thut die eltesten person eyner vß den 100 / gefragt zum ersten andern vnd dritten mal / als Jr aller will sey / das gemeins erweltes richters / richter sein soll / habens alle Jm gemein geschrien / Ja Ja Ja Also ist Jm das Sigl mit gewalt an halb gehenckt worden, vnd vndtertenlich heym Jn sein haws beleidt worden¹¹⁶

¹⁰⁶ Jordan nem zárja mondatait ponttal, az új mondatot nagy kezdőbetűvel indítja.

¹⁰⁷ 1535. december 27.

¹⁰⁸ A *rufen* szón ékezet is lehet.

¹⁰⁹ A szóértelmezés itt is bizonytalan. Jelentheti ugyanis *„vierten Tag“* (negyedik napon), de a *„Freitag“* (péntek) változat is lehet. Az első olvasat azért valószínűbb, mert János-naptól (december 27.) számítva a negyedik nap az évét záró *„Jarßabent“*, azaz Jahresabend, Szilveszter napja: 1535. december 31.

¹¹⁰ A szóértelmezés bizonytalan. A *„belehrt“* szónak kellene következnie.

¹¹¹ Ill. *„geweigert“*, azaz elutasította.

¹¹² A szót *vrey*-ként is lehet értelmezni.

¹¹³ *„ohne Geleit“* azaz kíséret nélkül.

¹¹⁴ Ez és a következő szó olvashatatlan.

¹¹⁵ A *„gedingen“* (gerichtlich verhandeln, festsetzen) = megengedés, jóváhagyás.

¹¹⁶ (...) und untertänig in sein Haus begleitet worden.

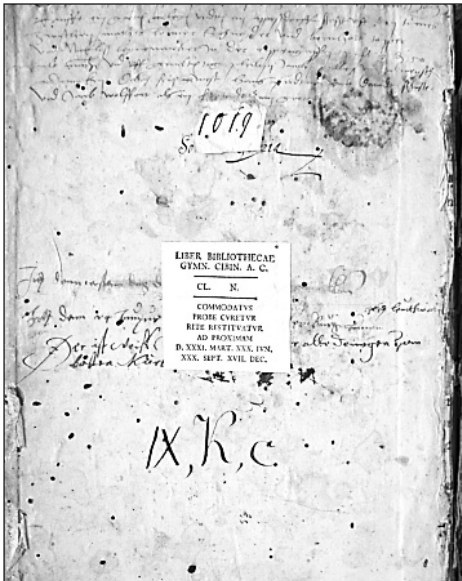
Illusztrációk

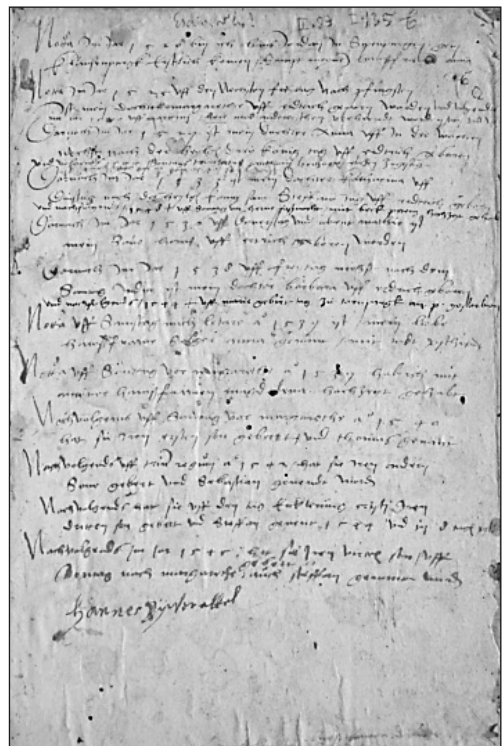
1. Thomas Jordanus, 42 éves korában [*Kniha o vodách hojitedlných neb Teplicech moravských. Otmütz 1581*]

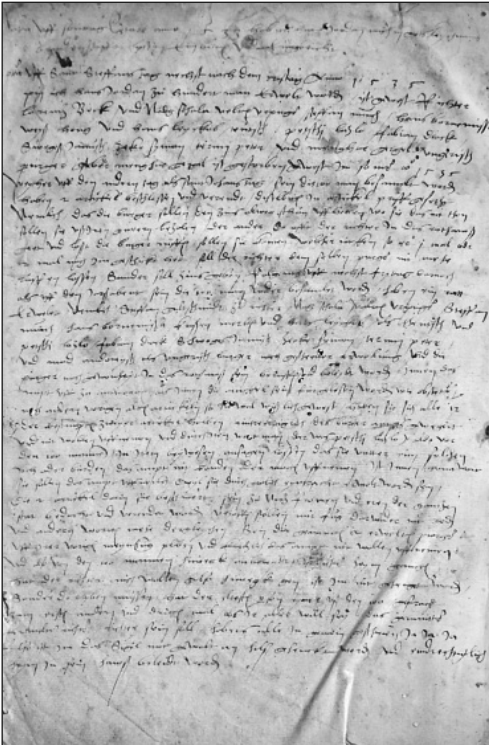
2. Thomas Jordanus a Clauso Burgo, Morvaország főorvosa, 43 éves korában [*Brvnnogallievs, seu lvis novae in Moraviae exortae descriptio. Editio II. Frankfurt 1583*]

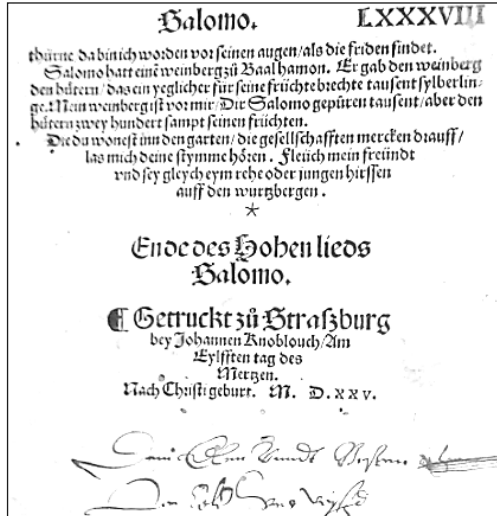
3. Hans Jordan feljegyzéseinek első oldala (1535)

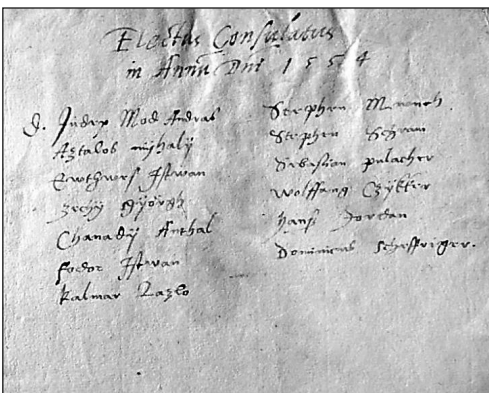
4. A Jordan család rövid krónikája

5. A kolozsvári városi tanács választásáról (1535)

6. A Luther-biblia kolofonja (1525)

7. Kolozsvár belső tanácsának esküdt polgárai (1554)

8. Antonio Abondio (1535–1591): Thomas Jordanus 31 éves korában. Emlékérem. 1570

The German Notes of Hans Jordan, Citizen of Cluj / Kolozsvár / Klausenburg in the 16th Century

Keywords: Thomas Jordanus von Klausenburg – Protomedicus of Moravia – Hans Jordan – dialectological examination of a manuscript in a Bible – family tree of the Jordans – description of the election of a new Town Council of Kolozsvár 1535

Thomas Jordanus von Klausenburg (1540-1586) was one of the most famous physicians and scholars of Transylvanian origin from the 16. Century. He was the first elected protomedicus of Moravia in Brünn/Brno (Czech Republic). New sources are able to supplement his biography with previously unknown details like birth day, names of the parents, brothers and sisters, due to detailed philological investigations (by experts from Vienna, Regensburg and Hermannstadt/Sibiu) of the records from his father, Hans Jordan, in the family's Bible (Strasbourg, 1525). The father emigrated in 1520 probably from the Southern parts of Germany to the German language speaking area of Transylvania. His manuscript provides new data about the dialect and origin of the writer as well about the City Council elections of 1535 in Klausenburg (today Cluj-Napoca) as he also became a member of the council (centumvirii). The paper also deals with the family tree of Hans Jordan and the biography of Thomas Jordan.

Bogdándi Zsolt

A szászok és a fejedelmi tábla a 16. században

Napjainkban folyó viták tanúsítják, hogy a bírói szervezet működését befolyásoló változások-átszervezések milyen nagy mértékben érintik a társadalmat. Nem volt ez másként a 16. századi Erdélyben sem, ahol a Mohács utáni időkben a fokozatosan körvonalazódó országrészben a központi igazságszolgáltatás intézményeit is újra kellett szervezni, illetve az új helyzethez kellett alakítani. A külön *bírói szervezet* felállítására, a tábla létrehozására természetesen csak Izabella és János Zsigmond visszatérése után, 1556 végétől kerülhetett sor.¹ A tábla megszervezésekor a középkori mintákat a helyi viszonyokra szabták. Eredetileg külön erdélyi és külön magyarországi ítélőmestert állítottak, akik utóbb együtt bíráskodtak, a magyarországi, illetőleg az erdélyi nemesek és a székelyek részére pedig saját törvénykezési szakaszokat rendeltek, amelyeket változó helyszíneken tartottak meg.² A középkori mintát abban is követték, hogy a tábla feljebbviteli fórumának a személyes jelenlét bíróságát tették meg, ahol a bírói széklet tanácsurakkal egészítették ki, a tárgyalásokon pedig alkalmanként maga az uralkodó is részt vett.³

Az előbbieken felvázolt központi bírói szervezetből a fejedelemség harmadik rendi nemzete, a szászság látszólag kimaradt. Az 1557. június 24-től tartott tordai törvényszakon még láthatóan mindhárom erdélyi nemzet, tehát bizonyára a szászok pereit is tárgyalták,⁴ az ezt követő időszakban külön szász terminusról már nem esik szó. Vélhetően emiatt jelenthette ki a fejedelemség korának központi kormányzatát bemutató – több mint negyedszázada kézikönyvként használt – munkájában Trócsányi Zsolt, hogy „a szászok ügyeiben, mint jeleztük, a fejedelmi tábla nem bíráskodott – legfeljebb olyan polgári peres ügyekben, amelyekben a másik peres fél a másik két natio valamelyikéhez tartozott”.⁵ Ehhez képest az erdélyi törvénykezést tárgyaló, postumus megjelent kötetében már árnyalta álláspontját, és felsorolta mindazokat az országgyűlési határozatokat, amelyek a szászok fellebbezett pereiről rendelkeztek, megállapítva, hogy ezeket rendszerint az országgyűlések alatt tárgyalták.⁶

Bogdándi Zsolt (1977) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, zsbogdandi@yahoo.com

¹ Dáné Veronka: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak.” *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése. Korunk XXIV*(2013). 3. sz. 52–56; Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi központi bíráskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571)*. = *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 117–134; Zsolt Bogdándi: *The Organization of the Central Court of Justice in Transylvania in the Second Half of the Sixteenth Century*. *Hungarian Historical Review VII*(2018). no. 4. 718–738.

² A terminusok tartásának rendjéről lásd Bogdándi Zsolt: *A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. sz. (a továbbiakban Bogdándi: Törvénykezési szakaszok) 64–83.

³ Bogdándi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum LXXVIII(2016). 1. sz. 47–55.

⁴ Bogdándi: Törvénykezési szakaszok 75.

⁵ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 376.

⁶ Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005. 256. (A továbbiakban Trócsányi: Törvényalkotás).

A szászok saját bírói szervezetét, annak korszakonkénti változásait legutóbb Szabó Béla mutatta be.⁷ A szász perek feljebbviteléről megállapította, hogy Mátyás király reformjai után a külön szász igazságszolgáltatás legfelső szintje a szebeni székhelyű Universitas lett, ahonnan az uralkodóhoz lehetett fellebbezni. A fejedelemség korában, illetve az Eigenlandrechtnek, a nevezetes szász Statútumnak 1583-ban történt megerősítése után „ez ideig nem tisztázott el-
lentmondás látszik tükröződni a *Statuta* szövege és a történeti irodalom felfogása között.”⁸ Míg a szász jogkönyv szövege egyértelműen a fejedelmi táblát határozza meg feljebbviteli fórumként, addig a szakirodalom egy része úgy véli, hogy a szászok ragaszkodtak a fejedelem személyes bíraskodásához, és emiatt a fejedelmi tanácsot, azaz a személyes jelenlét bíróságát tartják az Universitas feljebbviteli szervének. Az előbbi sorok tanúsítják, hogy a szászok és a központi bíróságok (fejedelmi tábla és személyes jelenlét bírósága) viszonyára vonatkozóan elég nagy a bizonytalanság. A továbbiakban zömében okleveles források korántsem kimerítő információira támaszkodva arra törekszünk, hogy ezt a bizonytalanságot feloldjuk.

A Szász Universitas feljebbviteli széke, a királyi/fejedelmi tábla

Báthory István lengyel király a szászok statútumait 1583. február 18-án kelt oklevelében erősítette meg.⁹ A fellebbezésekről szóló 11. fejezet szerint a törvényben elmarasztaltak menedéke, hogy ügyeiket felülvizsgálatra felterjeszhetik. Aki pedig perét feljebb akarja vinni, az előbb a szenátushoz, onnan a szászok Universitasához, onnan pedig a fejedelem udvarába (*ad principis curiam*) fellebbezhet. E korszak bírói leveleiben, az idézőlevelekben vagy ítéletlevelekben a *curia* kifejezés gyakran szerepel és egyértelműen a fejedelmi táblára vonatkozik. Erre bizonyítékkal csupán néhány példát hozunk fel: 1585. november 3-án kelt parancsával Báthory Zsigmond arra utasított nemeseket, hogy az általa elkövetett hatalmaskodás okán Keresztúri Istvánt idézzék nyolcadnapra a kúriába (*coram nobis in curia nostra*), ahol az ott megjelenő félnek igazságot szolgáltat.¹⁰ A vajdai emberek két nap elteltével kelt jelentése magyarul szolt a szántóföldön végrehajtott idézésről: „nagyságod *táblájára* itökö és hívok ok adásra, nagyságod eleiben és *udvarában* nyolcad napra. Bizonyossá is tevök, hogy vagy léssen jelen az nagyságod *udvarában*, vagy nem, de nagyságod az jelen való félnek törvént szolgáltat.”¹¹ A *kúria/udvar/tábla* megnevezést tehát ugyanabban az uralkodói ítélőszék értelemben használták, erre utal az

⁷ Szabó Béla: *Az erdélyi szászok bíraskodási szervezete a korai újkorig*. Jogtörténeti Szemle 2017. 1–2. sz. 31–40.

⁸ Uo. 35.

⁹ Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Hivatala (a továbbiakban SzNLT), Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjteménye U IV, nr. 1201. Tanulmányunkhoz Friedrich Schuler von Libloy kiadását használtuk: *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transsilvania. Das Eigenlandrecht der S. Sachsen*. Hermannstadt, 1853. (A továbbiakban Libloy: *Statuta*). A nevezetes jogkönyv keletkezéstörténetéről l. Derzsi Júlia: *Párhuzamos életrajzok: Thomas Bomelius és Matthias Fronius. Értelmiségi pályák a közösség szolgálatában. = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Szerk. Bogdándi Zsolt és Fejér Tamás. 43–61.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), F4, Cista Dobocensis, fasc. 4., nr. 48.

¹¹ Uo. További magyar nyelvű példák a *tábla* kifejezés használatára l. Erdélyi magyar szótörténeti tár XII. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Kósa Ferenc. Bp.–Kvár 2005. 781–782. Itt jegyezzük meg, hogy ugyanezen szótár *udvar* címszavának bíróság értelménél csak 19. századi példák sorakoznak l. Erdélyi magyar szótörténeti tár XIII. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Fazakas Emese. Kvár, 2009. 690.

is, hogy 1568-ban Sulyok Imre kancelláriai írnokként Forró Miklóst az uralkodói udvarba vagy ítélőszékre (*in curiam vel sedem judiciariam majestatis vestrae*) idézte.¹²

Miután e példák alapján nyilvánvaló, hogy a szászok esetében is a királyi, majd fejedelmi táblát tekinthetjük feljebbviteli bíróságnak, vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy volt-e valamilyen korlátozás a fellebbezés tekintetében. Az 1583-as *Statuta* ebben is meglehetősen világosan fogalmazott: ingóságok esetében engedélyezett a feljebbvitel, ha azok értéke meghaladja a 40 Ft-ot. Az ingatlanok, jogtalanságok, városi és paraszti szolgálatok, valamint hasonló esetében a fellebbezés pedig egyáltalán nem utasítható el.¹³ A feljebbvitelnek e szabályozása azonban csak a szászok legfelső bírói székétől, az Universitástól fellebbezett perekre vonatkozott, a szabályozás tiltotta az alsóbb székeken megindult pereknek, a per szakaszainak kihagyásával, közvetlenül a kúriába való áttételét („*Appellatio vero ad principem omissa medio, regulariter non admittitur*”).

E tiltás azonban azt is jelentette, hogy volt mit tiltani, tehát előfordult az alsóbb székektől való közvetlen feljebbvitel. Erre van is néhány példánk. A barcasági Földvár mezőváros 1561-ben arról tett jelentést II. Jánosnak, hogy kézhez vették parancslevelét, melyben arra utasította őket, hogy adjanak transmissionalist abban a perben, mely előttük folyt Illyési Gáspár és András felperesek, illetve Szászmagyarós közössége mint alperesek között.¹⁴ E per 500 aranyforint kötés megszegése okán folyt, és az alperesek kérésére azt már korábban – régi szokásuk és joguk szerint – a brassói tanács elé terjesztették felülvizsgálatra.¹⁵ Most viszont, engedelmeskedve az uralkodói parancsnak, a felperesnek régi kiváltságait sértő kérésére a kúriába terjesztik fel a pert, de egyúttal arra kérik a királyt, hogy a szászokat védelmezze meg jogaikban. Ezen ügy kimenetelét nem ismerjük, de több adatunk arra utal, hogy az uralkodó más esetekben valóban közbelépett a szászok bíraskodási kiváltságainak védelmében és megakadályozta a perek kúriába való közvetlen felterjesztését. 1560-ban például II. János Hunyad megyéhez intézett parancsával elrendelte, hogy Szászváros mezővárost tartsák meg ama régi kiváltságában, hogy az őket perbe fogók előbb a mezőváros bírái előtt, majd Szebenben, illetve az Universitátnál keressék igazukat.¹⁶ Az utasítás kiállítására azt követően került sor, hogy Kéméndi Boldizsár és Bojtori Gergely felperesek az ítélőmesterektől parancslevelet eszközöltek ki, mellyel a mezővárost a király ítélőszékére akarták idézni („*ad sedem nostram judiciariam vocare et trahere voluissent in manifestum derogamen antiquae libertatis tam ipsorum quam universitatis Saxonum nostrorum Transsilvaniensium*”).

¹² MNL OL, F4, Cista Küküllő, fasc. 5. nr. 58.

¹³ Libloy: Statuta 90: „Porro ab universitate Saxonum ad curiam principis appellatio admittitur in omnibus causis bonorum mobilium quantitatem quadraginta florenorum excedentium, ne super minimis causis supremi iudices inquietentur, et homines propter minimas causas magnis fatigentur dispendiis. In causis vero rerum immobilium, iniuriarum, servitutum urbanarum et rusticorum praediorum et similium quae certam sui aestimationem non admittunt, appellatio non est deneganda.”

¹⁴ Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Hivatala, Brassó v. lt. (a következőkben BNLT), Stenner gyűjt., II. sorozat, nr. 149.

¹⁵ Uo. „in causam attracti observantes Saxonum communia jura, iuxta eorum processum in conspectum Senatus Brassoviensis et ab illinc (ut ipsis nobisque universis Saxonibus moris et juris est) porro coram Saxonum Universitatem appellandi potestatem postularunt.”

¹⁶ Dr. Albert Amlacher: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich (1690)*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XV(1880). 423–425.

Máskor országgyűlési határozatra hivatkozva próbálkoztak a perlekedők a szász peres eljárás kikerülésével áttenni ügyüket a kúriába. Így tettek miután 1581 szeptemberében a Gyulafehérvárott gyűlésező rendek a törvénykezés szünetelése miatti gyakori hatalmaskodások leküzdésére felgyorsították a peres eljárást.¹⁷ A Báthory Kristóf halála óta elkövetett hatalmaskodások esetében úgy rendelkeztek, hogy a panaszos kérésére a fejedelem parancslevelet küldjön az ispánnak vagy királybírónak, aki „mindjárt törvénytevő személyeket gyűjtessen, kikkel törvény szerént cognoscálja az dolgot és ha mely fél appellálna, per modum transmissionis bocsássa udvarba és ő nagysága udvarába lévő tanácsi által revideáltassa haladék nélkül.” Ezt a gyorsított eljárást próbálták alkalmazni a szászok esetében is régi kiváltságaik sérelmére, amiért azok panaszukkal a fejedelemhez fordultak, aki az 1582. szeptember 16-ára összehívott országgyűlésen a tanácsurak hozzájárulásával elrendelte, hogy az említett határozat ne vonatkozzon a Királyföldre, hanem csak a szászok vármegyei jószágaira.¹⁸

A szászok jogkönyve privilégiumaikra való hivatkozással egyértelműen és szigorú büntetés terhével tiltotta a szászok közötti határperek Universitastól való feljebbvitelét, illetve ezekben az ügyekben a vajdai emberek vagy ítélőmesterek eljárását.¹⁹ Akárcsak az előbbi esetben a tiltás itt is azt jelzi, hogy a szabályzat ellenére előfordultak olyan határviták, melyeket a tábla elé vittek. Ilyenre példát egy 18. századi másolatban fennmaradt 1570. május 26-án kelt ítéletlevélben találtunk.²⁰ Eszerint II. János kijelentette, hogy midőn a Szentháromság ünnepétől Torda mezővárosban tartott országgyűlésen ítélőmestereivel és ülnökeivel együtt ítélőszékét tartotta,²¹ elébe járultak – az Universitas peráttevő ítéletlevele alapján – egyfelől a felperes Kereszténysziget királyi birtok, másfelől Szeliste kenézeinek és esküdtjeinek ügyvédjei. Az oklevélből kiderül, hogy a per még 1569-ben kezdődött a felperes határában levő hegyek hovatartozása okán, és a vita eldöntésére előbb szász előkelőket küldtek ki, akik a tanúk meghallgatása és az oklevelek bemutatása után a peres hegyeket a felperesek javára ítélték. A döntéssel elégedetlen alperesek az Universitas elé vitték ügyüket, ahol hasonló ítéletet hoztak, amiért a táblára fellebbeztek („saniori revisionis gratia nostram in praesentiam provocassent”). Szempontjukból a döntés helyesnek bizonyult, ott ugyanis – arra való hivatkozással, hogy a felperes ugyan több tanút állított elő, de azok közül több román szomszéd, akik tanúvallomásai nem elégségesek a privilégiumokkal szemben, ezért – az Universitas ítéletét mint az ország szokásával nem egyezőt – helyesbítették. A keresztényszigeti bírót arra

¹⁷ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae I–XXI. (1540–1699)*. Szerk. Szilágyi Sándor (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály: Országgyűlési emlékek) Bp. 1875–1898. (A továbbiakban EOE). III. 163–164.

¹⁸ Az 1582. szeptember 20-án kelt oklevél eredetijét lásd SzNLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjteménye, U IV, nr. 1193. Regesztája: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602. I/3. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Szerk. Jakó Zsigmond). Kvár 2005. 164. sz. (Az adatra Fejér Tamás hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm.)

¹⁹ „Privilegiis Saxonum in Transsylvania cavetur ne unquam lites, quae finium terminalium seu territoriorum causa inter Saxones emergunt ultra universitatis eorum forum iudiciale provocentur, neve per homines vaivodales vel protonotarios reambulentur et decendantur, sub poena provinciali qui contrarium tentaverint.” L. Libloy: Statuta 91.

²⁰ SzNLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjteménye U IV, nr. 1423.

²¹ Uo. „[...] instante scilicet partiali congregatione fidelium nostrorum regnicolarum Hungarorum et Transylvanorum ex edicto nostro regio pro festo Trinitatis domini in oppido nostro Thorda celebrata, ad quam scilicet universae causae fidelium nostrorum Saxonum, septem ac duarum sedium Transylvanicarum ex publica [...] constitutione adjudicari solitae, per majestatem nostram generaliter fuerunt prorogatae.”

kötelezték, hogy tizenkettedmagával tegyen esküt, éspedig – szokás szerint – fedetlen fővel egy gödörben esküdjön meg, hogy a hegyek az ő határukban vannak. Ez az ügy, amellett, hogy bizonyítéku szolgál a szász határperek táblai tárgyalására, egy különleges eljárás, a földeskü Mohács utáni erdélyi továbbélésére is jó példa. A határviták végleges lezárásának módja az Árpádok korától volt szokásban Magyarországon, és a szakirodalmi vélekedés szerint a 16. század harmincas éveiben jelent meg utoljára a forrásokban.²² Úgy tűnik azonban, hogy a földeskü megítélése a 16. század második felében is bevett gyakorlatnak számított, a Kőhalom széki Kobor királyi falu és a felmériek közötti határvitában – amely szintén az Universitas peráttevő ítéletlevele alapján került a kúriába – a felméri bírót is arra kötelezték, hogy egy kiásott gödörbe derékig ereszkedve, mezítláb és fedetlen fővel, jobb kezével feje fölé egy marék földet tartva tegyen esküt arról, hogy a vitatott terület falujukhoz tartozik.²³

Egy 1593-ban kelt levélből arról is értesülünk, hogy milyen jelentős szerepe volt a prókátoroknak a perek elhúzódásában, és mekkora összegeket költött egy-egy közösség ezekre.²⁴ Ekkor a szebeni királybíró a Kőhalom székben levő Sonán lakó románok és a szomszédos szász lakosságú Felmér birtok közötti határperről tudósítja a fejedelmet, arra kérve, hogy tekintettel a hét bíró ítéletére és a szászság privilégiumaira intse meg és hallgattassa el a sonaiakat, ne küldjön más, szokatlan bírót vagy káptalant a vizsgálatra. Az ottani románok sokfelé adnak ajándékot, egy bizonyos Péter prókátor pedig „ugy hordozza eoket, hogy Nagysagod tanachynak gondot zeoreoz, nekeonk labort, es mind az ket parsnak nagy keoltseget”. Törvényre bocsátani őket nem érdemes, hiszen a fentebb említett felmériek és koboriak is 2000 forintot költöttek perre, a határ pedig végül az maradt, amint az Universitas találta és a fejedelem táblája jóváhagyta. Végül a szebeni bíró megjegyezte, hogy ha nem lett volna ez a per, akkor az említett összeget az adóba adták volna, de így másoktól kellett kölcsönözzenek.

A prókátoroknak tehát igen komoly szerepük volt e korban, a fenti példa szerint a jelentősebb szász városok és Kolozsvár mellett még a kisebb közösségek is foglalkoztattak ügyvédekkel, hogy a különböző bírói székeken, akár a táblánál is jogaikat védelmezzék.²⁵ A szász Universitas a táblai perek vitelére saját prókátort fogadott, akik a náció ügyeit a 16. század második felében 50, majd 200 forintért képviselték.²⁶ E tekintélyes összegért a legjobb ügyvédek fogadhatták fel, többen közülük direktorként az uralkodó és a kincstár jogi képviselőjét is ellátták. Szőkefalvi János királynéi jogügyigazgató például a szebenieknek is prókátorkodott, de az 1555-től directori tisztelet viselő Choronk Mártonról is tudjuk, hogy királyi utasításra a

²² Varga János: *Földeskü. Határviták lezárása a 12–15. században*. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 2000. 14.

²³ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlészeti Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond.) Kvár 2006. 918. sz.

²⁴ Uo. 947. sz.

²⁵ László Pakó: *Cancelaria princiară și cariera de procurator în Transilvania la sfârșitul secolului al XVI-lea. = Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă*. Ed. Andea Susana – Adinel Dincă. Cluj-Napoca–Gatineau, 2016. 219–244; Uő.: *A kora újkori Erdély bíráskodásáról „alulnézetből”*. *Pistaki Lukács prókátor levelezéséről (1567–1595)*. Erdélyi Múzeum LXXXI(2019). 1. sz. 34–48.

²⁶ Derzsi Júlia: *A Szász Nemzeti Universitas igazgatása a 16. század utolsó harmadában a nagyszebeni polgármesteri számadáskönyvek tükrében. = Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Város történeti tanulmányok. Studii de istorie urbană*. Főszerk. Lupescu Makó Mária. Kvár 2018. (a továbbiakban Derzsi: Universitas) 365. (53. jegyzet). E tanulmány megírásában nyújtott segítségét Derzsi Juliának ezúton köszönöm.

szászoknak is segítséget nyújtott pereikben, hasonlóképpen alkalmazta az Universitas Tethey Lőrinc jogügyigazgatót is.²⁷

Viszonylag ritkán maradtak fent a szász közösségek és az általuk megbízott ügyvédek közötti levelezések. Kivételes esetnek tekinthetjük azt, hogy Pistaki Lukácsnak Beszterce városához címzett 42 levele maradt ránk, s ezek alapján betekintheünk a városnak a vármegyei ítéltárséken, illetve a táblán folyó pereinek részleteibe.²⁸ Az ítélmesterségig emelkedő Radvánczi Márton szintén e korszak neves ügyvédjének számított; brassóiakhoz intézett leveléből arra is fény derül, hogy a szászok esetében a táblától a szokott módon a személyes jelenlét bírósága elé lehetett vinni az ügyeket, ahol az esetenként valóban jelen lévő fejedelem tanácsuraival együtt mondta ki a végső szót. Az 1576 novemberében kelt misszilis a Béliekkel folytatott különféle, többnyire a Bodzamező birtoklására vonatkozó perek, illetve az ezekben hozott káros ítéletek felől tájékoztatott.²⁹ Egy esetben a tábla Béli Kelemennek engedélyezte a szemrevételezést és tanúvallomások felvételét, egy másikban pedig a prázmáriákat és hermányiakat a tábla elé és nem a saját bírói székük elé idézték meg, amiért e pereket „eo nagysága zemelye eleyben appellalok”³⁰

Visszatérve az Universitasától való fellebbezés kérdésére, illetve az esetleges korlátozóakra, mindenképpen szükséges leszögeznünk, hogy – akárcsak a pereskedés általában – a transmissionális levél kiváltása is szabályokhoz kötött volt, és díjjal járt. Azonfelül, hogy az Universitas csak meghatározott időszakokban, évente kétszer ülésezett, 1585-től sem a Katalin-, sem pedig a Szent György-napi „konflux” tíz napnál tovább nem tarthatott.³¹ A peresek részére tehát nem állt rendelkezésre hosszú idő, hogy a peráttételt kérjék, és a transmissionalist kiváltásák, hanem ezt a *Statuta* szerint csak az ülések erre szánt szakaszában tehették meg, egyébként ügyük elévült, és utóbb már a fejedelemhez sem fordulhattak segítségért.³² A transmissionális kiállításáért az Universitas tekintélyes összeget, 12 forintot kért, de ezt az összeget csak azok kellett letegyék, akiknek a Királyföldön is volt birtokuk, az azon kívüliektől csak egy forintot követelhettek.³³ A fellebbezés 12 forintos díját és határidejét az Universitas jegyzőköny-

²⁷ Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi és partiumi jogügyigazgatók a 16. század második felében. = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.). Szerk. Bogdándi Zsolt és Fejér Tamás. Kvár 2017. 15–16.

²⁸ Pakó László: *i. m.* ;Uő: *Pistaki Lukács, egy kora újkori erdélyi prókátor levelezése (1567–1595).* Kézirat.

²⁹ BNLT, Schnell gyűjtemény, vol. II., nr. 192.

³⁰ Uo.: „Az mi az Bosza dolgát nézi, mi azon igyekezönk vala, hogy post omnia remedia az törvinnek vége legyen, de úgy találá az törvény, hogy még egyszer oculatára és bizonságra ki kell az törvénynek bocsátani, miért hogy Béli Kelemen ezelőtt soha bizonságra ki nem fogott. Mi nekönk nem teccek, hogy immár ki foghatna, hanem ő nagysága zemelye eleiben appellalok. Az másik dolgot is kibe [...] Prázmáriákat és Hermányiakat hitta volt Béli Kelemen az Bozának egy részének foglalására hitta volt, ő nagysága zemelye eleibe appellalok első okért, hogy meglássa ő nagysága zemelye, hogy ha kegyelmeteket egy néhány személy lévén ide hihatta volna, mert kegyelmeteket fűstin kellett volna keresni. Más okért, hogy úgy találá az törvény hogy Béli Kelemen mind székel nemessel és lófövel bizoníthasson az foglalás felől; mi az kívánnjuk vala pedig az decretom szerent, hogy tiszta Feyérvármegyei nemes népekkel tartozzék bizonítani, lásson mindeneket az ő nagysága udvara meg. Ez mellett gyűléskor jó kegyelmetek is ő nagyságát megtalálni, hogy az kegyelmetek szabadsága megtartassék, mert azt hiszem hogy az appellatiók meglátása gyűlés alatt lészen.”

³¹ Derzsi: Universitas 361–362.

³² „Et qui lícitam appellationem intra statutum tempus exercere neglexerit, atque omiserit perpetuo silere eum oportebit, nec a principe petere auxilium per supplicationem poterit, quod si fecerit, desiderio suo carebit.” Lásd Libloy: *Statuta* 81–82.

³³ Erre a szabályra hivatkozott az 1584-ben Báthory Zsigmond nevében kelt levél, amely szerint Szász Ferenc is az illenbákiakkal folytatott perében egy forintos transmissionalist kért: „egregius Franciscus. Zaz contra nonnullos

veiben rögzítették.³⁴ Boronkai János vizaknai sókamarás szebeniekhez intézett levele viszont arról vall, hogy egy-egy per időben való felterjesztése – talán a bírói szék terheltsége és az ügyek sokasága miatt, de akár más okokra is gondolhatunk – nem zajlott mindig zökkenőmentesen. A fenyegető hangvételű levél egy olyan perről szól, amely a fejedelem jobbágynak a szelindekiek általi bántalmazása okán folyt, és végigmenve a feljebbviteli szakaszokon az Univerzitáshoz került, ahonnan „immár appellatott az táblára”, a transmissió levél kiállítását viszont halogatták.³⁵

A szászok „terminusai”

A korábbiakban már volt szó arról, hogy a tábla nem ülésezett állandóan, hanem a perek tárgyalása egy-egy rendi nemzet részére meghatározott terminusokon és változó helyszíneken folyt. Ebből a rendszerből a szászok látszólag kimaradtak, kivéve az 1557. június 24-től Tordán tartott törvényszakot, melyre mindhárom erdélyi nemzet ügyeit halasztották.³⁶ Akkor azonban

colonus Illembachenses in sede Saxonicali Uyeghaziensi existentes quandam causam litigiosam coram sede vestrae judiciariae habeat, isque si forte eandem causam nostri in presentiam via appellationis provocare voluerit, vos ab ipso pro eiusmodi provocatione non plus quam florenum unum postulare et exigere deberetis. Significans ita quidem rem se habere quod externa conditionis homines, qui in fundo regio essent [?], nullaque bona vel haereditates haberent, nulla item cum Saxonibus onera portarent, pro appellationibus caussarum suarum non plus quam florenum unum solverent. Verum ab illis, qui in Terra Regia bona et haereditates haberent, communibusque vobiscum libertatibus et beneficiis uterentur florenorum 12 propter provocationem causarum ab universitate Saxonum in tabulam nostram iuxta consuetudinem vestram antiquitus observari solitam, exigeretis.” Lásd SzNLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjteménye, U IV, nr. 1251. Az ügyet említi Trócsányi: Központi kormányzat 247.

³⁴ *Hermannstadt und Siebenbürgen. Die Protokolle des Hermannstädter Rates und der Sächsischen Nationsuniversität 1391–1705.* Herausgegeben von Käthe Hientz, Bernhard Heigl und Thomas Şindilariu. Hermannstadt–Heidelberg 2007. 30, 144. A kiadott mutató szerint a negyedik kötetben egy 1546-os bejegyzés a fellebbezést úgy szabályozza, hogy a transmissió a fejedelmi táblán a 60. napon be kell mutatni („die Tranhmission muß den 60ten Tag bei der fürstentafel [sic!] producirt werden”). Az eredeti szöveg azonban vélhetően 1557-ben kelt, nehezen értelmezhető kiegészítés, amely a fellebbezésekről szólva a 12 forintos díj mellett megemlíti, hogy „sexagesimis dies comparien[do] [comparient?] datur”, tehát hatvan nap alatt volt lehetőség talán arra, hogy a peres fél a transmissionálist kivegye. Lásd SzNLT, Szász Universitas jegyzőkönyvei, nr. 206., f. 7.

³⁵ SzNLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjteménye, U V, nr. 1389. Vizakna, 1580. december 1. Boronkai János levele a Szász Univerzitáshoz: „Nyilván vagyon kegyelmeteknél minémű perem volt királybíró és polgármester uram előtt az szelindekiekkel, egy urunk ő nagysága jobbágya és szolgálja megvagdalása, taglása és verése miatt, mely per ez tegnapi napon forgott te kegyelmetek előtt is, és kegyelmetek elől immár appellatott az táblára, ezen törvénynek processusa felől is urunk ő nagysága tü kegyelmeteknek levelet írt, mellyet én az tegnapi napon az procatortól kegyelmeteknek be is küldtem vala, de az procatortól az ő feleletlenségéből meg nem atta volt, újabban be küldöm, kegyelmetek olvastassa, lássa és értse meg, mit parancsol ő nagysága. Immár peniglen szükség, hogy az appellatióknak transmissio levele az kegyelmetek mostani együttlétével megíratassék mindjárat és megpecsételtessék, mert kegyelmeteknek immáron engemet nem szükség sem tanács eleibe, sem máshova halasztani, mert ez immáron elment ő előlök és az tü kegyelmetek személyét illeti ennek pecsétlése. Azért kérem kegyelmeteket, hogy tü kegyelmetek valami volt az mi feleletünk az pernek kezdetitől fogva, mind királybíró, s mind polgármester uram előtt, azonképpen az tü kegyelmetek személye előtt is minden exceptioival mind az két félnek fogyatkozás nélkül írassa be az transmissio levélben, ebben penig kegyelmetek semmit ne halogasson, hanem mingyárat írassa meg és pecsételtesse meg, mert ha kegyelmetek ebben halasztást téssen, általán fogva urunkat ő nagyságát érem mingyárat felőle. Én peniglen kegyelmetektől semmi törvénytelen dolgot, sem semmi hamisságot nem kívánok, hanem csak amint az dolog ab initio volt, mind az két fél között azok íratassanak be, mert kegyelmetek minekünk is tartozik az igazsággal.”

³⁶ Bogdándi: Terminusok 75.

még a központi bírói rendszer kialakulásának kezdeti bizonytalanságaira foghatjuk a nemzetek terminusainak és más ügyeknek ilyen módon való összevonását, ezt a döntést az országgyűlés is aratási munkálatokkal és a törvénykezés más akadályaival magyarázta.³⁷ A végzés szövegéből egyértelmű, hogy a szászok esetében csak a fellebbezett ügyekről volt szó, tehát a táblán az Universitástól transmissionálissal felküldött ügyeket tárgyalták. A továbbiakban többet nem olvasunk a szászok fellebbezett pereinek rendes törvénykezési szakaszon való tárgyalásáról, kivéve az 1570 májusában hozott határozatot, amely – talán a felgyült ügyek mennyisége miatt – a szászok kérésére a transmissióik „meglátását” a gyűlések mellett az erdélyi nemesség terminusára is rendeli, az ítélmesterek és az assessorok, tehát az országgyűlések ideje alatt működő tábla elé.³⁸ Ez az eljárás bizonyára rendkívülinek számított, a szász perek feljebbviteléről kelt többi határozat ezen ügyek akár generális, akár partiális diétákon való tárgyalását rögzíti, többször is hangsúlyozva, hogy ez a szászok kérésére történt így.³⁹

Az előbbieket alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szászok számára megfelelő volt ez a rendszer, nem volt igazán szükségük arra, hogy saját terminusukon ítéljék a fellebbezett pereiket. A szászok esetében a tábla csak feljebbviteli bíróságként működött, a másik két nemzettel szemben, nekik nem voltak olyan pereik, melyeket közvetlenül a táblán kellett/lehetett indítani (ezek többnyire a rövid peres úton tárgyalandó perek, mint például a hatalmaskodási esetek vagy minden olyan ügy, melyben privilégium bemutatása szükséges).⁴⁰

A szászok táblai pereit

Az Universitástól fellebbezett ügyeken belül két csoportot különíthetünk el: az egyik a tisztán szász per, amikor mindkét peres fél a Királyföldéről való, a másik pedig, amikor csak az alperes szász, a felperes pedig szomszédos vármegyéből vagy székből való. Először is szögezzük le, hogy az első „csoportra” az okleveles anyagban csak néhány példát találtunk, ehhez képest nagy számban találkoztunk olyan ügyekkel, amelyekben a felperes a szomszédos vidékek lakója. Két szász fél perét tehát meglehetősen ritkán tárgyalták a táblán. Nem kizárt ugyan, hogy a képet valamennyire a forrásviszonyok is torzítják, lévén hogy a táblai levéltár megsemmisült, és nem maradtak fent a szász polgári családok levelesládái sem. Az arányok azonban jelzik, hogy a polgárosult szász társadalom peres ügyei csak kivételes esetekben jutottak el az ország központi bíróságáig.

³⁷ EOE II. 80. 1557. február: „Ceterum quoniam ob instantem messem et alia impedimenta celebratio generalium iudiciorum fieri nequit, itaque deliberatum est nostro filijque nostri [...] vt maiores causae differantur in octauum diem festi sancti Michaelis discuciendae, alie vero causae videlicet factum honoris, decimarumque uniuersae concernentes, noui actus potenciarij ab ingressu domini Petrovyth comitis spectabilis et magnifici patrati vel patrandj, transmissiones item comitatuum Saxonum et Sicalicalium sedium ac literae transmissionis quae in curiam regis Romanorum per appellacionem deducendae erant, causae eciam dotum, rerum parafernaliu, iurium impignoraticiorum et diuisionum inter fratres carnales patruales, matruales fientium sine intermissione discuciantur; discussionis autem dies sit die octauo post festum sancte trinitatis.”

³⁸ EOE II. 372.

³⁹ Trócsányi: *Törvényalkotás* 256. Vö. EOE II. 354–355, 530; EOE III. 180, 435.

⁴⁰ A tábla előtt tárgyalandó pereket az Approbatákban sorolták fel, lásd *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1900. 171–172. Vö. Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. Erdélyhoni magyar pertan.* Kolozsvárt, 1861. 44–48.

A korábbiakban már volt szó arról, hogy a tiltás ellenére szász közösségek egymás ellen folytatott határperceiket is fellebbezték a kúriába, az erre vonatkozó példákat már idéztük. Ennél is ritkábban fordult elő olyan eset, amikor két királyföldi magánszemély pere jutott el a tábláig. Egy ilyen ügyet egy 1593. május 2-ra keltezett formuláskönyvi bejegyzés őrzött meg.⁴¹ A Báthory Zsigmond nevében kiadott ítéletlevelet az 1593 májusában tartott országgyűlés⁴² idején keltezték, melyre a fellebbezett szász perek felülvizsgálatát halasztották („discussionem universarum causarum dominorum Saxonum Transilvanensium per viam appellationis pro saniori earundem revisione nostri in presentiam provocatarum distuleramus”), s ahol a fejedelem a táblai elnökkel, ítélmesterekkel és az ülnökökkel együtt bíraskodott. A felpereseket, segesvári Schinker Johannt és Varga Bertalannak néhai Katalintól született gyermekét, Orsolyát tordai Vas Imre képviselte ügyvédként, az alperest, segesvári néhai Theys Johann özvegyét, Borbálát pedig Sámsondi András. Minketten a táblai perekben jártas, neves prókátorok. A felek a Szász Universitas peráttevő ítéletlevele értelmében jelentek meg az ítéelőszéken, melyet hosszúsága miatt nem írtak át, de tartalmát összefoglalták: a felperesek az alperes aszszonyt néhai Theys Johannak zálogként a nevezett Orsolya kezénél levő segesvári háza okán keresték, melyet az alperes önkényesen elfoglalt. A pert Segesvár városának bírái és senatusa („magister civium, iudices et senatores”) előtt kezdték, akik úgy döntöttek, hogy a felperes mutassa be a vitatott házra vonatkozó okleveleit. A felperesek ezzel az ítélettel elégedetlenek voltak, ezért az ügyet a Szász Universitas elé („in presentiam prefatorum magistrorum civium, iudicum et seniorum totius Universitatis Saxonum”) fellebbezték, ahol a segesváriak döntését megerősítették. Ezután a felperes bemutatta néhai Theys Johannak e házra vonatkozó kötelezvényét („litteras obligatorias”), de ennek ellenére az Universitas úgy döntött, hogy a házat jogos örökösnek az alperesnek és nevezett Theystól született gyermekeinek ítéli, minthogy az semmilyen hatalmaskodást nem követett el, és ezért nem is marasztalták el. Emiatt a felperes a kúriába fellebbezett („causam premissam pro saniori eiusdem revisione in curiam nostram, nostram videlicet in presentiam per viam appellationis provocasse”), ahol „habito superinde et assumpto prefatorum presidentis, magistrorumque nostrorum protonotariorum et iuratis sedis nostrae iudicariae assessorum”, az alperest a hatalmaskodás vétke alól felmentették, minthogy a felperes elállt ettől a vádtól. Egyúttal elrendelték, hogy az alperes a zálogösszeget tegye le a felperesnek, aki a házat engedje át az alperesnek. Ezek után az ítéletlevelet a szokott módon végrehajtásra Segesvár városának küldték vissza.

A fentihez hasonló esetek igen ritkán fordulhattak elő, városi ingatlanra vonatkozó ügyet többet nem is találtunk. Előfordultak viszont olyan perek, amelyekben értékes ingóságokról várták a táblától az ítéletet. Így 1569. december 14-én a szebeni Universitas döntést hozott a szebeni Olasz Mártonnak a szintén szebeni Serfőző István ellen indított ügyében, mely ítélettel a felperes előbb megelégedett, de aztán „se in iudiciaria deliberatione nostra vehementer aggravatum esse affirmans, causam suam in S. R. majestatis vestrae presentiam per appellationis viam provocavit”.⁴³ A per, mely bizonyos nagy értékű darutollak tulajdonjogáért folyt, már korábban kezdetét vette, és ezúttal másodjára került a kúriába úgy, hogy a peres felek szerepet cseréltek. 1568-ban még Olasz Márton volt az alperes és Serfőző a felperes, amikor az ügy a

⁴¹ MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Levéltára, Protocolla (F15), 12. köt., p. 149–151.

⁴² EOE III. 415–418.

⁴³ SzNLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjt., U IV, nr. 1123.

szebeniektől fellebbezés útján a táblára került, ahol az alperest az ügyvéd mulasztása miatt elmarasztalták. Olasz erre való hivatkozással kért új ítéletet, amire egyébként törvényes joga is volt, s emiatt indult újra a per az Universitas előtt. E peres irat nemcsak az Universitas előtti peres eljárás értékes forrása, hanem azért is különösen érdekes, mert a bizonyítási szakasz során nagyszámú tanú került kihallgatásra az ország különböző városaiból és mezővárosaiból, s így valamelyest betekintést nyerünk a szebeni, kolozsvári, gyulafehérvári, medgyesi vagy szászsebesi polgárok, mesteremberek és kereskedők ügyleteibe.

Említettük, hogy a fentiekhez képest jóval gyakrabban fordultak elő a táblán olyan „szász” perek, melyekben az egyik (felperes) fél nem királyföldi. A nemesség és a szászok közötti pereskedésről már az 1549. decemberi diéta úgy rendelkezett, hogy a nemesek a szászokat saját bírójuk előtt keressék.⁴⁴ Az 1566. júniusi országgyűlésen részletekbe menően szabályozták a szászok által a nemesek jobbágyságai vagy maguk a nemesek ellen indított peres eljárást is, mint-hogy „az egymás közt való tervénkedésből nagy sok igyenetlenségek voltak”.⁴⁵ Az „egyenetlenségre” sok példánk van, rengeteg konfliktust okozott a bírói szék illetékességének a kérdése, hiszen – akárcsak napjainkban – akkor sem volt mindegy, hogy melyik bíróság ítélkezik az ügyben. Fehér vármegyének 1595-ben kelt peráttevő ítéletlevele arról tudósított, hogy Enyed mezővárosában tartott ítélőszékük előtt megjelent újfalvi Szász Ferenc felperes, és ügyvédje útján előadta Enyedi Lukács szebeni polgármester ellenében, hogy az két szentjánoshegyi román jobbágyának lovait Szeben városában törvénytelenül lefoglaltatta.⁴⁶ Minthogy a szebeni polgármester a Fehér vármegyei szolgabíró kérésére sem adatta vissza a lovakat, az alperest kisebb hatalmaskodás vétkén és kárának megtérítésén kéri elmarasztalni. Tárgyunk szempontjából igen érdekesek a prókátorok allegációi. A szebeni polgármester ügyvédje szerint a hatalmaskodás, amellyel ügyfelét vádolták, nem Fehér vármegyében, hanem Szeben városában történt, ezért „iuxta regulam juris, actor debeat sequi forum rei”, az alperest tehát lakóhelyén kell perelje. Az alperes pedig szebeni, ezért őt a vármegye székére nem idézhetik, hanem csak a szebeni bírák elé. Erre a felperes prókátora kifejtette, hogy az alperest nem Szeben lakosaként, hanem Fehér vármegye egyik nemeseként idézték meg. Mind az alperes, mind Szeben városa birtokos a vármegyében, az említett jobbágyságok pedig Fehér vármegyében laknak, az idézés tehát helyesen történt. Azt is jól tudja mindenki, hogy ha a szebeni bírók elé történik az idézés, a nemesek pereikkel ott sokra nem mennek („nulla unquam lis per nobiles inibi mota debitum posset exitum sortiri”). Többségük ugyan jól tud mind magyarul, mind latinul („plerique illorum tam Ungaricam, quam latinam bene noverint linguam”), de mindannyian szász nyelven kell előadják keresetüket,⁴⁷ és azt is tudják, hogy nem fogadhatnak szász nemzetből való prókátort a szászok ellen, minthogy az ügyvédeknek elrendelték, hogy ne vállalják a nemesek szászok elleni pereit. Azt nem ismerjük, hogy valóban létezett/létezhetett ilyen tilalom, de mindenképpen tény az, hogy a nemesek és a szászok is mindent elkövettek, hogy a pereket a számukra kedvezőbb ítélőszék előtt tárgyalják.

⁴⁴ EOE I. 299.

⁴⁵ EOE II. 313–314.

⁴⁶ SzNLT, Brukenthal gyűjtemény, 40. sorozat, RS I-10, nr. 318.

⁴⁷ A Statutum Báthory István általi megerősítésében „omnis actor, in foro Saxonico caussam suam Saxonico idiomate perspicue proponere debeat”. Lásd SzNLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjteménye, U IV, nr. 1201.

A fenti ügyben, úgy tűnik, a szászok jutottak előbbre e hatásköri vetekedésben. Báthory Zsigmond fejedelem 1596. december 11-én kelt díszes kiállítású oklevelében újra előadták az eseményeket: Szász Ferenc, illetve Szeben városa mint alperes között négy ökörnek (!) Szebenben történt lefoglalása okán Fehér vármegye ítélőszékén („in sede parochiali Albensis Transsilvaniae”) folyt perben a szebeniek ügyvédje elmulasztotta előadni a szászok régi kiváltságait és jogszokásait („antiqua privilegia et mores usitatos, iuraque municipalia universitatis annotatorum Saxonum in administrationibus iudiciorum”).⁴⁸ E kiváltságok szerint a szászok pereinek felülvizsgálata nem a vármegyék székeit illeti meg, hanem ha valaki szász város polgármestere és esküdtjei vagy bármelyik szász közösség ellen perel, akkor azt annak székhelyén keresse. Az ügyvéd mulasztása miatt a pert Fehér vármegye megítélte, onnan pedig fellebbezéssel a táblára került, ahol újfent „contra antiquissima privilegia et iura municipalia, ususque pristinos eorundem universorum Saxonum” Szász Ferenc javára ítélték. Mínhogy a fejedelem nem akarja ezen ügy okán a szászokat régi kiváltságaikban – melyeket II. András és több magyar király, legutóbb pedig Báthory István lengyel király is megerősített – megfogyatkoztatni, kijelenti, hogy e per miatt régi kiváltságaik nem fognak sérülni, hanem „iuxta regulam iuris, actor semper debet sequi forum rei”, a szászok bíraskodásban követett eljárását pedig minden törvényhozó tartsa meg.

A szászok jogszolgáltatási kiváltságainak megőrzését szolgálta Báthory Zsigmond 1592-ben kelt ama rendelkezése is, amelynek szövegét egy formuláskönyv őrizte meg.⁴⁹ Ez az oklevél azért különös jelentőségű, mert nem valamilyen partikuláris esetben történt intézkedést tartalmaz, hanem az egész szász közösség panaszára rendezi a királyföldiek és a szomszédos vármegyékben vagy székekben élők közötti jogviták egy részletét. A szövegből kiderül, hogy a szász székekhez és városokhoz tartozó birtokok több helyen határosak a nemesek jószágaival, és gyakoriak közöttük a pereskedések, de a két terület különböző joggal él („eam fundus ipse regius quam ipsi comitatus peculiari quadam et diversa lege processuque iuris gauderent”). A nemesek és jobbágyaik, amikor egy szászt perbe fognak, nem követik annak jogszokását, hanem miután a falusbíró vagy a kenéz ítéletét meghozta, nem akarják a pert továbbvinni, és rögtön executiót kérnek. A fejedelem elrendeli ezen visszaélés megszüntetését és azt, hogy a pereskedésben a Királyföldén lakókat saját törvényeik szerint, a vármegyeieket pedig azon terület jogszokásai szerint fogják ezentúl perbe.⁵⁰

⁴⁸ SzNLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjteménye, U IV, nr. 1413.

⁴⁹ Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 999, nr. 180.

⁵⁰ „Quarum cum unum quemquam coram iudicibus suis ordinariis iustoque iuris ordine requiri, rationi et legibus maxime consentaneum sit, hanc rationem inire voluimus ut a modo deinceps abusu eo qui non ita pridem contra omnia iura regni in eorum medium irrepisset sublato qui in terra regia commorantur, ii secundum leges suas requirantur, ii vero qui comitibus incorporati et adiecti sunt, similiter morem et consuetudinem eam quibus huiusmodi comitatus utitur in litigando sequantur. Proinde vobis universis et singulis magnificis, egregiis, nobilibus comitibus et vice comitibus, iudicibus et universitati nobilium quorumcumque comitatum, signanter vero Albensis Transsilvaniae et Kykelleo, cunctis etiam aliis cuiuscumque status, ordinis, dignitatis et [...] hominibus presentes visuris harum serie committimus et mandamus firmiter ut acceptis presentibus vos quoque in sede et conventu vestro primitus celebrando id inter vos publicare promulgareque debeatis ut si cui ex vobis cum aliquo hominum iurisdictioni ipsius universitatis Saxonum lis intercesserit, is eam non praeposito et in directo illo processu, quo ipsi hactenus quomodocumque molestati et damnificati fuissent, sed modum usitatum, formulamque iuris legitimam, receptam et approbatam tam in terra regia, quam in bonis comitatibus incorporatis sequatur, iuxta quam tali quaerelanti ex parte omnium ius et iusticia, prout iuris ordo dictaverit, impendetur.”

A fenti példák is mutatják, hogy az eltérő jogrend, illetve annak időnként önkényes értelmezése gyakori vitákhoz vezetett. E viták nem minden esetben jutottak el a fejedelmi tábláig, de gyakran volt szükség fejedelmi beavatkozásra, ahhoz, hogy valamelyik fél – talán gyakrabban a nemesség – lendületét visszafogják, a szászok kiváltságainak, jogszokásaiknak betartására intsek.

Végül, a táblán tárgyalt szász perek sorában, szükséges megemlíteni egy olyan pertípust, amely az 1556 előtti okleveles anyagban nem fordult elő. Az egyházi tizedre vonatkozó perek eredetileg a szentszéki bíróságok hatáskörébe tartoztak,⁵¹ de a szekularizáció következtében 1556 után a világi bíróságok elé kerültek. A dézsmabérletet, dézsmarészek megosztását, dézsmabeszédést illető pereket a vármegyei birtokosság a tábla előtt folytatta le, és – adataink szerint – a szászok esetében a tábla feljebbviteli bírósággént működött az egy ideig teljesen, utóbb nagyobb részben egyházi jövedelemnek hagyott szász tizedre vonatkozó ügyekben is.⁵² A fellebbezés azonban ezen esetekben nem az Universitástól, hanem a szebeni káptalantól történt, amely a dézsmák kérdésében mondhatni alapfokon ítélt. A szebeni káptalan peráttevő ítéletle vele alapján ítéleztek ilyen ügyben az 1558. év novemberi terminusán, mely törvényszakra az országgyűlés a Petrovics Péter bejövetele óta elkövetett hatalmaskodások, kötelezvények, továbbá a tizeddel kapcsolatos perek és a fellebbezett ügyek tárgyalását halasztotta.⁵³ A vita ekkor a Szebenszéki Kakasfalva István nevű plébánosa, illetve Nagycsűr birtok János nevű plébánosa között folyt, amiatt, hogy István plébános be akarta szedni azt a dézsmarészt, amely ugyan a birtok határain belül volt, de a tanúvallomások szerint, mindig a nagycsűrieket illette meg. Éppen az egybehangzó tanúvallomások alapján a káptalan a nagycsüri plébános javára ítélt, és ezt a döntést a táblán is megerősítették.

Összefoglalás

Az előbbieket összefoglalva a szászok és a fejedelmi tábla viszonyára vonatkozóan a következőket állapíthattuk meg. A fejedelmi tábla a szászok pereiben is illetékes volt, de ügyeiket nem kezdhették itt, hanem csak az Universitas feljebbviteli székének számított. Saját terminus hiányában a szászok fellebbezett ügyeiben az országgyűlések alatt összeült tábla ítélezett, ahonnan – a szokásos módon – a személyes jelenlét bírósága elé lehetett továbbvinni a pert. Ebben tehát nem volt semmilyen különleges eljárás, miután a táblára került az ügy, ugyanúgy folyt az eljárás, mint bármilyen más fellebbezett per esetében. A fellebbezett perek zöme a nem királyföldi felperes kezdeményezésére jutott a táblára, miután az illetékes szász bírói székeken végigment, s ott kedvezőtlen ítélet született. Sokkal ritkábban kerültek a kúriába olyan perek, melyekben mindkét fél szász közösség vagy magánszemély volt.

⁵¹ A szentszéki bíróságok illetékességéről lásd C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan vizsálya (1421–1425)*. Bp. 2014. 20–23.

⁵² A szász tized szekularizációjáról lásd G. D. Teutsch: *Das Zehntrecht der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Schässburg, 1858. 53–63.

⁵³ SzNLT, A Szebeni Evangélikus Káptalan lt., 1. sorozat (Acte cu instrumente contemporane de evidentă), nr. 145.

The Saxons and the Princely Table in the 16th Century

Keywords: Transylvania, Age of Principality, court of law, Princely Table, Saxons, legal procedures

This study analyzes the relationship between the Transylvanian central court of law, the so-called Royal/Voivodal/Princely Table (Tabula) and the privileged Saxon community of Transylvania in light of the archival sources. The Princely Table adjudicated the cases appealed from the Universitas Saxonum, which resided in Szeben (Sibiu, Hermannstadt). The Saxons did not have their own court session, their cases were determined by the Table during the congregations of the Transylvanian estates, held on different locations. From the Princely Table their actions could be transmitted to the court of personal presence (*personalis presentia*). Cases between Saxons were appealed rarely to the Table, in most of the cases one of the litigants came from the nobility of the neighbouring counties or from the Szekely community.

Pakó László

A kora újkori Erdély bíráskodása „alulnézetből”. Pistaki Lukács prókátor levelezéséről (1567–1595)

A késő középkori – kora újkori prókátorok tevékenységének a vizsgálata ugyan nem a legdivatosabb kutatási témák egyike, de születtek már alapvető munkák a témában. A hivatásos ügyvédi osztály kialakulásának folyamatáról Varga Endre az 1930-as években lényeges megfigyeléseket tett,¹ Kubinyi András pedig a Hunyadi- és a Jagelló-kor értelmiségének és hivatalnokrétegének a vizsgálata során mutatott rá az ügyvédi tevékenység korabeli felértékelődésére.² Dominkovits Péter és Gecsényi Lajos kutatásai több nyugat-magyarországi kora újkori értelmiségi életút esetében bizonyították a prókátorságban rejlő karrierlehetőségeket,³ Horn Ildikó, Dáné Veronka és saját vizsgálódásaink pedig azt igazolták, hogy nem volt ez másképp a fejedelemség kori Erdély vármegyei, széki vagy városi környezetben tevékenykedő prókátorok esetében sem.⁴

E kutatásokhoz szeretnénk a következőkben új adatokat nyújtani egy kora újkori erdélyi prókátor, Pistaki Lukács levelezésének az elemzésével. A hasonló prókatori életutak kutatásának forrásait a mi viszonyaink között általában a központi, a vármegyei vagy a városi hatóságok hivatalos iratai (oklevelek, ezek közül is főként az ítéletlevelek és más peres iratok, törvénykezési vagy közgyűlési jegyzőkönyvek, számadások stb.) képezik. Forrásaink ezzel szemben azért különlegesek, mert nem a bíráskodási tevékenységet végző hatóságok, hanem a

Pakó László (1980) – történész, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro.

¹ Varga Endre: *A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. = Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére.* Bp. 1937. 625–642.

² Kubinyi András: *Írástudás és értelmiségi foglalkozásúak a Jagelló-korban.* Magyar Herald I(1984). 196; Uő: *A Jagelló-kori értelmiség. = Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században.* Szerk. Zombori István. Szeged 1998. 11; Uő: *Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Hunyadi és a Jagelló-korban.* = Uő: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről.* II. Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba. Bp. 2009. 613–615.

³ Gecsényi Lajos: *Győr megye közigazgatása és tiszikara a 17. században.* Levéltári Szemle XXXVIII(1988). 3. sz. 21; Dominkovits Péter: *Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János.* Aetas. Történettudományi folyóirat XVII(2002). 2–3. sz. 5–35; Uő: *Főúri familiáris – jogtudó értelmiség – mezővárosi polgár? Adatok és kérdések egy 17. századi szombathelyi ügyvéd, Gorup János életútjához.* Sic Itur ad Astra 60(2009). 85–101.

⁴ Dáné Veronka: *A Trauznerek a fejedelemség korában. = Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. Pál-Antal Sándor – Sipos Gábor – W. Kovács András – Wolf Rudolf. Kvár 2003. 81–93; Uő: *„Az őnagysága széki így deliberála.” Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata.* Debrecen–Kvár 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259. – a továbbiakban Dáné: „Az őnagysága széki”) 116–118; Horn Ildikó: *A sánta prókátor. = Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. Sipos Gábor. Kvár 2008. 97–102; Pakó László: *Prókátorkarrierék Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeiben. = Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.* Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila. Kvár 2013. 260–264; Uő: *Cancelaria princiară și cariera de procurator în Transilvania la sfârșitul secolului al XVI-lea. = Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă.* Ed. Susana Andea – Adinel Dincă. Cluj-Napoca–Gatineau 2016. (a továbbiakban Pakó: *Cancelaria*) 219–244.

másik oldal, az abban részt vevő szereplők szemszögéből, „alulnézetből” engednek személyesebb hangvételt betekintést az erdélyi központi és alsóbb szintű bíráskodás működésébe, egy kora újkori prókatori praxis kulisszatitkaiba, illetve egy prókátor magánéletének részleteibe.

Pistaki Lukács életútjának részletes bemutatása szétfeszítené írásunk kereteit, így most pályájának csupán azon mozzanatait vázoljuk, melyek szükségesek bemutatásra kerülő adataink értelmezéséhez.⁵ Ügyvédünk 1559-ben borgói, 1568-tól pedig bongárdi előnévvel említett nemes, 1559–1569⁶ között a kisebb kancellária íródeákja. Egyesek szerint már 1566–1568 között Doboka vármegye jegyzője, adattal viszont csak az 1576–1577, illetve 1595–1596-os jegyzőségét tudjuk igazolni. Ismereteink szerint prókatori tevékenységét 1567-től Beszterce város ügyvédjeként kezdte, és a 16. század utolsó évtizedeiben gyakran kereste szolgálatait a városvezetés. Rövid időn belül az ország egész területén ismert prókátornak számított. 1571–1585 között az országos kincstári jogügyigazgatók szolgálatában több alkalommal is védte a kincstár érdekeit. Országos hírnévvel rendelkező, minden bírósági fórum előtt otthonosan mozgó, alapos jogi ismeretekkel rendelkező személlyel állunk tehát szemben.

Pistaki Lukács levelezése Beszterce város levéltára „Oklevelek” (*Urkunden*) elnevezésű I. sorozatának képezik részét, melyet jelenleg a Román Nemzeti Levéltárak Kolozs megyei Osztályának kolozsvári levéltárában őriznek.⁷ 46 levelet sikerült azonosítanunk, melyek közül negyvenkettőt Beszterce város előljáróihoz címzett, egy levélben a Besztercei kerülethez tartozó Szászlekence két kenézét, egy másik levélben pedig a brassói szenátus két tagját kereste meg. Két levelet hozzá címeztek, Beszterce és Kolozsvár előljárói kérték segítségét peres ügyekben. Az első levél 1567. október 22-én kelt, tehát besztercei prókátorra fogadása évében, az utolsó pedig 1595. július 24-én. Időben majdnem három évtizedet ölelnek át, de éves megoszlásuk változó: az 1567–1586 közötti két évtizedre esik zömük, az 1590-es évekből csupán három maradt fenn. Eddigi vizsgálódásaink alapján úgy látjuk, hogy egyre növekvő hírneve és bejáratosága az országvezetés legfelsőbb köreibe az 1590-es évekre lazított a várossal ápolat kapcsolatán, s ez a levelek számának a csökkenésével járt.

Tartalmi szempontból túlnyomórészt jogi kérdéseket tárgyaló levelezéssel van dolgunk. A levelek több mint felében a fejedelmi táblán általa képviselt besztercei ügyeket, a levelek ötödében a vármegyei törvényszék előtti eseteket, néhányban pedig a város úriszékek előtti

⁵ Pályájának részletesebb, román nyelvű bemutatását és a fennebb idézett adatok lelőhelyeit lásd Pakó: *Cancelaria* 229–241.

⁶ A fenti írásunkban a kisebb kancelláriai íródeáki tisztségére vonatkozó utolsó adatunk 1568 májusából volt, egy újabban előkerült adat, azonban ezt az időpontot egy évvel későbbre, azaz 1569. május 26-ra toltam. A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs megyei Osztálya, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Cluj-Napoca – a továbbiakban RNLtKv), Bánffy család levéltára, Seria 2, Subseria 2, fasc. ZZ, nr. 14. (www.arhivamedievala.ro – 2019. jan. 31.) Az adatot és egyúttal a tanulmány írása közben nyújtott segítségét Fejér Tamásnak köszönöm.

⁷ RNLtKv, Beszterce város levéltára (Primăria orașului Bistrița), I. sorozat (Seria I. – a továbbiakban Bvlt I.). 1585 végéig a levelek német nyelvű, sommás tartalmi kivonatai is megjelentek, a mi leveleink a II. és a III. kötetben kaptak helyet. *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. II. Von Albert Berger. Hrsg. Ernst Wagner. Köln–Wien 1986; III. Begründet von Albert Berger. Hrsg. Ernst Wagner. mit Ioan Dordea – Ioan Drăgan – Konrad G. Gündisch. Köln–Weimar–Wien 1995. (a továbbiakban Berger II, III.) Minthogy Pistaki leveleinek az írásunk során használt adatai legtöbb esetben be sem kerültek a regesztákba, e közlésünk során, helytakarékosági megfontolásból, csak a levelek levéltári jelzetét adjuk meg, és eltekintünk a kivonatok számainak a megadásától. Kivételet csak a 8. jegyzetben tettünk, ahol nemcsak leveleit, hanem az állag más peres iratait is idéztük.

pereit taglalta. Máskor tanácsokkal látta el a város elöljáróit egyéb jogi kérdésekben, elszórta pedig Pistaki magánéletére, illetve az ország különféle eseményeire vonatkozó hírekkel is találkozunk.

A keltezési helyek tekintetében a levelek fele százbongárdi otthonában született, de ugyanott íródhatott több az ismeretlen helyen kelt levelek közül is. A többi ismert kelet helyű levele szinte mind prókatori tevékenységének különféle színterein keletkezett. Legtöbbjüket a fejedelmi táblai törvényszakok helyszíneiről írta, egyszer az országgyűlés helyszínéről is levelezett, útban a táblai terminusra. A Beszterce kerülethez tartozó falvakból keltezett négy levélből két esetben bizonyítható, hogy ott is peres ügyek kapcsán tartózkodott. Gyulafehérvári 1585. szeptember 15-én keltezett levele idején ugyan sem terminust (a legközelebbi október 25-től Kolozsváron), sem országgyűlést (a legközelebbi szeptember 19-től Tordán) nem tartottak a városban, de a fejedelmi székvárosról, az országos bíraskodáshoz köthető intézmények és tisztségviselők székhelyéről lévén szó, könnyen elképzelhető, hogy ott is szakmai ügyben tartózkodott.

A táblai terminusokról írott leveleiben értelemszerűen az ott folyó perekben tett lépéseiről tájékoztatta a várost. E törvényszakok, illetve más szakmai kiszállásai alkalmával azonban olyan eseményekről is tudomást szerzett, melyek a város életét is befolyásolhatták, így ezek is felbukkannak leveleiben. Otthonról keltezett leveleiben is foglalkozott a város táblai ügyeivel, és ezekben számolt be a vármegyei törvényszék vagy az úriszék előtt a város nevében tett lépéseiről is: általában tájékoztatta a várost a már megtett lépéseiről, illetve előkészítette a soron következőket. Otthoni leveleiben nyílt alkalma tanácsot adni olyan jogi kérdésekben is, amelyekben személyesen nem volt érintett, de a besztercei elöljárók a véleményét kérték, néha pedig személyes kérésekkel fordult a városvezetőkhez.

A levelek keltezési helyeinek sűrű váltakozása azt mutatja, hogy Pistaki életét, mint ahogy más kora újkori prókatorét sem a helyhez kötöttség, hanem az ország különféle törvénykezési hatóságai közötti állandó ingázás jellemezte.

Fentebb megfogalmazott céljainkkal összhangban elsősorban az erdélyi központi és alsóbb szintű bíraskodás működésére, Pistaki prókatori tevékenységére és jellemére, illetve magánéletének egyes részleteire fogunk figyelni.

Amint láttuk, a levelek több mint fele a fejedelmi tábla törvénykezési szakaszain a város pereiben kifejtett tevékenységét részletezte. Az 1567–1585 között forrással igazoltan megtartott 48 táblai terminus közül⁸ tízről maradtak fenn levelei. Két terminus folyamán kétszer is írt Besztercére. A fejedelmi tábla előtt a város nevében leggyakrabban birtokügyekben intézkedett Beszterce várossal és kerülettel szomszédos vármegyei birtokos nemesek ellen.⁹

⁸ A korszak terminusainak az áttekintését lásd Bogdándi Zsolt: *A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). I. sz. (a továbbiakban Bogdándi: Törvénykezési szakaszok) 77–82.

⁹ A simontelki Fejérvári Ambrus nemessel a kerülethez tartozó Malomárka határában elfoglalt területért és az azon elfogott két jobbágy fogva tartásáért perelt (Bvlt. I. 3041; Berger II. 3204.), később Fejérvári fiával, ifjabb Ambrussal, illetve Szentiványi Pállal szintén bizonyos Simontelke és Malomárka közötti terület fölött viszálykodtak. (Bvlt. I. 5300; Berger III. 5444.) Harinai Farkas, majd fia, Miklós ellen egy lekencei határfoglalási ügyben járt el (Bvlt. I. 3041, 3611, 3708, 3737, 3933, 4380, 4547, 4653; Berger II. 3204; III. 3756, 3854, 3884, 4080, 4526, 4692, 4803.), Apafi Istvánnal, Bethlen Ferencsel és anyjával Bethlen Györgyné Károlyi Klárával, illetve másik Bethlen Györggyel a Besztercének elidegenített borgói részjórészek okán perelt a fejedelmi tábla előtt. Bvlt. I. 3041, 3160, 3376bis, 3434, 3737, 3786, 4055, 4372-3, 4380, 4538, 4572, 4581, 5300; Berger II. 3204, 3320, 3528, 3582; III. 3884, 3933, 4202, 4518-9, 4526, 4683, 4718, 4727, 5444.

E levelei tükrözik a táblai terminusok alkalmával kifejtett tevékenységének más forrásokból alig megismerhető részleteit. Például, hogy e törvényszakokon a szükséges perbeli lépések mellett ügyvédünk igyekezett hasznot húzni abból, hogy ezeken részt vett az ország jogtudó értelmiségének legjava. Több levelében arról számolt be, hogy az egyes perekben követendő leghatékonyabb lépések kifundálása érdekében tanácskozott az ország vezető jogtudóival. 1567-ben a Fejérvári Ambrus elleni perben Cserényi István fejedelmi tanácsúrtól és volt ítélőszéki ülnöktől, illetve másoktól kért tanácsot,¹⁰ 1573. március 1-i levelében pedig azt írta, hogy Harinai Farkas lekencei határfoglalásának ügyében „conferáltam mindenképpen törvintudó emberekkel, főképpen director urammal és többivel, mindnyájan egyet végeztünk belőle...”¹¹ Máskor peren kívül kereste fel az ítélőmestereket, és kérte segítségüket. 1579. decemberi levele szerint azért, hogy egy vitás erdő ügyében Harinai Miklóst jobb belátásra bírassa, megkereste Wesselényi Miklós ítélőmestert, aki beszélt a másik protonotariussal, Dobszai Istvánnal, s utóbbi egyeztetett Harinaival a kérdésben, aki következő év májusában egyezkedési szándékáról értesítette a beszercei bírót. Az ítélőmestereknél tett közbenjárása tehát sikeresnek bizonyult.¹² Biztosan személyes kapcsolatainak köszönhetően, többször soron kívül sikerült tudomást szereznie ellenfelei szándékairól. 1573 márciusa elején értesítette a beszercei bírót, hogy Sulyok Imre ítélőmestertől megtudta, hogy Apafi István a város elleni perének az ítéletét csak a terminus végén váltja ki, így van még idejük az ítélet végrehajtását megtiltó levélnek a kiváltására.¹³ 1578. novemberi levelében arra emlékeztette a beszercei városvezetést, hogy Dobszai István ítélőmestertől Kolozsváron már korábban, vélhetően az 1577-es Lukács-napi terminuson értesült arról, és a városnak azonnal meg is üzentte, hogy Bethlen Ferenc a város birtokában lévő borgói jószágainak a visszaszerzésére készül.¹⁴ Ha a körülmények úgy hozták, a táblai terminus idején személyesen kereste meg ellenfeleit, és peren kívüli megegyezésre próbálta őket rávenni. 1572 novemberében a tordai táblai törvényszakon egy beszercei esküdtpolgár társaságában kereste fel Harinai Farkast, egyezkedtek vele, aki hajlandónak is mutatkozott a megegyezésre. A per további részletei szerint azonban e közbenjárás nem hozott gyors eredményt, ugyanis az ügy végső megoldása még sokat várattot magára.¹⁵ Arra is van példa, hogy Beszerce pereinek az előmozdítása érdekében olyan terminusokon is tett peren kívüli lépéseket, melyek nem voltak illetékesek Beszerce és a vármegyei nemesek ügyének a rendezésére. Mivel nem is ezekért utazott oda, intézkedései során tehát csak a helyzet adta lehetőségeket használta ki. Harinai Miklósnak az ítélőmesterek általi meggyőzésére tett, fentebb részletezett próbálkozására például a partiumi vármegyéek nemesei részére 1579. december 1-től Kolozsváron tartott

¹⁰ „Továbbá kérdeztünk tanácsot némely uraimtól az Feyerwary Ambrus dolgáról, Cheryny István uram és sok jámbor azt atták tanácsul...” Bvlt. I. 3041.

¹¹ Bvlt. I. 3737.

¹² „Mester uramnál szóltam, Wyseleny uramnál, ökegyelme szólt Dobzay urammal, hogy megizenje Harynnay Miklósnak...” Bvlt. I. 4547, 4653.

¹³ „Apaffy Estván csak tegnap, sabbato post Oculi szólított, és immár még ez után irattja az sentenciát, de mondá énnekem Swlyok uram, az mester, hogy csjak az terminus végében váltja ki az sentenciát. Én is akkorra kiváltom az inhibiciót...” Bvlt. I. 3737.

¹⁴ „Megértettem az kegyelmetek levelét, kiben kegyelmetek jelentí azt, hogy Bethlen Ferenc keresi immár az borgoi jószágot töletek. Mely dolgot még akkor is valamennyire hintik vala, mikor Helner István uram nálam vala Koloswarat. Még akkor monta vala azt az Dobzay uram, kit én megmondtam vala Helner István uramnak, hogy megjelenese, és megmongya kegyelmeteknek.” Bvlt. I. 4373.

¹⁵ Bvlt. I. 3708.

terminuson került sor.¹⁶ A székelyek 1584. januári gyulafehérvári terminusán pedig a Beszterce és vélhetően a bethleni vár prefektusa, Szabó Miklós közötti konfliktust próbálta egyengetni. Minthogy a törvényszak helyszíne éppen Gyulafehérvár volt, az alkalmat kihasználva felkereste a kancellárt, és személyesen kérdezte meg az ügygel kapcsolatos álláspontjáról.¹⁷

Leveli egyes részletei táblai munkájának a nehézségeiről szólnak. Úgy tűnik, gondot okoztak az ottartózkodás költségei, illetve a várossal vagy a táblai személyzettel való gyors és hatékony kapcsolattartást biztosító kisegítő személyzet hiánya. 1568 októberében a tordai táblai törvényszakról panaszkodott a besztercei bírónak az akadozó kapcsolattartás miatt.¹⁸ 1585 márciusában a gyulafehérvári terminusra készülve kérte a besztercei bírót, hogy küldjön mellé egy városszolgát, aki a várossal, az ítélmesterrel és az íródeákokkal való hatékony kapcsolattartásban a segítségére lehet.¹⁹ 1572 novemberében arról panaszkodott, hogy a táblai késlekedések miatt kölcsönpénzen élnek.²⁰ 1573 márciusában a gyulafehérvári terminusról a mellette lévő besztercei városszolgát kénytelen volt saját pénzén hazaküldeni, mert a legénynek minden pénze elfogyott, míg az Apafi Istvánnal folytatott perben az utóbbi javára kiállított ítéletlevél végrehajtásának a megtiltását elrendelő oklevél után várakoztak.²¹ 1579 novemberében viszont újabb összeget kért a mellette lévő legény számára, akinek a város ügyei megkövetelték a jelenlétét.²² Egy 1585. november 8-i levele bizonyítja, hogy bizonyos helyzetekben egy-egy per sikere valóban a gyorsan mozgósítható segítségen múlhatott. Akkor éppen a kolozsvári terminusról jelezte, hogy az egyik per nála lévő anyaga továbbra is hiányos, és kérte a beszterceiektől annak sürgős pótlását.²³

Pistaki Lukács levelei a fejedelmi tábla működéséről is adatokkal szolgálnak. A táblai bíráskodás gyakorlati működésének a bemutatását Trócsányi Zsolt 1980-ban még az utókorra bízta,²⁴ újabban Bogdándi Zsolt foglalkozott a kérdéskör vizsgálatával.²⁵ Ehhez kapcsolódnak

¹⁶ Bvlt. I. 4547.

¹⁷ Bvlt. I. 5121.

¹⁸ „Énnekem kegyelmek semmit sem izen, sem ír semmi felül, talán el is feletkezett kegyelmek én felölem. Énnekem úgy teccik, hogy én itt nem az enyimbe, hanem kegyelmek szolgálattáiba volnék.” Bvlt. I. 3160.

¹⁹ „Ím, szinte menten megyek oda Feyerwarra, kegyelmek egy hét múlván mindjárást, avagy még előbb, ez jövődő pintekre külgyen vagy egy szolgátokat utánnam, aminemű törvinyünk léssen, csjak sentenciát sincs kitől küldenem, avagy valamit izennem kegyelmeknek. [...] Ember nélkül nem lehetek, ki mesterhez és deákokhoz fut[k] os[s]jon.” Bvlt. I. 5313.

²⁰ „Ímmáron bizony mind elkölt régen költségünk, bizony e[gy]néhány forintot vöttünk kölcsen.” Bvlt. I. 3708.

²¹ „Én is akkorra kiváltom az in hibiciót, az legint, Márton, nem akarám itt tartani, mert sokáig léssen az dolog. Drága is itt az idő, most is elfogyott költsége, egy forintot attam kölcsen nekie, hogy haza is mehessen véle.” Bvlt. I. 3737.

²² „Az Nagy Bálintnak aggyon kegyelmek valami költséget, mert az kegyelmek dolgáért tartottam itt, hogy legyen kitől izennem kegyelmeknek az dolgot.” Bvlt. I. 4538.

²³ „Kegyelmek megkülte az legintül az relatoriát, az vallásokat, de az parancsajlatot az kivel vallattak, azt meg nem kültétek, ez penig semmi anélkül. Azért mindjárást-mindjárást külgyétek meg azt is, éjjel-nappal siessenek vele. Szinte olyan az, hogy a lába itt vagyon, a feje penig otthon.” Bvlt. I. 5300. – A nagy sietség abból eredt, hogy ekkor Pistaki már másodszor próbálkozott a teljes peranyag beszerzésével. Az október 25-én kezdődő kolozsvári terminusra való indulása előtt egy héttel százbongárdi otthonából már értesítette a besztercei bírót, hogy a per anyagát a tanácsházán felejtette (Bvlt. I. 5292.), amit azok ugyan utánaküldtek, de hiányosan, és emiatt volt szükség a második, ezúttal már sokkal sürgősebb levélváltásra.

²⁴ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 376.

²⁵ A tanulmányban idézettek mellett lásd még Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi központi bíráskodás kialakulása és főbb jellegzetességei*. Jogtörténeti Szemle 2015. 2. sz. 8–15; Uő: *Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum LXXVIII(2016). 1. sz. 47–55; Uő: *The Organization of the Central Court of Justice in Transylvania in the Second Half of the Sixteenth Century*. Hungarian Historical Review VII(2018). 4. sz. 718–738. Itt köszönöm meg Bogdándi Zsoltnak a tanulmány elkészültében nyújtott segítségét.

az adataink is. Bogdándi egy 1585-ös levél alapján már rámutatott az ítélmesterekre és személyzetükre nehezedő, a periratok kiállítását is hátráltató terhelésre a törvényszakok idején. A prókátor ugyanis a Kolozsváron tartott őszi törvényszakról azt jelentette a besztercei bírónak, hogy a kisebb kancellária egyik íródeákja szerint a borgói jószágokért folyó perben az ítéletlevelet nem a terminus alkalmával, hanem az ítélmester házában, annak a törvényszakról való hazatérése után fogják csak kiállítani.²⁶ 1579. novemberi leveléből azt is megtudjuk, hogy az ítélmesterek ilyen mértékű terheltségének az oka a tábla előtti perek nagy száma lehetett, s ez a perek időtartamát is elnyújtotta.²⁷ 1572 novemberében azt panasolta, hogy – a tábla előtt folyó perek nagy száma miatti zsúfoltságon túl – a munkálatokat szinte teljesen megbénította Ifjú Jánosné Majlát Margit és Bekes Gáspár Fogaras vára felett folytatott táblai pere.²⁸

A táblai perek tárgyalásának sorrendjéről is kapunk némi adatot a levelekből. 1585. október 18-án, az egy hét múlva kezdődő kolozsvári terminusra készülve Pistaki még otthonról kérte, hogy küldjék utána egy, a vármegye előtt indult nyomkövetési per iratait és a bizonyításhoz szükséges kiváltságleveleket, mert azokat a városházán felejtette, márpedig a terminusok első napján mindig a vármegyei törvényszékekről fellebbezett pereket tárgyalják.²⁹

Egy levél arra is rámutat, hogy a táblai törvényszakok idejének változtatása milyen nehézségeket gördített a résztvevők elé. Szintén Bogdándi Zsolt kutatásaiból tudjuk, hogy az 1550–1560-as években az országgyűlés többször is megváltoztatta nemcsak az évenkénti táblai terminusok számát, hanem azoknak a „nemzetek” szerinti elosztását is. Emellett a tervezett törvényszakok megtartását külső tényezők (hadkészültség, hadba vonulás, pestisjárvány, az országgyűlés és a terminus egybeesése) is akadályozta.³⁰ Ilyen körülmények között a peres feleknek, illetve prókátoraiknak folytonos erőfeszítést jelentett az időpontok egyeztetése. 1570. szeptember 25-én Pistaki arról értesítette a besztercei előljárókat, hogy Apafi Istvánnal a közeledő Szent Lukács-napi terminuson kellett volna megegyezniük, de a törvényszakot a májusi országgyűlés nem az erdélyi, hanem a magyarországi nemesek számára hirdette meg, így ügyüket arra nem vihetik, Apafi viszont nem hajlandó az eredeti időponttól elállni. Emiatt, a felelősséget magáról hárítva („in hoc nos nullam culpam habemus”), kérte a város előljáróit, hogy próbáljanak mielőbb békés megegyezésre jutni vele.³¹ A Lukács-napján, azaz október 18-án vagy annak nyolcadán kezdődő terminusok 1560-as évekbeli alakulását vizsgálva valóban nagyon mozgalmas a helyzet. Az 1559. júniusi országgyűlés a Lukács evangélista napjával kezdődő törvényszakot a partiumi vármegyéék nemesei számára rendelte, 1566 decemberében

²⁶ Bvlt. I. 5300; Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi táblai perfolymról és az ítélmesterek tevékenységéről a 16. század második felében. = Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére.* Szerk. Dáné Veronka – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor. Kvár 2016. (a továbbiakban Testimonio litterarum) 40.

²⁷ „Továbbá ezt irhatom kegyelmeteknek, hogy mi fárrattig perlünk, de még véghez nem mentünk az dolgoknak, hanem minden nap jérte vagyonk, de szántalan sok ez ország seriese pereknek, és ritkán kerül reá az series, de jérette vagyonk.” Bvlt. I. 4538.

²⁸ „Immáron szintén az derék dolgon forognánk, de Bekes uram peri miatt és Jfyw Jánosné Fogaras felől attúl sok jámbor peri hátra marad, mert az igen nagy per, attúl nem itülhetek.” Bvlt. I. 3708. – Majlát Margit Fogaras korábbi birtokosának, Majlát Gábornak volt a testvére, aki Báthory István fejedelem támogatásával próbálta visszaszerezni Bekes Gáspártól Fogaras várát, ezáltal pedig gyengíteni a fejedelem ellenlbasának a helyzetét is. Szádeczky Lajos: *Fogaras vára és uradalma történeti emlékei.* Kvár, 1892. 45.

²⁹ „az is transmissióban vagyon, és legelső nap is affélet veszik elő az transmissiókat vármegyebebeli valót, amíg az derék perekre reágyülhetek” Bvlt. I. 5292.

³⁰ Bogdándi: *Törvénykezési szakaszok 65–73, 75–77.*

³¹ Bvlt. I. 3434.

azonban – az évi hat terminus számát négyre csökkentve – a terminust közösen az erdélyi és a partiumi nemesek számára rendelte. 1569 februárjában a megyesi országgyűlés újra szétválasztotta az erdélyi és a partiumi nemesek terminusait, ezúttal azonban a Lukács-napján kezdődött az erdélyi nemesek számára hirdette meg. Az Apafival való megegyezés tehát e rendnek megfelelően jött létre valamikor 1570 májusa előtt. Az 1570. májusi tordai országgyűlésen azonban újra változott a helyzet: a három nemzet mindegyike csupán egy-egy terminust kapott, a Lukács-napit pedig ezúttal nem az erdélyi, hanem a partiumi nemesek számára rendelték, s kezdetül nem az ünnepet, hanem annak nyolcadát, azaz október 25-ét jelölték ki. E törvényszak tehát már nem volt illetékes a Beszterce város és Apafi István közötti ügyben.³² Az eset jól mutatja, hogy a terminusok tartásának a még alakulóban lévő, kiforrotlan rendszere mennyi gondot okozott a központi igazságszolgáltatást igénylő összes szereplőnek.

A levelek a fejedelmi kancelláriák oklevéladó tevékenységéről is megőriztek néhány érdekes adatot. Ismert, hogy a nagyobb kancelláriai oklevelek kiállításának költségei nem voltak szabályozva, hanem arról az oklevélnyerők a kancellárral egyeztek meg.³³ Vélhetően egy ilyen alkunak lehetünk tanúi Pistaki 1568. május 8-i levelét olvasva is. A prókátor a május 1–6. között Tordán tartott országgyűlést követően még annak helyszínéről jelentette³⁴ Besztercenek, hogy egy bizonyos kiváltságlevelet csak nagy nehézségek árán tudott Csáky Mihály kancellártól kiváltani, mert az 12 forintot kért, Beszterce viszont a városszolgától csak hármat küldött erre a célra. Hogy mégse térjen haza üres kézzel, Pistaki saját zsebéből 2 forinttal megpótolta az összeget, és 5 forinton megszerezte az oklevelet, amelynek ára így is jóval elmaradt a kért összegtől. Látván a városvezetők szűkmarkúságát, a kancellár meg is jegyezte: „Vitézem, hiszen jól tuggyák azt úkegyelmek [ti. a város előljárói], hogy ennek tizenkét forint az árra!”³⁵ Egy 1576-os eset is azt példázza, hogy a városvezetés minél alacsonyabb áron igyekezett hozzájutni a kancellária kiadványaihoz. Akkor egy országgyűlési végzéseket tartalmazó iratról volt szó. Május végi levelében Pistaki azért tett szemrehányást Beszterce előljáróinak, mert neki 50 dénárt adtak az artikulusok másolatának a kiváltására, tőle viszont a helyszínen kétannyit kértek. Így, a város érdekeit nézve a maga pénzéből újra megelőlegezte a várost, és egy forinton kiváltotta a kért másolatot.³⁶ A hasonló praktikákkal szemben a kancellária sem maradt tétlen,

³² Minthogy az 1570-es változtatások újabb bonyodalmakat szültek, az 1571. november–decemberi kolozsvári országgyűlésen megint visszatértek az évi hat, nemzetenként két-két terminushoz, a Lukács nyolcadán indulót pedig újra az erdélyi nemesek számára rendelték. Bogdándi: *Törvénykezési szakaszok* 73.

³³ Fejér Tamás: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602)*. Turul LXXXVIII(2015). 3. sz. (a továbbiakban Fejér: *Kancelláriai jegyzetek*) 92.

³⁴ A kancellárok az országgyűlések bezárása után néhány napig még a helyszínen tartózkodhattak, és hivatali teendőiket végezheték. Sulyok Imre kancellár például az 1576. október 21–26. közötti kolozsvári országgyűlés után majdnem egy héttel még a városban tartózkodott, amit egy hozzá címzett irat felnyitását november legelejére keltező feljegyzése igazol. Uo. 90.

³⁵ Bvlt. I. 3107.

³⁶ „Továbbá én csak ez estve jöttem meg, im, az articulust kegyelmednek megküldtettem. Azt mondá kegyelmed, hogy ötven pinzen aggyák, de soha nem adák, hanem ugyan egy forinton kelleték megvennem. Nem is veszem vala, mert félek vala, hogy kegyelmed meg nem hiszi, ott vala sok jámbor, de nem akartam az városnak jövendőbe fogyatkozást ez egy forintjért, ki tuggya, mire kelletik jövendőbe, én megvöm.” Bvlt. I. 4000. – A nagyobb kancellária más kiadványaihoz hasonlóan, az országgyűlési artikulusok másolatának a kibocsátási árát sem tartalmazta a kancelláriai kiadványok árát megszabó ama szabályzat, melyet a rendek az 1569. februári országgyűlésen hoztak. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia regni Transylvaniae. I–XXI. (1540–1699)*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898. (a továbbiakban EOE) II. 355–358; Fejér: *Kancelláriai jegyzetek* 92. – Pistaki 1576-ban 1 forintot fizetett, de az 1598. március–áprilisi országgyűlés 24. cikkelye szerint: „Vagyon panasz az articulus árra és

az is igyekezett a legjobb árat beszédni kiadványaiért. 1570. május 11-én Pistaki a tordai táblai törvényszakról értesítette a besztercei tanácsot, hogy Szamosmakód birtok határjárásáról hártýára kiállított oklevélnek a kiváltásához újabb pénzösszegre van szüksége, mert az ítélmester a korábban megbeszélrt három forinton azt nem hajlandó számukra kibocsátani. Azzal érvelt, hogy az előzetes megegyezéskor nem volt tudatában az ügylet pontos értékének.³⁷

Eddig Pistaki Lukács leveleinek ama adatait vettük számba, melyek a prókátornak a fejedelmi tábla előtt kifejtett tevékenységéről szóltak, illetve amelyek a tábla és a kancellária működésére vonatkoztak. Ezekkel szemben jóval kisebb azoknak a száma, melyek az ország alsóbb szintű bíróságai előtti ügyeiről szólnak, kevesebb részletet is tartalmaznak e bíróságok működéséről, illetve Pistaki ott kifejtett tevékenységéről.

1575, 1576, 1581 és 1591-es levelei a vármegyei sedriák helyszínéről és időtartamáról tájékoztatnak.³⁸ Ezek szerint a Doboka vármegyeit kedden tartották Bonchidán, a Kolozs vármegyeit pedig szerdán, Kolozsvarón. Torda vármegye (1609-ig) hétfőn, Belső-Szolnok pedig csütörtökön tartotta ítélszékét, így aki érintett volt, több szomszédos vármegye sedriáján is részt vehetett egyazon héten.³⁹ 1575. novemberi levelében Pistaki számot ad egy ilyen körútjáról, mely alkalommal szemléletesen leírta, hogy mennyi költség és fáradság árán lehetett több vármegye egyazon hétre hirdetett székén megjelenni: „Kegyelmetek izent az dipsei emberektől, hogy Kolosvárat szék léssen, és oda mennek. Ím, elmentem ma, hétfőn, előszer Bonczydára, mert holnap, kedden, ott léssen az szék, onnan megyek Koloswárra, mert szeredán jár ott az szék. De költség felől nem izen semmit senki, honnan legyen meg. Nagy költséggel jár most az ember másod avagy harmad magával, két vagy három lóval.”⁴⁰ Az 1591-es esetben az is kiderül, hogy a Doboka megyei sedriát háromnaposra hirdették.⁴¹

Pistaki Lukácsnak a vármegyei törvényszék előtt viselt ügyei közül a Besztercei kerület két települése, Vermes és Szászszentgyörgy közössége ellen lovak nyomának fel nem vételért indított pereit említjük. 1570-ben Vermes közösségét egy fűzkúti személy idézte a vármegye törvényszéke elé, és kérte, hogy a tőle elhajtott ló értékének megfelelő 12 forintot – mely összegre ő esküt tett – térítsék neki meg, ugyanis az állat nyomát csak az ő településük határáig követhette, oda viszont, mint a nyomkövetéstől mentes „királ határára”, „űfelsége földére és határára” nem mehetett be. Pistaki nem tudott megjelenni a vármegyei törvényszék előtt, de meghagyta, hogy a vádakat arra hivatkozva hárítsák, hogy ők ugyan nem kötelezhetők a nyom

váltása felől, hogy mód nélkül való árrát kéválnák az scribák. Kiról végeztünk, hogy valaminémű articulus léssen, másfélforint adassék az scribának érte.” (Uo. IV. 161.) 1602 decemberében a rendek újra nehezményezték, hogy a kancelláriai íródeákok mód nélkül megemelték a kiadványok árát, és kérték a régi díjak visszaállítását. (Uo. V. 160.) Az 1607. márciusi országgyűlés 15. artikulusa pedig kimondta, hogy „az leveleknek régi taxája helyén maradjon ... az articulusokat azonképpen egy forintért...” (Uo. V. 471.) A régi taxa tehát az az egy forint volt, amit 1576-ban Pistaki is kénytelen volt lefizetni.

³⁷ Bvlt. I. 3376 bis.

³⁸ Bvlt. I. 3933, 4000, 4055, 4914, 5563.

³⁹ Dáné: „Az őnagysága széki” 93–94; Uő: *Vármegyék a fejedelemség korában*. Romániai Magyar Lexikon, Művelődéstörténet (online, <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=70> - 2019. jan. 17.)

⁴⁰ Bvlt. I. 3933.

⁴¹ „Bonczydara székét hirdetének három napra” Bvlt. I. 5563. – Az 1619-es országgyűlés a sedriák tartamát két-három napban határozta meg (EOE VII. 521.), Torda vármegyében ezek időtartama ekkor kétnapos, nemsokára pedig háromnapossá vált. Dáné: „Az őnagysága széki” 94. A dobokai sedria tehát az időtartam tekintetében némiképp tordai társa előtt járt.

felvételére, de hozzájárultak, hogy a károsult a településük határán kövesse lopott állatának nyomát, és segítséget is ajánlottak neki ebben, ő viszont visszautasította azt. Egyúttal azt is kérte a város előljáróitól, hogy a pert vagy igyekezzenek a következő ítélőszékre halasztani, ahol ő is jelen lesz, vagy fellebbezzék „a királyra”.⁴² 1578-ban Vitéz András újosi jobbágyának veszett el egy lova; nyomának a követése kapcsán indult az előbbihez hasonló per a Doboka vármegyei sedrián a Beszterce kerülethez tartozó Szászszenygyörgy település ellen. 1578. június 19-i levelében Pistaki kérte a város vezetőit, hogy keressék elő a szászságnak a nyomkövetés kötelezettsége alóli mentességét szavatoló királyi kiváltságleveleket és országgyűlési artikulusokat, amelyekkel a bonchidai sedrián őket védelmezheti.⁴³ Akárcsak a korábbi esetben, most is igyekezett tehát a vármegyei hatóság elől mihamarabb elmozdítani az ügyet. 1584. január 2-i levelében azt jelentette a városnak, hogy a nyomkövetési ügyet „per exceptionem” a táblához fellebbezték, és újra kérte a már említett privilégiumokat, hogy szükség esetén bemutathassa azokat.⁴⁴ A vármegyei szék előtt azonban folytatódott az ügy, ugyanis március 25-i levelében azért dorgálta a városbíró, amiért a március 31-én sorra kerülő vármegyei ítélőszék előtt alig pár nappal értesítette őt arról, hogy a városnak újra be kell mutatnia kiváltságait. Minthogy öneki azon a napon a „bethleni törvény”-ben, azaz vélhetően az ottani úriszék előtt kellett volna képviselnie a várost, kérte, hogy nevezzék meg, melyik ítélőszék előtt jelenjen meg. Egyúttal hangsúlyozta, hogy: „Nagyobb dolognak itilem én örökre való privilégiumot oltalmazni, és az szászságnak szabadságát, hogy nem mint egy oláhot valami kevés dolgából.”⁴⁵ Az ügy végét nem ismerjük, de minthogy az 1585. október 25-től Kolozsváron tartott táblai terminus előtt és közben többször sürgette a fenti kiváltságlevelek elküldését,⁴⁶ az ügyben a fejedelmi tábla hozott végső ítéletet. Minthogy mindkét esetben a megindított bírósági eljárások nemcsak az érintett közösségek, hanem a teljes szászságnak a nyomkövetés kötelezettsége alóli mentességét veszélyeztette, érthető a város és kerület vezetőinek a ragaszkodása ahhoz, hogy Pistaki személyében egy szakmailag rátermett, a vármegyei és a központi ítélőszékek előtt is otthonosan mozgó perbeli képviselőre bízzák ezeket az ügyeket. Az igyekezet, amivel az ügyvéd mindkét ügyet mielőbb a fejedelmi tábla elé próbálta vinni, azt sejteti, hogy Beszterce kerület lakói számára kedvezőbbnek ítélte a központi ítélőszék tevékenységét, mint a vármegyei bíróságét.

Itt érdemes szót ejtenünk a szászok és a vármegyei nemesek közötti konfliktusok megoldásában érintett bírói székek illetékességének kérdéséről is. Habár az 1549. decemberi országgyűlés

⁴² „Mindazáltal énnekem úgy teccenek, hogy igaz mostan ez székrül vegyenek csjak haladékot, más székre én is, Isten segítséggel, reá érkezem, talán jobb léssen, kegyelmetek akarattjából. Mert nyilván, ha ott lendek, megvonzom, és húzva szakad, ha szakad is, királra i[s] viszem. Ha nem adnak haladékot, apelláljanak királra.” Bvlt. I. 3403.

⁴³ „Ezt efféle nyom dolgát az ország végezte, kegyelmetek keresse meg az akkori ország végezett articulusát az kincstartó és királné asszony idejében. Azután azt is keresse meg kegyelmetek az exemptionalis leveleket, hol attak szabadságot kegyelmeteknek királyok és királné asszony errül, hogy kegyelmetek jószága ne v[e]lgye nyomot. Ezeket én megértvén, és látván, úgy tudok segítséggel lenni. Miérthogy az nemesség és székség az két része az országnak evvel él, kegyelmetek pedig harmadik része országnak, azaz szászság külön törvényben légyen, azt kegyelmetek énnekem megmutasson, és úgy tudok hozzászólni.” Bvlt. I. 4312.

⁴⁴ „Az nyom dolgából vagyon pedig az pör, kit mi appelláltuk az táblára, miérthogy az szászságnak törvénye soha nem volt, hogy az nyomot hordoz[za]nak, kiról privilégiumok is vadnak, és az ország végezése is. Azért kegyelmed külgye utánok egy legéntől az privilégiumokat az nyom dolgából, ... mert talán kelletnék, talán megkévännják, hogy edoceáljuk azt ... késznek kell lennünk, mert per exceptionem actorok vagyunk, et parati esse debemus. Az transmissio arról való nálunk vagyon.” Bvlt. I. 5110.

⁴⁵ Bvlt. I. 5127.

⁴⁶ Bvlt. I. 5292, 5300, 5302.

kimondta, hogy a nemesek a szászokat csak saját bírái előtt perelhették, az 1566. júniusi országgyűlés pedig azt, hogy a szászok a vármegyei nemeseket, illetve jobbágyaikat csak a vármegyei vagy földesúri törvényszéknél kereshették, Bogdándi Zsolt legújabb kutatásai arra világítottak rá, hogy mindkét oldal mindent megtett azért, hogy – a törvényes előírásokat megkerülve – pereiket a számukra kedvezőbbnek vélt ítélőszék elé vigyék.⁴⁷ A szászszentgyörgyiek és Vitéz János újíosi jobbágyai közötti per során Pistaki már első levelében jelezte a városnak, hogy a vármegyei szolgabírónak adják tudtára, hogy a szászszentgyörgyiek „törvinben laknak, Beszterce ű nekik székes helyek”, tehát nem a vármegye elé kellett volna őket idézni, ahogy azt a szolgabíró tette.⁴⁸ Ennek ellenére a vármegyei sedria előtt folyt a per, amíg nem fellebbeztek a fejedelmi táblára. 1586-ban egy besztercei jobbágy és Erdélyi Miklós egyik jobbágya közötti konfliktus kapcsán kérte a város Pistaki tanácsát, aki akkor is azt hangsúlyozta, hogy „az ország articullusá”-nak értelmében a város jobbágyai ellen kizárólag a városi törvényszék előtt indulhat eljárás, a vármegyei ítélőszék előtt nem, majd azt is hozzátette, hogy ha Erdélyi a városbíró akarná törvénybe idézni, azt ugyancsak a városi bíróság előtt teheti meg, a bíró pedig állítson más ítélkezőt maga helyett. Ha pedig a felperes elégedetlen a döntéssel, akkor ügyét „vigye Zebenben”, azaz fellebbezze a Szász Universitas ítélőszéke elé.⁴⁹

Nem nagyszámúak, de annál érdekesebbek ama levelei, melyekben tanácsokkal látta el a besztercei előljárokát a vármegyei nemesekkel adódott nézeteltérések vagy bíráskodási tevékenységük során felmerült kérdésekben. Az Erdélyi Miklós jobbágyával adódott fenti konfliktus során adott tanácsai mellett megemlítünk még egy 1572-es esetet, amikor a besztercei bíró leveléből arról értesült, hogy a marosvécsi uradalom tisztartója a havason elhajtotta bizonyos kerületbeli románok juhait, és nem adott alkalmat álláspontjuk tisztázására. Az ügy békés rendezése érdekében Pistaki azt tanácsolta, hogy Marosvécs fejedelmi birtok lévén, személyesen kérjék a fejedelem közbenjárását, és ne hatalmasul, a vécsiek juhainak elhajtásával próbáljanak maguknak elégtételt szerezni.⁵⁰ 1585-ben egy máramarosi határfoglalás kapcsán újra hasonló ügyben kérték véleményét. Akkor elmagyarázta a besztercei bírónak, hogy az ügyet lehet rendezni erőszakkal, ha ők is hatalmasul rámennek a foglalók határára, és erővel igazságot szolgáltatnak maguknak, vagy választhatják a költségesebb, de az újabb összeütkezéseket mellőző utat, és egy ítélőmester jelenlétében új határjárás során kiigazítják a határokat. Ő ez utóbbit ajánlotta a városvezetőknek.⁵¹ 1591-ben egy Albu Marc nevű levelesített gonosztevő ügyében adott újabb tanácsot a besztercei bírónak: újra „az ország végezése és consuetudójá”-ra hivatkozva kifejtette, hogy a Besztercei kerületben elfogott ilyen bűnözők kivégzését a bíró, mint

⁴⁷ Lásd ebben a kötetben Bogdándi Zsolt: *A szászok és a fejedelmi tábla a 16. században*. Erdélyi Múzeum LXXXI(2019). I. sz. 30. A vonatkozó országgyűlési határozatok ugyanott: EOE I. 299.; II. 313–314.

⁴⁸ Bvlt. I. 4312.

⁴⁹ „Továbbá izennje meg kegyelmed Erdely Miklós uramnak levele által, hogy ha mi gongya vagyon az kegyelmed jobbágyival, tehát őkegyelme külyön be Bezterczere, és törvint téssen kegyelmed az kegyelmed jobbágyi felől. Ha penig kegyelmeddel te magaddal valami dolga vagyon, azt is izennye meg kegyelmed nekie, kegyelmed ültessen más bírót képetben, és kegyelmed is törvint áll nekie Beszterczen, kít ha nem szereti, vigye Zebenben” Bvlt. I. 5360.

⁵⁰ Bvlt. I. 3688.

⁵¹ Bvlt. I. 5302. – Arról, hogy a középkorban e hatalmaskodásokban nem bűncselekményeket, hanem a konfliktusok megoldásának a szokásjog által elfogadott, a társadalom által megkövetelt és az erőszak alkalmazását toleráló rendszerét kell látnunk, lásd Tringli István: *A középkori hatalmaskodások törvényes alapjai*. = Testimonio litterarum 409–417.

a terület szabad ispánja, elrendelheti. Levele végén személyes véleményének is hangot adott: „Ha szómat és intésemet megfogadnátok, ezt az latrot két úttal is atták ki, ergo suspendatur nebulo, quia fur est et latro, ne videat gloriam Dei. Kegyelmetek megbocsjásson, de ennek semmi egyéb nem kell egy istrángnál, mert megérdemli.” Levele utóiratában pedig megerősíti, hogy az ilyen gonosztevőnek csak a minél előbbi kivégzés lehet a méltó büntetése: „Nem kell evvel késni, mert ha tartjátok sokáig, talán valaki ördög gratiat hoz neki, és az szeginséget mind elveszti tüzzel és sok lator társ lopással, hanem mindjárást vitten vigyék.”⁵²

E levelei tehát azt mutatják, hogy városi prókatori hatáskörén kívül eső ügyekben is tanácsot adott a beszercei előjáróknak, ha hozzá fordultak. Mindig több megoldási javaslattal állt elő, még ha egyesek át is hágták a törvényes kereteket, és nem zárkozott el személyes véleményének a kifejtésétől sem. Az is nyilvánvaló, hogy Beszerce város előjáróinál sokkal alaposabban ismerte a szokásjogot, az ország törvényeit, az országgyűlési határozatok tartalmát, sőt a százság, Beszerce város vagy a kerület kisebb közösségeinek a kiváltságait is.

Az eddigiek mellett levelei számos olyan részletet tartalmaznak, melyek szakmai felkészültségéről, munkamódszereiről, az erdélyi jogásztársadalomba való beágyazottságáról beszélnek, vagy melyek személyiségének, habitusának egyes vonásairól árulkodnak. Több esetben megfigyelhető, hogy a beszercei előjárókat aprólékosan, minden részletre kiterjedően tájékoztatta a perek során követendő lépésekről, ami a korabeli bírósági peres eljárás számos kötöttségének a betartása miatt volt lényeges. Legszemléletesebb talán az a levele, melyben az Apafi István elleni perben egy ítéletvégrehajtás eltiltásával kapcsolatos tudnivalókat részletezte. Kifejtette, hogy az Apafi ítélete ellen kiváltott inhibitiónak a végrehajtására tett első próbálkozás azért hiúsult meg, mert annak végrehajtására a megfelelő időpontra csak egy királyi embert sikerült előállítaniuk. Mivel azonban az eltiltó levél csak 60 napig érvényes, kérte, hogy a következő szombatra igyekezzenek két királyi embert találni és az eltiltást végrehajtani. Egyúttal arra is figyelmeztette a beszercei előjárókat, hogy az eltiltás csak akkor érvényes, ha olyan királyi emberek hajtják végre, akik örökös jószággal rendelkeznek abban a vármegyében, ahol a műveletre sor kerül. Mivel Apafi Istvánt apanagyfalvi birtokán kellett megkeresni, az eltiltást végző személyek is Belsőszolnok vármegyei birtokosok kellett hogy legyenek. Ő ajánlott is ilyeneket, és sorra elvetette a város által javasolt személyeket. A galaci, budaki vagy sajókeresztúri nemeseket azért utasította el, mert nem volt örökös jószáguk Belsőszolnok vármegyében, a sajóudvarhelyi „tudatlanokat, inasokat, nőtelen apró legényeket” pedig azért, mert nevük ismeretlen volt számára: „mert ha valami öreg vadra valók volnának, tehát esmerném őket”. Azok hallatán pedig, akiket a város vezetőinek a fejedelmi táblán is fennforgó „jeles” törvénytudók ajánlottak, egyenesen dühbe gurult: „de veszem eszembe, hogy nem tanulták volt jól meg az Decretomot, ahol az vagyon írva, valahol és valamely vármegyében exequál az nemes ember, annak ott örökös jószágának kell lenni, ha nincsen, ott nem exequálhat, ha exequál, per leszáll véle, és így lenne még eccer benne az jámborok itéleti szerint. De e jámborok tanuljanak meg jobban az Decretomot, és úgy szólljanak efféléhez.”⁵³

A korábbi részletek mellett e levelének megjegyzései is azt bizonyítják, hogy Pistaki jó ismerője volt az ország törvényeinek, azokat alkalmazni is tudta a gyakorlati munkájában, és

⁵² Bvlt. I. 5550.

⁵³ Bvlt. I. 3786.

otthonosan mozgott Beszterce város és kerület kiváltságainak ismerete terén is. De nemcsak a városi oklevelek tartalmával, hanem azok őrzési helyével is tisztában volt, ugyanis két alkalommal is pontosan megírta a besztercei bírónak, hogy a neki szükséges városi kiváltságokat honnan keresse elő.⁵⁴

A levelek arról is tanúskodnak, hogy Pistaki Lukács jól ismerte az ország jogtudóit, akár csak a vármegyei nemesség képviselőit, azokat, akikre érdemes volt perbeli teendőket bízni, és azokat is, akikre nem. Prókátori tevékenysége során szerzett tapasztalatai alapján átlátta az ország bíráskodási rendszerét, és mélyrehatóan ismerte az azt működtető szereplőket is. Egyes megjegyzései azt is sejtetik, hogy nemcsak ügyfelei, hanem ő maga is tudatában volt prókátori képességeinek és az ország jogtudóinak sorában elfoglalt helyének. Emiatt nem vette jó néven, ha a város vezetői kicsinyes anyagi megfontolásból elutasították utasításait vagy tanácsait. Alkalom adtán a város előljáróinak a szemére is vetette, hogy a munkája után a város soha nem szenvedett kárt, mégis gondatlan munkavégzéssel vádolták: „De miérthogy kegyelmetek egyfelől kérésképpen kéri az kegyelmetek levelében, hogy legyen patrocionio segítséggel és gondviseléssel szorgalmatos az kegyelmetek dolgába, kiben még eddig én miattam kegyelmetek meg nem fogyatkozott, másfelől ismét kegyelmetek negligenciával és valami incuriával, azaz gondviseletlenséggel accusál és vádol az kegyelmetek levelében, kit lássa az Isten és egész ország és fejedelem, hogy nem érdemlem azt én kegyelmetektől...” Sértdődöttségét egy közmondással is alátámasztotta: „de látom [az]t, hogy olyan az én dolgom kegyelmeteknél, minthogy az proverbium, hogy vagyon egy város, kinek Ausonia neve, ha mindaddig hátadon vinnéd el is az embert, és csjak az kapu előtt szépen le ne tennéd, ottan mind addig való munkádnak köszöneti sem volna.”⁵⁵

Habár keménynek, határozottnak, magabiztosnak, időnként pedig egyenesen fennhéjázónak tűnő természete nem sugallja, tettei higgadt konfliktusmegoldó képességeiről árulkodnak. Több levelének részlete azt mutatja, hogy mindig a békés megoldásra törekedett, és folyton azt hangoztatta, hogy a személyes találkozás és az érdekegyeztetés vezethet legkönnyebben az ellentétek elsimulásához. Harinai Farkas lekencei határfoglalása kapcsán azt tanácsolta, hogy személyesen kell találkozni a főúrral, mert az ügy csak közös egyeztetés során oldódhat meg: „Másképpen kell hozzáfogni, mert ez meg nem léssen, csjak meleg beszéddel.”⁵⁶ A marosvécsi uradalom tisztartójával való nézeteltérés során is az volt az álláspontja, hogy békés megoldásra csak akkor jutnak, ha a fejedelmet személyesen keresik fel: „Ebben is fejedelemhez kegyelmetek embert külgyen, ne csjak levelet, nyelv nélkül.”⁵⁷ Egy határsértés kapcsán ő maga került összetűzésbe Beszterce előljáróival, de ekkor is a békés szomszédsági viszonyok megtartása mellett érvelt: „imponáljuk mindennek jó véget, legyen jó kezdésnek jó vége is, ne nevetessük magonkat. Ha immár elkesztük, hadd légyen addig úgy, amint hattuk, békével. (...) Hanem legyen csendességgel, békességgel, tisztességgel, ki nem hozzon mindöltig háborúságot, mert akárki es megbúsul az övéjért.”⁵⁸

⁵⁴ „Azért kegyelmed külgye utánok egy legéntől az privilégiumokat az nyom dolgából, az táskában vadnak az tanácsházban az szegen...” Bvlt. I. 5110. „Az privilégiumok mind Matthias királé, Lajosé és Lászlóé, és az articulus János királé, mind együtt hattam egy táskában az szegen az tanácsházban.” Bvlt. I. 5127.

⁵⁵ Bvlt. I. 4373.

⁵⁶ Bvlt. I. 3611.

⁵⁷ Bvlt. I. 3688.

⁵⁸ Bvlt. I. 3993.

Az elemzett levelek Pistaki hétköznapjairól is elárulnak néhány részletet. Több levélben kérte a beszercei bírót, hogy míg a város ügyeiben otthonától távol tartózkodik, sürgős ház körüli munkáiban legyenek segítségére. 1568-ban építőanyagok (fa, deszka, szarufa, lécz, zsindely) szállítását kérte bongárdi birtokára, ahol egy nagyobb ház és lóistálló építésén fáradozott. Egyúttal arra is megkérte a bírót, hogy kövesse figyelemmel a szászszenygyörgyi ácsmester munkáját.⁵⁹ 1591-ben csak úgy vállalta, hogy a város dolgában Bonchidára, a Doboka vármegyei sedriára utazik, ha a bíró a szászszenygyörgyi gerébbel házához hordatja a bongárdi határból a szénáját, melyet a fűzkútiak állataitól féltett.⁶⁰ 1595 júliusában a bíró engedélyét kérte arra nézve, hogy a neki adós vermesiek aratáskor a földjein dolgozva törleszthessék az adósságaikat.⁶¹ 1579 januárjában arra kérte a bírót, hogy járjon közben a beszercei mestereknél megrendelt szánjának elkészítése érdekében, annak kiváltására adjon legényének hat forintot, az új szánon pedig egy lantost és egy virginást küldjön házához. Minthogy egyúttal vadat is kért, és egy szakácsról is említést tett, feltehetőleg nagyobb vendégségre készült.⁶² 1585 őszén vérhasban szenvedett otthonában, így október elején a beszercei bíró által próbált visszaszerzeni 16 forintot, Besztercén eladott négy ökrének az árát, melyet a városhoz közeli Besenyő egy fogadós asszonya lopott el két jobbágyától.⁶³ 1584-ben is a bíró közbenjárását kérte, hogy a szászszenygyörgyiek által megsebesített jobbágyai perének az idejét a település gerébjé és az esküdtek tűzzék korábbra, mert őneki az eredeti időpontban a város ügyében már Bethlenben kell lennie. Levelében azt is szövézte, hogy a Galaczi Menyhárt által neki adományozott szászlekencei jobbágyasszonynak és gyermekének a kiadását az ottani geréb akadályozta.⁶⁴ 1591-ben arra kérte a bírót, hogy váltságdíj fejében engedje ki a város tömlöcéből egyik jobbágya feleségét, mert ad még egy esélyt neki a javulásra.⁶⁵ Az adatok azt sugallják tehát, hogy a város előljáróival, különösen a város bírásaival való együttműködése következtében kapcsolatuk a jogi kérdéseken túlmutató, egymás magánéletét is befolyásoló viszonyra vált.

Két levél Pistaki családtagjairól is tartalmaz adatokat. 1579. novemberi levelében kérte a beszercei előljárókat, hogy távollétében fia, János tanulmányainak a felügyeletét bízzák Helner István esküdtpolgárra, aki „az oskolába erőltesse, ne járjon csak az piacon”.⁶⁶ 1585. szeptemberi levelében pedig azt olvassuk, hogy az Erdélyi adóját a Portára szállító Wass György társaságában János fiát és sógorát, Fodorházi Mártont is Törökországba küldte „látni és tanulni”.⁶⁷ Ezen adatok azt hangsúlyozzák, hogy Pistaki, biztosan saját példájából is okulva, tudatában volt annak, hogy a tanulás fia majdani boldogulásának lehet a záloga, emiatt nem vonakodott pénzt és gondoskodást áldozni rá.

⁵⁹ Bvlt. I. 3107, 3140, 3160. – A tágas lóistállóra gyakori utazásai miatt lehetett szüksége. Egy 1579-es levelében, melyben megköszönte a beszercei bírónak ellopott „gyeplős” lova visszaszerzését, kifejtette, hogy az állat nélkül se-hová nem tudott volna menni, mert háts lovai a fáradtság miatt használhatatlanokká váltak. Bvlt. I. 4572.

⁶⁰ „Mert addig segítséget keresnék, amíg odajárok, kegyelmetek se hagyja kárt vallanom, s én is szolgálók kegyelmeteknek, egyik kéz a másikat mossa.” Bvlt. I. 5563.

⁶¹ Bvlt. I. 5853.

⁶² Bvlt. I. 4411.

⁶³ Bvlt. I. 5290.

⁶⁴ Bvlt. I. 5129.

⁶⁵ „Meghagyám, hogy kiválcsák ez eccer, talán jámbor léssen, kegyelmed is bocsássa el én érettem.” Bvlt. I. 5563.

⁶⁶ Bvlt. I. 4538.

⁶⁷ Bvlt. I. 5284.

Leveleiben Pistaki időnként olyan híreket is közölt Beszterce előljáróival, melyek befolyással lehettek a város és a kerület életére. 1578. november végén figyelmeztette a város előljáróit, hogy ha nem intézkednek, ők is a kolozsvári bíró és esküdtek sorsára jutnak, akiket azért bírságot meg a fejedelmi tábla, mert a városi céhmesterekkel nem tartatták be az országgyűlés által nemrég hozott árszabályozást.⁶⁸ 1573. március elején a gyulafehérvári országgyűlésről értesítette a besztercei előljárókat, hogy alkalom nyílt egy gyulafehérvári háznak a megvásárlásra, s hogyha érdekeltek, gyorsan cselekedjenek.⁶⁹ 1567. október 22-én kelt levelének végén az uralkodó, János Zsigmond gyógyulásáról szóló hírt osztott meg a városi előljárókkal.⁷⁰ 1572 novemberében viszont a tordai terminusról megírta, hogy az ország más részein tomboló pestisjárvány már ott is sűrűn szedi áldozatait.⁷¹ Néhány levélben halálhírekkel is szolgált a besztercei előljáróknak: 1573-ban Bekes Gáspárné Harinai Anna, 1576 novemberében Szalánkeményi Miklós kolozsvári jegyző, Torma János szamosújvári provisor és Miksa császár, 1584 márciusában pedig Wesselényi Miklós ítélőmester haláláról számolt be.⁷² Mind olyan adatok tehát, amelyek kihatással lehettek a város életére, és amelyek az akkori híráramlási viszonyok között értékes értesüléseknek számítottak.

Pistaki Lukács leveleinek bemutatásával reményeink szerint sikerült rávilágítanunk e forrástípusban rejlő számos kutatási lehetőségre. Az elemzés megmutatta, hogy e levelek egy 16. század végi prókatori életpálya olyan részleteibe engednek betekintést, amelyekbe más, „hivatalos” források esetén alig van lehetőség. Továbbá, tekintve a korszak forrásadottságait, ha lesz is rá példa, vélhetően kevés más korabeli prókátor esetében nyílik lehetőség újabb hasonló vizsgálatok elvégzésére. Emellett az is nyilvánvaló, hogy e levelezés nemcsak Pistaki prókatori életpályájának illetve magánéletének az alakulását dokumentálja, hanem számos adattal szolgál az ország vagy szűkebben egy kora újkori erdélyi település vagy kerület igazgatási és bíráskodási rendszerének, belső életének és társadalmának a vizsgálatához is.

⁶⁸ Bvlt. I. 4380. Az 1578. április-májusi, majd az októberi országgyűlés 200 forint terhe alatt korlátozta a nyersbőrök, illetve az abból készült termékek árát. (EOE III. 134-135, 139.) Kolozsvár közgyűlése 1578. szeptember 7-én a főbíró és esküdtek feladatául rendelte, hogy értesítsék a városi céhmestereket a limitáció bevezetéséről, de november 15-i határozatában már azt rögzítette, hogy „az limitációnak elnegligálásáért” a főbíró és esküdtt tanácsot 200 forintra büntette a városban ülésező fejedelmi tábla. RNLtKv, Kolozsvár város levéltára (Primăria oraşului Cluj), Kolozsvár város közgyűlési jegyzőkönyvei (Protocoloalele adunării generale ale oraşului Cluj), I/3. 173^v, 175^v.

⁶⁹ Egy bizonyos Imre Kovács üzente általa Beszterce előljáróinak, hogy 300 forinton hajlandó eladni számukra gyulafehérvári házát, mert ő Kolozsvárra költözik. Vélhetően azért volt éppen Pistaki a közvetítő, mert a kolozsvári házat prókátorként ő szerezte meg a Kovácsnak. Bvlt. I. 3737.

⁷⁰ „Továbbá Urunk üfelsege jó egészségben vagyon, nyulazni is kijár.” Bvlt. I. 3041.

⁷¹ „Újsságot egyebet nem írhatom, hanem hogy bizony Isten akarattyaiból itt ugyan jó módon halogatunk, nem is harangoznak immár mindennek, mert elunták, hol hatnak, hol tűznek, Isten győzne mindennek harangozni.” Bvlt. 3708. – Pestisjárványról egy másik, 1584 márciusában írott levelében is említést tett: „most ugyan igen halnak mindenütt”. Bvlt. I. 5124.

⁷² Értesülései nem mindig voltak a legpontosabbak, Miksa halálának napját néhány nappal ugyan elvétette, de az adott körülmények között ennek különösebb jelentősége nem volt. Bvlt. I. 3786, 4055, 5124.

The Judicial Activity of Early Modern Transylvania from a Different Perspective. The Correspondence of the Procurator Lucas Pistaki (1567–1595)

Keywords: Transylvanian Principality, judicial institutions, Princely Table, Princely Chancellery, procurator, correspondence, Transylvanian Saxons, Bistrița/ Bistritz/ Nösen, District of Bistrița

By analyzing the correspondence of Lucas Pistaki, an early modern Transylvanian procurator with the town-magistrate of Bistrița (Beszterce, Bistritz/Nösen) between 1567 and 1595 the study brings new data on the judicial activity of Transylvania and on the professional and private life of an early modern procurator. Our archival sources are unique since they do not discuss the mentioned topics from the point of view of the authorities who operated the system, but rather from “below”, from the point of view of those who participated as litigants or as their representatives in the judicial process. More than half of the letters concern the lawsuits of Bistrița represented by Pistaki at the court sessions of the Princely Table against the nobility of the surrounding counties. The same letters contain details about the activity of the Table, the daily tasks of Pistaki at these court sessions and the charter-issuing activity of the Princely Chancellery too. Other letters discuss the activity of the judicial institutions of the counties and the trials he represented for the town at these sessions. Some missives also show that, if asked, Pistaki advised the magistrates of the town in issues regarding their judicial actions even in cases when he did not represent the town. Sporadically there are fragments regarding Pistaki’s private life and family members, or details about more general news and events from around the country that could have influenced the town’s and district’s inner life and political connections. The data of the correspondence shows that, based on his experiences gained as notary of the Princely Chancellery and as procurator, Lucas Pistaki had a deep knowledge of the whole judicial system of the country and of the characters who operated it. He had a better knowledge of the customs and laws of the country, the decisions of the Diet, or even of the privileges of the Transylvanian Saxons in general, and of the town or the District of Bistrița in particular than the members of the town-magistrate themselves.

Fejér Tamás

Források Erdély és Havasalfölde 16. század végi politikai kapcsolataihoz

Mihály havasalföldi vajda (1593–1600) uralkodását a román történetírás a román nép történetének egyik legjelentősebb mozzanataként értékeli. Ezt legkiválóbban a róla szóló könyvtárnyi szakirodalom és forráskiadvány¹ tükrözi, de itt kell utalnunk személyiségének és tetteinek, különösképpen Erdély és Moldva meghódítása indítékainak (nemzeti egység eszménye, politikai/stratégiai megfontolás, hódítói becsvágy) koronként vagy történetírói irányzatoként változó megítélésére is.² Mihály vajda ugyanakkor nem csupán a román, hanem – tekintettel Erdély történetében játszott szerepére – a magyar történetírást is foglalkoztatta, melynek e téma kapcsán máig legjelentősebb (ám 125 éve született) teljesítménye Szádeczky Lajos nevéhez fűződik.³ Pontosán ezért úgy véljük, hogy bármilyen adalék, amely Mihály vajda és Báthory Zsigmond viszonyára, következésképpen Havasalfölde és Erdély politikai kapcsolataira vet újabb fényt, különös érdeklődésre tarthat igényt mind a román, mind a magyar történetkutatás részéről.⁴ Egészen kivételesnek minősül viszont az, ha új forrást éppen az 1595. május 20-án kötött hűbéri szerződés kapcsán sikerül feltárni, ez a mozzanat ugyanis kiemelkedő jelentőséggel bír a Báthory Zsigmond és Mihály vajda közötti kapcsolatok alakulásának és historiográfiai értékelésének tekintetében. Az említett szerződés szövege természetesen több kiadást is megért. Legkorábban Bethlen Farkas történeti munkájában,⁵ legutóbb pedig

Fejér Tamás (1977) – történész, PhD, tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

¹ Utóbbiak közül itt mindössze arra az öt vaskos kötetre utalunk, amelynek már a címe is sokatmondó: *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, és amelyben a szerkesztők a legkülönfélébb forrásokat tették közzé román nyelvű fordításban is: I. *Documente externe*; II. *Cronicari și istorici străini. Secolele XVI-XVIII*; III. *Istoriografie străină din secolul al XIX-lea*; IV. *Relatări și presă*; V. *Mărturii*. Buc. 1982-1990. (a továbbiakban MVCE).

² E helyen csupán két, egymástól eltérő történetírói szemléletet említünk meg, amelyek kiválóan érzékeltetik fenti megállapításunkat: Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. Buc. 1997. 22–26, 150–160, valamint Ioan-Aurel Pop: *Istoria, adevărul și miturile (Note de lectură)*. Buc. 2002. 49–52, 149–159. A román történetírás „hivatalos” álláspontjára lásd *Istoria Românilor*. Vol. IV. *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*. Red. Ștefan Ștefănescu–Camil Mureșanu. Buc. 2001. 593–639. (A vonatkozó rész Ștefan Ștefănescu akadémikus munkája.)

³ Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601*. Oklevéltárral. Temesvár 1893. Lásd még *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898. III–V. (a továbbiakban EOE); Nagy László: *Mihály vajda a magyar históriában*. Hadtörténelmi Közlemények CIII(1990). 3. sz. 1–29; *Erdély története*. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk. Makkai László–Mócsy András. Bp. 1986. 526–531.

⁴ Bár nem tartozik szorosabban írásunk témájához, de itt utalunk arra, hogy Mihály vajdanak az 1599. november 28-i, Udvarhelyszék részére kiállított szabadságlevelének lappangó eredetije – a vajda latin betűs aláírásával és Jacobinus János *secretarius* ellenjegyzésével – jelenleg a Balatoni Múzeum (Keszthely, Magyarország) történeti dokumentációs gyűjteményében található K 78.8.337 jelzet alatt. Vö. Kovács Zsuzsanna: „*Habet sua fata ...*” (http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/habet_sua_fata...html, megtekintés időpontja 2018. dec. 14.)

⁵ Wolffgangus de Bethlen: *Historia de rebus Transsylvanicis*. III. Cibinii 1783. 557–571.

1982-ben jelent meg a Firenzei Állami Levéltárban található⁶ – egyébként már a Hurmuzaki-féle forráskiadvány sorozatban⁷ is közölt – másolat alapján.⁸ Eddig a szerződést tehát csupán két forrásból ismertük. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában Ms 999 jelzet alatt őrzött formuláskönyv tartalmazza a szerződés újabb, a kutatás előtt ismert, de eddig nem használt másolatát. A *stylionarium*-ról kimutattuk, hogy azt a kancelláriai hivatalnokok az 1590-es években állították össze munkájuk segédeszközéül, következésképpen a kancellárián használt úgynevezett „hivatalos” *formularium*-ról van szó.⁹ Arra kell gondolnunk tehát, hogy az 1595. május 20-i szerződésnek ebben a formuláskönyvben fentmaradt másolata az eredeti után talán a legjobb szöveget őrizte meg számunkra, és nem kizárt, hogy épp az eredeti alapján került sor bemásolására. Ezért is véljük azt, hogy hasznos lenne ezt a szövegváltozatot is ismertté tenni a kutatás előtt, következésképpen függelékben közöljük azt (1. sz.), mégpedig úgy, hogy jegyzetben utalunk egyfelől szövegünk, másfelől a firenzei másolat 1982. évi kiadása és a Bethlen Farkas-féle közlés közötti eltérésekre. Az említett szövegváltozatok összevetéséből ugyanakkor az derül ki, hogy a kisebb-nagyobb eltérések ellenére (melyek zöme bizonyosan a másolók figyelmetlenségének tulajdonítható) mindhárom variáns tulajdonképpen a latin nyelvű eredeti-re vezethető vissza.¹⁰ Utóbbi minden valószínűség szerint megsemmisült a fejedelmi levéltárát ért pusztítások során.¹¹

Fel kell hívnunk a figyelmet a szerződésnek egy másik – meglátásunk szerint hasonlóképpen a fejedelmi kancellárián készült – korabeli másolatára is, amely a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának a *Litterae et epistolae originales* gyűjteményében lelhető fel. Ez a hatoldalnyi másolat, melynek szövegén egy másik, szintén korabelinek tűnő kéz több kiegészítést és javítást eszközölt, ugyancsak az Egyetemi Könyvtár kéziratárában található Pray-kollekció eredeti iratokat tartalmazó 59. kötetéből került át az említett gyűjteménybe.¹² Pray György

⁶ A latin nyelvű másolatot az urbinói születésű Simone Genga (1530–1601) olasz építész és diplomata küldte meg Gyulafehérvárról a toszkán nagyhercegnek. Vö. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. I–XI. (1527–1690). Publicate de Andrei Veress. Buc. 1929–1939. (a továbbiakban Veress: *Documente*). IV. 223, 239.

⁷ *Documente privitoare la Istoria Românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. III. 1576–1599. Buc. 1880. 472–476. (a továbbiakban Hurmuzaki III). E kötet egyébként a Bethlen Farkas-féle másolatot is közli. Uo. 209–213.

⁸ MVCE I. 87–92. (román nyelvű fordítása uo. 92–97). E kiadás ugyanakkor utal a korábbi, Hurmuzaki-féle (III. 472–476.), valamint a Bethlen-féle közlésekben fellelhető eltérésekre is. Míután a szerződést jelen tanulmányban idézett több munka is tárgyalja, annak ismertetésétől és további munkák felsorolásától eltekintünk.

⁹ Fejér Tamás: *Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végétől*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. sz. 84–112. (a továbbiakban Fejér: *Formuláskönyv*).

¹⁰ Ami a szerződés nyelvét illeti, Simone Gengától a következőket tudjuk meg: „Manderò all’ A. V. la copia de detti capitoli che si fanno hora convertire in latino, et sono fatti in lingua greca secondo usano i Vallachi.” Veress ezt úgy értelmezi, hogy: „Este a se înțelege: în limbă românească, cu cirilică. Acest amănunt nu era până acum cunoscut și e cu atât mai mult păcat că textul convențiunilor nu ni s-a păstrat decât în exemplarele lor latinești.” Veress: *Documente* IV. 223. Ezzel szemben P. P. Panaitescu (*Mihai Viteazul*. Ed. îngrijită, postfață și bibliografie de Cristian Antim Bobicescu. Buc. 2002. 113–114.) és I. Ionașcu (*Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia* [1595]. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj V[1962]. 116, 139.) szerint a szerződés a vajdai kancellárián használt szláv nyelven íródott. (Előbbi szerint ez arra is bizonyítékkal szolgál, hogy a szerződést a havasalföldi bojárok állították össze.) A magunk részéről ugyanakkor kizárt dolognak tartjuk, hogy a szerződésnek ne lett volna latin nyelvű eredetije. (Egyébként az MVCE I. kötetének szerkesztői is úgy gondolták, hogy Bethlen Farkas a szerződést alighanem az eredeti alapján közölte, uo. 92.)

¹¹ A fejedelmi levéltárra lásd Jakó Zsigmond: *Az erdélyi fejedelmek levéltáráról*. = *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 105–129.

¹² ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, LEO no. 208. Lásd még *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis*. Tom. II. Pars 2. *Catalogus litterarum originalium ac collectionis*

bizonyosan e másolat alapján tette közzé még 1775-ben a szerződés szövegét,¹³ ez a kiadás viszont a későbbiekben elkerülte a kutatók figyelmét, és szélesebb körben a Bethlen-, valamint a Hurmuzaki-féle közlés használata terjedt el. Az bizonyos, hogy csupán az összes szövegvariáns összevetése után lehet majd tisztázni a szövegahagyományozás kérdését, tekintettel viszont arra, hogy mind a szóban forgó másolatból, mind a Bethlen-féle kiadásból hiányoznak a szerződés függelékben közölt változatának a 22–25. pontjai, nem kizárt, hogy Bethlen Farkas is ezt a szöveget használta munkája összeállításakor.

Visszatérve a formuláskönyvre, az tartalmaz egy másik, szintén 1595. május 20-án Gyulafehérváron kelt szöveget is (Függelék, 2. sz.), amely Mihály vajdának Havasalfölde vajdájává történő kinevezéséről szól, és melyet a már említett szerződés után másolt be ugyanazon kéz.¹⁴ Mindenekelőtt azt szögezzük le, hogy bár mindkét szöveg formuláskönyvben maradt meg, mégsem beszélhetünk a szó hagyományos értelmében vett oklevélmintákról. Ha megvizsgáljuk a fejedelmi kancellárián a 16. század második felében használt formuláskönyveket, azt látjuk, hogy a bennük található mintegy 1100 oklevélminta közül csupán ez a két szöveg ilyen jellegű.¹⁵ Úgy véljük tehát, hogy e szövegek bemásolóját nem csupán az vezérelte, hogy a későbbi, hasonló jellegű szerződések megfogalmazásához segítséget nyújtson, hanem legalább annyit nyomott a latban azok fontossága is, amikor bevezette a mintegy 10 oldalnyi szöveget a mintakönyvbe. (És, tegyük hozzá, az illető kancelláriai hivatalnok igen körültekintően járt el, ugyanis a szerződés és a vajdai kinevezés eredetije, mint említettük, nem maradtak meg, mindkettőt csupán másolat(ok)-ból ismerjük.) Egyébként rövidesen szükség is volt ezekre a szövegekre, minthogy június 3-án Báthory Zsigmond a moldvai vajda követségével is hasonló, szövegében a havasalföldivel csaknem teljes egészében megegyező hűbéri szerződést kötött.¹⁶ (Tulajdonképpen már ez is elegendő

Hevenessianae et Prayanae. Bp. 1894. 348., ahol az iratról a következőket olvashatjuk: „1595. s. d. m. Alba-Julia. Pacta et conventa inter Sigismundum principem Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae, S. Rom. Impr. principem et spect. et magn. dnum. Michaellem Voivodam regni suae Serenitatis Transalpinensis universosque ordines boieros, eiusdem regni, inita. (Conceptus orig.) (E coll. Pray. 59.)” Ezúton is köszönjük Mód Zsuzsannának, az Egyetemi Könyvtár munkatársának az irat másolatának megszerzésében nyújtott segítségét.

¹³ Georgius Pray: *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum*. Vindobonae 1775. 152–154.

¹⁴ Itt utalunk arra, hogy A. A. Rusu, aki közzétette a formuláskönyvnek az erdélyi román ortodox egyházra vonatkozó szövegeit, a kézirat rövid ismertetésében említi ugyan az 1595. május 20-i szerződést, de a kinevező levél alighanem elkerülte figyelmét. Lásd *Raporturi ale curții principelui Sigismund Báthory cu ierarhia românilor din Transilvania la începutul ultimului deceniu al secolului al XVI-lea*. Acta Musei Porolissensis XII(1988). 311. Kelemen Lajos, aki elsőként hívta fel a figyelmet a formulariumra, annak rövid leírásában hasonlóképpen csak a május 20-i szerződést említi meg. Vö. *Kézirattári értékeink*. Közéleteszi B. Nagy Margit. Kvár 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 265.) 48.

¹⁵ Az említett időszak formuláskönyveire lásd Fejér Tamás: *Formularies of the Chancellery of the Transylvanian Principality in the Second Half of the Sixteenth Century*. The Hungarian Historical Review 7(2018). no. 4. 739–759.

¹⁶ Hurmuzaki III. 477–480. Lásd még *Okmányok és levelek az 1595–1598-ki prágai alkudozások történetéhez*. Közli Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Tár (XXIII)1877. 234–238. Itt utalunk arra, hogy e szerződés teljes szövegü közlésére csupán 1880-ban került sor, viszont Dániel Imre, akit Batthyány Ignác püspök 1783–1785-ben küldött Olaszországba kutatási terveihez szükséges – magyarországi és erdélyi vonatkozású – anyagok gyűjtésére, *Capitoli di Moldavia* címmel már lemásolta azt Firenzében alighanem a Hurmuzaki-féle közlés alapjául szolgáló szövegváltozatról. Vö. Batthyaneum könyvtár, Ms XI 52 (*Collectio documentorum historiam Hungariae tangentium per Emericum Dániel Florentiae descriptorum*), fol. 238–242. Erre Veszély Károly egyébként már 1861-ben felhívta a figyelmet, ugyanis a Batthyaneum könyvtár – fentebb említett, akkor – *Collectanea Miscellanea* megnevezésű kéziratának másolatai között megemlíti a következőt is: „Bátori Zsigmond Gyula Fejérvártt 1595-ki jun. 3-kán kiadott leiratában meg erősíti Moldva szervezését, melyet kormánya alá vesz.” Vö. *A Batthyáni intézet*. = *Gyulafejérvári Füzetek*. I. Szerk. Veszély Károly. Kvár 1861. 110.

okot nyújthatott e szövegek bemásolására az akkor használatban levő formuláskönyvbe, tudniillik hogy kéznél legyenek az újabb szerződés megírásakor.) Felmerül ugyanakkor egy másik, igen fontos kérdés is, nevezetesen e szövegek forrásértéke. A szerződés esetében ez már tisztázott, ugyanis szövegét más forrásokból is ismerjük, a kinevező levél viszont itt tűnik fel először. Fentebb említett írásunkban a *stylionariumok*ban található iratminták forrásértékét illetően arra a megállapításra jutottunk, hogy azokat a formulákat, melyek tartalmaznak egyedi adatokat (pl. személy- és helynevet, keltezését) „formula-mivoltuk mellett történeti forrásként – a lehetőség szerint – kontrollforrások segítségével ajánlatos felhasználni”.¹⁷ Bár a vajdai kinevező levél, mint erre utaltunk, nem minősül formulának, de megfelel ennek az igen lényeges követelménynek is, minthogy a benne foglalt rendelkezések közül néhányról Simone Gengának¹⁸ a toszkán nagyherceghez küldött 1595. május 25-i jelentése is tájékoztat. Egyik érvünk, miszerint a kinevező levél nem tekintendő oklevélmintának, az a szerződés szövege, amely *in extenso* került bemásolásra. Ennél viszont jóval lényegesebb az, hogy a két szöveg szorosan összetartozik, keltezésük, valamint első részük (az *intitulatió*tól kb. a *narratio* közepéig, összesen 21 sor) csaknem szó szerint megegyezik, és – mint a későbbiekből kiderül – tartalmuk is szervesen összefügg. (Példának okáért a kinevező levél fényében válik érthetővé, hogy a szerződés miért csak futólag utal arra az igen fontos tényre, hogy a fejedelem Mihály vajdát állította Havasalfölde élére.) Ugyanakkor mindkét szöveg megőrizte az egyedi adatokat is, például a kor magyar embere számára idegenül csengő román személy- és helyneveket. Ezek alapján gondoljuk tehát azt, hogy a vajdai kinevező levél lényegében szintén megőrizte az eredeti szöveget. Végezetül megemlítyük azt a forráshelyet is, melyre P. P. Panaitescu hivatkozik Mihály vajdáról írt életrajzában: ennek értelmében miután a vajda lwówi/lvivi származású diplomatája, Örmény Péter 1616-ban meghalt, Lwówban levő vagyonát a lengyel király lefoglaltatta, a ládák felnyitásakor pedig több fontos iratot találtak, köztük Báthory Zsigmond Mihály vajdának adott privilégiumát Havasalfölde uralmáról.¹⁹ Azonosításához nyilván e híradásnál szilárdabb bizonyítékokra lesz szükség, mégsem tartjuk kizártnak, hogy éppen a szóban forgó vajdai kinevező levélről volt szó.

Azt a kérdést illetően, hogy miért jutott csupán a szerződés másolata a toszkán nagyherceghez, találgatásra vagyunk utalva. A két irat közül Genga talán a szerződést minősítette jelentősebbnek, és tekintettel az események háttéréül szolgáló tizenötéves háborúra ez kétségkívül így is volt.

Mint hogy nem tartozunk a kérdés szakértői közé,²⁰ nem kívánjuk részletekbe menően tárgyalni a szöveg rendelkezéseit, mindössze azok rövid ismertetésére szorítkozunk, valamint

¹⁷ Fejér: *Formuláskönyv* 90–91.

¹⁸ Róla bővebben lásd *Dizionario Biografico degli Italiani*. LIII. 2000. (http://www.treccani.it/enciclopedia/simone-genga_%28Dizionario-Biografico%29/, megtekintés időpontja 2018. dec. 2.). Simone Genga személyével Gianluca Masi olasz történész több írásában is foglalkozik.

¹⁹ Władysław Łoziński: *Patrycyat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII wieku*. Lwów, 1892. 282–283. Idézi P. P. Panaitescu: *i. m.* 204.: „privilegiul pentru domnia Țării Românești dat de Sigismund Bathory lui Mihai Viteazul...” Örmény Péterrel lásd *Călători străini despre Țările Române*. IV. Red. Maria Holban et alii. Buc. 1972. 289–296.

²⁰ Havasalföldének és Moldvának az Erdélyi Fejedelemséggel kötött államközi szerződéseinek „típusait, létrejöttük módját, tartalmát” Jakó Klára vizsgálta meg. Vö. Jakó Klára: *Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez az államközi szerződések és a külügyi levelezés tükrében*. = *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Agnes emlékére*. I. Szerk. Horn Ildikó–Lauter Éva et alii. Bp. 2016. 271–294. Erdély, Havasalfölde és Moldva kora újkori politikai kapcsolatainak alakulására összefoglalóan lásd Benda Kálmán: *Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. században*. = *Magyarok és románok*. II. Szerk. Deér József–Gáldi László. Bp. 1944. 35–73. Az 1595. május 20-i szerződésről lásd még Görög Ferencz: *A két oláh vajda Báthory Zsigmondnak tett hűségesküje*. A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve XV(1904–1905). 90–101.

néhány olyan más adatot említünk fel, amelyek közvetlenül vagy közvetve megerősítik a szövegünkben fellelhető információkat.

Mindenekelőtt azonban szükségesnek véljük megemlíteni a május 20-i hűbéri szerződés néhány rendelkezését. Az [1.] pont értelmében a havasalföldi küldöttség Mihály vajda és az ország nevében hűségesküt tett azt illetően, hogy hű alattvalói lesznek Báthory Zsigmondnak és utódainak, ugyanakkor hasonló esküt kellett tennie „a most beiktatott”²¹ szó szerinti fordításban a „most állított” – egyébként már 1593-tól fogva Havasalfölde élén álló – Mihály vajdának is. A szerződés [2.] pontja világosan utal arra, hogy a fejedelem, minthogy nem tartózkodhat Havasalföldén, helyettesként vajdát fog állítani az ország élére. A [3.] pontból megtudjuk azt, hogy a fejedelem a vajdának mint helyettesének hadizászlót, buzogányt és kardot²² fog küldeni. A [7.] pont értelmében a vajda és a 12 bojár hirdeti ki az (erdélyi országgyűlésen megállapított) adót, de azt a fejedelem által kinevezett bojárok szedik be, akik kötelesek lesznek a bevételekről és kiadásokról a fejedelemnek évenként számot adni. A [8.] pontból pedig azt tudjuk meg, hogy a mindenkori vajdának az ország bevételeiből érdemeinek megfelelő jövedelmet biztosít az ország és a bojárok kérésére. A szerződés említett rendelkezései előjönnek a most közlésre kerülő vajdai kinevezésben is, melyek közül főként az utóbbiról, a vajdai bevételekkel kapcsolatos előírásról tudunk meg lényegesen többet. Minden valószínűség szerint tehát a vajda bevételeire vonatkozó általános jellegű rendelkezést – tekintettel annak jelentőségére – szükségesnek mutatkozott részleteiben is pontosítani (illetőleg azt kiterjeszteni saját birtokaira is), erre pedig az erdélyi vezetés a kinevező levelet találta alkalmasnak.

És akkor térjünk rá a kinevező oklevél ismertetésére. Mindenekelőtt a szövegben részletesen ismertetett érdemeiért Havasalfölde vajdai székébe Mihályt vajdát – akit egyébként tőle az ország népe közös akarattal és egyhangúlag e méltóságba kívánt – nevezi ki élete végéig²³ úgy, hogy az 1595. május 20-i szerződést, amelyet az ország lakóival a fejedelem kötött, és amely felől mind Mihály vajda, mind az ország rendjei hűségesküvel kötelezték magukat a fejedelemnek, minden pontjában megtartja, és a fejedelemnek reá átruházott hatalmából másokkal is megtartatja. Ugyanakkor, hogy ezt a tisztét megfelelően tudja ellátni, a fejedelem saját neve alatt hadizászlót, továbbá buzogányt és kardot küld neki,²⁴ és egyidejűleg felhatalmazza

²¹ Bethlen Farkas: *Erdély története*. IV. Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597). Szerk. Jankovics József. Bp.–Kvár 2006. 126. Román fordításban: „Mihai care este așezat acum voievod”, vö. MVCE I. 94; „Mihai, pus acuma ca voievod”, vö. Ion Sîrbu: *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*. Ed. îngrijită de Damaschin Mioc. Timișoara 1976. 145.

²² Bethlen *Erdély történetének* magyar nyelvű fordításában: lándzsát. Vö. Bethlen Farkas: *i. m.* 126.

²³ Lásd még *Documente privitoare la Istoria Românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. XII. 1594–1602. Buc. 1903. 50. (a továbbiakban Hurmuzaki XII), ahol szintén utalás történik arra, hogy a vajdai méltóság „...ad vitam tantum...” szót.

²⁴ Erről Szamosközy a következőket írja: „1595. 17. Maii. Boeri transalpinenses nomine totius regni sacramento se obstrinxerunt principi, Georgius Palaticz cum clava et vexillo quibus palatinus confirmabatur.” Vö. *Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608*. IV. kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1880 (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum XXX). 49. Gyulaffy Lestár szerint: „1595. Die 27. May boeri Transalpinenses nomine totius regni sacramento se obstrinxerunt principi. Eos remeantes Georgius Balaticz cum clavo et vexillo, quibus palatinus confirmabatur, subsecutus est.” Vö. *Gyulaffy Lestár történelmi maradványai*. Közli Szilágyi Sándor. = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*. II. Bp. 1894 (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum XXXIII). 26. Bethlen Farkasnál: „His confectis legati Transalpinenses in patriam rediere; illos autem subsecutus est Palaticus cum clava et vexillo ad confirmandum Michaellem in vajvodatu Transalpinensi; quo ille peracto iuramentum tam ab ipso vajvoda, quam a bojeris juxta pacta recepti.” Vö. Wolffgangus de Bethlen: *i. m.* 571. Bethlen szerint tehát Mihály vajdának méltóságában történő megerősítése után Palaticus – a szerződés értelmében – feleskette a vajdát és a bojárokat a fejedelem hűségére.

a vajdát arra, hogy az ő nevében az említett egyezség és megállapodás értelmében az ő akarata szerint igazgassa az országot. Továbbá a vajda, családja és udvara tisztességes fenntartására a fejedelemnek az ország jövedelmei begyűjtésére kijelölendő embereitől évi 15 ezer forintot, valamint 200 lovas és 200 gyalogos fizetésére szükséges összeget fog kapni. A fejedelem az ország területén fekvő összes mezővárost – kivéve Turnu, Brăila és Giurgiu oppidumokat és várakat, úgyszintén azok tartozékait és jövedelmeit – szokott bevételeikkel, tizedeikkel és egyéb jövedelmeikkel szintén a vajdának adja azzal a kikötéssel, hogy azok minden szolgálatot (*omnia servitia*) a vajda javára teljesítenek, a censust és az adókat pedig a fejedelem által az ország jövedelmeinek begyűjtésére kinevezett személyeknek adják át. (Megfigyelhető tehát, hogy a fejedelem a Duna mentén fekvő, stratégiai és/vagy gazdasági szempontból egyaránt kiemelkedő jelentőségű Turnut, Giurgiut és Brăilat²⁵ – melyek közül az előbbi kettő ekkor török kézben volt, az utóbbit pedig Mihály vajda erdélyi seregek segítségével 1595 márciusában vette vissza a töröktől – nem engedte át a vajdának, hanem azokat közvetlenül erdélyi felügyelet alá szándékozott vonni.)

Itt teszünk egy rövid kitérőt, és megemlítjük Simone Gengának a toszkánai nagyherceghez intézett 1595. május 25-i jelentését, melyre fentebb már utaltunk. Ebben Genga – egyebek mellett – arról is ír, hogy Báthory Zsigmond meghagyta Mihályt Havasalföldre élén a moldvai vajdáénál valamivel nagyobb bevétellel. A vajda mintegy 12-15 000 forintot²⁶ és bizonyos tizedeket követelt,²⁷ melyekről Genga úgy vélte, hogy a fejedelem meg fogja adni, ugyanis a vajda eddig „jól viselte magát”. Bár ugyanitt Genga Ștefan Răzvan moldvai vajda kapcsán utal arra, hogy a 10 000 forint jövedelem mellett 200 lovas és ugyanannyi gyalogos fenntartására is kap költséget,²⁸ de ezt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, ugyanis szövegünk értelmében Mihály vajda is ugyanannyi, azaz 400 katona költségeire nyert támogatást. Gengának nyilvánvalóan a fejedelmi udvarból szerzett értesülései tehát megerősítik szövegünk vonatkozó rendelkezéseit, ugyanakkor arra is következtetni engednek, hogy az erdélyi vezetés mindkét vajda esetében hasonló módon járt el.

Visszatérve a kinevező oklevélre, a fejedelem Bukarest és Târgoviște mezővárosokat a censusokkal és adókkal, továbbá a Ialomița, Ilfov és Vlașca *districtusok* összes tizedét és bevételét, kivéve a *censust*, valamint a floci-i és cornățeli halastavakat a vajda saját szükségére átengedi. Havasalföldén levő saját javait és birtokjogait azok minden tartozékával, haszonvételeivel és jövedelmével együtt a vajdának és törvényes férfi örököseinek adja örökre úgy, hogy azok censusát mind a vajda, mind örökösei a maguk részére gyűjtsék be; ugyanakkor jobbágysai az ország többi jobbágjától eltérően nem adóznak, melyről neki más, *authenticus* pecsétjével

²⁵ E három településre összefoglalóan lásd Marian Coman: *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*. Iași 2013. 270–272, 278–280, 281–283, 290–294.

²⁶ Lásd még I. Ionașcu: *i. m.* 140. (203. jegyz.)

²⁷ Ezek alapján gondoljuk, hogy Genga – jelentése megírásakor – nem ismerte a kinevező levél végleges szövegét, abból ugyanis világosan kiderül, hogy Mihály vajda mekkora összeget és milyen tizedeket nyert el a fejedelemtől.

²⁸ „[...] et Sua Altezza s'è fatto patrone assoluto di quella provincia, et già creato un vaivoda in luoco di quello con pagamento di 10 mila fiorini l'anno di provisione, et paga di 200 cavalli et altre tanti fanti [...]”; „Il principe di Vallachia non è rimosso dal principato, ma toltoli tutta l'autorità, come a quest'altro et lasciatolo nel medemo governo, con poco piu provisione. Si contendeva questa mattina da 12 mila o 15 mila et si pretendevano certe decime de contadini che sono di grandissima importanza, et credo che Sua Altezza lo contentera, perche sin hora s'è portato bene.” Veress: *Documente IV*. 223. Lásd még Hurmuzaki XII. 50., ahol érintőlegesen ugyan, de utalás történi e kérdésre: „...con limitata provisione, che anco non è stabilita, per la sua persona et guardia.”

megerősített oklevelet fog adni. (A fejedelem tehát kilátásba helyezte egy újabb oklevél kiállítását is, melynek tárgya Mihály vajda havasalföldi jószágai és jobbágysai lehettek,²⁹ erről azonban további adatokat nem sikerült felderíteni.) Végül Mihály vajdát arról biztosítja, hogy az idő multával, miután a háború befejeződött, és a dolgok lecsendesedtek mind Erdélyben, mind Havasalföldén, a „legnagyobb” tekintettel és kegyvel lesz iránta és örökösei iránt.

Szövegünk kapcsán szükségesnek véljük felemlíteni Báthory Zsigmond fejedelem által Ștefan Răzvan moldvai vajdához küldött Kornis Gáspár tanácsúrnak és huszti kapitánynak adott 1595. június 10-i instrukció bizonyos rendelkezéseit. Ez az instrukció tulajdonképpen a Báthory Zsigmond és a moldvai küldöttség között június 3-án megkötött hűbéri szerződés végrehajtásának módját írja elő,³⁰ 2. pontjában pedig azt rendeli el Kornisnak, hogy: „István vajdának annak tisztességes módja, rendi és böcsületi szerint legelőszer adja meg az *vajdaságról való levelünk*et, zászlónkat, botonkat, szablyánkat, deposito prius fidelitatis et super hac pacta et conventa iuramento”.³¹ Úgy véljük, hogy a „vajdaságról való levelünk” alatt nem a hűbéri szerződés, hanem – minden bizonnyal – a Mihály vajdáéhoz hasonló vajdai kinevezés értendő.³² (Egyébként ilyen kinevező levelet sejtetnek Gengának Ștefan Răzvan moldvai vajdával³³ kapcsolatos – fentebb említett – értesülései is, tekintettel arra, hogy pl. a vajdának átengedett bevételek mennyiségéről a június 3-i szerződés nem tesz említést, ennek megállapítására tehát – a havasalföldi minta alapján – alighanem hasonló okiratban került sor.) Kornis példáján ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy – legalábbis formailag – hasonló instrukciót adott a fejedelem Palatics Györgynek³⁴ is (tudniillik a május 20-i szerződés gyakorlatba ültetésére), akiről tudjuk, hogy – a szerződés értelmében – átadta Mihály vajdának a zászlót, és felesketette őt, valamint a bojárakat a fejedelem hűségére.³⁵ Alighanem ekkor adta át szövegünknek

²⁹ A vajda havasalföldi birtokaira részletesebben lásd Ion Donat: *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV–XVI)*. Ed. îngrijită de Gheorghe Lazăr. Buc. 1996. 87–91, 193–239; Uő: *Satele lui Mihai Viteazul*. Studii și materiale de istorie medie IV(1960). 465–506.

³⁰ Nicolae Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul*. I. Buc. 1935. 183.

³¹ Veress: *Documente IV*. 233. Erre, minden jel szerint, június 27-én került sor. Vö. *Chroniken und Tagebücher*. II. (1392–1851). Brassó 1909. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V.) 149; Ion Sirbu: *i. m.* 148.

³² Ennek kapcsán lásd még Constantin Rezachevici: *Mihai Viteazul și „Dacia” lui Sigismund Báthory de la 1595*. Argesis. Seria Istorie XII(2003). 160; Uő. *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324–1881*. Vol. I. Secolele XIV–XVI. Buc. 2001. 788–790; Hurmuzaki XII. 50.: „et la patente di Vaivoda a suo beneplacito ...”, „... et la patente di Vaivoda ad vitam tantum”.

³³ Itt említjük meg a vajda özvegyének, Măriuca asszonynak az erdélyi birtokaira vonatkozó újabb adatokat: 1597. december 26-án Báthory Zsigmond Mindszenti Benedek tanácsúrnak arról biztosítja, hogy néhai Ștefan Răzvan moldvai vajda és fejedelmi tanácsúr özvegyének, Maria asszonynek halála után (*post mortem et decessum magnificae Mariae, relictae spectabilis et magnifici quondam Stephani vaivodae Moldaviensis et consiliarii nostri*) a Belsőszolnok vármegyei Rogoz birtokot és a Zápróc birtokbeli részjószágot neki fogja adni. (Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban MNL OL], P 311 Hatfaludy cs. lt., XVII - 1. tétel, évrendezett iratok, 1600. nov. 20., fol. 7.). 1601. április 29-én megismétli előbbi intézkedését (uo. fol. 16.), 1602. március 26-án pedig az említett jószágokat – „quae alias Ztankae [!] relictae spectabilis et magnifici quondam Stephani vaivodae Moldaviensis praeuissent, verum ex eo quod eadem nobis inciis ex hoc regno nostro emigrasset publicisque regni nostri hostibus et spoliatoribus adhaesisset” – örökjogon említett Mindszenti tanácsúrnak és utódainak adja. (Uo. fol. 25.). A kérdéstről lásd még Nicolae Edroiu: *Posesiunile transilvănene ale lui Ștefan Răzvan, domnul Moldovei (1595) și ale văduvei sale, doamna Măriuca*. Acta Musei Napocensis. II. Istorie. 26–30(1989–1993). 513–519.

³⁴ Palatics 1586–1588-ban, 1592–1594-ben, valamint 1596-ban karánsebesi és lugosi bán volt. Vö. Dragoș-Lucian Țigău: *Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora*. Studii și materiale de istorie medie XVI(1998). 240–241.

³⁵ Lásd a 24. jegyzetet. Mihály vajda és a bojárak hűségesküjéről alighanem az 1599. június 26-i hitlevelekhez hasonló iratokat állítottak ki. Vö. EOE IV. 304–306.

Báthory Zsigmond aláírásával és pecsétjével megerősített eredetijét is a vajdának. Úgy véljük tehát, hogy mind a két vajda és vajdaság esetében sor került ilyen okirat, valamint instrukció kibocsátására, csak azok közül – legalábbis a kutatás jelenlegi állása szerint – eddig csupán a havasalföldi vajda-kinevezésnek és a moldvai instrukciónak a szövegeit ismerjük.

Összegzésül megállapíthatjuk tehát, hogy a vajdai kinevező levél mindenekelőtt a politikatörténet számára tartalmaz értékes adatokat, és nem csupán Erdély és Havasalfölde, hanem Erdély és Moldva politikai kapcsolatainak is a továbbgondolására ösztönzi a kutatást.

Végezetül néhány szót a függelékben közölt utolsó szövegről (4. sz.). Báthory Zsigmondnak a kolozsmonostori konvent levélkeresőjéhez intézett 1596. április 14-i iktatóparancsa ugyan nem ismeretlen a kutatás előtt, de mivel Veress csupán kivonatossan, mégpedig Kemény József másolata alapján publikálta,³⁶ hasznosnak véltük ezt az iratot is teljes szöveggel közölni. (Veress közlése ugyanakkor nem csupán kivonatos, hanem hiányos is, amennyiben az adományozott birtokok közül pontosan a legjelentősebb, azaz Lóna maradt ki.³⁷) Az okirat értelmében Mihály vajda érdemei jutalmaként adományul kapta a Doboka vármegyében fekvő (Kendi)Lóna birtokot³⁸ az ottani nemesi udvarházakkal, valamint a Bádok, Lózsárd,³⁹ Kide és (Magyar)Derzse⁴⁰ birtokbeli részjóságokat, amelyeket azelőtt lónai Kendi Sándor bírt, de – részletesen ismertetett – hűtlensége okán a kincstárra szálltak.⁴¹ (Ismeretes, hogy Kendi Sándor tanácsurat, a hármastanács egykori tagját több más törökparti/békeparti főúrral együtt Báthory Zsigmond 1594-ben kivégeztette.) Az adománylevelet ugyan nem ismerjük, de mivel *cum nos* típusú iktatóparancsról van szó, amely – a gyakorlatnak megfelelően – csaknem szó szerint visszaadja az adomány lényegi tartalmát, tulajdonképpen annak szövegéről is tájékozódhatunk. Tekintettel pedig arra, hogy az iktatóparancs és adománylevél – szintén a gyakorlatnak megfelelően – egy napon kelt,⁴² pontosan megállapíthatjuk az adomány dátumát is. Mihály vajda egyébként még 1595 júniusában kérte Jósika István kancellár közbenjárását a fejedelemtől, hogy Lónánál jelentősebb adományt kapjon⁴³ (a vajda tehát már korábban, a május 20-i szerződés megkötését

³⁶ Veress: Documente V. 28–29.

³⁷ Ez egyébként zavart is okozott, amit – példának okáért – a Mihály vajda erdélyi birtokainak kérdését vizsgáló N. Edroiu úgy vélt tisztázandónak, hogy Lónát a vajda később, valamikor 1596 decemberében–1597 januárjában kapta meg, amikor Gyulafehérváron Báthory Zsigmonddal tárgyalt. Lásd Nicolae Edroiu: *Poseșiunile lui Mihai Viteazul în Transilvania și semnificația acestora (1596–1601)*. = *Mihai Viteazul și Transilvania*. Culegere de studii. Coord. Camil Mureșanu. Cluj-Napoca 2005. 45–46.

³⁸ Lónára bővebben lásd Tagányi Károly–Réthy László–Kádár József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. III–V. Ds, 1900–1901. IV. 288–303.

³⁹ Lózsárdra: uo. V. 82–95.

⁴⁰ Derzsére: uo. III. 276–289.

⁴¹ MNL OL, Kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltára (a továbbiakban KmKonvLt), F 17 Cista comitatum, Comitatus Dobocensis, M nr. 45. A mandatumot Jósika István kancellár látta el *lecta* jegyével. Mihály vajda erdélyi birtokaira – a 37. jegyzetben idézett tanulmány mellett – lásd még Nicolae Edroiu: *Poseșiunile domnilor Țării Românești și Moldovei în Transilvania (secolele XIV–XVI)*. *Semnificații politico-sociale și cultural-istorice*. = *Istoria României. Pașini transilvane*. Coord. Dan Berindei. Cluj-Napoca 1994. 50–51. (a továbbiakban Edroiu: *Poseșiunile domnilor*). Az 1600. okt. 25. – nov. 4-i lécfalvi országgyűlés határozatai értelmében „Lóna cum pertinentiis, amint Mihály vajdától megmaradt”, visszakerült Kendi Sándor fiának, Istvánnak a kezébe. Vö. EOE IV. 554.

⁴² Fejér Tamás: *Az erdélyi kora újkori okleveles gyakorlat datálási kérdéseiről*. Erdélyi Múzeum LXXIX(2017). I. sz. 92. (33. jegyz.)

⁴³ „Familiam quoque meam libenter isthuc mitterem, si sua serenitas eiusmodi bona mihi dedisset, ubi possent se se intenerere, quia cum familia mea alii quoque affines et consanguinei sunt futuri, Lona vero, ut intelligo, est locus valde strictus et nequaquam capax, bona etiam sunt exigua, atque sic oporteret eos ibi pecuniis vivere, sicut et

megelőző tárgyalások kapcsán ígéretet kaphatott Báthory Zsigmondtól Lónát és tartozékait illetően⁴⁴), de erre – az iktatóparancs bizonyosága szerint – nem került sor. Minthogy azonban a későbbiekben a vajda elnyerte a bolyai kastélyt és uradalmat is,⁴⁵ nem kizárt, hogy Báthory Zsigmond ezzel épp az előbbi kérésének tett eleget.

Az irat kapcsán mindössze két dologra hívjuk fel a figyelmet: az 1595. május 20-i szerződés értelmében Mihály vajda Báthory Zsigmond tanácsurainak sorába lépett, ennek megfelelően az iktatóparancs utal is a vajda tanácsuraságára (e tisztét nyilvánvalóan a jelentővel is említi: „*pro spectabili et magnifico domino Michaelae regni Transalpinensis vaivoda et consiliario vestrae serenitatis*”);⁴⁶ a vajda az említett birtokrészeket minden tartozékukkal és haszonvételeükkel együtt nyerte el, kivéve az ottani egyházak patronátusi jogát (*dempto iure patronatus ecclesiarum*).

Az említett birtokok iktatására 1597. január 16-án került sor, az arról kiállított jelentés viszont csonkán maradt meg,⁴⁷ ezért annak közlésétől eltekintünk. Az bizonyos, hogy az iktatás – az említett időpontban – Dobokai Ferenc vajdai ember végezte kolozsvári Kövendi Mátyás levélkereső⁴⁸ mellett, valamint a határosok és szomszédok⁴⁹ jelenlétében. Mihály vajda iktatására alighanem személyesen került sor, bár az oklevélnek ez a része hiányzik. Tudjuk viszont azt, hogy január 5-én Gyulafehérváron volt,⁵⁰ ez idő tájt tehát Erdélyben tartózkodott.

A Báthory Zsigmondtól kieszközölt fenti birtokok (beleértve a bolyai uradalmat is) tulajdonképpen azt a célt szolgálták, hogy a törökkel folytatott harc sikertelen kimenetele vagy a vajda székét és személyét fenyegető egyéb veszély esetén – a korábbi havasalföldi és

Coronae, aut in aliorum bonis. Proinde rogo mag^{cam} do. v^{ram} velit apud suam serenitatem sedulo instare, ut maiorem fidelium servitorum meorum sua serenitas habeat rationem, nec secus meis rebus prospiciat. *Quid esset suae serenitatis, si unum castellum mihi conferret, quo his turbulentissimis temporibus familiam et res meas expedire possem?*” Vö. Veress: Documente IV. 244.

⁴⁴ Azt illetően, hogy az adományra vonatkozó tárgyalások a hűbéri szerződés megkötése előtt – tehát a statutoria kelte előtt egy évvel – már javában folytak, és arról az alábbi személyek is tudomást szereztek, a függelékben közölt okirat (3. sz.) szolgál bizonyítékkal. Eszerint a kolozsmonostori konvent előtt 1595. április 5-én Ispán Ferenc a maga, valamint Burján István és Sándor nevében tiltotta Mihály vajdát a lónai és lözsárdi – azelőtt néhai Kendi Sándor által birtokolt – részjóságok elfoglalásától, haszonélvezetétől, a maga részére való iktatásától, a fejedelmet pedig azok eladományozásától. Vö. MNL OL, KmKonvLt, F 15 Protocolla, libri regii et styliionaria, X. fol. 323v.

⁴⁵ A bolyai kastélyra lásd Iuliu Bielz: *Castelul de la Buia*. Acta Musei Napocensis I(1964). 225–236.

⁴⁶ E kérdésre röviden kitér Edroiu (Posesiunile domnilor 51–52.) is. Mihály vajda egyébként az 1599. június 26-i hitlevelében is utal tanácsuraságára: „*En Mihály vajda, Havasalföldének ura, és az felséges erdélyi, moldvai, havasalföldi etc. fejedelemnek híve és tanácsa [...]*” Vö. EOE IV. 304. Ugyanitt arra is kötelezte magát, hogy a „*Sigmond fejedelem idejében való contractusokat mind hadakozásban és minden részében*” megtartja.

⁴⁷ Itt utalunk arra, hogy az iktatóparancshoz csatolt jelentés már akkor csonka volt, amikor Kemény József lemásolta szövegét. Vö. Veress: Documente V. 29.

⁴⁸ Kövendi 1593–1614 között töltötte be a requisitori tisztet. Vö. Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kvár 2012 (Erdélyi Tudományos Füzetek 274). 78.

⁴⁹ „*vicinis et commetaneis earundem in primis quidem egregio Francisco literato Kazony de dicta Doboka, deinde providis Antonio Fabian iudice Helenae Mogha, relictæ Ioannis Basty, Laurentio Vargha praefati Francisci Dobokay ex possessione Doboka, Michaelae Theke iudice Michaelis Banffy, Gregorio Ch[---] Gabrielis Banffy ex possessione Valazut, Ioanne Demien iudice Elisabetæ Patochy, relictæ Balthasaris Banfy, Valentino Zekel dicti Gabrielis Banfy ex oppido Bonchida, Petro Nagy iudice et Georgio Hegedus prænominati Francisci Dobokay ex possessione Jeneo, item Luca Zeoleossy Francisci Dobokay de Derse, Stephano Vancha Ioannis Nagy ex possessione Losard, Horka Dragan, Elia Czigan Georgii Rawazdy, Gabriele Fazakas Petri et Michaelis Komyaty, Petro Chehi Francisci Teke ex possessione Derse, Elia Hercze [---] [ex possessione Poklos[te]ke] [---]*” Lásd a 41. jegyzetet.

⁵⁰ Veress: Documente V. 51–52.

moldvai uralkodók mintájára – Mihály vajda és családja részére menedékhelyet biztosítsanak Erdélyben.⁵¹

Függelék

1. Gyulafehérvár, 1595. május 20.

Báthory Zsigmond fejedelem, valamint Mihály havasalföldi vajda szerződést kötnek, melynek értelmében utóbbi elismeri Erdély fennhatóságát, a fejedelem pedig megígéri, hogy megvédi Havasalföldét minden ellenséggel szemben.

Nos Sigismundus Dei gratia regnorum Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae et Sacri Romani Imperii princeps, Partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod posteaquam⁵² ex Dei optimi maximi beneficio gubernacula regni *huius nostri*⁵³ Transsylvaniae adepti sumus, ac Turcarum Scytharumque barbarica immanitas et furor in Hungaria saevire coepit, nihil magis in votis habuimus, quam ut rescissa reiectaque nefarii hostis propter illorum levitatem et perfidiam amicitia reipublicae Christianae atque adeo regno Hungariae multis circumvento calamitatibus, imo in extremis fluctuanti periculis, quantum in nobis situm esset, secundum Deum subvenire,⁵⁴ opitulari, regna⁵⁵ et provincias *quoque*⁵⁶ Turcarum iugo pressas a fera illorum servitute vindicare, atque in pristinam et diu exoptatam libertatem restituere possemus, optime scilicet persuasi nihil hac re Deo gratius nobisque gloriosius futurum, neque remedium ullum ad promovendam⁵⁷ nominis *nostris*⁵⁸ immortalitatem accommodatius inveniri posse. Ea propter cum in vindicando a servitute Turcarum regno nostro Transalpinensi adiunctis nostris copiis et omni bellico apparatu spectabili et⁵⁹ magnifico domino Michaeli vaivodae, qui se nobis, relicta Turcarum perfidia, una cum totius illius regni ordinibus iure iurando astringens⁶⁰ iam pridem subdiderat,⁶¹ prosperrimis successibus, multis proeliis, hostibus devictis et extra regnum⁶² illud

⁵¹ Benda Kálmán: *i. m.* 46–47; Edroi: Posesiunile domnilor 51–52.

⁵² Bethlen-féle közlésben: postquam. A szövegvariánsok összevetése során a betűk kettőzését (pl. suppremo/supremo) vagy egyes hangok másként történő jelölését (pl. i/y, u/v/w) nem vettük figyelembe. Kurzívval jelöltük azokat a szavakat vagy szövegrészeket, melyek a firenzei példányból vagy a Bethlen-féle közlésből, esetleg mindkettőből kimaradtak.

⁵³ Az 1595. május 20-i szerződésnek a Firenzei Állami Levéltár Mediceo del Principato fondjában található, és a MVCE I. 87–92. oldalain közzétett másolatából (a továbbiakban: Firenzei példány), valamint a Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁵⁴ Firenzei példányban ez után: eo; Bethlen-féle közlésben ez után: et.

⁵⁵ Bethlen-féle példányban: regnaque.

⁵⁶ Firenzei példányból, Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁵⁷ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: promerendam.

⁵⁸ Firenzei példányból kimaradt.

⁵⁹ Bethlen-féle közlésben: ac.

⁶⁰ Bethlen-féle közlésben: obstringens.

⁶¹ Bethlen-féle közlésben ez után: operam daremus.

⁶² Bethlen-féle közlésben ez után: illis depulsis regnum ipsum in ...

depulsis in libertatem *pristinam*⁶³ assertum est; quin etiam finitimorum Bulgariae populorum cervicibus imminentibus⁶⁴ per Bulgariam Turcis multis proeliis magna edita⁶⁵ strage devictis, et Turcicis oppidis, villis et agris depopulatis in Bulgariae[!],⁶⁶ incolumes⁶⁷ intra regni illius limites se receperunt. Ut autem regnum illud e⁶⁸ furore barbarorum per nos in libertatem assertum commodius et administrari Christiano ritu et ab hostibus defendi possit, accitis ex illo regno⁶⁹ *praecipuis boeris* ad transigendum *de statu illius regni ad nos vaivodae Michaelis* cum plena[!] et generali mandato *et* auctoritate et omnium ordinum illius regni *transigendi* et concludendi, in haec pacta et conventa descensum utrinque est.

*Quorum quidem tenor talis est:*⁷⁰

Pacta et conventa *inita*⁷¹ inter serenissimum principem dominum Sigismundum Dei gratia regnorum Transsylvaniae, *Moldaviae, Valachiae Transalpinae et Sacri Romani Imperii principem, Partium regni Hungariae dominum et Siculorum comitem etc.*⁷² ac spectabilem et magnificum *dominum*⁷³ Michaelem vaivodam regni suae serenitatis Transalpinensis universosque ordines et boieros⁷⁴ eiusdem regni praesentibus ex parte suae serenitatis magnifico domino Stephano Josica suppremo cancellario ac⁷⁵ consiliario *suae serenitatis*,⁷⁶ et⁷⁷ generoso domino Georgio Rawazdy consiliario eiusdem suae serenitatis⁷⁸ etc. ad transigendum specialiter *a sua*⁷⁹ serenitate delegatis; a parte⁸⁰ autem vaivodae et ordinum eiusdem regni *nostr*⁸¹ Transalpinensis venerabilibus Jeftemia⁸² archiepiscopo in Tergowistio⁸³, Luca episcopo de Bwdzew⁸⁴, Theophilo episcopo de Remnyk, item generosis Nitre vornik, Kyzar⁸⁵ vornik, Demetrio logoffett, Dano vizter, Theodosio vizter, *Radul postelnik de Chieptoronie*⁸⁶, Radul kluczer, Radul postelnik

⁶³ Firenzei példányból kimaradt.

⁶⁴ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: imminentes.

⁶⁵ Firenzei példányban: edicta; Bethlen-féle közlésben: data.

⁶⁶ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: Bulgaria.

⁶⁷ Firenzei példányban ez után: intra limites regni illius.

⁶⁸ Firenzei példányban: a.

⁶⁹ Firenzei példányban ez után: ad nos ad transigendum cum pleno et generali mandato, auctoritateque Michaelis Vaiuodae, et omnium ordinum illius regni sauciendi et concludendi, praecipuis boeris, in ...; Bethlen-féle közlésben ez után: ad nos ad transigendum cum pleno et generali mandato auctoritateque Michaelis Vajvodae et omnium ordinum illius regni ad tractandum et concludendum propius bojeronibus, in ...

⁷⁰ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁷¹ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁷² Bethlen-féle közlésből kimaradt, helyette: etc. (prout superius).

⁷³ Firenzei példányból kimaradt.

⁷⁴ Bethlen-féle közlésben: boierones.

⁷⁵ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: et.

⁷⁶ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁷⁷ Bethlen-féle közlésben: ac.

⁷⁸ Firenzei példányban: serenitatis suae, utána pedig: capitaneoque arcis Vywar etc.; Bethlen-féle közlésben utána: ac capitaneo arcis Szamosujvár.

⁷⁹ Firenzei példányban helyette: ipsius.

⁸⁰ Firenzei példányban: in persona; Bethlen-féle közlésben: ex parte.

⁸¹ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben helyette: suae serenitatis.

⁸² Bethlen-féle közlésben: Jafreneja.

⁸³ Firenzei példányban: Thergowistie; Bethlen-féle közlésben: Tergovista.

⁸⁴ Bethlen-féle közlésben: Budzen.

⁸⁵ Bethlen-féle közlésben: Krizár.

⁸⁶ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

*maiore*⁸⁷, Borchia logoffett, Vintila kluczer, Ztehile⁸⁸ postelnik et Praeda logoffett cum plena et sufficienti instructione generalique mandato ab iisdem Michaelae vaivoda et cunctis ordinibus illius regni maioribus iuxta ac⁸⁹ minoribus ad transigendum et concludendum delegatis Albae Iuliae in Transsylvania vigesima die Maii, anno⁹⁰ millesimo D XCV transacta, conclusa *et*⁹¹ utrinque inviolabiliter observanda.

[1.] Primum quidem nos episcopi et boieri dominium, amicitiam et servitatem omnem Turcarum, tanquam infidelium et perfidorum reiicimus, et omnes concordibus votis et paribus suffragiis tam nos ipsi, qui hic adsumus, quam reliqui omnes maiores *et*⁹² minores eiusdem regni Transalpinensis patriae nostrae ordines et populi, una cum Michaelae pariter vaivoda, nec non toto ordine ecclesiastico ac omnes boerones, nosmet ipsos et hoc regnum serenissimo domino Sigismundo, Dei gratia regnorum Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae et Sacri Romani Imperii principi, Partium regni Hungariae domino et Siculorum comiti etc. domino nostro clementissimo subiicimus illudque una nobiscum *a*[!]⁹³ cunctis illius patriae nostrae populis, inhabitatoribus et incolis in potestatem illius tradimus, cum omni absoluta iurisdictione⁹⁴ meri mixtique imperii; eundemque *eligimus*⁹⁵, constituimus, exaltamus unanimi et concordi totius regni voce in principem nostrum et regni nostri Transalpinensis dominum et regem nostrum haereditarium. Iam dudum hanc de eo spem concipientes, quod sua serenitas nos et patriam nostram contra omnes Turcarum furores et aliorum quorumvis ingruentium hostium insultus defensura et protectura⁹⁶, nosque in nostra antiqua libertate conservatura, ac in veritate iudicatura sit, quemadmodum alia regna *et*⁹⁷ ditiones suae serenitatis imperio *suo*⁹⁸ subiectas iuxta pacta haec⁹⁹ et conventa, quae hoc ipso tempore utrinque constituimus. In huius rei robur et testimonium primum nos, qui hic personaliter adsumus, ipsius serenitati fidelitatis iuramentum nostro¹⁰⁰, vaivodae Michaelis et totius illius regni populorum nomine praestamus, nos et universum regnum eidem cuiusque[!]¹⁰¹ successoribus futuros fidelesque¹⁰² subditos usque ad mortem; hoc ipsum et manuum nostrarum subscriptione et proprio sigillo nostro corroborantes. Idem et Michael vaivoda nunc constitutus,¹⁰³ in futurum¹⁰⁴ quoque pro tempore constituendi vaivodae universique regni Transalpinae¹⁰⁵ ordines et status praestare debebunt.

⁸⁷ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁸⁸ Firenzei példányban: Ztenile; Bethlen-féle közlésben: Ztomile.

⁸⁹ Bethlen-féle közlésben: et.

⁹⁰ Firenzei példányban ez után: domini millesimo quingentesimo nonagesimo quinto ...; Bethlen-féle közlésben: 1595.

⁹¹ Firenzei példányból kimaradt.

⁹² Firenzei példányban: aequae ac; Bethlen-féle közlésben: aequae et.

⁹³ Firenzei példányban: ac; Bethlen-féle közlésben: et.

⁹⁴ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: iurisdictione.

⁹⁵ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁹⁶ Firenzei példányban ez után: sit.

⁹⁷ Firenzei példányból kimaradt.

⁹⁸ Firenzei példányból, Bethlen-féle közlésből kimaradt.

⁹⁹ Firenzei példányban: haec pacta.

¹⁰⁰ Bethlen-féle közlésben: nostri.

¹⁰¹ Firenzei példányban helyette: ipsiusque; Bethlen-féle közlésben: eiusque.

¹⁰² Firenzei példányból, Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁰³ Firenzei példányban ez után: et.

¹⁰⁴ Bethlen-féle közlésben: futurumque.

¹⁰⁵ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: Transalpinensis.

[2.] Quoniam autem serenissimus princeps etc. dominus noster clementissimus in regno isto residere, et manere continue¹⁰⁶ non potest, nobis *suum*¹⁰⁷ vicegerentem¹⁰⁸ vaivodam constituet, quem scilicet ordines regni a sua serenitate communibus votis et suffragiis postulaverint, qui linguae quoque nostrae et patrii sermonis compos sit, quique et regnum illud rite administret, et causas nostras iuste et legitime, iuxta regni antiquam libertatem et consuetudinem et secundum haec pacta et conventa, ac pro mandato serenissimi principis nostri et eius successorum¹⁰⁹ diiudicet et dirimat.

[3.] Ut autem haec melius¹¹⁰ et rectius peragi et exequi possint, serenitas sua sub nomine et auspicio suo¹¹¹ vexillum militare, clavam et frameam vaivodae ipsi et¹¹² locumtenenti suo mittet, quo omnes ex hoc agnoscant illum fungi vice et in persona suae serenitatis, ac in omnibus, quaecunque sua serenitas mandaverit a primo ad novissimum iuxta pacta et conventa sint dicto vaivodae obedientes eiusque mandata iusta et legitima exequantur.

[4.] Vaivoda quoque ut officio et munere sibi commisso commodius et pro suae serenitatis¹¹³ voluntate ac ordinum¹¹⁴ commodo perfungi possit, duodecim illi¹¹⁵ boieros usu rerum aetate et experientia conspicuos adiunget, quorum consilio non minus in iudiciariis causis discutiendis, quam aliarum quoque omnium rerum administratione iuxta haec pacta et conventa *ipse vaivoda*¹¹⁶ utatur, ne ulli praeter ius et fas iniuria inferatur. Hi autem boieri quemadmodum arbitrio tantum,¹¹⁷ voluntate et scitu suae serenitatis et suorum successorum¹¹⁸ constitui, ita officio quoque et loco dimoveri ipsorum¹¹⁹ debebunt.

[5.] Quod ad regni proventus attinet, de iis ita constituimus, ut quotiescunque per serenissimum principem nostrum in regno suae serenitatis Transsylvaniae comitia indicuntur¹²⁰, ex hoc quoque regno Transalpinensi delegati ad *ea*¹²¹ comitia expediantur, qui ad voluntatem serenitatis suae¹²² et suorum successorum pro necessitate tributa imponere debebunt.

[6.] In huiusmodi vero comitiis et publicis *huius*¹²³ regni conventibus ac congregationibus locum habebunt peculiarem, quemadmodum et alii delegati cum libertate ferendi voti et suffragii; praecedent autem loco et voto, et vaivoda et boieri Transalpinenses Moldavienses.¹²⁴

¹⁰⁶ Firenzei példányban: continuo.

¹⁰⁷ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁰⁸ Bethlen-féle közlésben: vicem gerentem.

¹⁰⁹ Bethlen-féle közlésben: successoris.

¹¹⁰ Firenzei példányban (alighanem sajtóhibából): malius.

¹¹¹ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben ez után: secundum deum.

¹¹² Bethlen-féle közlésben: ut.

¹¹³ Firenzei példányban: serenitatis suae.

¹¹⁴ Bethlen-féle közlésben ez után: utilitate et; e két szó a Firenzei példányból is kimaradt, a kiadásban utólag kiegészítve a Bethlen-féle szöveg alapján.

¹¹⁵ Bethlen-féle közlésben: ei.

¹¹⁶ Firenzei példányból kimaradt, a kiadásban utólag kiegészítve a Bethlen-féle szöveg alapján.

¹¹⁷ Bethlen-féle közlésben ez után: ac.

¹¹⁸ Firenzei példányban: successorum suorum.

¹¹⁹ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: ipsorum dimoveri.

¹²⁰ Bethlen-féle közlésben: indicentur.

¹²¹ Bethlen-féle közlésben: eadem; ez utóbbi a Firenzei példányból is kimaradt, a kiadásban utólag kiegészítve a Bethlen-féle közlés alapján.

¹²² Firenzei példányban: suae serenitatis.

¹²³ Firenzei példányból, Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹²⁴ Bethlen-féle közlésben: vaivoda et Moldavienses boieri Transalpinenses. Ennek megfelelően a fordításban is: „... a moldvai vajda és a moldvai bojárok megelőzik a havasalföldieket.” Bethlen Farkas: *i. m.* IV. 127.

[7.] Tributum¹²⁵ constitutum publicabunt tandem vaivoda et duodecim illi boieri, praecipient[!]¹²⁶ autem *alii*¹²⁷ boieri a serenitate sua¹²⁸ ad id destinati et ordinati, qui singulis annis exactam et sufficientem rationem suae serenitati perceptorum et expensorum proventuum reddere debebunt.

[8.] Vaivodis pro tempore constitutis ex proventibus regni illius, secundum meritorum ipsorum exigentiam, serenitas sua proventus ordinabit ad requisitionem regni et boierorum¹²⁹.

[9.] Omnes donationes, inscriptiones,¹³⁰ confirmationes priorum huius *provinciae*¹³¹ vaivodarum sua serenitas,¹³² sui¹³³ successores in suo vigore et robore relinquunt. In posterum¹³⁴ autem *sub nomine et sigillo serenitatis suae et eius successorum*¹³⁵ omnes eiusmodi literae et privilegia emanabunt, preciumque omnium literalium instrumentorum iuxta legem et consuetudinem illius regni exigetur; haereditates autem non aliis donare¹³⁶ possint, nisi indigenis illius regni.

[10.] Omnes caussae iuxta veterem legem et consuetudinem regni coram iudicibus ordinariis inchoentur, diiudicentur, ac coram vaivoda et duodecim illis boieris iuridice finiantur. Exceptis duntaxat omnibus et quibuslibet causis criminalibus, vitam et fortunas boierorum¹³⁷ concernentibus¹³⁸, qui etsi capitali sententia¹³⁹ condemnati in vinculis detineantur, tamen ut misericordiae et veniae locus aliquis relinquatur, nec vita neque bona eiusmodi condemnatorum boierorum¹⁴⁰ sine scitu et voluntate suae serenitatis et eius¹⁴¹ successorum adimi possint. Quod si autem quispiam ex iis supplicio affectus fuerit, bona huius ad legitimos illius haeredes et successores secundum consuetudinem illius regni devolvantur.

[11.] In hac autem administratione et transactione includatur totum *hoc*¹⁴² regnum Transalpinense, sub antiquis eius terminis et limitibus, ex parte Moldaviae et Alpium, a partibus Danubii usque ad¹⁴³ medium ipsius Danubii alveum,¹⁴⁴ a Brailla usque ad¹⁴⁵ oppidum Ressawa¹⁴⁶, et secundum veteres istos limites et terminos proventus etiam regni percipiuntur. Quaecunque autem arces, civitates, oppida, possessiones¹⁴⁷ et districtus, regna¹⁴⁸ extra hoc regnum communibus etiam armis, aut quocunque studio per suam serenitatem aut eius successores

¹²⁵ Bethlen-féle közlésben: tributumque.

¹²⁶ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: percipient.

¹²⁷ Firenzei példányból, Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹²⁸ Firenzei példányban: a sua serenitate.

¹²⁹ Firenzei példányban: boierorum; Bethlen-féle közlésben: boierorum.

¹³⁰ Bethlen-féle közlésben ez után: et.

¹³¹ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: regni.

¹³² Firenzei példányban utána: et.

¹³³ Firenzei példányban: suae; Bethlen-féle közlésben: suique.

¹³⁴ Bethlen-féle közlésben: imposterum.

¹³⁵ Firenzei példányból kimaradt, a kiadásban utólag kiegészítve a Bethlen-féle közlés alapján.

¹³⁶ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: donari.

¹³⁷ Firenzei példányban: boierorum; Bethlen-féle közlésben: boierorum.

¹³⁸ Firenzei példányban: concernantibus.

¹³⁹ Firenzei példányban: sententia capitali.

¹⁴⁰ Firenzei példányban: boierorum; Bethlen-féle közlésben: boierorum.

¹⁴¹ Bethlen-féle közlésben: eiusque.

¹⁴² Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁴³ Firenzei példányban: ad usque.

¹⁴⁴ Bethlen-féle közlésben ez után: ac civitate Braila usque ad oppidum Ressana, et ...

¹⁴⁵ Firenzei példányban: ad usque.

¹⁴⁶ Firenzei példányban: Russawa.

¹⁴⁷ Firenzei példányban ez után: districtus et regna ...

¹⁴⁸ Bethlen-féle közlésben: regnaque.

acquisitura fueritus[!] ¹⁴⁹, ea cedant in ¹⁵⁰ illorum liberam iurisdictionem ¹⁵¹ et administrationem dispensationemque.

[12.] Universum ordinem ecclesiasticum et monasticum *etiam* ¹⁵² sive calugerorum serenitas sua ¹⁵³ relinquet in antiquo usu et consuetudine, ritu, ceremoniis et libertate ipsorum, qui solitos etiam suos proventus libere percipere poterunt. Omnes etiam ecclesiae Valachicales in ditionibus suae serenitatis existentes, erunt sub iurisdictione ¹⁵⁴ et ¹⁵⁵ dispositione archiepiscopi Tergowistensis ¹⁵⁶, iuxta ecclesiastici iuris et ordinis illius regni dispositionem proventusque suos solitos et ordinarios percipere poterunt.

[13.] Titulum habebit sua serenitas et eius successores a vaivoda et omnibus ordinibus ¹⁵⁷ talem: Serenissimus princeps dominus Sigismundus Dei gratia *regnorum* ¹⁵⁸ Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae et Sacri Romani Imperii princeps, Partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes etc. dominus noster clementissimus. Vaivoda autem a sua serenitate ¹⁵⁹ *et eius successoribus* ¹⁶⁰: Spectabilis *et* ¹⁶¹ magnificus dominus Michael vaivoda regni nostri Transalpinensis etc. fidelis nobis *honorandus* ¹⁶².

[14.] Ipse autem vaivoda in titulo suo has dictiones: Dei gratia in posterum ¹⁶³ minime usurpare debeat, neque oppida vel loca illa, unde literas ad suam serenitatem et eius successores, vel alia quaelibet loca ¹⁶⁴ missurus est, sua nominaverit.

[15.] Vaivoda illius regni utetur proprio familiae et non publico regni sigillo, cera tamen rubea. Sigillum autem authenticum illius regni ¹⁶⁵ relinquatur serenitati suae ¹⁶⁶ et eius successoribus.

[16.] Officiales autem *regni* ¹⁶⁷ erunt omnes suae serenitatis non vaivodae, et ita quisque ipsorum titulos etiam sortietur. Vaivoda Transalpinensis inter serenitatis suae et successorum ipsius consiliarios adscribetur.

[17.] Vaivoda per legatos aut ulla aliqua ¹⁶⁸ ratione cum nullis externis populis vel principibus ullis de rebus, sine permissu et facultate suae serenitatis et successorum suorum tractare et agere

¹⁴⁹ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: acquisita fuerint.

¹⁵⁰ Firenzei példányban utána: liberam illorum iurisdictionem.

¹⁵¹ Bethlen-féle közlésben: iurisdictionem.

¹⁵² Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁵³ Firenzei példányban: sua serenitas.

¹⁵⁴ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: iurisdictione.

¹⁵⁵ Bethlen-féle közlésben: vel.

¹⁵⁶ Firenzei példányban: Tergowistiensis; Bethlen-féle közlésben: Tergovistiensis.

¹⁵⁷ Bethlen-féle közlésben ez után: illius regni; e két szó a Firenzei példányból is kimaradt, a kiadásban utólag kiegészítve a Bethlen-féle szöveg alapján.

¹⁵⁸ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁵⁹ Firenzei példányban: serenitate sua.

¹⁶⁰ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁶¹ Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁶² Bethlen-féle közlésben helyette: dilectus.

¹⁶³ Bethlen-féle közlésben: imposterum.

¹⁶⁴ Firenzei példányban (nyilvánvalóan sajtóhibából): loc.

¹⁶⁵ Firenzei példányban ez után: suae serenitati et eius successoribus relinquatur.

¹⁶⁶ Bethlen-féle közlésben: suae serenitati.

¹⁶⁷ Bethlen-féle közlésből kimaradt, majd: omnes erunt.

¹⁶⁸ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben utána: alia.

poterit, verum si qua necessitas ipsi¹⁶⁹ ingruerit, suam serenitatem ac¹⁷⁰ successores eius requirere debet¹⁷¹, et eorum erit, causam vaivodae et totius regni agere, et negocia tractare *promovereque*.¹⁷²

[18.] Quodsi aliquis¹⁷³ ex militibus Ungaricae[!] ¹⁷⁴ vel alterius nationis quempiam ex incolis regni illius iniuria affecerit, ex parte illius capitaneus suae serenitatis ibidem constitutus, pro ratione delicti et facti, e converso vero, si quispiam militum vaivodae vel provincialium alicui militum suae serenitatis vim intulerit, ex parte illius ipse vaivoda per vornikum iudicium administrare debeant¹⁷⁵ sine ulla mora.

[19.] Qui vero boieronum¹⁷⁶ personas et curias violenter invaserit contra ius et fas, poenam capitis incurrit.¹⁷⁷

[20.] Graecus natione inter duodecim iuratos boiernes¹⁷⁸ esse nequeat, neque aliquod munus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit; *mercaturas*¹⁷⁹ *tamen exercere possint*.¹⁸⁰

[21.] Convivium,¹⁸¹ donativum, quod fieri solet tempore Paschali et *in*¹⁸² festo trium regum, ex publicis regni proventibus fiat.¹⁸³

[22.] Pax cum Turcis aliter stabiliri nequeat, nisi conditionibus pacis haec quoque provincia Transalpinensis includatur, ac suae serenitatis *eiusque successorum iurisdictioni*¹⁸⁴ relinquatur, iuxta transactionem nostram iam antea cum serenissimo¹⁸⁵ Rudolpho Romanorum imperatore etc. *ac toto orbe Christiano*¹⁸⁶ factam.

[23.] Quodsi ipsum vaivodam vel boieros ex regno isto Transalpinensi, quod Deus avertat, profugere contingeret, iidem nec in persona, nec in bonis ipsorum in hoc regno Transsylvanensi¹⁸⁷ impediuntur, neque in Turcarum manus¹⁸⁸ reddantur. Imo boiernes ipsi bona sua et iura possessionaria libere possideant.

[24.] Boiernes¹⁸⁹ a sua serenitate electi ac possessiones, villas et portiones possessionarias habentes tributa pendere¹⁹⁰ minime teneantur, ac ratione eiusmodi bonorum ipsi vaivodae aut aliis quibuscumque ulla plebea servitia praestare debeant.

¹⁶⁹ Bethlen-féle közlésben: ipsi necessitas.

¹⁷⁰ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: et.

¹⁷¹ Bethlen-féle közlésben: debebit.

¹⁷² Firenzei példányban: providere.

¹⁷³ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: aliqui.

¹⁷⁴ Firenzei példányban: Ungariae; Bethlen-féle közlésben: Hungariae.

¹⁷⁵ Bethlen-féle közlésben: debeat.

¹⁷⁶ Firenzei példányban: boiororum; Bethlen-féle közlésben: boierorum.

¹⁷⁷ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben: incurrat.

¹⁷⁸ Firenzei példányban: boeros; Bethlen-féle közlésben: boieros.

¹⁷⁹ Firenzei példányban: mercaturam.

¹⁸⁰ Firenzei példányban: valeat; ez a szövegrész a Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁸¹ Firenzei példányban, Bethlen-féle közlésben utána: et.

¹⁸² Firenzei példányból, Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁸³ Innentől az *Idem vaivoda* ... kezdetű [26.] artikulusig tartó rész a Bethlen-féle közlésből kimaradt, akárcsak a budapesti Egyetemi Könyvtárban található, fentebb említett másolatból.

¹⁸⁴ Firenzei példányból kimaradt.

¹⁸⁵ Firenzei példányban: sacratissimo.

¹⁸⁶ Firenzei példányból kimaradt.

¹⁸⁷ Firenzei példányban: Transilvaniense.

¹⁸⁸ Firenzei példányban ez után: tradantur. Imo boeri ...

¹⁸⁹ Firenzei példányban: boeri.

¹⁹⁰ Firenzei példányban (nyilvánvalóan sajtóhibából): perdere.

[25.] Coloni et iobagationes boeronum, qui ex bonis et iuribus eorundem possessionariis in bona aliena clam se contulerint, illico restituantur.

[26.] Idem vaivoda et omnes officiales, praestito fidelitatis iuramento, serenitati suae et suis¹⁹¹ successoribus fidei sacramento se obligabunt, iuxta haec pacta et conventa tunc, cum vexillum militare vaivodis transmittetur.

[27.] Sua etiam serenitas promittit se *et suos successores*¹⁹² omnibus viribus, pecunia, tormentis bellicis et pulvere tormentario, ac denique omni bellico apparatu regnum hoc Transalpinense contra omnes hostes defensurum¹⁹³ operaque laturum et administraturum iuxta haec pacta et conventa.

*Quae omnia sua serenitas nunc et successores sui cum regnum adierint scripto, sigillo et subscriptione manus suae, fide sua et verbo principali inviolabiliter praestanda et observanda promittit.*¹⁹⁴

In cuius rei fidem et perpetuam memoriam serenitas sua primum et nos praedictae ad haec transigenda ex utraque parte delegatae personae haec pacta et conventa manuum nostrarum subscriptione sigillorumque nostrorum¹⁹⁵ usualium appensione roboravimus et firmavimus¹⁹⁶. *Actum Albae Iuliae die et anno suprascriptis.*¹⁹⁷

Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 999. fol. 112v–115v. Közlés: Georgius Pray: *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum*. Vindobonae, 1775. 152–154. – Wolfgangus de Bethlen: *Historia de rebus Transsylvanicis*. (Editio secunda) III. Cibinii, 1783. 557–571. – Stephanus Katona: *Historia critica regum Hungariae*. Tomulus VIII. Ordine XXVII. Budae, 1794. 178–188. – *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. III. 1576–1599. Buc. 1880. 209–213, 472–476. – *Mihai Viteazul în conștiința europeană. I. Documente externe*. Buc. 1982. 87–92. (román nyelvű fordítása uo. 92–97).

2. Gyulafehérvár, 1595. május 20.

Báthory Zsigmond fejedelem Mihály vajdát élete végéig Havasalfölde vajdájává nevezi ki, továbbá rendelkezik a vajda bevételeiről és havasalföldi birtokairól.

¹⁹¹ Firenzei példányban: eius.

¹⁹² Bethlen-féle közlésből kimaradt.

¹⁹³ Firenzei példányban ez után: opemque laturum, iuxta haec pacta et conventa, ac administraturum; Bethlen-féle közlésben ez után: opemque laturam, et administraturam iuxta haec pacta et conventa, *idemque successores suos facturos fore*. A dölt betűkkel jelölt passzus kimaradt a Firenzei példányból is, de a kiadásban utólag – a Bethlen-féle közlés alapján – kiegészítették.

¹⁹⁴ Firenzei példányból, Bethlen-féle közlésből ugyan kimaradt, de bővebb szövegezésben és – lényegét tekintve – hasonló tartalommal megtalálható azok végén. Lásd a 197. jegyzetet.

¹⁹⁵ Firenzei példányban: nostrarum.

¹⁹⁶ Firenzei példányban: firmavimus.

¹⁹⁷ Firenzei példányból kimaradt, helyette viszont: Nos itaque / Bethlen-féle közlésben ez után: Sigismundus etc. omnia / praescripta haec pacta et conventa utrinque transacta et conclusa acceptantes, et rata firmaque habentes, manus subscriptione, et appensione sigilli nostri authentici roborare voluimus, ad eaque praestanda et inviolabiliter observanda, tam nostro quam successorum nostrorum nomine (dum videlicet ii regnum adierint), fide et verbo nostro principali nos obligamus. Actum in civitate nostra Alba Iulia / die vigesima Maii. Anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo quinto / Bethlen-féle közlésben: 20 die mensis Maii, 1595.

Nos Sigismundus Dei gratia regnorum Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae et Sacri Romani Imperii princeps, Partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod posteaquam ex Dei¹⁹⁸ beneficio gubernacula¹⁹⁹ huius regni Transsylvaniae adepti sumus, ac Turcarum Scytharumque barbarica immanitas et furor in Hungaria saevire coepit, nihil magis in votis habuimus, quam ut rescissa reiectaque nefarii hostis propter illorum levitatem et perfidium²⁰⁰[!] amicitia reipublicae Christianae atque adeo regno Hungariae multis circumvento calamitatibus, imo in extremis fluctuanti periculis, quantum in nobis situm esset, secundum Deum subvenire *et*²⁰¹ opitulari, regna et provincias quoque Turcarum iugo oppressas²⁰² fera illorum servitute vindicare, atque in pristinam et diu exoptatam libertatem restituere possemus, optime scilicet persuasi nihil hac re Deo gratius nobisque gloriosius futurum neque²⁰³ commodum ullum ad promerendam nominis immortalitatem accommodatius inveniri²⁰⁴. Ea propter cum in vindicanda²⁰⁵ a servitute Turcarum provincia nostra²⁰⁶ Transalpinensi adiunctis nostris copiis et omni bellico apparatu spectabili et magnifico domino Michaeli vaivodae, qui se nobis, relicta Turcarum perfidia, una cum totius provinciae illius²⁰⁷ ordinibus iure iurando astringere²⁰⁸ iam pridem subdidisset²⁰⁹, non parvorum suorum in nos meritorum rationibus et rebus Christianorum consulere nos arbitramur cum de iis ornandis praemiisque afficiendis cogitamus, quorum his perturbatis difficilimisque temporibus eximiam erga rempublicam Christianam et nos fidem praeclaraque merita non sine commodo nostro experti sumus, in diesque experimur, is enim quamvis a Turca litteris amplisque promissis sollicitatus, nunquam tamen ut a nostra fide recederet, adduci potuit, quin potius cum in reglutinanda a Turca fide et iugo provincia illa, tunc propellendis illinc et detrimento afficiendis hostibus nullis neque laboribus, neque sumptibus aut molestiis parcens ita fidem, operam, studium industriamque suam probavit, ut dignus etiamnum a nobis habeatur, cuius fidei muneris illius, in quo nunc quoque versatur, administratio in posterum itidem committatur vel hoc etiam nomine, quod eundem dominum vaivodam deinceps quoque eandem fidem et operam suam erga serenitatem nostram declaraturum iactaque haec praeclara gloriosae immortalitatis fundamenta tuiturum, et fide nobis praestita progressurum confidamus.

Ad vaivodatam itaque dictae provinciae nostrae Transalpinensis eundem Michaellem, alioqui etiam communibus eiusdem provinciae populi votis et concordibus suffragiis ad hoc dignitatis et vaivodatus munus a nobis expetitur, ordinavimus, evehimus, in eoque eundem vita ipsius durante confirmamus, ita tamen, ut ea omnia pacta et conventa, quae nobis cum populis illius provinciae nostrae intercedunt, super quae et ipse, et omnes ordines

¹⁹⁸ Az 1595. május 20-i szerződésnek a függelékben (1. sz.) közölt másolatában (a következőkben: Kolozsvári példány) ez után: *optimi maximi*.

¹⁹⁹ Kolozsvári példányban ez után: *regni huius nostri*.

²⁰⁰ Kolozsvári példányban: *perfidiam*.

²⁰¹ Kolozsvári példányból kimaradt.

²⁰² Kolozsvári példányban: *pressas a*.

²⁰³ Kolozsvári példányban ez után: *remedium ullum ad promovendam nominis nostri...*

²⁰⁴ Kolozsvári példányban ez után: *posse*.

²⁰⁵ Kolozsvári példányban: *vindicando*.

²⁰⁶ Kolozsvári példányban: *regno nostro*.

²⁰⁷ Kolozsvári példányban: *illius regni*.

²⁰⁸ Kolozsvári példányban: *astringens*.

²⁰⁹ Kolozsvári példányban: *subdiderat*. Innentől kezdve a szöveg már nem egyezik.

illius provinciae nobis fidelitatis iuramento deposito sese obstrinxerunt, in omnibus punctis et clausulis per illum observentur, et ex plenitudine potestatis nostrae, quam illi detulimus, per alios etiam observari faciet. Ut autem rite et e dignitate nostra munus hoc suum obire queat, vexillum seu signum militare sub nomine nostro una cum clava et framea ipsi mittimus, dantes sibi et concedentes facultatem istic sub auspicio et nomine nostro iuxta denotata pacta et conventa pro voto et voluntate nostra res gerendi et administrandi. Pro honorifica quoque ipsius vaivodae familiaeque ac aulae suae sustentatione idem vaivoda ab hominibus nostris, qui ad colligendos et percipiendos provinciae illius redditus destinabuntur, quindecim millia florenorum annuatim ac ad ducentos equites et totidem pedites solutionem habiturus est. Item oppida omnia in eodem regno nostro adiacentia (demptis oppidis et castris Turnul,²¹⁰ Braylla²¹¹ et Gyrgio²¹² eorundemque attinentiis ac proventibus), una cum solitis eorum redditibus, decimis et aliis obventibus eidem vaivodae conferimus hac conditione, ut omnia servitia in rationem ipsius obire, census vero et tributa perceptoribus proventuum illius provinciae per nos ad id ordinatis dependere et administrare debeant. Oppida autem Bukurestum²¹³ et Tergowistie²¹⁴ una cum censibus et contributionibus, nec non Jalowicensis,²¹⁵ Ilhowiensis²¹⁶ et Vlaskensis²¹⁷ districtuum decimas universas et proventus (exceptis censibus eorundem), ac Flocensem²¹⁸ quoque et Korneceliensem²¹⁹ piscinas dicto domino vaivodae in usum et necessitatem ipsius propriam concessimus. Bona vero et iura possessionaria ipsius peculiaria in praefata nostra provincia Transalpinensi habita, simul cum omnibus earundem pertinentiis et utilitatibus ac proventibus eidem vaivodae atque legitimis ipsius haeredibus masculini sexus in perpetuum damus, permittimus et concedimus ea nimirum ratione, ut census quoque eiusmodi bonorum suorum et possessionum priorum cum ipse, tum haeredes sui pro se recipere valeant, neque illi coloni sui in medium reliquorum provinciae dictae plebeorum quicque contribuere debeant, super quo alias quoque litteras nostras sub authentico sigillo nostro eidem dabimus. Postremo memoratum dominum vaivodam in eo quoque assecurandum duximus, quod progressu temporis exacto bello pacatisque rebus et in hoc regno, et in illa etiam provincia sui et suorum haeredum maximam rationem habituros ampliorique gratia prosecuturos. Quemadmodum ad tempus usque superius denotatum conditionibusque praemissis vaivodatam praefatae provinciae nostrae Transalpinensis annotato domino Michaeli vaivodae damus et permittimus eundemque in hoc dignitatis fastigio confirmare et stabilire duximus. In quorum omnium

²¹⁰ Vár az Olt folyó torkolatánál, a mai Turnu Măgurele (Teleorman megye) város területén.

²¹¹ Brăila, Brăila megye.

²¹² Giurgiu, Giurgiu megye.

²¹³ Bukarest

²¹⁴ Târgoviște, Dâmbovița megye.

²¹⁵ Ialomița

²¹⁶ Ilfov

²¹⁷ Vlașca (ma nem létező megye, melynek területe hozzávetőleg megegyezik a mai Giurgiu megyéjével).

²¹⁸ A Dunába ömlő Ialomița folyó torkolatának bal partján – a mai Giurgeni község (Ialomița megye) területén – fekvő, a 18. században elpusztult Floci nevű település környékén levő halastavakról lehet szó. Lásd pl. Laurențiu Rădvan: *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*. Iași 2004. 433–441; Marian Coman: *i. m.* 272–274.

²¹⁹ Minden bizonnyal az egykoron Cornățel, később Mănăstirea (akkor Ilfov, ma Călărași megye) nevű település mellett fekvő, hasonló elnevezésű – halban gazdag – halastóról (vagy halastavakról) van szó. Bővebben lásd Constantin C. Giurescu: *Un vechi oraș al Țării Românești: Cornățelul*. Studii și articole de istorie II(1957). 95–130; Laurențiu Rădvan: *i. m.* 413–418.

fidem et testimonium praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas eidem Michaeli vaivodae dedimus et concessimus. Datum in civitate nostra Alba Iulia, die vigesima mensis Maii, anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo quinto.

Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 999. fol. 115v–117r.

3. Kolozsmonostor, 1595. április 5.

Ispán István a maga, valamint Burján István és Sándor nevében eltiltja Mihály havaselvi vajdát a Lóna-i és Lózsárd-i birtokrészek, Nagy Gáspárt és Jánost a Doboka-i, Bellő Györgyöt a Boncnyíres-i (Doboka vm) birtokrész – melyeket azelőtt néhai Kendy Sándor birtokolt –, továbbá Ravazdi György szamosújvári kapitányt az Oláhfodorháza-i (Belső Szolnok vm) – korábban fenti Kendy Sándortól és Kendy Gábortól birtokolt – részjóságok elfoglalásától, hasznélvezetétől, a maguk részére való iktatásától, a fejedelmet pedig azok eladományozásától és elidegenítésétől.

Nos etc. memoriae commendamus per praesentes, quod egregius Stephanus Espan de Kalotazentkyraly²²⁰ in sua et nobilium Stephani et Alexandri, filii egregii quondam Francisci Bwryan de Palfalwa²²¹ personis et nominibus nostri personaliter veniens in praesentiam per modum solemnem protestationis, contradictionis et inhibitionis in primis magnificum Michaellem vaivodam Valachiae Transalpinensis a portionum possessionariarum in possessionibus Lona²²² et Losard,²²³ deinde nobiles Casparem et Ioannem Nagy [fi]lios nobilis quondam Vitalis Nagy a portionis possessionariae in possessione Doboka,²²⁴ item egregium Georgium Belleo, familiarem praefati serenissimi domini principis Transsylvaniae etc. a portionis possessionariae in possessione Bontznyres,²²⁵ omnino in comitatu Dobocensi existentium, habitatum, quae alias per magnificum quondam Alexandrum Kendy de Lona possessae fuissent, praeterea generosum Georgium Ravazdy capitaneum arcis Wywar²²⁶ a portionum possessionariarum in possessione Oláhfodorháza²²⁷ in comitatu Zolnok Interiori existentium, alias similiter per praefatum Alexandrum Kendy et Gabrielem similiter Kendy de Kend possessarum, occupatione, detentione, sui intromissione, usuum fructuumque perceptione vel percipi factione, sibi ipsi statuione seu [statu]i factione et appropriatione, serenissimum denique dominum dominum [Sigis]mundum principem Transsylvaniae etc. dominum nostrum clementissimum a [donatio] ne, collatione et abalienatione praescriptarum singularum portio[rum] [possessionariarum] in dictis possessionibus habitatum quomodocumque iam factis v[el] [f]iendis inhibuit contradicendo et contradixit inhibendo publice [et] manifeste coram nobis, harum nostrarum

²²⁰ Kalotaszentkirály – Sâncraiu, Kolozs megye.

²²¹ (Szatmár)pálfalva – Păulești, Szatmár megye.

²²² (Kendi)lóna – Luna de Jos, Kolozs megye.

²²³ Lózsárd – Lujerdiu, Kolozs megye.

²²⁴ Doboka – Dăbâca, Kolozs megye.

²²⁵ Boncnyíres – Bonț, Kolozs megye.

²²⁶ Szamosújvár – Gherla, Kolozs megye.

²²⁷ Oláhfodorháza – Fodora, Szilágy megye.

vigore et testimonio litterarum [m]ediante. Datae feria quarta proxima ante dominicam Misericordiae anno Domini 1595.

MNL OL, KmKonvLt, F 15 Protocolla, libri regii et styliionaria, X. fol. 323v.

4. Gyulafehérvár, 1596. április 14.

Báthory Zsigmond fejedelem meghagyja a kolozsmonostori konvent levélkeresőinek, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat, kinek jelenlétében a fejedelmi ember vezesse be Mihály havasalföldi vajdát a neki adományozott Lóna birtokba és az ottani nemesi udvarházakba, úgyszintén a Bádok, Lózsárd, Kide és Derzse (Doboka vm) birtokbeli részjóságokba, majd erről tegyenek neki jelentést.

Sigismundus Dei gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae et Sacri Romani Imperii princeps, Partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. fidelibus nostris nobilibus requisitoribus literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli[!] conventus ecclesiae beatae Mariae virginis de Colosmonstra repositarum et locatorum, ac aliarum quarumlibet iudiciariarum deliberationum [legitimorumque]²²⁸ mandatorum nostrorum executoribus salutem et gratiam nostram. Cum nos honorificum habentes respectum fidei et fidelium servitiorum spectabilis, magnifici domini Michaelis regni nostri Transalpinensis vaivodae et consilarii nostri serenitati nostrae exhibitorum et impensorum, ac in futurum quoque exhibendorum et impendendorum, totalem et integram possessionem nostram Lona²²⁹ cum domibus et curiis nobilitaribus ibidem habitis, ac totales et integras portiones possessionarias in possessionibus Bádok,²³⁰ Losard,²³¹ Kyde²³² et Derse²³³ vocatis, omnino in comitatu Dobocensi existentes habitas, quae alias quondam Alexandri Kendy de Lona praefuissent, sed ex eo, quod cum temporibus superioribus quidam ex consiliariis nostris ac praecipuis regni huius nobilibus, qui scilicet divi parentis nostri et nostro etiam beneficio, honore et opibus excreverant, repentina insolentia correpti, contra personam dignitatemque nostram conspirassent, idque secum clam de nobis constituissent, ut nos regno isto et sede nostra ablegarent, vel si id pro voto ipsis non succederet, astu quodam nos circumvenirent, vitamque nobis eriperent, nosque his cognitis paucorum saltem fidelium nostrorum comitiva stipati vitae nostrae servandae causa in arcem nostram Keowar²³⁴ contendendum duxissemus, idem Alexander Kendy summis licet a nobis honoribus et bonis cumulatus, tot meritorum nostrorum fideique et fidelitatis suae nobis debitae immemor, non solum factiosis illis consensisset, sed ad praedictam arcem nostram proficiscentibus, et intra limites regni nostri constitutis nobis de novo principe contra dignitatem et auctoritatem nostram eligendo cum aliis infidelibus clandestina consilia habuisset, vitaeque nostrae insidiatus fuisset, ob hoc anno proxime praeterito in

²²⁸ Tollban maradt.

²²⁹ (Kendi)Lóna – Luna de Jos, Kolozs megye.

²³⁰ Bádok – Bădești, Kolozs megye.

²³¹ Lózsárd – Lujerdiu, Kolozs megye.

²³² Kide – Chidea, Kolozs megye.

²³³ (Magyar)Derzse – Dîrja, Kolozs megye.

²³⁴ Kővár – Chioar, Maramaros megye, vár a Lápos folyó mellett, Bucsonfalva közelében.

comitiis generalibus hic Albae Iuliae ad diem decimum sextum Aprilis indictis et celebratis eosdem malefactores communi suffragio et publica declaratione nota perpetuae infidelitatis eadem universitate dominorum nobilium et regnicolarum trium nationum condemnantes et reos pronunciantes, crimen laesae maiestatis notamque perpetuae infidelitatis et amissionem omnium bonorum tam propriorum, quam uxoris et liberorum suorum incurisset, ad nos consequenterque collationem nostram rite et legitime devolutae esse dinoscuntur et redactae. Totum item et omne ius regium si quod in eisdem possessione, portionibus possessionariis, domibus et curiis nobilitariis qualitercunque existeret, aut eadem et idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem et idem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, dempto iure patronatus ecclesiarum, memorato domino Michaeli vayvodae ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis vigore aliarum literarum nostrarum donationalium superinde confectarum et emanatarum in perpetuum, salvo iure alieno, clementer dederimus, donaverimus et contulerimus, velimusque eundem in dominium earundem per nostrum et vestrum homines legitime facere introduci. Super quo vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus statim unum e medio vestri pro testimonio transmittatis fidedignum, quo praesente egregius et nobilis Daniel Seowenyfalwy sive Blasius Karoly vel Stephanus Deesy aut Andreas Zigethy seu Jacobus Bagossy sive Ioannes Huzar neve Lucas Brassay notarius et scriba cancellariae nostrae maioris de curia nostra per nos ad id specialiter transmissus, vel Franciscus et Georgius Theke de Keobleos²³⁵ nam Franciscus Tholdalagy de Iklod²³⁶ aut Franciscus, Gabriel et Balthasar Banffy sive Franciscus Nagy de Bonczida²³⁷ aut Franciscus Dobokay de Doboka²³⁸ seu Albertus Girothy de eadem²³⁹ atque Georgius Zenthiwany de eadem,²⁴⁰ aliis absentibus homo noster, ad facies praedictae possessionis Lona consequenterque domorum et curiarum nobilitarium ibidem, ac portionum possessionarium in praedictis possessionibus Badok, Losard, Kyde et Derse vocatarum in praeallegato comitatu Dobocensi existentium habitarum, vicinis et commetaneis earundem universis inibi legitime convocatis et praesentibus accedendo, introducat dominum Michaellem vayvodam in dominium earundem statuatque easdem eidem ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis simul cum praescriptis cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, dempto tamen, ut praemissum est, iure patronatus ecclesiarum, iure ipsis ex praemissa donatione incumbenti perpetuo possidendas, si non fuerit contradictum. Contradictores vero si qui fuerint, evocet eosdem ibidem contra annotatum dominum Michaellem vayvodam ad decimum quintum diem a die contradictionis ipsorum exhinc fiendae computando in curiam nostram, nostram scilicet in praesentiam rationem contradictionis eorum

²³⁵ (Magyar)Köblös – Cubleșu Someșan, Kolozs megye.

²³⁶ (Nagy)Iklód – Iclod, Kolozs megye.

²³⁷ Bonchida – Bonțida, Kolozs megye.

²³⁸ Doboka – Dăbâca, Kolozs megye.

²³⁹ Girolt – Ghirolt, Kolozs megye.

²⁴⁰ Szentiván – elpusztult település Nagyköklöd közelében.

reddituos efficacem. Et post haec vos seriem huiusmodi introductionis et stationis simul cum contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui praemissae stationi intererunt, nominibus et cognominibus teminoque assignato, ut fuerit expediens, ad fidedignam relationem nostri et vestri hominum fideliter et conscientiose referre vel rescribere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Datum in civitate nostra Alba Iulia, die decima quarta mensis Aprilis, anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo sexto. — *Hátoldalán*: Nobilibus requisitoribus literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli[!] conventus ecclesiae beatae Mariae virginis de Colosmonstra repositarum et locatorum, ac aliarum quarumlibet iudiciariarum deliberationum legitimorumque mandatorum nostrorum executoribus.

Pro spectabili et magnifico domino Michaelae regni nostri Transalpinensis vayvoda introductoria pariter et statutoria.

Eredeti, papíron, az ún. authenticus pecséttel megerősítve, szöveg alatt jobbfelől Jósika István kancellár *lecta* jegye. MNL OL, KmKonvLt, F 17 Cista comitatum, Comitatus Dobocensis, M nr. 45. Közlés: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. Publicate de Andrei Veress. V. (1596–1599). Buc. 1932. 28–29. (latin nyelvű kivonat)

Historical Sources Concerning the Political Relations Between Transylvanian Principality and Wallachia at the End of the 16th Century

Keywords: Transylvania, Wallachia, political relations, Sigismund Báthory, Michael the Brave

The aim of this paper is to present new historical sources concerning the political relations between the Transylvanian Principality and Wallachia, respectively between Prince Sigismund Báthory and Voivode Michael the Brave at the end of the 16th century. Out of these sources, the first document is well-known among the historians, and contains the pact and alliance concluded on May 20, 1595 between Sigismund Báthory and Michael the Brave, according to which Wallachia acknowledged the suzerainty of Prince Báthory. However, this version of it, has not been published so far. The second document, which is dated also on May 20, 1595 is unknown, and therefore of paramount significance, to scholars, foregrounds the appointment of Michael the Brave as Voivode by Prince Báthory on the throne of Wallachia *vita ipsius durante*. In the same document the Prince established the incomes of the Voivode and granted his own (i.e. Michael the Brave's) estates in Wallachia to the Voivode and his legitimate male heirs. The texts of these two documents were preserved in a formulary of the Transylvanian princely chancellery from the end of the 16th century. The last document, which is known by historian through a Latin resumé, is published *in extenso* for the first time. This mandate of institution (*litterae introductoriae*) from April 4, 1596 concerns some estates in the Doboca county, which were donated by Prince Báthory to Michael the Brave, Voivode of Wallachia and princely counselor.

Kármán Gábor

Törökök az asztalnál, törökök a városban. Bocatus János és a török képe Magyarországon

„Belépek Budára. Köszöntlek Buda, mondtam, Magyarországnak egykor fővárosa voltál, most viszont te vagy a megtestesült fájdalom és betegség, hiszen már a belépés pillanatában látszik rajtad, hogy a sarat és a szennyet szereted. [...] Felemelem a fejem, nézegetem a házakat, alig van tetejük, vagy nincs is. Az ablakok vályoggal, téglával és szalmával vannak betömve. Bizony én azt reméltem, hogy a trójai Pergamont fogom majd látni, s ehelyett mit látok: ormótlan, bemocskolt, rozsdától, füsttől, tapasztásoktól elcsúfított épületeket.”¹ Az idézet Bocatus János kassai bíró csalódását örökíti meg, aki 1605 novemberében, Bocskai István kíséretében járt a Rákosmezőn, és a Lalla Mehmed nagyvezírral való találkozó után volt alkalma az oszmán hatalom alatt élő Buda meglátogatására. Minderről *Relatio vel epistolica commemoratio* című, az események után két héttel írott művében számolt be.²

Ezt az írást sokszor használták Budapest történetének kutatói, akik számára a szöveg mint a múlt közvetlen reprezentációja jelent meg: Bocatus útleírásából adatokat nyertek a budai keresztény közösség, illetve egyes épületek állapotára. Eljárásukat teljesen legitimnek tarthatjuk, ám egyes részletek kritikátlan átvételével kapcsolatban óvatosságra int, hogy a szöveg – mint az a fenti idézetből is jól látszik – többet is mond, mint közvetlen információtartalma: nemcsak adatokat, hanem egységes, megkomponált képet is közvetít az oszmán hatalom alatt álló városról. Amikor Gárdonyi Albert Bocatus leírása alapján próbálja időben elhelyezni Buda házainak romlását, vagy amikor Fekete Lajos arról elmélkedik, hogy a tíz évvel korábban még csak a boszniai utazásokról írott emlékiratokban találunk az utcán temetetlenül heverő holtakat, ám Bocatus adatai szerint 1605-ig a jelenség egészen Magyarorszáig terjedt, ingoványos talajra tévednek, amennyiben megfelelnek arról, hogy forrásuk nem feltétlenül a valaha volt állapot hű tükrözését nyújtja.³

Kármán Gábor (1977) – történész, PhD, MTA BTK Történettudományi Intézete, karman.gabor@btk.mta.hu

A szöveg előadásként hangzott el a Hajnal István Kör 2006. június 30. – július 1-jén rendezett, *Kulturális fordulat a történetírásban* című konferenciáján; köszönöm az Erdélyi Múzeum szerkesztőségének, hogy publikálásának helyet adott.

¹ Bocatus János: *Relatio vel epistolica commemoratio... = Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozásjáról 1605. november 11.* Szerk. Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. (a továbbiakban Bocatus: Relatio) 86–87.

² Bocatus legrészletesebb életrajzát lásd Csonka Ferenc: *Utószó = Bocatus János: Öt év börtönben (1606–1610)*. Bp. 1985. (a továbbiakban Csonka: Utószó). A *Relatio* eredeti, latin szövegének kritikai kiadását lásd Ioannes Bocatus: *Opera qui exstant omnia: Prosaica*. Ed. Franciscus Csonka. Bp. 1992. 87–110.

³ Gárdonyi Albert: *A hétszáz éves Budapest*. Bp. 1944. 58; Fekete Lajos: *Budapest a török korban*. Bp. 1944. (Budapest története 3.) 104, 160. Nem idézi ugyan Bocatiust, de az általa közvetített képet használja fel újabban Kubinyi András: *Buda, Pest, Óbuda és környékük 1686-ig*. = Bácskai Vera–Gyáni Gábor–Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Bp. 2000. 69–70. A *Relatio* mint a valóságot torzítás nélkül leképező szöveg felhasználására legjobb példa azonban Bocatus korai életrajzírója, akinél a szöveg információi a legkisebb részletig valóságként jelentkeznek, és beépülnek a biográfia narratívájába, vö. Janson Vilmos: *Bocatus János élete és munkái*. Bp. 1918. 19–21.

Ez a szempont Bocatius Relatiójának másik, viszonylag ismertebb része, a török étkek leírása kapcsán már korábban felvetődött. Várkonyi Gábor mutatott rá, hogy Bocatius szövege legalább annyit árul el szerzője identitásáról, mint amennyivel a történeti néprajz adattárát gazdagítja.⁴ E meglátása azzal cseng össze, amire Peter Burke hívja fel a figyelmet az útleírások lehetséges kutatási irányairól írva: az útleírások szövegek és akként is viselkednek, a spontaneitás illúzióját kelthetik, de nem spontánok. Éppen ezért az útleírások irodalmi szöveggént is vizsgálhatók: csakúgy, mint azok esetében, kereshetjük a szöveg intencióit és az annak eléréséhez alkalmazott eszközöket.⁵ Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy feltárja Bocatius Relatiójának törökökről alkotott képét, elhelyezze azt a magyarországi – és tágabban, az európai – törökképről rendelkezésre álló tudásanyagban, és megmutassa annak kapcsolatait a szöveg általános intencióival és stratégiáival.

Először is szükséges néhány megjegyzés a szöveg formájával kapcsolatban. A Relatio levélformában íródott, címzettje ismeretlen. Nem tudjuk, Bocatius az ő mintáját követte-e, de az egyik – mind a mai napig – legnépszerűbb mű a 16. századi oszmánokról, a flamand Augerius Busbequius munkája, amely 1581-ben jelent meg először, szintén négy levélből áll. A levelek címzettje ugyanúgy ismeretlen, mint Bocatius Relatiója esetében, és erősen kétséges, volt-e címzettjük egyáltalán. A forma választása nem véletlen: előnyeivel kapcsolatban Busbequius explicite közli, hogy a sietősen megírt levéllel szemben egyes igények nem merülhetnek fel, nem kérhető rajtuk számon a humanista traktátustól elvárt végiggondolt szerkezet és elegáns stílus.⁶ Azzal, hogy Busbequius saját művét „művészietlen fecsegésnek” minősíti, eltereli a figyelmet annak nagyon is tervszerű részéről, spontaneitásnak álcázza, ami valójában a szöveg programjának része. Ráadásul a levél feltételezett személyessége révén Busbequius levonhat egyes következtetéseket, amelyeket esetleg egy kimondottan a nyilvánosságnak írott műben nem tehetne.

A flamand szerző játszik is ezzel a lehetőséggel: miután hosszasan fejtegette, hogy az Oszmán Birodalom meritokratikusan épül fel – tehát a születési előjogok helyett csak a jelölt erényeit és képességeit veszi figyelembe egy-egy poszt betöltésénél –, és kárhoztatta a keresztény államok ezzel ellentétes gyakorlatát (ami persze antik hagyományokra épülő reneszánsz gondolat), közli, hogy ezt a megjegyzését persze csak a címzett szemeinek szánja, előre felmentve magát minden kritika alól.⁷ Bocatius ugyanebből az okból használja a levélformát: még ha nem is játszik rá ennyire annak előnyeire, de a forma miatt ártatlan beszámolóinak tűnhetnek műve legapologetikusabb részei is.

Aslı Çırakman elemzése azt mutatta ki, hogy a felvilágosodásig a törökről szóló leírások általános jellemzője, hogy diffúzak. Szerzőikben még nagyon erős a deskriptív etnográfiai hajlandóság, és 18. századi kollégáikkal szemben nem akarják a látottakat egy elmélet keretébe kényszeríteni. Éppen ezért, bár a szerzők szövegeik egyes tartalmi elemeihez hosszas elmélkedéseket csatolhatnak, átfogó értelmezési kerettel nem rukkolnak elő.⁸ Bocatius Relatiójában

⁴ Várkonyi Gábor: *Jerzy Ballaban és az erdélyi szakácművészet: Egy táplálkozástörténeti forráshely lehetséges értelmezése.* = *Történelem, tanítás, módszertan: Emlékkötet Szabolcs Ottó 75. születésnapjára.* Szerk. Nagy Péter Tibor–Vargyai Gyula. Bp. 2002. 259–267.

⁵ Peter Burke: *Útmutatás az utazástörténet számára.* Korall VII(2006). 26. sz. 17–18.

⁶ Ogier de Busbecq: *Turkish Letters.* Ed. by Edward Seymour Forster. Clerkenwell 2001. 49.

⁷ Uo. 40.

⁸ Aslı Çırakman: *From the „Terror of the World” to the „Sick Man of Europe”: European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth.* New York 2002. 35–104.

sincs egységes, „teoretizált” törökkép: a szöveg négy fázisra osztható, amelyek mindegyike többé-kevésbé alakítja, módosítja, felülírja az addig kialakított képet.

Szerzőnk a szöveg kezdetén hosszan részletezi, mennyire félt, amikor megtudta, hogy Bocskai nemcsak a Habsburg-uralkodóval folytatandó béketárgyalásra viszi magával – ahová eredetileg hívta –, hanem a nagyvezírral való találkozására is. „Ő, Szent Márton vigiliája! Te szerencsétlen költő, Bocatius, ma vagy holnap áldozati báránya leszel a törököknek! Társaim, bajtársaim – mondogattam enyéimnek –, végünk van! Nyomtalanul fogunk elpusztulni! Íme, hová jutottunk, mi vágóhídra menendők!”⁹ Az emlékirat ezen részében látjuk Bocatiust, amint fejéhez kapkod, futkos fel-alá, alig tud aludni a szomorúságtól és aggodalomtól, annyira megviseli a hír, hogy a török sereggel fog találkozni; folyton-folyvást gyermekeire és feleségére gondol, és imádkozik.

Ebben a szakaszban tulajdonképpen a Nyugat-Európában és Magyarországon egyaránt közhelyszerű törökkép szerepel: a rettenetes barbár töröké. A Konstantinápoly elfoglalása után Nyugat-Európát elárasztó turcica irodalomnak pontosan ezek az elsődleges toposzai: a vérben fürdő és gyermekeknek sem kegyelmező harcosé, akinek már pusztá létezése is félelmet vált ki a keresztényekből. A Habsburg Birodalom propagandairódmában a török magára öltötte mindazon tulajdonságokat, amelyekkel az egyéb politikai ellenfeleket is felruházták, ám eltérő vallása miatt – mint „a keresztény név ősellensége” – még súlyosabb ellenérzéseket váltott ki.¹⁰ A 16. században a már korábban is Antikrisztusként emlegetett török még erőteljesebb apokaliptikus színezetet kapott a Luther és más wittenbergi teológusok által kialakított történelemértelmezésben, amely őket Istennek a keresztények bűneiért kirótt büntetéseként állította be. Ennek a gondolatkörnek magyarországi recepciója is ismert.¹¹ Az apokaliptikus jelentőséggel bíró, rettegett török képe ugyanakkor nemcsak spontán terjedt (tehát azért, mert a literátusok felkarolták), hanem fontos részét képezte a Habsburg-propagandagépezetnek is, így kora újkori léptékben viszonylag széles rétegek számára jelenthetett közhelyet.¹²

A „rettenetes török” képének elvárásait váltja fel a második szakasz, Bocatius találkozása a törökkel. A kassai bíró ismerteti Bocskai fogadását a nagyvezír sátrában, s a meglepetés hangján szól. A török csapatok leírása inkább öltözetük pompáját, mintsem rettentő külsejüket hangoztatja – „ruháik, csatjaik, nyeregtakaróik, arany-ezüst díszek, gyöngyeik, értékes drágaköveik, gyönyörű forgóik ízlésesek, pompásak, pazarok. Méltóak arra, hogy versbe szedve megénekeljem őket”.¹³ A decens külső mögül persze elő-előtörhetne a vad természet, de Bocatius Relatiója esetében erről sincs szó. A nagyvezír és a mellette szolgálatot teljesítő

⁹ Bocatius: Relatio, 64.

¹⁰ Maximilian Grothaus: *Zum Türkenbild in der Kultur der Habsburgermonarchie zwischen den 16. und 18. Jahrhundert. = Habsburg-osmanische Beziehungen.* Hrsg. von Andreas Tietze. Wien 1985. 69–72; Barbarics Zsuzsa: „Türk ist mein Nahm in allen Landen...’ Művészet, propaganda és változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. *Hadtörténelmi Közlemények CXII(2000).* (a továbbiakban Barbarics: „Türk”) 337–338, 357–359.

¹¹ Yoko Miyamoto: *The Influence of Medieval Prophecies on Views of the Turks: Islam and Apocalypticism in the Sixteenth Century.* *Journal of Turkish Studies XVII(1993).* 125–145; Szabó András: *Die Türkenfrage in der Geschichtsauffassung der ungarischen Reformation. = Europa und die Türken in der Renaissance.* Hrsg. von Bodo Guthmüller–Wilhelm Kühlmann. Tübingen 2000. 275–281. Annál is valószerűbb az, hogy Bocatius tudatában volt az oszmán hódítás wittenbergi eredetű interpretációjának, mivel maga is az evangélikus felekezet tagja volt.

¹² Barbarics: „Türk”, 340–355. Lásd még Karl Vocelka: *Public Opinion and the Phenomenon of Sozialdisziplinierung in the Habsburg Monarchy. = State and Society in Early Modern Austria.* Ed. by Charles Ingrao. West Lafayette 1994. 129–130.

¹³ Bocatius: Relatio, 70–71.

aga leírása ugyancsak hízelgő, utóbbi Bocatius szerint Thurzó Györgyre hasonlít, mindketten szépek és kulturáltak. Nemcsak elnyerik a szerző tetszését, de ezen következtetés levonására sarkallják: „Sohasem gondoltam volna, hogy ez a kegyetlenkedésre hajlamos nép ilyen szép testi és lelki adottságokkal rendelkezessék.”¹⁴ A második szakaszt így foglalhatnánk össze: a találkozás eredménye, hogy a humanista retorika szabályai szerint felépített első részhez képest kiderült: a török is ember, sőt alkalmasint magyar arisztokratákra is hasonlíthat.¹⁵

A harmadik szakaszt a török társaságában elköltött ebéd jelenti. A török étek kedvelt témája a turcica irodalomnak, hiszen az utazók mindig a szokatlanra, különlegesen helyezik a hangsúlyt: sőt Almut Höfert vizsgálatai szerint éppenséggel a műfaj leggyakrabban előforduló tartalmi elemét jelentik.¹⁶ A már említett Busbequius is hosszasan időz a török ételek ismertetésénél, és – beszámolója általános hangulatának megfelelően – elismeréssel említi a puritán török ízlést (miszerint ők megelégszenek sóval, kenyérrrel, hagymával és joghurtal).¹⁷ A valamivel korábban utazó Hans Dernschwam sokkal elutasítóbb: nála az egyszerű étek (amelyeket az etnográfus részletességre törekvésével ismertet) nem a rómaihoz hasonló puritán jellem megnyilvánulásai, hanem az ízlés szegényességéjé.¹⁸ Bocatius mindkettőn túltesz, roppant érzékletes leírásával: „Megkezdődik az ebéd. Szemmel végigfutok az ételeken és a fogásokon. Egyet sem ismerek közülük, így hát megnevezni sem tudok egyet sem. [...] Csak kevesen esznek. Engem hányinger kerülget. Egy hosszúkás kenyér fekszik előttem, körülbelül háromujnyi széles. Letörök belőle egy darabot, valamilyen magvakat látok ráhintve és rásütve. [...] Megrágom egy kissé, de nem az én ízlésem szerint való: sőtlan és keletlen. Továbbhalad tekintetem. Valami sült tyúkfélét látok. [...] Adnak egy combot, émelyítő és bűdös. Lenyúzom a csontokat, s a csont melletti részeket kóstolgom. Úgy érzem, hogy a húst valamilyen bűdös szag járta át. Ki is köpöm, váljék az ő egészségükre, kívánom.”¹⁹

Mindemellett – ahogy ez szintén megszokott a rosszindulatúbb, törökről szóló leírásokban – itt van az asztal melletti zene kérdése, amelyről Bocatius azt írja, „ha te éjjel tíz kandúrt, tíz nőtény macskát és ugyanannyi kisebb-nagyobb kutyát hallasz, tulajdonképpen te török muzsikát hallgattál”.²⁰ Szakály Ferenc veti össze Bocatius leírását útítársáéval, Homonnai Drugeth Bálintéval, aki a Szinán pasa követségének Érsekújváron adott lakomáról közölt részleteket: „Ez szép vendégség vala, mert tállal ittak és marták az étkeket. Ha pedig egy, két és há-

¹⁴ Bocatius: *Relatio*, 73.

¹⁵ A *Relatio* kiadásához előszót író Szakály Ferenc is kiemeli, hogy „Bocatius – vérbeli humanistához illően – erőst karikírozottan írja [...] le a rajta elhatalmasodott rettegés külső megnyilvánulásait”, lásd Szakály Ferenc: *Amikor a bárány a farkassal társalgott...: Bocskai István és Lalla Mehmed nagyvezír rákosmezei találkozásának hátteréről. = Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozásójáról 1605. november 11.* Szerk. Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. (a továbbiakban: Szakály: *Amikor a bárány...*) 8.

¹⁶ Höfert vizsgálata tizenkét, 1450 és 1600 közötti, a Habsburg Birodalom területéről származó, francia, illetve velencei követ útleírását vizsgálja, amelyek közül nem kevesebb, mint tíz foglalkozik a török étek kérdésével: Almut Höfert: *Den Feind beschreiben: „Türkengefahr” und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600.* Frankfurt 2003. (a továbbiakban: Höfert: *Den Feind beschreiben*) 244–245.

¹⁷ Busbecq: *Turkish Letters* 34–35.

¹⁸ Hans Dernschwam: *Törökországi útinapló 1553–1555.* = Uő: *Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló.* Szerk. Tardy Lajos. Bp. 1984. 298–299.

¹⁹ Bocatius: *Relatio* 75.

²⁰ Bocatius: *Relatio* 77. Vö. az 1657-ben Konstantinápolyba utazó svéd Claes Rålamb hasonló véleményével: Kármán Gábor: *Fatányér és kőrkorsó: Magyarok és havasalföldiek egy 17. századi svéd diplomata szemével.* Korall II(2002). 9. sz. 120.

rom rendbeli eleget ett, felkölt, meg más rusnya tatár micsoda ült a más végére az asztalnak [...] és jóllakván egyik tatár a másik ködmönéhez törölte kezét és száját, azt közönséggel cselekszik.²¹ Homonnai ugyanazt a stratégiát követi, amelyet a kora újkor lengyel diplomatái, amikor azzal próbálják az oszmán diplomáciai szabályok által rájuk erőltetett megaláztatásokat kompenzálni, hogy beszámolóikban hosszasan elmélkednek a portai fogadások résztvevőinek barbárságán.²² Arra azonban fel kell hívnunk a figyelmet, hogy Bocatius – Homonnaival ellentétben – nem hangoztat lesújtó véleményt a törökök asztal melletti viselkedéséről: ezzel ugyanis megcáfolná az előző szakaszban mondottakat a török jólneveltségéről.²³ Az étkekkel és zenével kapcsolatos rész tehát nem arra szolgál, hogy a törököt Bocatius visszaminősítse barbárrá, hanem csak arra, hogy jelezze, más, a sajátjától markánsan eltérő kultúráról van szó. Annál is inkább, mert ezt a kassai bíró explicitté is teszi, amikor többször is hangsúlyozza: a törökök számára mindez nagyon kedves és tiszteletre méltó dolog volt, csak az ő ízlésének elviselhetetlen.

Az igazán végleges elhatárolódást a dolgozatom bevezetéseként szolgáló idézet jelzi: a Buda és Pest állapotáról szóló beszámoló. Az ebből előtűnő kép elkésztő, Bocatius mindenütt dűledező épületeket lát, még a színleg épségben maradt palotán is észreveszi a három évvel azelőtti ostrom által ütött réseket. A várost belengi a halál: nemcsak mindenütt a romokat és a felújítás-karbantartás teljes hiányát látni, de az elmúlás ennél sokkal közvetlenebbül is jelen van, hiszen – mint Bocatius jelzi – a temetőből kihordták a sírköveket, és kereskedők asztalai-ként használják fel őket. Metaforikusan is erőteljes kép, amikor Bocatius afelett lamentál, hogy a várba vezető út mentén egy török hulla fekszik, a kutyák szabad prédájára. A fizikai romlás jelei ráadásul egyszerre vannak jelen a szellemi romlásával: Bocatius beszámol a magyar prédikátorral való találkozásáról, és nemcsak azt jegyzi fel, hogy annak lakása egy dologházhoz hasonlít, tűzhelyén pedig a macskák az urak, hanem ironikusan utal Kecskeméti István műveltségére is azzal, hogy megjegyzi: albumába valami érthetetlen latin szentenciát írt be.

Az oszmán uralom alatt élő városok állapotával kapcsolatos sztereotípiák általánosak: Busbequius, Dernschwam és mások is igen szomorú állapotokról számolnak be. Nem csoda az sem, hogy Bocatius és társai nem kíváncsiak az oszmánok által épített – egyébként meglehetősen számos – középületre: mint arra Amanda Wunder felhívta a figyelmet, különösen a Konstantinápolyt leíróknál szokásos, hogy a még álló középületekhez képest sokkal több szó esik az antik történeti emlékekről, romokról, a múlt maradványairól. Úgy is lehetne mondani, hogy általában az Oszmán Birodalom leírásában az antikvarianizmus és nem a későbbiekben előtérbe kerülő orientalizmus a domináns: a területek nem annyira jelenlegi lakosságuk, hanem múltjuk miatt érdekesek.²⁴

²¹ Homonnai Drugeth Bálint: *Naplója. = Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozójáról 1605. november 11.* Szerk. Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. 111. Szakály Ferenc kommentárját lásd Szakály: Amikor a bárány... 42.

²² Dariusz Kolodziejczyk: *Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray.* *Journal of Early Modern History* VII(2003). 253–254.

²³ Sőt nem is az étkezési kultúráról, hanem kifejezetten az elfogyasztott étkekről beszél. A megkülönböztetés szükségességét jelzi, hogy míg – miként jeleztük – a Höfert által vizsgált tizenkét turcicaszerzéből tíz szól a törökök étkeiről, csupán hét tér ki asztal melletti viselkedésük ismertetésére Höfert: *Den Feind beschreiben* 244.

²⁴ Amanda Wunder: *Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe.* *Journal of Early Modern History* VII(2003). 89–119.

Bocatius szövegében mindez még nagyobb hangsúlyt nyer: számára a múlt keresése nemcsak az európai kultúra gyökereinek megtalálására tett kísérlet, hanem a nemzeti múlt fellelése – azé a nemzeti múlté, amelynek folyamata nem is olyan régen szakadt meg. Ő is rátalál néhány bizonyítékra, hogy Buda valóban olyan szép lehetett, amilyennek mondják, ám – mint láttuk – komoly retorikai eszköztárat mozgat meg az azóta bekövetkezett romlás felmutatására. Az anyagi és szellemi hanyatlás, amelyet hosszasan ismertet, a halál vízióját tárja az olvasó elé: olyan halálét, amely a konkrét városon kívül akár az egész nemzetre is vonatkoztatható.

A konklúzió levonása előtt gondoljuk végig még egyszer Bocatius szövegének négy szakaszát. A roppant elterjedt, „rettenetes török” képét mutatja fel a kezdeti állapot, amelyet azonban hiteltelenít a második szakasz „a török is ember” érvelése. Mielőtt azonban a török nagyon szimpatikussá válhatna, Bocatius siet megmutatni, hogy a miénktől gyökeresen különböző természetű és ízlésű emberekről van szó – nem borzalmas és rettegett, inkább egy kicsit nevetéses barbárokról. A végső szakaszban aztán az is kiderül, mi az akadályja annak, hogy a törököket kissé furcsának, ám rokonszenvesnek tarthassuk: ez nem más, mint rettenetes hatások Magyarországra, a nemzeti dicsőség halálának nyomai, amelyek lábuk nyomán megjelennek.

A szöveg dinamikus törökképe egy átfogóbb szövegstratégia szolgálatában áll, amely könnyen átlátható, ha belegondolunk, milyen kettős célt követett Bocatius a *Relatio* megírásakor. A találkozó, amely írásának témáját adja, nem akármiről volt szó: Bocskainak a nagyvezír a koronát, egy oszmán adófizetőként működő magyar királyság lehetőségét ajánlotta fel.²⁵ Ennek a korabeli, éppen csak formálódó nemzetközi jogban is hatalmas a jelentősége, és Bocatius egyik legfontosabb feladata az, hogy a fejedelmet tisztára mossa a várható vádaskodások alól, hogy tudniillik nem mindenben a lehető legjóhiszeműbben járt volna el. Másrészt a kassai bíró saját magát is mentetgeti a törökbarátság vádjá alól, amikor minden lehetséges esetben jelzi: nem állt szándékában elmenni a nagyvezíri fogadásra, nem is tudott róla, hogy oda mennek, és ott is alárendelt szerepet játszott. Időnként a két apologetikus vonulatot mesterien fűzi össze, amikor bár többször is jelzi, csak fél füllel hallgatta a fejedelem és a nagyvezír tárgyalását, azt egészen pontosan fel tudja idézni, hogy Bocskai megtagadta a törvényes urától, Habsburg Rudolftól való elszakadást, és a koronát csak mint ajándék ékszert és nem mint felségjelvényt fogadta el.²⁶

Bocatius azonban nemcsak a *Relatio* „cselekményében” elhelyezett utalásokkal reflektál az erdélyi politika „törökösségének” problémájára, hanem ezzel függ össze általában a törökről rajzolt képe is. Egyrészt be kell mutatnia, hogy a török nem az a mindent felélegető barbár, akivel nem lehet szóba állni, ugyanakkor minden esetben hangsúlyoznia kell azt, hogy a török más, mint mi vagyunk, esztelenség túlságos barátságba keveredni vele, és hogy uralmának elismerése alapvetően mégiscsak romlást hoz Magyarországra. Szövetségesként a körülmények kényszere miatt elfogadható, de uralkodónak semmiképpen sem. Ennek szolgálatában alakul a szöveg valósághoz fűződő viszonya is: Bocatius nyilván nem hazudik, amikor a volt

²⁵ A politikai kontextusról részletesen lásd Szakály: *Amikor a bárány...*; Papp Sándor: *Török–magyar tárgyalások és szerződésükötés 1605-ben.* = *Historia manet: Volum omagial / Demény Lajos / emlékkönyv.* Szerk. Violeta Barbu-Tüdös S. Kinga. Buk. 2001. 119–135; Uő: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez.* Bp. 2014. 147–237.

²⁶ Ennek a szöveghelynek tudatos és politikailag célzatos szerkesztettségére Kees Teszelszky hívta fel a figyelmet: *A Bocskai-korona mítosza: A koronázás körülményeinek leírása a fikció és a valóság tükrében.* = *Magyarország védelme – Európa védelme.* Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. (Studia Agriensia 24.) Eger 2006. 239–247.

magyar főváros helyzetét leírja. Egyes elemeket – így Buda katasztrofális állapotát – azonban kiszínezhethet, a negatív jellemzőket kiemelheti, az összképet a szöveg logikájának megfelelően alakíthatja. Éppen ezért van szükség a *Relatio* forrásként való felhasználásakor óvatosságra, mielőtt – ahogyan a magyar fordítás kiadója, Csonka Ferenc lelkesen szorgalmazza – Bocatius szemével látnánk a török uralom alatti Buda hétköznapjait.²⁷

Turks at the Table, Turks in the City. János Bocatius and the Image of the Turks in Hungary

Keywords: images of Turks, Buda, epistle, István Bocskai

The study is a close analysis of the image of Turks found in Johannes Bocatius' *Relatio vel epistolica commemoratio*. Writing about the negotiations of István Bocskai, prince of Transylvania with the grand vizier at the Rákos field and about his visit to Buda, Bocatius creates a dynamic image of Turks, leading his readers to his point in four steps. The image of the formidable, barbarian Turk is questioned by the experience related to the personal meeting: the Turks are also human beings. This is then modified by the strong experience of foreignness at the meal after the negotiations; and the images of destruction related to Buda make it obvious why a clear distance towards them must be maintained. The image of Turks, created by this follower of Bocskai, who at this occasion accepted Ottoman vassal status, can thus also be read as a political statement.

²⁷ Csonka: Utószó, 212.

Dáné Veronka

Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemisziák

A fejedelemség kori Erdély központi kormányzatával kapcsolatos kérdésbe botló kutató ösztönös mozdulattal nyúl a „Trócsányi”¹ után, abban a csaknem megingathatatlan meggyőződésben, hogy a megfelelő fejezetnél felütve a gondot okozó problémára választ talál. Bár az utóbbi évtizedek kutatásai több tekintetben – például a kancellária működése, hivatalnokai,² az ítélőmesterek,³ táblai elnökök,⁴ fiscalis direktorok⁵ – helyesbítették, pontosították, árnyalták eredményeit, megállapításait, vitathatatlan, hogy azok mindmáig – és bizonyára még hosszú ideig – az ilyen vizsgálódások kiindulópontjával és viszonyítási alapjával szolgálnak. Egyes részei azonban alaposabb, vagy teljes revízióra szorulnak, így például az általa a kincstári igazgatás alsóbb személyzeteként meghatározott cubiculariusok vonatkozásában. A Rákóczi- kori hivatalviselő nemesség kutatása során ugyanis több olyan eset merült fel (például a kolozsvári polgárból Torda vármegyei birtokossá váló marosjáromi Bálintffyak), melyek alapján egyértelmű, hogy egyrészt az azonos megnevezés korántsem jelent azonos tisztséget/hatáskört, másodsorban, hogy korántsem a kincstári alacsonyabb rangú tisztségviselőkiről van szó, mert a névsorban olyanok szerepelnek, akik bizonyosan „az ország minden jövedelmét” kezelték, így a már említett familiából Kristóf, vagy később Fejérvízi Péter. Világossá vált tehát, hogy a Trócsányi Zsolt által összeállított névsort egyénekre lebontva kell az ellátott feladatok alapján megvizsgálni, majd a megfelelő, azaz a valóban kincstári/pénzügyi feladatokat ellátókat, illetve a mindenkor fejedelem tulajdonképpeni bejáróit / belső inasait (akiket bizalmi helyzetükből fakadóan pénzügyi feladatok továbbításával is megbíztak) elkülöníteni. Ezt követően kerülhet sor a kincstári hivatali struktúrájának rekonstruálására, az ország jövedelmeit kezelő tisztségviselők és alárendeltjeik, hatáskörük meghatározására. A kutatások eredményei tehát jórészt az egész kincstári szervezettel kapcsolatos ismereteinket érinteni fogják. A fentiek, valamint annak alátámasztására, hogy mindez nem a mindenképpen újat mondás kényszere indokolja, a következőkben a Bálintffyak⁶ után a velük csaknem egyszerre „célkeresztbe” került és atyafiságukhoz tartozó

Dáné Veronka (1974) – egyetemi adjunktus, PhD, Debreceni Egyetem, dane.veronka@gmail.com

A tanulmány az OTKA K 112292 pályázat keretében készült.

¹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980.

² Fejér Tamás: *A procancellariusi tisztség a Báthoryak korában (1571–1602)*. Erdélyi Múzeum LXXVIII(2016). 36–46.

³ Fejér Tamás: *Királyfalvi János (†1603) ítélőmester hivatalos pályája. = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. Kvár 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) 63–79.

⁴ Bogdándi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum LXXVIII(2016). 47–55.

⁵ Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi és partiumi jogügyszervezetek a 16. század második felében. = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. Kvár 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) 9–24.

⁶ Dáné Veronka: *Cubicularius, követ, áruló (?) A marosjáromi Bálintffyak a 17. század közepéig. = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. Kvár 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) 25–42.

kolozsvári Bornemisziák sorsát – tündöklését és bukását – mutatom be, a már korábban is alkalmazott vizsgálati szempontok (származás / családi kapcsolatok, képzettség, a karriert befolyásoló tényezők, birtokállomány, stb.) alapján.

Ha felütjük a sokszor említett Trócsányit az általa hosszú, aprólékos kutatással összeállított cubicularius lajstromnál, abban csupán egyetlen Bornemisziát, a később katonai pályán tevékenykedő Pált találjuk.⁷ A címbeli „ismeretlen” kitétel alapján egyértelmű, hogy a következőkben nem róla lesz szó, hanem a névsorban egyáltalán nem szereplő, szép ívű, érdekes és izgalmas mozzanatokban sem szűkölködő pályát befutó kolozsvári Bornemisza Lászlóról, valamint a familia szintén központi kormányzati/fejedelmi szolgálatban álló tagjairól, illetve az azonos elő- és családnevű Tamásról. Meg kell azonban jegyezni, hogy a familiából Ferenc nem ismeretlen a Bethlen fejedelemsége alatti diplomácia- és peregrináció kutatók előtt (még ha nem is sikerült pontosan azonosítani), a mozaikdarabkák azonban nem álltak össze, illetve esetenként téves következtetésekhez vezettek.⁸

Eddigi adataink szerint kolozsvári Bornemisza László 1614 áprilisának első napjaiban már bizonyosan cubiculariusként szolgálta a fejedelmet.⁹ Csaknem ilyen biztos azonban az is, hogy tisztségviselése évekkorábbra tehető: egyrészt, mert 1614. március 1-jén a Dengeleghi Mihályné Török Kata ellen indított perben több, már Báthory Gábor idején az udvarban szolgálóval együtt hallgatták ki.¹⁰ Mivel látott és hallott dolgokról vall, kétségekívül már akkor az udvarban kellett lennie. Ezt támasztja alá másrészt, az 1614 áprilisi adat is: éppen ekkor ugyanis portai követségben járt.¹¹ Nehezen elképzelhető, hogy ilyen feladatot friss, tapasztalatlan emberre bízott volna Bethlen Gábor fejedelem. Szinte magától adódik, ötlük fel a kérdés: hogyan került az udvarba? Ennek megválaszolása szorosan összefügg a származásával, fivére pályájával, így egy nem is túl rövid kitérőt kell tennem.

Amint már az eddig elmondottak alapján kiderült, László kolozsvári polgárcsalád sarja, azok közül is az egyik legtekintélyesebbé és legvagyonosabbé. (Származása még inkább felkelti az érdeklődést, hiszen ez éppen nem az a réteg, amelynek tagjai fejedelmi, kormányzati szolgálatot szoktak vállalni.) Apja ugyanis az 1590-es évek eseményeiben többször felbukkanó ötvös, céhmester,¹² centumvir,¹³ 1587-ben auri camerarius¹⁴ Gergely, aki 1603 után katolizált,¹⁵

⁷ Trócsányi Zsolt: *i. m.* 334.

⁸ Gömöri György: *Hogyan látták Bethlen Gábort – Nyugaton?* = *Uő: Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században.* Bp. 1989. 64–65.; Monok István: *Adalékok Bethlen Péter peregrinációja történetéhez I. Idősb Bethlen István levelei.* Ráday Gyűjtemény Évkönyve VI. Bp. 1989. 193–209.; Kruppa Tamás – Monok István: *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628).* Lybus – Magyarságtudományi Forrásközlemények 2009. 7–14.; Harai Dénes: *A francia–erdélyi kapcsolatok titkos útjain: Bornemisza Ferenc és János diplomáciai tevékenysége az 1620-as években.* = *Széljegyzetek Magyarország történetéhez.* Szerk. Illik Péter. Bp. 2016. 34–73.

⁹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj), Kolozs vármegye levéltára, Jegyzőkönyvek I/A. nr 1. (a továbbiakban KvmJkv) 192.

¹⁰ Kiss András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák.* Kvár 1998. 109.

¹¹ KvmJkv I. 192.

¹² Jakab Elek: *Kolozsvár története.* II. Bp. 1888. 314, 315.

¹³ 1572-ben a magyar natio részéről választották meg esküdtpolgárnak, 1606-ban szerepel a százférjak testületében. Binder Pál: *Közös múltunk.* Románok, magyarok, németek és délszlávok a feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről. Buk. 1982. 288, 292.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL) Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára (a továbbiakban KmKonvLt) Protocolla, IX. köt. fol. 54v–55r.

¹⁵ Argentí 1603-ra vonatkozó feljegyzése szerint ekkor még nem katolikus. Jezsuita okmánytár I/1–2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. S. a. r. Balázs Mihály et alii. Szeged 1995. (a továbbiakban JezsOkt) I/1. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34.) 240.

és a jezsuiták egyik legfőbb támaszának számított. Argenti feljegyzése szerint 1605-ben, a város Bocskainak való megadásáról folytatott tárgyalások során vallotta meg először nyilvánosan katolikusságát, és azzal a szándékkal csatlakozott a város követeihez, hogy – az Argenti által patrónusának nevezett – Szilvász Boldizsártól támogatást kérjen a katolikusoknak.¹⁶ Szintén Argenti állítja, hogy a jezsuitákat kitiltó határozat után „a jó öreg” felajánlotta, hogy a rendet saját házába fogadja, a főbíró azonban ezt megtiltotta.¹⁷ Megjegyzésre érdemes azonban, hogy katolikussága, Szuhay püspökkel való jó viszonya¹⁸ azonban nem jelentett egyben Habsburg orientációt is. Anyja, Orsolya,¹⁹ a dúsgazdag kereskedő, a városnak királybíró is adó Kalmár famíliából származott, aki, Argenti szerint a Farkas utcai akkor jezsuita templom és rendház megtámadása alatt látott csodás jelre tért meg, majd példáját két lánya is követte.²⁰ A három, 1603-ban már katolikus fiú Gergely, Ferenc és az 1591 táján²¹ született László a jezsuitáknál tanult,²² majd a két idősebb – a család társadalmi, anyagi helyzetének ismeretében nem meglepő módon – külföldi egyetemre indult. Gergely 1592-ben iratkozott be Olmützben, 1594-ben Ingolstadtban, 1600-ban pedig Bolognában tanult, ahol jogi stúdiumokat folytatott.²³ Ferenc (aki a forrásokban hol László bátyjaként, hol öccseként szerepel, László viszont bátyjának nevezi) szintén Olmützben subscribált 1601-ben²⁴ és Freiburgban 1607-ben.²⁵ A későbbi kapcsolatok, pályafutás alapján valószínűsíthető, hogy László szintén peregrinált, kézenfekvőnek tűnik, hogy az 1601-ben Olmützben Ferencel egy időben beiratkozóval²⁶ azonosítsuk, ez azonban kérdéseket vet fel.

Ahogy a „nagyvilág”, úgy a fejedelmi udvar felé is az úttörés feladata Gergelyre hárult. Az 1606-ra hazatért, azután az Erdélyből kiutasított jezsuitákat Krakkóig kísérő²⁷ fiatal embert 1608. február elején a fejedelmi tábla ülnökei között találjuk.²⁸ Előrelépésében több tényező játszhatott szerepet: elsősorban apja nyilvánvalóan jó kapcsolatot ápolt a Kendy–Kovacsóczy csoport vezette rendi mozgalommal (amelyhez a fejedelem, Rákóczy Zsigmond apósa, Gerendi János is tartozott), a Kendyek nála helyezték el arany- és ezüstműüket,²⁹ a rendi pénztár „székhelyeként” is az ő kolozsvári házát jelölték meg.³⁰ Másodsorban éppen 1607-ben került a tábla élére az említett körhöz szintén kapcsolódó, szintén kolozsvári és frissen katolizált Trauzner Lukács

¹⁶ JezsOkt I/2. 463–464, 471.

¹⁷ Uo. 483.

¹⁸ *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézírata. XVII. század eleje.* Közzéteszi és jegyz. E. Abaffy Erzsébet, Kozocsa Sándor. Bp. 1991. (A Magyar Nyelvtörténet Forrásai 2.) 140.

¹⁹ KmKonvLt, Protocolla IX. köt. fol. 106v–107r.

²⁰ JezsOkt I/1. 241.

²¹ Az említett, 1614-es tanúvallatás idején körülbelül 23 éves. Kiss András: *i. m.* 109.

²² JezsOkt I/1. 240.

²³ Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700.* Szeged 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.) 909. sz.

²⁴ *Az Olmützben tanult magyarok 1590–1664.* Közli Hellebrandt Árpád. Magyar Történelmi Tár 3. sorozat XI. (1888). 199. A Szabó Miklós és Tonk Sándor által összeállított kötetben 1607 szerepel. L. Szabó Miklós – Tonk Sándor: *i. m.* 538. sz. Valószínűleg az 1601-es évszám a helyes, Bethlen István azon mondata, miszerint Bornemisza Ferenc külföldön sokat tartózkodott, így válik érthetővé.

²⁵ Szabó Miklós – Tonk Sándor: *i. m.* 538. sz.

²⁶ Uo. 1512. sz.

²⁷ JezsOkt I/2. 596.

²⁸ ErKírvDVD VII. köt. fol. 243v.

²⁹ KmKonvLt, Protocolla IX. köt. fol. 156r–157v.

³⁰ Trócsányi Zsolt: *i. m.* 314.

(akinek István nevű fia ugyancsak a jezsuitákkal indult ki Erdélyből). Harmadsorban, amennyiben Argenti információja megfelel a valóságnak, az akkor már tanácsúr, tizedfőrendátor Szilvász Boldizsár is egyengethette az útját. Azt sem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy személyében egy kiválóan képzett jogász került a testületbe. A források egyelőre csupán a pályafutás egy-egy pillanatának felvillantását teszik lehetővé. Nem tudjuk, meddig maradt a testület tagja, mivel azonban 1610-ben nemzetesként képviselte öccsét, a vitézlőként említett Lászlót egy perében, feltételezhető, akkor is az volt. (Feltehetően azonos azzal a Bornemisza Gergellyel, aki a kolozsvári esküdtpolgárok névsorában szerepel ugyanebben az évben.³¹) Így érthető az is, hogy 1612-ben Géczy András és Havasalyi Péter mellett a Portára küldött követségben találjuk. Szilágyi Sándor Sennyeynek egy levelére hivatkozva állítja, hogy Géczy megölette követársait,³² Bíró Vencel szerint azonban Havasalyi júniusban hazatért.³³ Az bizonyos, hogy 1618-ban Gergely néhaiként jelenik meg a forrásokban, ám 1608-ban szerzett forgácskúti, nagypetri birtokát, amelynek donatiójába előrelátóan belefoglaltatta, hogy magtalan halála esetén fivérei, Ferenc és László öröklék,³⁴ már 1616-ban László kezén írták össze, és ő az egyetlen, aki nem szerepel a családtagok ez év húsvétját követő napokban írásba foglalt lengyelországi ügyletében.³⁵ A fentiek fényében azonban véleményem szerint megalapozottan gyanúsítható Gergely (és támogatói köre) azzal, hogy László öccsét az udvarba segítette. A központi kormányzat igénye a jól képzett tisztségviselőkre érthető (még ha ezzel személy szerint Báthory Gábor nem is „vádolható”, kormányzatának több, régi-új szereplője azonban igen), a kérdésnek azonban van egy másik, szinte megválaszolhatatlan oldala is: miért adta immár konkrét fejedelmi szolgálatra a fejét egy ilyen háttérű, vagyonú kolozsvári patrícius ifjú. Lehetséges, hogy a familiának a Bogner alias Gellyén Imre főbíróval való ellentéte is szerepet játszott ebben (1603-ban, Székely Mózes bukása után Gellyén elfogatta mindazokat, akik a város megadása mellett voksoltak³⁶), nem szabad azonban az esetleges személyes indítékokról, ambícióról sem megfeledkeznünk. A jelek szerint László nem csendes, polgári életre vágyó személyiség volt.

Az 1610-es évek elejétől tehát Lászlót a fejedelem egyik cubiculariusaként tarthatjuk számon. Tevékenysége azonban, akárcsak a Bálintffyaké, a tisztséggel kapcsolatos kérdések és kételyek számát gyarapítja. A gondok rögtön a betöltött hivatallal, annak megnevezésével kezdődnek. Amint láttuk, 1614-ben cubicularius, 1615. júliusában udvari familiáris,³⁷ augusztusban újra cubicularius, két esztendő múlva szintén, a fejedelem magyar nyelvű levelében bejáró,³⁸ hogy 1618-ban³⁹ majd 1625-ben⁴⁰ újra udvari familiárisként bukkanjon fel. (Cím tekintetében 1615 a határhő, ettől kezdve következetesen generosus a titulusa.) A megnevezés helyett célszerűbb, ha a kérdést ismert ellátott feladatai, megbízásai felől közelítjük meg. Amint már

³¹ Binder Pál: *i. m.* 284.

³² EOE VI. 61.

³³ Bíró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Kvár 1921. 118.

³⁴ ErdKirKvDVD VII. köt. fol. 243v.

³⁵ KmKonvLt, Protocolla, XX. köt. fol. 13v–14r.

³⁶ Az ügyre vonatkozó tanúvallomásokat lásd: *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*. Bev. Bálint József, A forrásokat vál., jegyz. Pataki József. Kvár 1990. 93–124.

³⁷ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (a továbbiakban GyfKáptLt), Protocolla, IV. köt. 195.

³⁸ Török–magyarkori Államokmánytár Szerk. Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor. I. Pest 1868. 174.

³⁹ KmKonvLt, Protocolla, XIX. köt. fol. 33r.

⁴⁰ EOE VIII. 257–258.

említettem, László imponálón indít: 1614 március—áprilisában a Portára tartott követként,⁴¹ bár sem Bíró Vencel, sem a brassói források nem említik. Bakó Lukács procuratornak a Kolozs vármegyei sedria előtt tett nyilatkozata, akárcsak az országgyűlés ideje alatt, március 12-én Medgyesen kiállított prorogatoria adata azonban nehezen kérdőjelezhető meg. Feltehető, hogy Bethlen István és Erdélyi István kíséretében indult Sztambulba. 1615. augusztus 15-én szintén valahol külföldön tartózkodott és látott el bizonyos fejedelmi „legatio”-t.⁴² 1617 tavaszától őszig újra a Fényes Portát járta,⁴³ feltehetően az oszmán követelések csillapítása érdekében. Az elhúzódozó követség miatt ekkor már Bethlen is aggódott: „Bornemisza László megholt-é, megfógták-é, hová lött légyen? Én nem tudom a késedelmet mire vélni.” – írta október 13-án a szövérdi Gáspár Jánosnak címzett levelében.⁴⁴ 1620-ban Havasalföldre, Gavril/Gavrilas Movilă vajdához küldte Bethlen,⁴⁵ eddig ismert utolsó megbízásaként pedig 1625-ben a bécsi udvarban folytatott tárgyalásokat.⁴⁶ Utóbbi terep azonban korántsem volt ismeretlen számára, a követségek mellett ugyanis másik szakterülete a fejedelem megbízásából tett vásárlások, 1615-től 1619-ig jóformán minden évben,⁴⁷ például Bécsben is. (Itt 1619-ben gyémántokat vett,⁴⁸ nyilván az apai háznál szerzett ismereteit kamatoztatta.) Az is sejthető azonban, hogy ezek nem kifejezetten csak vásárlások voltak, hanem inkább a korabeli gyakorlatnak megfelelően a vásárlások leple alatt folytatott tárgyalások. Erről éppen az egyik számadása tanúskodik, mely szerint hét szolgálval, 16 napig tartózkodott Bécsben, ahol „némely németekkel szükséges beszélgetésim lévén, az ő felsége tekintetéért asztalhoz marasztván őket egyszer és másszor is”.⁴⁹ A bécsi követsége, tárgyalásai német nyelvtudásra utalnak, ez és egy később említésre kerülő tény a külföldi, akár olmtüzi egyetemi tanulmányokat valószínűsíti. Bár az 1620-as évek második feléből egyelőre nincsenek adataink, Bethlen haláláig Bornemisza szorosan kapcsolódott az udvarhoz. Kemény János szerint öccsével együtt a Csáky-párthoz tartoztak, és Scultetus meggyilkoltatására biztatták Brandenburgi Katalint.⁵⁰ A törést, ahogyan a Bálintffyak esetében is és nagy valószínűséggel részben az ebben az ügyben játszott szerepének, részben pedig házasságának következményeként is, Rákóczy György fejedelemsége jelentette.⁵¹

⁴¹ „Nobilis Lucas Bako de Colosuar nomine et in persona Ladislai Bornemizza de eadem Colosuar cubicularii Illustrissimi Domini Principis etc., ex benigna annuentia eiusdem Domini Principis ad fulgidissimam et excelsam invictissimi et potentissimi turcarum Imperatoris Portam proficiscentis.” KvmJkv I. 192.

⁴² GyfKáptLt, Protocolla IV. köt. 200.

⁴³ Cziráki Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. Bp. 2011. (Udvar történet kötetek III.) 199, 200.; Bíró Vencel: *i. m.* 119.

⁴⁴ Bethlen Gábor levele szövérdi Gáspár Jánoshoz, 1617. okt. 13. Erdélyi Történelmi Adatok. Szerk. Mikó Imre. I. Kvár 1855. 320.

⁴⁵ Cziráki Zsuzsanna: *i. m.* 203.

⁴⁶ EOE VIII. 49, 50, 52, 257–258.

⁴⁷ Radvánszky Béla: *Udvar tartás és számadáskönyvek I. Bethlen Gábor udvar tartása*. Bp. 1888. 6, 20, 24.

⁴⁸ Uo. 21.

⁴⁹ Uo. 28.

⁵⁰ „az fejedelemasszony mellett sok gonosz tanácsú emberek lévén, arra bírták, hogy megölessen, többek közt Bornemisza László, Bornemisza Ferenc, és még akkor nem vágták vala ki szemét Pettényinek is; ezek mind igen Csáki pártjai voltak s nagy ellenségi nyavalás Schultetusnak.” Kemény János *Önéletrása*. = *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szöveggyűjtemény, jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1980. 136.

⁵¹ Zólyomi Erzsébet 1639 júniusában ugyan azt írta Kökényesdi Péternek, hogy „mindjárt be kell mennem Kolozsvárra, mert uramot ő k gmit az fejedelem ő nga s az országiak az portára választották főkövetnek s igen siettetik az indulással ő k gmit, mely miatt minemű busolással vagyok, csak isten tudja.”, ennek máshol nincs nyoma. *Adatok I. Rákóczy György kora történetéhez*. Közli Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Tár 3. sorozat VIII(1885) 44.

A továbbiakban ezért az atyafiságot és az ezek miatt Bornemisza életében bekövetkező eseményeket párhuzamosan mutatnám be. Ez előtt azonban annyit leszögezhetők, hogy az elmondottak alapján is nyilvánvaló: az azonos megnevezés ellenére, Bornemisza egyáltalán nem illeszkedik a Trócsányi meghatározása szerinti, kincstári feladatokat ellátó cubicularius kategóriába, őrá inkább a névsorban szintén szereplő diplomata Kakas István szerepe illik. (A névsorból való kimaradását ugyanakkor nem magyarázhatjuk ezzel, hiszen abban például a szintén nem pénzügyi területen tevékenykedő Bálintffy István szerepel.)

Első felesége személyének felfedezése, azonosítása a meglepetés, döbbenet erejével hatott, tipikusan az az eset, amikor a kutató nem igazán hisz a saját szemének. Az asszony ugyanis nem más, mint Helena Barbara a Starhemberg. Az apa ugyan a kevéssé ismert Ludwig, anyja viszont az erdélyi történelemben is ismert familiából származó Barbara Herberstein, a bányaabélró Felician lánya.⁵² (Egy családtörténeti munka szerint Helena Ludwig harmadik házasságából származó ötödik lánya volt.⁵³) A házasságkötés időpontja ismeretlen, az bizonyos, hogy az asszony 1631-ben még életben volt. A házassággal szerzett atyafiságot és kapcsolatokat, úgy vélem, felesleges ecsetelni, csupán jelzésként: 1629-ben anyósa (akivel amúgy a lánynegyed miatt ellentéte volt) Bornemiszát hatalmazta meg erdélyi bánya-érdekeltségei intézésével.⁵⁴ Két gyermekük született, Ilona és Gergely, sorsukról azonban egyelőre semmit sem tudunk azon túlmenően, hogy 1648-ban Gergely még kiskorú volt, és tanulmányai folytatása miatt is apját vallja plenipotentiariusának.⁵⁵ Mindezek ismeretében Habsburg-/német pártisága nem meglepő. Az erdélyi bányaügy szereplőihez azonban Bornemisza más ágon is kapcsolódott: az idősebbik húga, Erzsébet és Gyerőffy János Kolozs megyei főispán házasságából származó unokahúgát, Erzsébetet ugyanis Heinrich Lisbona vette feleségül. Kisebb húga, Kata Bálintffy Kristóf cubicularius, generalis perceptorral kötött házassága Bethlen alatt kétségkívül a Bornemiszák helyzetét erősítette (ahogyan ez fordítva is igaz), a Rákóczi Györggyel való első konfliktus azonban éppen a Bálintffy (és általa a tágabb familia) elleni eljárás megindítása, megszarolása miatt robbant ki. Azon túl, hogy mindhárom testvére az özvegygé vált Kata és gyermekei érdekében nagyon jelentős (László 1500, Erzsébet 1000, Ferenc 2200 forint⁵⁶) anyagi áldozatot is vállalt, valószerű, hogy ha nem is lejegyzője a fejedelem Bálintffy és családja elleni lépéseit feltáró, *Casus facti* c. iratnak, annak összeállításában közreműködött. Az ügyben játszott szerepe, a fejedelemmel szembeni nagyon határozott kiállása (nyilván korábbi politikai szerepe mellett) javarészt megpecsételte a sorsát. 1635-ben egyelőre ismeretlen ügyben rendelte el az országgyűlés a két fivér, László és Ferenc eskütételét, és a fiscalis director, Sárosi János képviselőjében ifjabb Kassai István táblai assessor jelenlétében László harmad-, Ferenc pedig hetedmagával, még az országgyűlés berekesztése előtt, Medárd napján, letették a megkívánt esküt.⁵⁷ Ez azonban csupán lélegzétvételnyi szünetet jelentett, mivel László második házassága az újabb összeütközést tulajdonképpen csupán idő kérdésévé tette. Valamikor

⁵² Felician tevékenységére vonatkozóan I. Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Bp. 2017.

⁵³ Johann Nepomuk Schwerdling: *Geschichte des uralten und seit Jahrhunderten ...verdienten ...Hauses Starhemberg*. Linz 1830. 239.

⁵⁴ KmKonvLt, Protocolla, XVIII. köt. 176.

⁵⁵ KmKonvLt, Protocolla, XXXI. köt. fol. 134v.

⁵⁶ GyfKáptLt, Protocolla, VII. köt. fol. 102r.

⁵⁷ KmKonvLt, Protocolla, XXIX. köt. fol. 29v.

1637 szeptembere után, 1638 előtt ugyanis Zólyomi Erzsébetet, Dávid nővérét (előbb Imreffy Mihály, majd az 1618–1620 közötti havaselvei vajda, székétől való megfosztása után Erdélybe menekült Gavril Movilă özvegyét) vette feleségül. (A lépést a fejedelem kihívásként, „ellenfelei” összefogásaként is értelmezhetette.) Az asszonynak már 1637-ben feszült volt a viszonya a fejedelemmel, ezüstneműi, gyémántjai, egyéb értékes ingóságai egy részét, levelesládáját már az esztendő késő tavaszán az atyafiságba tartozó Kökényesdi Péterhez menekítette „mert itt édes bátyám ilyen állapot vagyon, az kinek tudják valami kevés hogy vagyon, ha asszonyember, nem jámbor, ha férfi, áruló”.⁵⁸ „Igen félek az fejedelem tiranosságátul, mert egyszer az mi megesett rajtam az törvenitелenséget, másszor is megeselekedheti ő nagysága; azért elhigye Kgd, hogyha valamit tanálhatott volna hozzám bárcsak egy szikránit is, soha ilyen békével meg nem maradtam vóna tőle, mert immáron kétszer requiráltatott reám s maga is csudálkozott, hogy semmit nem tanáltatott hozzám. [(...)] mert én immár úgy félek az fejedelemtől, hogy talám az istentől is nem félek jobban, mert irgalmas az isten, de ő nga igen későre könyörül meg az embereken.” – írta néhány hónappal később Kökényesdinek.⁵⁹ 1639 nyarán Ibrányi Mihály váradi kapitány már Zólyomi Erzsébetnek egy, a fejedelmet csepülő leveléről tett jelentést, illetve arról, hogy sólyomkői várban lévő darabontjai helyett az asszony környékbeli parasztokat öltöztetett be, és azok tették le a fejedelem által megkívánt esküt,⁶⁰ majd augusztusban már a vallatások is megindultak.⁶¹ Kökényesdi két szolgája vallotta azt, hogy hallotta a házaspárt a fejedelem meggyilkoltatásáról beszélni⁶² (más forrás alapján, de Szilágyi Sándor ugyanezt a változatot örököltette meg⁶³), e tekintetben azonban óvatosságra int, hogy az amúgy igen jól értesült Szalárdi, aki a procedúrában maga is részt vett, erről nem tud. (A Zólyomi Dáviddal, szolgálival való kapcsolattartásra a vallatások során legalább ekkorra hangsúlyt fektettek.) A későbbi megegyezésben is csupán a fejedelem bizonyos, az asszonnyal szembeni neheztelését említik, kevésbé valószínű, hogy a vád bebizonyulása esetén ez ne került volna be a szövegbe. Az eljárás alapján inkább a fejedelem immár „hagyományos” birtokszerzési módszerének alkalmazásáról van szó, és a cél az Erzsébet kezén lévő sólyomkői uradalom megszerzése lehetett. Természetesen egyáltalán nem zárható ki, hogy a különböző módon megsértett házaspár a fejedelmet kritizáló, becsmérlő megjegyzéseket tett, és az sem, hogy lehetőség szerint segítette Zólyomi Dávidot. Feltehetően még az év végén, legkésőbb a következő elején megindult az eljárás Zólyomi Erzsébet ellen, 1640. februárjában Varsolczi fiscalis directornál volt az ügy.⁶⁴ A contractus szövege szerint Zólyomi Erzsébet többek közbenjárását kérte, és ennek eredményeként a fejedelem elállt az ügy folytatásától, és a fiscalis director révén, bizonyos feltételek mellett, 1640. február 3-án per közbeni egyezséget⁶⁵ kötött Zólyomi Erzsébettel, amelynek azonban volt egy Bornemisza Lászlóra vonatkozó pontja is.⁶⁶ A 12 pontos szerződés tovább erősíti azt a gyanút, hogy a fejedelem számára az eljárás eszköz volt a sólyomkői uradalom

⁵⁸ Adatok *i. m.* 41.

⁵⁹ Uo. 42.

⁶⁰ MNL OL, GyfKáptLt, F 12 Lymbus VI. doboz VII/1/89., 93.

⁶¹ Adatok *i. m.* 45–47.

⁶² Uo. 45, 47.

⁶³ EOE X. 44.

⁶⁴ Kassai István levele I. Rákóczi Györgyhoz, 1640. febr. 16. MNL OL, GyfKáptLt, F 12 Lymbus 6. doboz VII./2. 49.

⁶⁵ Az egyezkedés iratai: Adatok *i. m.* 48–51.

⁶⁶ KmKonvLt, Protocolla, XXVIII. köt. fol. 158v–162r.; XXIX. köt. fol. 111r.; Bizonyos pontokban eltérő fogalmazványa kiadva: Adatok *i. m.* 51–53.

megszerzése érdekében (meg kell jegyeznünk, hogy az uradalmat később váradi főkapitánnyá kinevezett idősebb fia fogja kapni). Eszerint a várban két jó házat kellett adnia a fejedelemnek; a várban az asszony hat, a fejedelem nyolc darabontot tarthat, előbbieket viszont a fejedelemre is fel kell esküdjének. A porkoláb olyan zálogos nemesember lehet, akit a fejedelem is elfogad, a Súlyomkőhöz tartozó elzálogosított birtokokat csak a fejedelem válthatja ki, Csarnóházát három ház jobbágy kivételével, Kiskerekit pedig minden jussát feladva örökbe adja a fejedelemnek, korábbi, 1622-ben tett végrendeletét visszavonja, a jószágokra vonatkozó leveleket átíratja, a zálogos leveleket pedig átadja, a Kökényesdi Péterhez menekített ingóságok mind a fejedelemé legyenek, stb. Az egyezés megtartására kötelező reversalist viszont férjével együtt kell adnia, melyben kötelezik magukat arra is, hogy nem practicálnak, senkit hírel nem tartanak (itt egyaránt lehetett szó Zólyomi Dávidról, illetve az akkor már a Királyságban élő Bornemisza Ferencről), semminemű rebellióba magukat nem elegendik. Valószínűsíthető, hogy valójában ezek voltak azok a vádak, amelyek a perbe fogás alapjául szolgáltak, a már említett rágalmozáson kívül. (Megjegyzésre érdemes, hogy a reversalistba bekerült az oszmán szerződéslevelekből ismert „barátjának barátja, ellenségének ellensége” formula.) A Rákócziak azonban továbbra is szemmel tartották a familiát, a fejedelem szeptemberben arra utasította fiát, hogy szorgalmasan vigyáztasson Bornemisza marháinak kivételére, s ha derekast vinnének, arestáltassa.⁶⁷ (A levél alapján nem pontosítható, honnan hová szállította javait.) Zólyomi Erzsébet 1640. decembere előtt meghalt, László pedig 1641 márciusában 3000 tallér fejében minden, a felesége utáni jussáról, valószínűleg nem egészen önszántából, lemondott.⁶⁸ Úgy tűnik, ezt követően Kolozsvárra vonult vissza, és próbálta birtokait megvédeni, megőrizni.

A kolozsvári főhadiszállást ugyanis mindvégig megtartotta, Közép utcai házuk a legmagasabb adó kategóriában található, a Filstichek, Váradi Miklós szintjén. Szolgáltatásával emellett elsősorban Kolozs vármegyében szerzett birtokokat. Forgácskutat és a nagypetri portiót ugyan még bátyjától, Gergelytől örökölte,⁶⁹ 1615-ben szerzett consensust a 250 aranyforintért Kassai Mártontól megvásárolt danki portióra,⁷⁰ 1616-ban azonban az említetteknek kívül már Gorbófon, (Magyar) Nagygorbón,⁷¹ Topán, Tóttelkén összesen 51 jobbággal rendelkezett,⁷² majd Fejérdén,⁷³ Kis- és Nagykristolcon (Belső-Szolnok vm.),⁷⁴ Kispetriben, Oláhrákoson (Torda vm.),⁷⁵ Türen, Vistán⁷⁶ szerzett zálog-, illetve örökjogon birtokot. Egy 1625-ös bevallásának tanúsága szerint Budán, Dióson, Kölesmezőn, Szomordokon, Sárdon is voltak részbirtokai, és Magyarnádason a korábban Tomori Pál birtokolta curiát is megszerezte.⁷⁷

⁶⁷ *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875. 78.

⁶⁸ KmKonvLt, Protocolla, XXIX. köt. fol. 163r.

⁶⁹ Gergely 1608. febr. 25-én kapta adományként a korábban Bodoni István birtokolta jószágokat. ErdKirKvDVD VII. köt. fol. 243v.

⁷⁰ ErdKirKvDVD XI. köt. fol. 109v–110r.

⁷¹ A birtok felét a szintén jezsuitákhoz járt, szintén katolizált Kovacsóczy Isvántól kapta. KvmJkv I. 547.

⁷² MNL OL Gubernium Transsylvanicum Levéltára, Gubernium Transsylvanicum (in Politicis), F 49 Vegyes conscriptiók, 18. d. nr. 16., Kolozs vármegye 1616-os portalis conscriptiója

⁷³ 1619-ben 250 magyar forintnyi kölcsöne fejében kötötte le Körössi Anna petrovinai Horváth Lázár felesége. KmKonvLt, Protocolla, XVIII. köt. fol. 47r.

⁷⁴ Gyerőffy Erzsébet zálogosította 400 Ft kölcsön fejében. KmKonvLt, Protocolla, XXXII. köt. fol. 55v–56r.

⁷⁵ Gyerőffy Istvántól 200 Ft. kölcsön fejében. KmKonvLt, Protocolla, XXIX. köt. fol. 92v.

⁷⁶ Későbbi sógora, Zólyomi Dávid zálogosította neki. Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai.* Kvár 1944. XVII.

⁷⁷ ErdKirKvDVD XV. köt. fol. 73r-v.

A Kolozs megyei birtokait tehát két tömbben alakította ki: az egyikben nyugatról Türe és Magyarorbó, keletről Fejérd, Buda és Diós fogta közre a Nádas, Sárd, Szomordok falvakban fekvő portiókat. A másik legnyugatibb települése Kispetri volt, ahonnan sávszerűen húzódott Nagypetrin, Tóttelkén, Forgácskúton, Dankon át Topáig. 1642-ben addigi sokszori szolgálatai jutalmaként Szentpáli András adományozta neki Hidalmáson a Szentpáli rész nevű portiót.⁷⁸ Ahogy kortársai, úgy Bornemisza László sem riadt vissza a birtokok erőszakos gyarapításától vagy legalábbis annak kísérletétől: 1626-tól néhai inaktelki Gyeróffy György gyerővásárhelyi curiájának és tartozékainak kölcsönös elfoglalása miatt Ferencel és Erzsébettel együtt pereskedtek Gyeróffy Borbálával és férjével, iklódi Tholdalagi János fiscalis directorral.⁷⁹ 1642-ben pedig Kolozsvár városával támadt vitája azért, mivel a város piacára vitt nyúzott berbécseket nem a város limitatiója szerinti egy pénzen, hanem az országos árszabás szerinti másfélen akarta eladni, a bíró pedig arestáltatta az áruját.⁸⁰ Elképzelhető, hogy az előbb említett ellentétből fakadt a Tholdalagival való következő összetűzése is. A fiscalis director (magánszemélyként) 1628 nyarán azért idézte Bornemiszákat Kolozs vármegye sedriája elé, mert az, állítása szerint, hamisan úgy tájékoztatta a fejedelmet, hogy Tholdalagi rosszhiszeműen járt el egy, a fiscusra háramló birtok ügyében, és a kincstárat meg akarta károsítani.⁸¹ Bornemisza ugyan azzal védekezett, hogy ő csupán Bakó Lukács üzenetét továbbította, ezt azonban nem sikerült bizonyítania, és a szék elmarasztalta, kezesek kiállítására kötelezte. A kezesség kapcsán körvonalazható Bornemisza támogatói, baráti köre. Elsőként Csáky István (ekkor a megye főispánja) vállalt kezességet 500 forintig, őt Kamuthi Balázs kincstartó, Bánffy Mihály és Ferenc, Szentpáli András követte ugyanekkorra összeggel, a sort pedig a szintén kolozsvári származású Trauzner István, a néhai fejedelmi táblai és országgyűlési elnöknek, Lukácsnak, Dávid Ferenc vejének a fia, 100 forinttal. A fejedelemmel való konfliktusa azonban a birtokügyeire is kihatott. Valószínűleg nem csak a szokott eljárás számlájára írható, hogy 1642-ben a fejedelem a danki portiókat publicáltatta.⁸² Részben ez válhatta ki Bornemisza 1644-es protestatióját, melyben kijelenti, hogy eddig ő mindenben eleget tett az 1641-es egyezség feltételeinek, ám ha a fejedelem nem tartja be, úgy azt ő sem tartja a jövőben magára nézve kötelezőnek.⁸³ Az újabb fejedelmi akcióra 1647-ben került sor, ekkor a kis- és nagypetri portiókat publicálta Kénosi Ferenc fiscalis director.⁸⁴ Egyelőre azonban egyik ügy kimenetelét sem ismerjük. A birtokok azonban Bornemisza vagyonának egy részét alkották, a bányauági érdekeltségeit egy 1638-as protestatiója tanúsítja, mely szerint doktor Gatti és Herberstein nem a szerződésükben kikötött aranyban, hanem a forgalomban lévő pénzben fizettek neki 740 forintot, amelyet nem volt hajlandó átvenni az ügyletet bonyolító bátyjától, Ferencről.⁸⁵ Nyilván innen származhattak azok az összegek, amelyeket kölcsönzött.

László helyzetét az 1630-as évek második felében bátyja, Ferenc lépése tovább súlyosbította. Korábban, Bethlen udvarában ugyanis a harmadik Bornemisza fivér is megtalálta helyét.

⁷⁸ KmKonvLt, Protocolla, XXVIII. köt. fol. 195v.

⁷⁹ GyfKáptLt, Protocolla VI. köt. fol. 93v, VII. köt. fol. 21v

⁸⁰ KmKonvLt, Protocolla, XXXI. köt. fol. 11r.

⁸¹ KvmJkv I. 366, 406.

⁸² KmKonvLt, Protocolla, XXVIII. köt. fol. 195r.

⁸³ KmKonvLt, Protocolla, XXXV. köt. fol. 63v–64r.

⁸⁴ KmKonvLt, Protocolla, XXXIII. köt. fol. 10v–11r.

⁸⁵ KmKonvLt, Protocolla, XXVIII. köt. fol. 193r–v; XXXI. köt. fol. 29v–30r.

A több éves peregrináció alatt megszerzett tapasztalataira, nyelvtudására Bethlen a diplomáciában tartott igényt, 1622-vel kezdődően szinte évente járta követként a Portát 1626-ig, ekkor a francia orátorral tárgyalt.⁸⁶ 1627-ben a fejedelem Cseffey László és Pálóczi Horváth János mellett Bethlen Péter kísérőjéül rendelte. Bár a megfelelő személyek keresésekor, kiválasztásakor, amint Bethlen István levelezéséből is kiderül, hangsúlyos szempont volt az, hogy az illető református legyen, Bornemisza esetében ettől nyilván eltekintettek, francia nyelvtudása és külföldön való jártassága valószínűleg többet nyomott a latban.⁸⁷ Ráadásul, szintén a levelezés tanúsága szerint, nem is nagyon volt kikben válogatni.⁸⁸ Megjegyzésre érdemes, hogy az utazást kihasználva 1628-ban Oxfordban és Cambridge-ben tett látogatást.⁸⁹ Szilágyi Sándor szerint már 1623-as követségéről visszatérve tájékoztatta Philippe de Harlay-t, Césy grófját, a francia király portai követét.⁹⁰ Így igencsak valószínű, hogy szintén ő, és nem a kutatók által hiába keresett, sikertelenül azonosítani próbált Bornemisza János volt az, aki a későbbiekben is hírekkel szolgált Césynek.⁹¹ Tény, hogy a Césy gyűjteményében⁹² őrzött levél aláírója keresztneve első ránézésre könnyen kezdődhet I/J-vel, azonban ha figyelembe vesszük, hogygy, igen szerencsétlen módon, a pecsét egy része eltakarja a nevet, jó eséllyel F is lehet.⁹³ Az íráskép pedig erős hasonlóságot mutat Bornemisza Ferenc fennmaradt magyar nyelvű leveleivel.⁹⁴ Így az is valószínűsíthető, hogy a Harlay által említett Bornemiszák alatt a két fivért, azaz Ferencet és Lászlót kell értenünk.⁹⁵ Teljes bizonyossággal nyilván akkor dönthető el, ha a Szilágyi által Godefroy-gyűjteményben említett levelet is sikerül bevonni a kutatásba.⁹⁶ Rákóczi fejedelemmé választása után ő sem szerepel az udvarban, és feltehető, hogy a harmincas évek végén a Királyságba „menekült”; ebben bizonyára a Bálintffy-ügyben vitt szerepe is közrejátszott. Először Homonnai Drugeth János szolgálatába állt,⁹⁷ 1644-ben Tokaj várát védte, ahol Rákóczy július előtt „praktikálódásáért” elfogatta.⁹⁸ (Csupán utalnék arra, hogy ugyanakkor fogatta el azonos keresztnevű unokaöccsét, Bálintffy Ferencet is.⁹⁹) Egyelőre nem ismert, mikor szabadult, 1646 novemberében Klobusiczky már a „lator Bornemisza Ferenc” és a hozzá hasonló érsek által készített discursusról értesítette Rákóczit.¹⁰⁰ További sorsát egylőre homály fedi,

⁸⁶ Bíró Vencel: *i. m.* 121.; EOE VIII. 22, 67.

⁸⁷ „Bornemisza Ferencet, ki fő franczuz, fő deák és oda sokat lakott”. Monok István: *i. m.* 201.

⁸⁸ Újabbban: Kruppa Tamás – Monok István: *i. m.*

⁸⁹ Szabó Miklós – Tonk Sándor: *i. m.* 548. sz. A kötetben szereplő két Bornemisza Ferenc tehát azonos személy.

⁹⁰ EOE VIII. 22.

⁹¹ Harai Dénes: *i. m.* 41–41.

⁹² Papiers de l'ambassade de Philippe de Harlay, comte de Césy, à Constantinople. Lettres et mémoires de Mr de Césy, ambassadeur à Constantinople, pendant et après son ambassade, aux ambassadeurs pour le Roy, tant en Italie qu'ailleurs, et desdicts ambassadeurs à Mr de Césy 1620–1644. Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000533f>

⁹³ A levelek íróját Gömöri György Jánosként azonosította. Gömöri György: *i. m.* 65.

⁹⁴ MNL OL, Magyar Kamara Archivuma, E 190 Archivum familiae Rákóczi, Missilisek nr. 912, 4625.

⁹⁵ Harai Dénes. *i. m.* 40.

⁹⁶ A francia kapcsolatok tekintetében Hámori Nagy Zsuzsanna bocsátotta rendelkezésemre adatait, önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

⁹⁷ Szalárdy János *Siralmas magyar krónikája*. S. a. r., bev., jegyz. Szakály Ferenc. Bp. 1980. 214.; Georg Kraus: *Erdélyi krónika 1608–1665*. Ford., bev., jegyz. Vogel Sándor. Csíkszereda 2008. 208.

⁹⁸ A két Rákóczi *i. m.* 176.

⁹⁹ Dáné Veronka: *i. m.* 39.

¹⁰⁰ „Kegyelmes uram, az minémű praktika felől immár két ízben írtam nagyságodnak, im mely csudálatosképpen kinyilatkozott; lator Bornemisza Ferenc minémű discursust csinált hozzá hasonló érsekkel, im megküldtettem nagyságodnak, esziben veheti abból nagyságod, mint köll az lator csalárd embereknek hinni s nagyságos magának és

ahogyan László halálának időpontja sem ismert.¹⁰¹ A család a Rákócziak alatt tehát a kormányzatból, fejedelmi udvarból és részben az országból kiszorult, és egyelőre úgy tűnik, oda a későbbiekben sem sikerült visszakapaszkodnia.

A befejezés előtt egy rövid kitérőt kell tennem a névsorból szintén hiányzó, szintén kolozsvári származású Bornemisza Tamásra vonatkozóan. Feltehetően valamiféle rokoni kapcsolat is volt közöttük, mert 1630. február 26-án Ferenc tiltakozott az akkor már elhunyt Tamás gyulafehérvári, Kendervár és Huszár Péter és Mátyás háza szomszédságában lévő curiája eladományozása ellen,¹⁰² s ez magyarázhatja azt is, hogy esetenként László képviselőjében járt el.¹⁰³ Az 1617-es adománylevél szerint szinte gyerekkorától szolgálta Bethlen Gábort,¹⁰⁴ s bizonyos, hogy 1609-ben már a szolgálatában állt, ekkor ugyanis a majdani fejedelem dedrádi, szentandrászi, újfalui és szászfülpösi (Kolozs vm.) portióit inscribálta 1000 magyar forintban Bornemiszának.¹⁰⁵ 1614 áprilisában a fejedelem udvari familiárisaként említik a források,¹⁰⁶ ugyanebben az évben már „intimus cubicularius”-ként részesült címeradományban,¹⁰⁷ és ezt a címét a következő években is megőrizte.¹⁰⁸ A megnevezés alapján reflexszerűen bejáróként azonosítanánk, ő viszont inkább kincstári, pénzügyi szakember. Igen gyakran a kincstári/fejedelmi birtokok vásárlását, cseréjét intézte, és a harmincad igazgatásban volt szerepe, amint azt karánsebesi Mixa Istvánnal való ellentéte tanúsítja.¹⁰⁹ Az 1610-es évek közepéig még Kolozs vármegyében szerzett birtokokat,¹¹⁰ fokozatosan azonban áttette a székhelyét Hunyadba.¹¹¹ 1630 februárja előtt hunyt el.¹¹²

A Bornemiszák példája is kiválóan tanúsítja, hogy a cubicularius megnevezés alatt a fejedelem közvetlen környezetéhez tartozó, annak bizalmát élvező, több területen bevethető udvaroncok csoportját kell értenünk, (a jelek arra utalnak, a tekintetben Rákóczi alatt történt

szערemes posteritásának micsoda securitást ígérhet és mint lehet tutas az jezuita praktikától.” *Adatok az 1646–7-iki országgyűlés történetéhez.* Közli Szilágyi Sándor. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap XXVIII(1885). 1468.

¹⁰¹ Fia 1652-ben ügyvédet vallott, kérdés, hogy erre apja halála miatt volt-e szükség. KmKonvLt, Protocolla, XXXIII. köt. fol. 76r.

¹⁰² GyfKáptLt, Protocolla, VII. köt. fol. 62r.

¹⁰³ Így például 1615-ben az alsószombatfalvi birtokügyet intézi. GyfKáptLt, Protocolla, IV. köt. 200.

¹⁰⁴ GyfKáptLt, Protocolla, IV. köt. 256.

¹⁰⁵ KmKonvLt, Protocolla, XVII. köt. fol. 30r. Kevésbé valószínű, hogy azonos lenne azzal a kolozsvári Bornemisza Tamáskóval, aki 1610-ben Kendy István apródja volt, és a széki „merénylet” alatt kémkedni küldték, a fejedelem fogságába esett, majd a Bethlen által elrendelt 1614-es vallatás során tanúskodott. Deák Farkas: *A széki merénylet 1610-ben.* Századok X(1876). 476, 282.

¹⁰⁶ KmKonvLt, Protocolla, XVII. köt. fol. 103r.

¹⁰⁷ ErdKirKvDVD X. köt. 357–360.

¹⁰⁸ GyfKáptLt, Protocolla, IV. köt. 200, 280.; V. köt. 339, 351.

¹⁰⁹ Mixa állítása szerint Bornemisza megígérte neki, hogy hat évre megszerzi számára a karánsebesi harmincadossgát, amiért Mixa a Hunyad vármegyei Valia birtokát adta, viszont ígérete ellenére csak három évre szerezte meg. GyfKáptLt, Protocolla, V. köt. 442.

¹¹⁰ 1616-ban Dedrádon, Szászfülpösön, Bányiban, Újfaluban és Szentandrásón összesen 28 jobbágyát írták össze. GubTransLt, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Végyes conscriptiók, 18. d. nr. 16., Kolozs vármegye 1616-os portalis conscriptiója

¹¹¹ 1617-ben Árkit és a kisbarcsai curiát szerezte meg (GyfKáptLt, Protocolla, V. köt. 158–159.), 1618-ban Tamáspatakát vásárolta meg (GyfKáptLt, Protocolla, V. köt. 198.), 1620-ban zálogjogon Sztrigyentszentgyörgyöt (GyfKáptLt, Protocolla, IV. köt. 280.). A birtokadományokat, ügyleteket I. Jeney-Tóth Annamária: „...*Urunk udvarnépe...*”. *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében.* Debrecen 2012. (Speculum Historiae Debreceniense 11.) 226–228.

¹¹² GyfKáptLt, Protocolla, VII. köt. fol. 62r.

változás) akiket feltétlenül el kell választanunk a valóban csak pénzügyi, kincstári (szak)feladatokat ellátóktól. Meg kell jegyezmem, hogy az alkalmanként adókat, huszadbérletet, stb. átvevő cubiculariusok nem tekinthetők a kincstár személyzetéhez tartozóknak, ezekben az esetekben sokkal inkább a fejedelem bizalmasaiként jártak el. Nagyon is indokolt tehát nemcsak a kutatások folytatása a névsor kiegészítése, a cubiculariusok származásának, képzettségének, stb. feltárása érdekében, hanem a cubiculariusként ismert személyek átvilágítása, és egy újabb, nem a kincstári igazgatás keretében tárgyalt fejezet betoldása a „Trócsányiba” és ezzel együtt az Erdélyi Fejedelemség kormányzattörténetébe.

The Unknown Branch of a Cubicularius Clan: the Bornemiszas of Cluj

Keywords: Treasury Officers, cubicularii, Cluj, Rákóczi György, Treasury, careers, finances, administration

This essay carries on Zsolt Trócsányi's study into the lower ranking staff of Treasury Officers, namely the *cubicularii* (*cubicularius*) and their offices via the two Bálintffy *cubicularii* introduced earlier, through the careers of László Bornemisza and his two brothers Gergely and Ferenc from a Kolozsvár Patrician family and also the probably related Tamás Bornemisza from Kolozsvár. The research has revealed that László who with his younger brother Ferenc turned Catholic under the influence of Jesuits and probably also has studied in foreign universities, never done any work in the administration of inland revenue but rather played a diplomatic role together with his brother. Prince Gábor Bethlen sent László as his envoy to Vienna and to the Porte on several occasions, while Ferenc was a key contact figure with France and the Porte. (It was also him who accompanied the prince's nephew Péter Bethlen on his peregrinus trip.) Both brothers' careers ended when György Rákóczi the new prince instigated procedures against their brother-in-law Kristóf Bálintffy. As opposed to the diplomat *cubicularius* László, Tamás, his relation was clearly involved in the administration of finances. The story of the Bornemiszas clearly shows that while 'cubicularius' ment a person whose duties had to do mainly with the Treasury, as princely courtier (,equerry') he could be made useful in connection with many other duties. Only through investigating individual careers a clearer differentiation among specific duties can be made, which requires further research.

Mátyás-Rausch Petra

„Az Felséged praefecturája szegény hazánknak
szabadságinak nagy romlására volt” –

A kincstári igazgatás tisztviselői
Bethlen Gábor uralkodása alatt

Bevezetésül

Bethlen Gábor gazdaságpolitikájáról, annak merkantilista jellegéről, illetve vonásairól már igen régóta folyik történeti diskurzus. Szekfű Gyula heves vitákat kiváltó, 1929-ben megjelent monográfiájában Bethlen gazdasági koncepcióit egyértelműen a merkantilista jelzővel illette. Ezt a felvetést cáfolta Angyal Dávid 1930-ban napvilágot látott tanulmányában, Kerekes György Kassa város és a fejedelem kapcsolatát bemutató könyvében és Zimányi Vera a Századok hasábjain megjelent cikkében.¹ Szekfű Gyula munkájában a fejedelem gazdasági intézkedéseiről szóló rövid szövegrészletben azonban a merkantilista elemen kívül van még több olyan, igazgatási koncepciót érintő megállapítás, melynek „újrátárgyalása” előbbre vihetné az erdélyi államigazgatás és azon belül a korabeli pénzügyigazgatás megismerését. Utóbbiról Trócsányi Zsolt azt írta egyik, kéziratban maradt levéltári ismertetőjében, hogy „a kincstári igazgatás története eléggé homályos”, jöllehet 1980-ban megjelent igazgatástörténeti monográfiájában külön fejezetet szentelt ennek az eléggé hálátlanul kezelt, ám annál fontosabb témának.² Visszatérve Szekfű Gyula nagy lélegzetvételű történelmi tanulmányához, a szerző az egyik helyen azt írja, hogy Bethlen Gábor „mindenütt csak végrehajtó szerevetek tart magának [...] de gondolatokat és új módszereket nem vár tőlük. Ilyenek az ő fejéből pattannak ki”.³ Pár oldallal odébb pedig azt olvashatjuk, hogy „nem nagy tehetségeket [...] keresett maga körül, hanem parancsait végrehajtó egyszerű embereket, akik helyett ő ügyis eléggé tudott gondol-

Mátyás-Rausch Petra (1984) – tudományos munkatárs, PhD, MTA BTK TTI, matyas-rausch.petra@btk.mta.hu

A tanulmány megírását az NKFIH 124684 számú fiatal kutatói ösztöndíj támogatta, és az MTA BTK Történet-tudományi Intézet kutatóműhelyében készült.

¹ Angyal Dávid: *Adalékok Bethlen Gábor történetéhez. (III. közlemény)* Századok 64(1930). 600–604; Kerekes György: *Bethlen Gábor fejedelem Kassán*. Kassa 1943. 199; Mráz Vera: *Bethlen Gábor gazdaságpolitikája*. Századok 87(1953). 514.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) P szekció Személyi fondok, hagyatékok, P 2305 Trócsányi Zsolt hagyatéka, 3. tétel B1-B2, Az erdélyi országos kormányhatósági levéltárak és az Erdélyi Udvari Kancellária levéltára bányatörténeti tárgyú iratanyaga 7. Az idézett forrásra témacsoport vezetőm, Oborni Teréz hívta fel a figyelmemet, köszönet érte. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata (1540–1690)*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Bp. 1980. 229–239.

³ Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor (Történelmi tanulmány)*. 2. kiad. Bp. 1983. 164.

kodni”.⁴ Ezzel a jellemzéssel találkozhatunk Imreh István tanulmányában is, amelyben a kereskedelmi intézkedéseknél fejt ki a szerző, miszerint Bethlen a többi kortárs uralkodótól eltérően nem támaszkodott szervezőképes, nagy tudású gazdasági szakemberekre, mindent egymaga csinált.⁵ A fenti állítások gondolkodóba ejthetik a kortárs Bethlen-kutatókat, főképp ha kézbe veszik Makkai Ernő kevésbé ismert tanulmányát, melyben a nagy fejedelmet mint alkotó és szervező jellemet mutatja be, márpedig az alkotó jelleg nemcsak Bethlen egyéni zsenialitását követelte meg, hanem azt is, hogy olyan embereket gyűjtsön maga köré, akik képesek voltak a magasra tett mércének megfelelni, azaz önállóan gondolkodni, szervezni.⁶ Az új lendületet vett forrásfeltárásoknak köszönhetően igazolódni látszik Makkai felvetése, ugyanis egymásután kerülnek napvilágra olyan adatok, melyek azt támasztják alá, hogy a fejedelem tudatosan kereste és gyűjtötte maga köré a képzett szakembereket, akik nagy feladatokat voltak hivatva megoldani. Ehhez a kutatómunkához szeretnék hozzájárulni tanulmányommal, remélve, hogy egy, a „nagy fejedelemhez” kapcsolódó újabb rejtvény megoldásával vagy inkább az arra való törekvéssel közelebb kerülünk a korabeli államigazgatás megismeréséhez.

Prefektus vagy fejedelmi prefektus?

Az erdélyi állam pénzügyigazgatásával kapcsolatban Trócsányi Zsolt már említett monográfiáján túl újabb, komoly előtanulmányok állnak rendelkezésre,⁷ azonban a kincstári igazgatás tisztségeivel kapcsolatban még mindig leginkább Trócsányi Zsolt megállapításai a mérvadók.⁸ Ő közölte ugyanis először a legfontosabb tisztségviselők listáját, valamint megpróbálta a szórt forrásanyag alapján rekonstruálni jogkörüket.⁹ Munkája nagyszerűségét és úttörő jellegét el nem vitatva ki kell jelentenünk, hogy a kincstári igazgatás Báthory-, valamint Bethlen-kori struktúrájának rekonstrukciója több helyen is korrekcióra szorul, a kincstartói és a fejedelmi prefektusi tisztséget illetően mindenképpen. Jelen tanulmány keretei között inkább az utóbbival foglalkoznék, ugyanis ez a pozíció az, amely leginkább példázza Bethlen Gábor pénzügyigazgatással kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit.

A Trócsányi Zsolt által összegyűjtött adatok újraolvasása, az azóta előkerült újabb forrásokkal való összevetése az ő véleményétől merőben eltérő eredményre vezetett. Elsőként

⁴ Uo. 174.

⁵ Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 211.) Kvár, 1992. 76.

⁶ Makkai Ernő: *Bethlen Gábor országalkotó politikája*. 2. kiad. Bp. 2013. 78–79.

⁷ Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt (1552–1556)*. (FONS könyvek 1.) Bp. 2002; Uő: *Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén*. Történelmi Szemle 47(2005). 333–346; Uő: *Az oeconomus Bethlen. Bálintffy Kristóf generalis perceptor jelentése a fejedelmi kincstár bevételeiről és kiadásairól (1621–1629)*. Előadás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár által szervezett *Bethlen Gábor és kora* címmel 2013. szeptember 17-én tartott tudományos konferencián. Ezúton köszönöm meg témacsoport vezetőm kedvességét, hogy a rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.

⁸ Nem a teljesség igényével lásd: Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése*. FONS (Forráskutatás és történeti segédtudományok) 11(2004). 447–501; Borbély Zoltán: *Bethlen Gábor tisztségviselői Felső-Magyarországon. = Koraiújkor: ASZ (Koraiújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai 1.)* Szerk. Kádár Zsófia–Kökényesi Zsolt–Mitropolus Anna Diána. Bp. 2014. 31–49.

⁹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 229–239.

azt kell leszögeznünk, hogy az általa *fejedelmi prefektusnak* nevezett tisztség kialakulása nem a Báthory-korra tehető, ahogy a könyvében olvashatjuk, mert az 1591. évi keltezésű forrás, amelyre hivatkozik, egy másik kincstári pozíció meglétét igazolja.¹⁰ Állításunk alapos megindoklása érdekében foglalkozunk kicsit részletesebben az említett irattal, amely egy hiányosan fennmaradt, a harmincadigazgatással kapcsolatos instrukció. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1591-ben az erdélyi harmincadokat bérbbe adta évi 10 000 forintért Zok Péter kolozsvári polgárnak. Az utasítás részletesen intézkedett arról, hogy a bérlő milyen módon szedje a harmincadokat, mely kiváltságokra ügyeljen, de témánk szempontjából a záradék szövege az igazán fontos. Eszerint, ha a bérlőre bármi nemű panasz érkezik, akkor Zok Péternek kötelessége „az mi praefectusunk és számadónk előtt törvényt állani”.¹¹ Trócsányi Zsolt a fenti szövegrészletet kapcsolta össze a Bethlen-korabeli fejedelmi prefektus tisztségével, így jutott arra a következtetésre, hogy a fejedelmi prefektusi tisztség már a Báthory-korban is létezett. Azonban nem ő volt az első, aki foglalkozott ezzel az instrukcióval, ugyanis Ember Győző is idézte azt a 20. század közepén. Ő úgy értelmezte a szöveget, hogy a bérlőt a fejedelem udvarbírája vonhatta felelősségre.¹² Ez a két egymásnak teljesen ellentmondó értelmezés késztetett arra, hogy magam is átolvassam a forrást, és összevegyem a Báthory-korból származó egyéb pénzügyigazgatási adatokkal. Végül arra a következtetésre jutottam, hogy két különböző tisztségről van szó, azaz az 1591. évi forrásban említett prefektusi hivatal nem azonos a Bethlen-kori tisztséggel, jóllehet mindkét tisztviselő a kincstári igazgatáshoz köthető, csak más formában és rangban. A Báthory-kori prefektusi tisztségre, amely egyébként más néven a Bethlen-korban is fellelhető, valóban illik az a leírás, amellyel Trócsányi Zsolt a fejedelmi prefektust illette, miszerint a kincstartónál szerényebb rangállású, de igen fontos szerepet betöltő főtiszttel állunk szemben.¹³

Ha a fenti tételt elfogadjuk, miszerint a Báthory-kori prefektus tisztsége nem egyenlő a Bethlen-kori fejedelmi prefektuséval, egy újabb kérdés vár megválaszolásra, még pedig az, hogy a 16. század végén működő prefektus milyen jogkört is töltött be a kincstári igazgatásban, miben különbözik a feladata a tisztségnek a 17. század első évtizedeiben munkálkodó viselőjétől. Erre nehezebb válaszolni, mint összeállítani egy részleges listát azon személyekről, akik bizonyíthatóan viselték Báthory Zsigmond idején a prefektusi tisztséget. A kutatás jelenlegi állása szerint elsőként sárdi Gyarmati Gergely korábbi fejedelmi aranybevaltó látta el az ezzel járó feladatokat 1590-ben mint *perceptor proventuum*. Őt 1593-ban *praefectus rationum fisci*-ként említették.¹⁴ Ezt követően 1595-ből van rá adatunk, ekkor a gazdag kolozsvári polgár, Kakas István, töltötte be ezt a tisztséget (*perceptor proventuum nostrorum fiscalium*).¹⁵ A Bethlen-korban a sikeres hivatalnokkarriert befutó Bálintffy család megalapítója, Vásárhelyi Bálint deák pedig 1597-ben és 1598-ban a következő címeket viselte a források szerint: *generalis perceptor; perceptor proventuum, aerarii principis Albensis praefectus*.¹⁶ Joggal merülhet fel a

¹⁰ Uo. 326–327.

¹¹ *Az erdélyi harmincadok utasítása 1591-ből.* Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 6(1899). 35–37.

¹² Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. 450.

¹³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 326–327.

¹⁴ Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613).* Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések. Bp. 2017. 282.

¹⁵ Veress Endre: *Zalánkeményi Kakas István.* (Magyar történelmi életrajzok 21/1–2.) Bp. 1905. 66.

¹⁶ Dáné Veronka: *Cubicularius, követ, áruló (?). A marosjárjai Bálintffyak a 17. század közepéig.* = *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben* (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. Kvár

kérdés, hogy milyen alapon lehet azonosítani az 1591-ben említett prefektust a fentiekben felsorolt titulusokkal, és nem helyes-e mégis a Trócsányi-féle értelmezés. Hiszen a legtöbb elnevezésben nem is szerepel a praefectus kifejezés, sokkal gyakoribb a perceptor, azaz pénztárnok megnevezés. Természetesen magyarázhatnánk egyszerűen azzal, hogy a tárgyalt korszakban még nem voltak állandósult tisztségmegnevezések, így egyik alkalommal így hívták az adott tisztségviselőt, másik alkalommal másként.¹⁷ Azonban a kevés fennmaradt forrás összehasonlítása alapján is ugyanerre a következtetésre juthatunk. A latin terminusok leginkább úgy ültethetők át magyar nyelvre, hogy ő volt a fejedelmi jövedelmek pénztárnoka, prefektusa. Az 1591-ben kiadott harmincadigazgatási instrukcióban pedig azt olvashatjuk, hogy a bérlőnek mindig a kincstárba kell beadnia az esedékes bérleti díjat, így természetesen, hogy a kincstár vezetője, azaz a prefektus számoltathatja őt el.¹⁸

Feltételezésünket, miszerint a prefektus feladata a befolyó jövedelmek és az azokból történő kifizetések kezelése volt, több a 16. század végéről fennmaradt nyugta, tanúsítvány is alátámasztja. Eszerint a kincstár vezetője igazolta, hogy többek között a szébeni polgármester beadta egy bizonyos bérleti díj esedékes részét, ő felügyelte a Szent Márton-napi census befizetését is, és ő ellenjegyezte a nyugtát arról, hogy a censust kiegyenlítették, és bekerült a fejedelmi kincstárba.¹⁹ Az is egyre valószínűbbnek tűnik, hogy Bethlen Gábor uralkodása előtt, ahogy ezt a későbbiekben említendő Kamuthy Baláznak kiadott kincstartói instrukció is leírja,²⁰ már működött a fejedelmi udvarban egy kincstartói „iroda”, melynek vezetője a kincstár prefektusa volt. A kincstári iroda személyzetéről nem sokat tudunk, de valószínű, hogy a Trócsányi által is *komornik deákként* említett igen heterogén csoport tagjai, többek között a kincstárprefektusi címet bizonyíthatóan viselő személyek (Gyarmati Gergely, Kakas István, Vásárhelyi Bálint) tartoztak ide. A komornik deákok feladata az egyszerűbb adminisztratív munkák ellátása volt, rangjukat jól mutatja, hogy a nyugtákon mindig a prefektus és a fejedelmi számvető után szerepelt az aláírásuk.²¹ A kincstári prefektus tisztségviselői hierarchiabéli elhelyezkedésében egyet kell értenünk Trócsányi Zsolttal. A kincstár mindenkor vezetője, a prefektus középszinten helyezkedett el a tisztségviselői rangsorban, és szerényebb jogállású volt, mint a felette álló, általában főrendi származású kincstartó és főkomornyak. A prefektusok, akárcsak a komornyk deákok, a legkülönbözőbb társadalmi rétegből kerültek ki. Betöltötte gazdag kolozsvári polgár (Kakas István), feltörekvő kismemes (sárdi Gyarmati Gergely), illetve hivatalnoki-értelmiségi életet élő, jobb módú középnemes (Vásárhelyi Bálint). Sok esetben a prefektusság jelentette a karriert csúcsát (pl. sárdi Gyarmati Gergely), de komoly előrelépésnek számított az eléggé

2017. 26–27; Román Nemzeti Levéltár Szeben megyei Igazgatóság (Nagyszeben, a továbbiakban RNL Szlt) Urkunden IV. Nr. 1418, 1431, 1434. Vásárhelyi Bálint ezen tisztségét egyébként Trócsányi *i.m.* 332 is említi, de azt állítja, hogy többet nem fordul elő az iratanyagban.

¹⁷ Kiváló példa erre többek között az ellenőri tisztség megnevezésének története. A 16. század közepén még ingadozó volt a megnevezés, egyaránt használatos volt a *contrascriba* (németül a Gegenschreiber), illetve a *rationista* (Rentmeister) kifejezés, végül a *contrascriba* elnevezés állandósult. Lásd *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. I. (FONS könyvek 2.) Szerk. Kenyeres István. Bp. 2002. 55–56. A Rentmeister elnevezésre még lásd Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás átszervezésére tett kísérletek 1598 és 1604 között*. Századok 151(2017). 1095.

¹⁸ *Az erdélyi harminczadok utasítása 1591-ből*. 35–37.

¹⁹ RNL Szlt Urkunden IV. Nr. 1418, 1431, 1434.

²⁰ *Az erdélyi főkincstartó 1620-iki utasítása*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 5(1898). 41–43.

²¹ RNL Szlt Urkunden IV. Nr. 1431, 1434. ill. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 332–333. A kincstári iroda és a fejedelmi kancellária kapcsolatára lásd Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1091.

rangos számvevői hivatalhoz képest is (Vásárhelyi Bálint).²² Alacsonyabb beosztása ellenére a prefektus feladata jóval jelentősebb volt, mint a kincstartóé, leginkább azért, mert a napi ügyeket a prefektus vitte, és ez a tisztség gyakrabban be volt töltve, mint a kincstartói állás.²³

Ahhoz, hogy teljes mértékben világossá váljon a kincstári prefektusi és a fejedelmi prefektusi tisztség kialakulása, illetve története közötti különbség, valamint hogy a lehetőségekhez képest reálisan be tudjuk mutatni Bethlen Gábor pénzügyigazgatási elképzeléseit, a kincstári prefektusi pozíció további történetének rövid felvázolása szükséges. Ahogy az előzőkben már említettem, a kincstári iroda vezetője a Bethlen-korban is működött, igaz, addigra már egy másik elnevezés állandósult. Nagy a valószínűsége, hogy a 16. század végén, Báthory Zsigmond első lemondása után a Habsburg-kormányzat is megtartotta a fenti pozíciót, az első királyi biztosok – Szuhay István kamarai elnök vezetésével – instrukciót is adtak a tisztséget betöltő Bodoni István számára.²⁴ A Báthory Zsigmond hatalomba való visszatérése utáni időszakra is (1598. augusztus) van adatunk a kincstári prefektusra, továbbra is Bodoni végezte a pénztárnoki tevékenységet.²⁵ Ezt követően a kincstári prefektusság hosszú időre eltűnik a forrásokból, és legközelebb Bethlen első felvidéki hadjárata idején bukkan fel. A Bethlen István számára 1620 márciusában kiadott helytartói utasításban, jóllehet több pontban is rendelkezett az ország pénzügyeinek irányításáról, kizárólag a későbbiekben kinevezett kincstartóra történik utalás, a kincstári prefektusra nem.²⁶ A helytartói utasítást nem sokkal követte a kincstartói instrukció is, melynek hatodik pontja arra kötelezte a kincstartót, hogy tartson maga mellett egy *generalis perceptor*t, aki a kincstár minden bevételéről és kiadásáról adjon számot, az adminisztrációs munka elvégzéséhez pedig segítséget kaphat két íródeák személyében.²⁷ Itt utalnék vissza Vásárhelyi Bálint címére,²⁸ akit már a 16. század végén *generalis perceptornak*, azaz főpénztárnoknak neveztek, a fejedelem így minden bizonnyal a kincstári prefektusi hivatal betöltésére adott utasítást. Ebben az időben a főpénztárosi tisztséget, melyet egyébként Trócsányi már említett kéziratban munkájában kifejezetten Bethlen időszakához köt, Vásárhelyi Bálint fia, Bálintffy Kristóf töltötte be.²⁹

²² Vö. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 332.

²³ Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1090–1091.

²⁴ Bodoni István kinevezésére és instrukciójának elemzésére lásd Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1094–1098. Szuhay István 1598 májusában kelt levelében arra hívta fel a szász egyházi előjárók figyelmét, hogy Bodoni Istvánt, mint a királyi kincstár vezetőjét (*praefectus aerary Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis*) igen nehéz feladattal bízták meg, az egyházi vezetők kötelesek mindenben követni parancsait, és teljes hűségükről biztosítani a pénzügyi vezetőt, aki az uralkodót képviseli. Lásd RNL Szt Bischofsurkunden Nr. 317.

²⁵ Szamosközy István neki ajánlotta pénztörténeti munkáját (1599), melynek bevezetőjében úgy emlékezik meg a politikusról, mint egy igen művelt, Minerva templomában nevelkedett tudós férfiról, akit a barbár erkölcsök nem rontottak meg. Az ajánlás végén kiemeli, hogy Bodoni a kincstár ügyeiben jár el („Quia vero aerarii quoque cura Generosae Dominationi Vestrae incumbit”), ezért is ajánlja neki munkáját. Vö. Stephanus Zamosius: *Schediasma de veteribus monetis* (1599). = Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez.* Magyar Történelmi Emlékek-Értekezések. Bp. 2016. 478–479.

²⁶ Oborni Teréz: *Bethlen Gábor utasítása helytartójának, Bethlen Istvámnak.* Történelmi Szemle 49(2007). 252, 258.

²⁷ *Az erdélyi főkincstartó* 41–43. Bethlen precizitását bizonyítja, hogy az utasítás végén, a tizenötödik pontban rendelkezik a pénztáros fizetéséről is. Az éves fizetése 150 forint volt, amelyhez élelmiszerellátmány is (búza, zab, bor), valamint posztó is járt.

²⁸ MNL OL F szekció Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Levéltárt nem alkotó fondok és állagok, Az erdélyi kormányhatósági levéltárak vegyes állagai, Időrendi vegyes iratok (F 563) I. cs. Nr. 27. fól. 54.

²⁹ Trócsányi megállapítására lásd MNL OL P 2305 3. tétel B1 7. Bálintffy Kristóf főpénztárosi munkájára lásd Oborni: *Az oeconomus Bethlen. i.m.*

A források alapján egyértelmű, hogy a kincstári prefektusi tisztség egészen Bethlen haláláig be volt töltve, 1630 februárjában Bálintffy Kristótot már mint *dimissus perceptort* említik.³⁰ Valószínűsíthető, hogy a prefektusi tisztség rangsorbeli változáson is keresztülment a Báthory-korszak végén, ugyanis az 1620-as évek elején már a kincstartó közvetlen helyetteseként jelenik meg a forrásokban (*vicethesaurarius*),³¹ de leginkább az a szembetűnő változás a 16. század végéhez képest, hogy tíz év leforgása alatt egyetlen ember töltötte be a tisztséget, aki a jómódú középnemességet képviselte.³²

Abból, hogy a kincstári prefektusi vagy pénztárosi tisztség állandósultnak mondható a 16. század végén és a 17. század első felében,³³ az erdélyi pénzügyigazgatás korabeli fejlettségére, szervezetére vonatkozóan nem lehet messzemenő következtetéseket levonni.³⁴ Az mindenképpen bizonyítást nyert, hogy volt a kincstári igazgatásnak egy olyan része, amely túlélve a különböző hatalmváltásokat, huzamosabb ideig kimutatható az igazgatásban, azaz valamennyire független volt az egyes fejedelmektől, jóllehet a kincstári jövedelmek igazgatásáról való döntési jog továbbra is hatalmuk szerves része maradt.³⁵

A fejedelmi prefektusi tisztség – Bethlen Gábor újításai a kincstári igazgatásban

Kincstartó és számvevő a korai években

Bethlen Gábor egy viszonylag jól és olajozottan működő kincstári igazgatást örökölt elődjétől. A működést leginkább az szavatolta, hogy volt több nagy valószínűség szerint állandóan fungáló hivatal, amely elvégezte a legfontosabb napi feladatokat. Bethlen azonban, ahogy az államigazgatás többi részén is megtette, a pénzügyigazgatás rendszerét is át kívánta formálni, és a megnövekedett erőforrásokat politikai céljai szolgálatába állítani, vagy ahogy Imreh István fogalmazott: „fejedelem, tehát gazdálkodva is politizál”.³⁶

³⁰ *Brandenburgi Katalin és a diplomácia*. III. közlemény. Magyar Történelmi Tár 19(1896). 461.

³¹ Dáné Veronka: *Cubicularius i.m.* 31–34.

³² Ez a tendencia egyébként megfigyelhető a Bethlen-kori bányai igazgatás területén is. A korábban tapasztalt társadalmi változatosság már nem jellemző, a fejedelem leginkább a bene possessionatus tagjaira támaszkodik az ércbányászatban is. Többek között kéméndi Várad Jánosra, aki egy régi Hunyad vármegyei középnemesi családból származott, és igen sikeres kincstári karriert tudhatott maga mögött. Lásd MNL OL R szekció 1526 utáni gyűjtemény Erdélyre vonatkozó gyűjtemények, Erdélyi iratok (R 298) 10. d. 1611. február (folioszám hiányzik) illetve Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai)*. Szerk. Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rűsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kvár 2014. 326.

³³ Az 1652. februárjában kezdődött gyulafehérvári országgyűlés által hozott választási kondíciók között szerepelt, hogy I. Rákóczi Ferenc köteles generalis perceptort és kincstartót is kinevezni. Lásd Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. (Monumenta Hungariae Historica III/b.: Monumenta Comitatalia Regni Transylvaniae). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1787–1898. (EOE) XI. 142–143.

³⁴ Vö. Borbély Zoltán: *Bethlen Gábor tisztviselei i.m.* 44.

³⁵ Bíró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1540–1690)*. Kvár 1917. 32, 66, 84–87., ill. Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005. 215.

³⁶ Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás i.m.* 8.

Uralkodásának első éveiből származó, pénzügyigazgatással kapcsolatos döntései leginkább a pénzügyi stabilitás és a hatalma megtartásához szükséges anyagi bázis megteremtését célozták.³⁷ Értelemszerűen az első felvidéki hadjárata alatt sem akart nagy horderejű változásokat bevezetni, ez a helytartónak adott utasításból is kiderül. Az utasítás negyedik pontja arról rendelkezett, hogy a fejedelem a későbbiekben egy *administratort* szándékozik kinevezni az ország jövedelmeinek igazgatására, akinek együtt kell működnie Bethlen Istvánnal.³⁸ Az *administrator*, azaz jövedelemigazgató kifejezés megtévesztő lehet, de ebben az esetben nem egy új tisztséggel állunk szemben, ugyanis a korábbi évtizedekben már több alkalommal sor került arra, hogy egy jövedelemigazgató irányította az erdélyi pénzügyeket.³⁹ Bethlen ez ügyben íródott leveleiből kiderül, hogy első ízben nem volt határozott elképzelése arról, hogy ki milyen pozícióban irányítsa az erdélyi pénzügyeket. Annyi volt bizonyos, ahogy a helytartói utasítás is mutatja, hogy egy magasabb rangú tisztviselőre akarta bízni a jövedelmek országos igazgatását, míg a kisebb napi ügyeket továbbra is a pénztáros vitte volna. Több jelöltje is volt a posztra, és az egyik kiszemelt személynek, Mikola János kővári kapitánynak íródott leveléből kitűnik, hogy végül a kincstartói tisztség (*thesaurarius*) mellett döntött. A kővári kapitány azonban nem volt igazán elragadtatva az ötlettől, hogy a kapitányi posztot felcserélje a kincstartóiával. Legalábbis erre utal Bethlen 1620 májusában kelt levele, melyben mély megdöbbenésének adott hangot, miszerint Mikola úgy értelmezte a fejedelem szándékát, hogy egy rangos tisztségből egy kevésbé fontos pozícióba kívánja hívét áthelyezni. A fejedelem valóban dühös lehetett, mert igen kemény és epés szavakkal adta a kapitány tudtára, hogy a kincstartói pozíció a második tisztség az ország élén a gubernátori poszt után, így nem érti, miért nem hálás neki Mikola, hiszen egy közönséges kapitányságból egy vezető tisztségbe akarta őt emelni. Levele végén megjegyezte, hogy fizetésemelést is kérhet, ha nem lenne megelégedve az éves juttatással, de arra felhívta Mikola figyelmét, bárhogy is dönt, két tisztséget egyszerre nem viselhet.⁴⁰ Bethlen végül megtartotta ígéretét, valóban Mikolára bízta a döntést, ugyanis nem a kővári kapitány lett végül a kincstartó, hanem a pénzügyigazgatási tapasztalatokkal bíró Kamuthy Balázs. A fejedelem igen gyorsan lépett az ügyben, mert a kincstartói utasítást alig két hónappal a Mikolával történt levelezés után már ki is adták.⁴¹ A tizenöt pontból álló instrukció, hasonlóan a helytartói szabályozáshoz, igen részletesen és alaposan tárgyalta a kincstartó feladatát. Röviden összefoglalva Kamuthy feladata volt a jövedelmek központi igazgatása, de támaszkodhatott a főpénztárosra és a kincstári iroda alkalmazottjaira, ahogy erről a korábbiakban már szó esett.⁴² Egy pontot emelnék ki az utasításból, amely a későbbiekben a fejedelmi

³⁷ Itt elsősorban a közpénztár (*publicum aerarium*) felállítására való törekvéseit, valamint az eladományozott fiskális birtokok visszavételét megcélzó intézkedéseit emelném ki. Lásd EOE VI. 413–414. ill. EOE VII. 281–282.

³⁸ Oborni Teréz: *Bethlen Gábor utasítása i.m.* 252.

³⁹ Siger János 1584-ben ilyen minőségben állt az erdélyi kincstári igazgatás élén, 1613-ban pedig a Bethlen alatt kincstartóságot viselő Kamuthy Balázs is. ld. RNL Szlt Bischofsurkunden Nr. 251. RNL Kolozs megyei Igazgatóság (Kolozsvár, Kvtl) Törzsgyűjtemény Nr. 401.

⁴⁰ *Bethlen Gábor levelei*. Közl. Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Tár 8(1885). 646–647.

⁴¹ *Az erdélyi főkincstartó*. 41–43.

⁴² Trócsányi Zsolt *Erdély központi i.m.* 323. szerint Kamuthy instrukciója nagyrészt általánosságokban mozgott, ennek alátámasztására példaként hozta az utasítás negyedik pontját, mely szerint a kincstartónak gyakran látogatnia kell a bányákat, tárnákat. A fejedelem ezt a pontot azonban valódi tartalommal töltötte meg, ugyanis öccse figyelmét külön felhívja egy 1620 novemberében írott levelében arra, hogy Kamuthy Balázs mielőbb induljon el az alsó-magyarországi bányavárosok felé, mert a fagy tartós beállta után már nem tud egyetlen járatot sem megnézni. Vö. *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez*. Kiadja. Lukinich Imre. Magyar Történelmi Tár 9(1908). 237–240.

prefektus jogkörének meghatározásánál még fontos lesz, ez pedig a fejedelmi számvevők (*exactores rationum*) kincstári igazgatásban betöltött szerepe. Trócsányi Zsolt véleménye szerint a számvevők a prefektusnak voltak alárendelve, jórészt kismemesi-polgári származású személyek töltötték be ezt a pozíciót.⁴³ Az utóbbi kijelentésével nem szállnék vitába, mint azzal sem, hogy komoly szakképzettséget kívántak az exactoroktól. A tisztségviselői hierarchiában azonban máshol helyezkedtek el a Bethlen átalakításai előtt, mint ahogy Trócsányi vélte. Ezt a feltételezést támasztja alá Bodoni István 1598. évi utasítása. Eszerint Bodoninak együtt kellett működnie a számvevőkkel, ugyanis csak az általuk kiadott elismervény volt a hivatalos, az adott tisztségviselő kizárólag azzal tudta igazolni, hogy beadta a kérdéses összeget a kincstárba.⁴⁴ Elődeihez hasonlóan, uralkodásának elején Bethlen Gábor is fontos szerepet szánt a számvevőknek a kincstári igazgatás területén. A már több ízben idézett helytartói utasítás egyik pontja arról rendelkezett, hogy a helytartó, a pénzügyigazgatás vezetőjével és a számvevőkkel együtt lecserélheti az alacsonyabb rangú hivatalnokokat (udvarbíró, kamaraispán), illetve üresedés esetén ezekre a pozíciókra saját hatáskörben nevezhet ki megfelelő személyeket.⁴⁵ Eszerint Bethlen Istvánnak nemcsak a kincstári igazgatás országos hatáskörű felelősével, hanem a számvevőkkel is egyeztetni kellett az esetleges kinevezésekről, személycserékről. Kamuthy Balázsnak kiadott kincstartói utasítás még pontosabban meghatározza a számvevők helyét és rangját a kincstári igazgatásban. Az instrukció második pontja értelmében az összes kincstári tisztségviselő a kincstartó alá tartozik, kivéve a számvevőket, mert ők közvetlenül a fejedelemtől függnek, ugyanis – ahogy az irat fogalmaz – nem foglalkoznak pénzkezeléssel, nem futnak be hozzájuk jövedelmek. A következő pont szerint a hivatalnokoknak szánt instrukciókat a régi szokás szerint az exactorok bocsássák ki. Ezenfelül a számadásra kötelezett tisztségviselőknek a kérdéses összeg befizetése után a kincstartó által kiadott elismervénnyel tovább kellett menniük a számvevőkhöz, és velük is el kellett számolniuk.⁴⁶ Az utolsó két pont azt feltételezi, hogy a kincstartó és a számvevők külön intézték az írásbeli adminisztrációt – valószínűleg saját kezűleg, hiszen a kincstartó által kiadott nyugtával kellett továbbmenni a számvevőkhöz, illetve a számvevők adták ki a kincstartó nevében az instrukciókat. Ez sok mindent elárul arról, hogy milyen rangban álltak a korabeli számvevők. A kincstartó mellett működő irodát a főpénztáros vezette, míg a számvevők, ha nem is külön „hivatalt”, de legalább önálló részleget alkottak a központi pénzügyigazgatáson belül. Az utasításnak a kincstartó és a számvevők kapcsolatával foglalkozó része azt mutatja, hogy akkor valamelyest el volt választva a befolyó jövedelmek kezelése és a róluk történő számvétel. A főpénztárosnak és a számvevőknek külön jegyzéket kellett vezetniük a befolyt, tételesen elkülönített összegekről, valamint a kiadásokról. A számvevőknek ezen felül a tisztségviselők által leadott elismervényeket is írásban kellett adminisztrálniuk, és róluk számot adni a fejedelemnek.⁴⁷ A kincstartói utasítás alapján azonban nem

⁴³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 332–333.

⁴⁴ Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1095.

⁴⁵ Oborni Teréz: *Bethlen Gábor utasítása i.m.* 253, 260.

⁴⁶ *Az erdélyi főkincstartó* 41–43.

⁴⁷ Bethlen Gábor öcsésének 1620 augusztusában íródott levelében részletesen leírta, milyen hiányosságot tapasztalt abban a jegyzékben (*consignatio*), melyet Jezerniczky János számvevő küldött el a fejedelemnek. Eszerint a fejedelem elvárta, hogy az egyes bevételi tételek külön legyenek feljegyezve (adók, bérleti díjak, bányajövedelmek), valamint felhívta arra a kormányzó figyelmét, hogy legközelebb utasítsa a számvevőt, hogy a nyugtákat is küldje fel, mert a jelenlegi leírásból nem világos, mire is ment el pontosan az ország pénze. Vö. *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez* 231–233.

szabad nagyarányú következtetéseket levonni azzal kapcsolatban, hogy a pénzügyigazgatás egyes részterületei (pénzkezelés, ellenőrzés) milyen mértékben különültek el egymástól a korai Bethlen-években, egyrészt azért, mert a számvevőknek is kellett jövedelemkimutatást készíteni, noha az ő feladatuk szigorú értelemben kizárólag a tisztviselők elszámolásainak ellenőrzése lett volna.⁴⁸ Másrészt önmagában egy utasításból nem lehet az adott hivatal *tényleges* működésére vonatkozóan messzemenő következtetéseket levonni, addig, amíg nem kerülnek elő újabb, a napi ügyintézésrel kapcsolatos források.⁴⁹ Annyi bizonyos, hogy Bethlen Gábor igen alapos adminisztrációt és munkát várt el a kincstári alkalmazottjaitól, különösen a számvevőktől, akiknek fontos szerepet szánt a pénzügyigazgatás területén.⁵⁰

Fejedelmi prefektus

Jóllehet a kincstári igazgatás napi szintű működésére vonatkozóan alig rendelkezünk a korai Bethlen-időkből adatokkal, de valószínűsíthető, hogy a fejedelem beosztottjai megpróbálták megfelelni a magas elvárásoknak, és legjobb tudásuk szerint végezni munkájukat.⁵¹ Jogosan merülhet fel tehát a kérdés: ha viszonylag jól működött a kincstári igazgatás, miért akarta a fejedelem átalakítani? Bethlen Gábor tisztában volt azzal, hogy nagyarányú politikai céljainak megvalósításához jóval több jövedelem szükséges, mint amennyivel elődjei gazdálkodtak. Ez már önmagában elegendő érv lett volna a reformok végrehajtása mellett, ezen túl azonban egy másik, az első felvidéki hadjárata során szerzett tapasztalatokból fakadt tényező is motiválhatta a fejedelmet. A fejedelem ekkor került szemtől szembe többek között a fejlettebb pénzügyigazgatási szisztémával és a gazdagabb bányavárosokkal. A modernebb rendszerek erdélyi bevezetéséhez pedig képzett, korábban magyarországi területeken működő tisztviselőkre volt szükség. R. Várkonyi Ágnes szavaival élve, „tisztában volt az emberi erőforrás jelentőségével”.⁵² A megfelelő humánerőforrás megszerzésében pedig nem átalotta kihasználni hatalmát, ahogy azt a híres-hírhedt bányász-betelepítés is bizonyítja.⁵³ Ugyanez motiválta akkor is, amikor a magyarországi jövedelemigazgatási példákon felbuzdulva elhatározta, hogy átalakítja az erdélyi állam központi kincstári és pénzügyigazgatását. A Thurzó család révén megismerte a

⁴⁸ Vö. Szűcs Jenő: *A szepesi kamarai levéltár (1567–1813)*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 7.) Bp. 1990. 26, illetve 27–29. Széles jogkörükre bizonyíték, hogy Bethlen Gábor Jezerniczky Jánost küldte ki 1620-ban, hogy a kincstári tulajdonban lévő nagybányái Királytáró bányát és tartozékait felmérje, arról inventáriumot készítsen. A leltár kiadott változatára lásd Balogh Béla–Oszóczki Kálmán: *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt – Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt*. Miskolc-Rudabánya 2001. 79–91. Hasonló feladat volt Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben a higanykereskedéssel kapcsolatos ügyintézés. Jezerniczky Jánosnak több levele is fennmaradt, melyekben a fejedelem utasításait tolmácsolta a szebeni városvezetésnek a higanykivitel kapcsán. A teljesség igénye nélkül lásd: RNL Szlt Urkunden Materia V. Nr. 1468.

⁴⁹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 10. Igen helyesen állapította meg monográfiája bevezetőjében, hogy az instrukció-alapú közigazgatástörténeti kutatás idejétmúlt. Az erdélyi pénzügyigazgatás kevésbé kutatott részeinél azonban mindenképpen vissza kell térni ehhez a módszerhez. Vö. Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás i.m.* 1090.

⁵⁰ A fejedelem nem véletlenül intézett a fentebb említett, Bethlen Istvánnak címzett levelében igen kemény szavakat Jezerniczky János számvevőhöz. Lásd *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez* 231–233.

⁵¹ Egy helyen megjegyezte, hogy őt valójában a tisztviselői tették keménykezü uralkodóvá, mert lopnak távollétében, és senkitől sem félnek. Lásd uo.

⁵² R. Várkonyi Ágnes: *Az európai jelenlét alternatívái. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai)*. 21.

⁵³ Uo.

család tokaji prefektusát, Debreczeni Tamást, akire a nikolsburgi béke megkötését követően egy nagy felelősséggel járó feladatot bízott.⁵⁴

Bethlen személyes motivációjára, azaz miért éppen Debreczeni Tamást választotta, nehéz pontos választ adni. Debreczeni jó szakembernek számított, jórészt jószágigazgatási tapasztalatai voltak, hiszen a Thurzók tokaji uradalma előtt a szatmári vár uradalmát vezette.⁵⁵ Udvarbíráskodása alatt természetesen pénzügyigazgatási feladatokat is el kellett látnia, azonban nem származott több generációs hivatalnok-értelmiségi családból, mint például a Szepesi Kamarát 1622 után vezető Bélaváry Dávid.⁵⁶ Debreczeni katonaként kezdte pályafutását, és több ízben is „deáktalan” embernek vallotta magát.⁵⁷ Bethlen Gábort azonban más indokok is vezették. Nem kizárólag képzett, hanem a fejedelmi hatalomhoz alapvetően lojális személyt keresett, aki kellő mértékben függ tőle. Véleményem szerint mind Debreczeni, mind a vele hasonló gazdasági karriert befutó Bélaváry Dávid esetében komoly előnynek számított, hogy egy-egy főúr alkalmazásában álltak. A Debreczenit alkalmazó Thurzó család a magyar politikai elit prominens tagja volt, akárcsak Bélaváry Dávid munkaadója, Pázmány Péter esztergomi érsek.⁵⁸ Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért jelentett előnyt a fejedelem szemében egy magyarországi főúr szolgálatában eltöltött időszak. Valószínűleg azért, mert egy-egy nagyobb uradalom igazgatása során több területen is tapasztalatot szerezhettek egy tisztviselő, de magánuradalomról lévén szó nem került közvetlenül kapcsolatba a központi pénzügyigazgatással, a magyar király fennhatósága alá tartozó kamarai rendszerrel, így könnyebben lehetett szavatolni a fejedelem iránti hűségét. Ezenfelül Bethlen az államigazgatás területén egyaránt támaszkodott a felső-magyarországi, és az erdélyi középnemesi rétegre,⁵⁹ Debreczeni Tamás pedig önjelölt lett a középbirtokos nemesség elismert tagja Szatmár vármegyében.⁶⁰

A fejedelmi prefektusi vagy *absolutus praefectus*⁶¹ tisztség tökéletes példa arra, amit Zimányi Vera fogalmazott meg Bethlen Gábor gazdaságpolitikájával kapcsolatban. Véleménye szerint a fejedelem szeretett kísérletezni, felismerte az új lehetőségeket, és ezeket össze tudta egyeztetni a maga elé tűzött célokkal.⁶² Több bevételt szeretett volna az erdélyi kincstárban látni, fel akarta frissíteni az erdélyi államigazgatás vérkeringését, és a megfelelő pillanatban, amikor elegendő hatalom volt hozzá, meg is tette ezt. Nem véletlenül emeltem ki többször a fejedelem hatalmi pozícióját, ugyanis Debreczeni Tamás, akárcsak az alsó-magyarországi bányászok, nem önszántából jött Erdélybe. A fejedelmi prefektus 1645-ben kelt végrendeletében több helyütt is megjegyzi, hogy akarata, kedve ellenére ment Erdélybe, de nemigen tehetett mást, kénytelen volt elfogadni a prefektusi tisztséget.⁶³ Debreczeni-Droppán Béla azzal magya-

⁵⁴ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 461.

⁵⁵ Uo. 455–461.

⁵⁶ Gecsényi Lajos–Tatjana Guszarova: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. Századok* 137(2003). 664–666.

⁵⁷ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 452–454.

⁵⁸ Borbély Zoltán: *Bethlen Gábor tisztviselői i.m.* 39.

⁵⁹ Uo. 36–37.

⁶⁰ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 461.

⁶¹ Az 1630 januárjában kezdődött gyulafehérvári országgyűlés által hozott 22. cikkulus nevezte így Debreczeni Tamás tisztségét. Lásd EOE IX. 91.

⁶² Mráz Vera: *Bethlen Gábor i.m.* 562–564.

⁶³ *Erdélyi testamentumok* III (Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660). Szerk. Tüdös Kinga. Marosvásárhely, 2003. 156–163. Debreczeni-Droppán Béla is idézi az adott passzust. Lásd Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 461.

rázta ezt a kelletlenséget, hogy Debreczeni megszerette Tokajt, valamint nem akart birtokaitól olyan messzire költözni és Gyulafehérvárott élni.⁶⁴ Nem vitatom, hogy ezek az érvek helyesek, de nem szabad elfelednünk azt a nyilvánvaló tény, hogy Debreczeni jelentős rangemelkedést könyvelhetett el azzal, hogy egy állam jövedelemigazgatásának élére került. Ennek ellenére mégsem örült a megtiszteltetésnek. Vajon miért? A rangemelkedés fokozott felelősséggel is járt, hiszen most már nem egy uradalom ügyeiért volt felelős, hanem egy egész, általa igazán nem is ismert ország javaiért. Minden bizonnyal az sem kerülte el a figyelmét, hogy Bethlen milyen kemény kézzel fogja tisztviselőit, milyen pontos és alapos munkát vár el tőlük, így Debreczeni joggal tartott attól, hogy nem tudja megugrani a magasra tett lécet. A fejedelmi prefektusi tisztség későbbi története mégis azt bizonyítja, hogy ellentétben a nagymérvű bányászati reformokkal Bethlen e „kísérlete” sikeresnek bizonyult.

Sajnálatos módon nem maradt fenn a Kamuthy Balázs részére kiadott instrukcióhoz hasonló, több pontból álló utasítás a fejedelmi prefektus feladataira vonatkozóan, így Debreczeni Tamás jogkörének meghatározásánál egyéb forrásokra vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Eredményre vezethet, ahogy a kincstári prefektus esetében is láthattuk, a tisztség megnevezésének vizsgálata. Az egyes megnevezések ismertetése előtt visszautalnék arra, hogy Debreczeni Tamás tisztségét az 1630. januári országgyűlés 22. artikulusa *absolutus praefectus*ként említette, és jöllehet itt az *absolutus* jelző nem éppen pozitív tartalommal bír, hiszen a kiváltságok folyamatos megsértésére utal, de tökéletesen visszaadja azt a feladatkört, amellyel Bethlen megbízta Debreczeni Tamást. Alája tartozott tehát minden, az erdélyi fejedelemhez köthető birtok, javadalom irányítása, számontartása, valamint az egyes jövedelemtípusok beszedéséért is ő felelt. Rá lett bízva a tizedek adminisztrálása is, amely a korábbi gyakorlat szerint egy külön tisztviselő, a tizedfőarendator feladata volt. Ezt a tisztséget általában főrendű származású személyek töltötték be, de Bethlen ebben is szakított a hagyományokkal, és egy alacsonyabb rangú személyre bízta a feladatot.⁶⁵ Utóbbi tisztségét mindig külön feltüntették a forrásokban.⁶⁶ Debreczeni Tamást fejedelmi prefektusként (*universorum bonorum nostrorum Transylvaniensium praefectus*) elsőként egy 1622. október 11-én kelt fejedelmi utasítás említi,⁶⁷ noha ő maga végrendeletében 1623-ra tette fejedelmi prefektusi megbízásának kezdetét.⁶⁸ Tisztségének az 1622. évi megnevezése fordul elő leggyakrabban a forrásokban,⁶⁹ bizonyos esetekben kiegészítik azzal, hogy a fejedelem fiskális birtokainak prefektusa (*universorum bonorum fiscalium in Transylvania*).⁷⁰ Egyetlen alkalommal találkozhatunk ettől eltérő megnevezéssel, egy 1624. évi oklevélben, itt a következő a titulusa: *omnium bonorum nostrorum Transylvaniensium arendator*.⁷¹ Ebben az esetben elképzelhető, hogy az oklevél lejegyzője nem

⁶⁴ Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i. m. uo.*

⁶⁵ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i. m. 325–327.* Debreczeni mellett a későbbi fejedelmi prefektus, Száraz Máttyás tevékenykedett vicearendatorként. 1632-től, Deli Farkas hivatalviselésének kezdetétől pedig már mindig a fejedelmi prefektus viselte a helyettes tizedfelügyelő tisztségét a fejedelmi kor végéig. Lásd *uo.*

⁶⁶ Általában decimatorum arendator supremus vagy decimarumque administrator volt a megnevezése. Lásd RNL Sztl Bischofsurkunden Nr 460.

⁶⁷ MNL OL X szekció Mikrofilmek, RNL Kvtl, Felsőbánya város levéltára, Tanácsi iratok (a továbbiakban Ft) Nr. 24.

⁶⁸ Erdélyi testamentumok 156–163.

⁶⁹ RNL Sztl Bischofsurkunden Nr. 460., ill. MNL OL F szekció, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Erdélyi fejedelmi kancellária, Libri Regii (a továbbiakban F1 LR) 17. k. fol. 62–63.

⁷⁰ RNL Sztl Urkunden Materia V. Nr. 1502.

⁷¹ MNL OL F1 LR 13. k. fol. 40–41.

a szokásos prefektusi formulát használta, hanem egy a korábbi időkben használatos tisztségnevet, amely azt a kincstári főtisztviselőt jelölte, aki kinevezett kincstartó hiányában irányította a pénzügyeket.⁷²A felsorolt tisztségformulák is azt bizonyítják, hogy Debreczeni felelt az összes fejedelmi javadalom irányításáért, így nyugodtan kijelenthető, hogy Bethlen Gábor az első felvidéki hadjáratát követően a kincstartói hivatalt lecserélte, és a korábban is alkalmazott jövedelemigazgatási főtisztviselő tisztségét formálta a saját képére. Ezért is érthető, hogy miért nem a korábbi évtizedekben előforduló *administrator* elnevezést használták, talán így próbálta meg a fejedelem elválasztani az új tisztséget a régítől.⁷³

A cím mögött meghúzódó konkrét, napi szinten végzett feladattípusokat leginkább a prefektus kiszámban fennmaradt jelentéseiből, valamint fejedelmi rendeletekből, jogbiztosító iratokból és az országgyűléseken megfogalmazott panaszokból lehet rekonstruálni. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy Debreczeni Tamás munkája igen sokrétű volt, széles jogkörrel bírt, ezt bizonyítja többek között a korai Bethlen-évekhez képest megváltozott kincstári ügyeket érintő iratok kiadási rendszere is. Debreczeni Tamás kinevezése előtt az volt az általánosan bevett gyakorlat, hogy a kincstartó hatáskörébe tartozó ügyekkel kapcsolatos rendeleteket, utasításokat nem maga a kincstartó, hanem vagy a fejedelem, vagy az őt helyettesítő kormányzó adta ki, bár a szövegben legtöbbször utaltak arra, hogy a kincstartó illetékes eljárni az adott ügyben. Azaz a kincstartó közvetlenül nem kommunikált az érintettekkel, az a fejedelmi kancellária hatáskörébe tartozott.⁷⁴Ezzel szemben Debreczeni Tamás sok esetben a saját nevében, és saját keze írásával adott ki utasítást egy-egy ügyben, többek között ilyen formában értesítette a szász papság vezetőit arról, hogy a fejedelem megértvén a szász földön beszédett dézsma körüli igazságtalanságokat, változtatni kíván a beszédés metódusán.⁷⁵A legfontosabb ezek közül az 1626 februárjában kiadott országos hatáskörű rendelet, melyben arra szólítja fel az erdélyi állam területén dolgozó összes tisztviselőt, hogy tartsa és tartassa be a fejedelem előző évben hozott pénzreformjával kapcsolatos intézkedéseket, az ennek ellenszegülők pedig a fejedelem nevében szigorú büntetésre számíthatnak.⁷⁶A fennmaradt írásbeli forrásokból azt is le lehet szűrni, hogy noha Debreczeni Tamás sok esetben saját maga írt az adott ügyben az érintetteknek, de az igazán lényeges ügyekben (adómentesség betartása, fejedelmi adomány) azért továbbra is a fejedelmi kancellária volt az illetékes.

Ha nagyobb csoportokba szeretnénk Debreczeni Tamás „napi” feladatait sorolni, akkor a kutatás jelenlegi állása szerint öt halmaz felállítása lehetséges.⁷⁷Az első a jószágigazgatás, azaz a fejedelmi uradalmak irányítása volt. Bethlen minden valószínűség szerint a nagyobb fejedelmi uradalmak udvarbíróit (gyulafehérvári, fogarasi, kővári, szamosújvári) Debreczeni Tamás irányítása alá rendelte. A gyulafehérvári uradalom esetében legalábbis erre enged következtetni több olyan oklevél, melynek záradékában már nem nevezték meg külön a gyulafehérvári

⁷² Többek között Szilvási Boldizsár és kéméndi Várad János címében is szerepelt az arendator kifejezés. Lásd Trócsányi Zsolt: *Erdély központi i.m.* 345. (149. jegyzet) ill. MNL OL R 298. 10. d. 1611. február (folio szám hiányzik). Vö. Kubinyi András: *A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig*. Levéltári Közlemények 28(1958). 40.

⁷³ Arra a kérdésre, miszerint mennyire befolyásolhatta a fejedelmet a névválasztásban a korabeli Szepesi Kamara elnökének titulusa (*praefectus*), kellően informatív forrás hiányában jelenleg nem lehet kielégítő választ adni.

⁷⁴ Nem a teljesség igényével lásd RNL Szlt Urkunden Materia V. Nr. 1483.

⁷⁵ Uo. Bischofsurkunden Nr. 458.

⁷⁶ Uo. Urkunden V. Nr. 1502. kiadva EOE VIII. 310–311.

⁷⁷ Jelen tanulmány keretei között a tizedigazgatásban végzett tevékenységével nem foglalkozom, mivel az értelemszerűen a tizedfőarendatori tisztségével függött össze.

udvarbíró, kizárólag a gyulafehérvári fejedelmi udvar egyéb tisztviselőiről esett szó.⁷⁸ A fejedelmi prefektus megbízása első évében végigjárta a legjelentősebb fejedelmi birtoktesteket, újáról és annak eredményeiről részletes jelentésben számolt be a fejedelemnek.⁷⁹ A második csoportba sorolt tevékenységei, név szerint az adóbeszedés irányítása, valamint a szászöldi borfoglalás gyakorlata, váltották ki leginkább a rendi társadalom ellenérzését, felháborodását, melynek a rendek a Bethlen halála után tartott gyulafehérvári országgyűlésen hangot is adtak, és külön törvénycikkelyekben határoztak a fejedelem korábbi intézkedéseinek eltörléséről.⁸⁰ Az 1630 januárjában megnyitott országgyűlés a 12., 22., valamint az 51. paragrafusban foglalkozott a fejedelmi prefektus visszaéléseivel. Az első két artikulusban kifejtik a rendek, miért nem lehet a továbbiakban prefektust kinevezni Erdély területén. A szöveg szerint – ahogy a címben is szerepel –, „Az Felsőged praefecturája szegény hazánkknak szabadságinak nagy romlására volt”,⁸¹ többek között azzal, hogy sem Debreczeni Tamás, sem az udvarbírái nem törődtek a nemesség jogaival, jogtalanul betörték a nemesi birtokokra, jószágokra, és ott saját kényük-kedvük szerint cselekedtek.⁸² Ezek a rendelkezések minden bizonnyal Bethlen azon újításából fakadtak, hogy az adóbeszedést az udvarbírókra bízta, mert érvelése szerint az eddigi rendszerben az adófizető embereket sanyargatták, így azok megpróbálták minél kevesebb adót beadni, ez pedig a kincstár kárára vált.⁸³ Hasonló felháborodást váltott ki a fejedelem másik *innovációja*, ahogy az 51. paragrafus fogalmaz, a szászöldi borfoglalás.⁸⁴ A szászág képvisellete azt sérelmezte, hogy a prefektus és az emberei nagy mennyiségű bort foglaltak le Szászöldön. Sok esetben visszaélés is történt, mert a prefektus beosztottjai saját hasznukra is dolgoztak, és nem fizettek a legfoglalt borért. Ezért úgy határoztak a rendek, hogy ezt a káros rendelkezést el kell törölni.⁸⁵ Debreczeni szerteágazó feladatkörének többi része sem volt kevésbé egyszerű, komoly felkészültséget, hozzáértést és diplomáciai képességet is kívánt. Bethlen Gábor nemcsak az adóbeszedésben vezetett be újításokat, hanem az erdélyi kincstár bevételeinek jelentős hányadát adó bányászat terén is.⁸⁶ A korábbi évtizedekben a bányászathoz kapcsolódó regálékat (ércbevételek, ércfinomítás és pénzverés) az Erdély területén működő bányakamarák, valamint fejedelmi tisztviselők (pl. fejedelmi aranybevételek) igazgatták, magyarán ők képviselték a fejedelem érdekeit a nemesérbányászat területén.⁸⁷ Bethlen Gábor már hatalomra jutását követően több kisebb újítást véghezvitt a regálék kezelésében, többek között fe-

⁷⁸ MNL OL F1 LR 15. k. fol. 52–53. Hasonló következtetésre jutott Gálfi Emőke is. Lásd Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári udvarbírák i.m.* 320.

⁷⁹ Nem a teljesség igényével lásd MNL OL F szekció Lymbus (a továbbiakban F 12) V/4/23, 25.

⁸⁰ Az erdélyi rendiség helyzetét ismerve nem lehet azon csodálkozni, hogy mindezen tiltakozásra kizárólag a fejedelem halála után került sor. Trócsányi véleménye szerint az erdélyi rendek hiába érték el vagy közelítették meg a főhatalmat, nem ők lettek a győzelem hasznélvezői. Lásd Trócsányi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 76.) Bp. 1976. 206.

⁸¹ EOE IX. 91.

⁸² Uo. 86.

⁸³ Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 231–233.

⁸⁴ EOE IX. 104–105.

⁸⁵ Trócsányi Zsolt szerint a királyöldi borfoglalás korábban törvénybe nem iktatott gyakorlata azonban tovább folytatódott, hiszen a 1649. évi 36. artikulus is határozott az eltörléséről, és kötelezte a fejedelem embereit a bor árának készpénzbeli megtérítésére. Lásd Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás i.m.* 234.

⁸⁶ Az Erdélyi Fejedelemség jövedelmeiről 1598-ban készített kimutatás szerint a nemesérbányászat, sóbányászat, rézbányászat és a vasbányászat mintegy kétharmadát adta az éves költségvetésnek. Lásd Oborni Teréz: *Erdélyi kincstári bevételei i.m.* 338.

⁸⁷ Máttyás-Rausch Petra: *Ércbányászat i.m.* 257–269.

jedelmi *inspektorokat* delegált a jelentősebb pénzverdékhez, hogy ellenőrizzék az ott folyó tisztítási és pénzverési munkálatokat.⁸⁸ Az igazán fontos reformok azonban itt is vártak magukra az 1620-as évek elejéig. A már említett bányászbetelepítés során a fejedelem nemcsak képzett vajúrokat hozatott be az országba, hanem egy tapasztalt bányászati főtisztviselőt is, Prandauer Pált. Debreczeni Tamással ellentétben Prandauer Pál számára kiállított instrukció fennmaradt 1622 júniusából, amelyből kiderül, hogy az egykori kohótiszt az erdélyi bányászat és pénzverés vezetője lett Erdélyben.⁸⁹ Ennek értelmében a bányászattal kapcsolatos fejedelmi regálék központi kezelését a fejedelem egy külön tisztviselőre bízta, ebben Debreczeni Tamásnak egy ideig nem jutott érdemi feladat.⁹⁰ A fejedelem ezen újítása azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így Bethlen az adott körülményekhez igazodva átforgatta a terveit, és nagy valószínűség szerint mindegyik bányászati regále ellenőrzését, de legalábbis a pénzverését Debreczeni Tamásra bízta. Ezt bizonyítja, hogy az 1625-ben bevezetett pénzreform betartásával kapcsolatban is a prefektus adott ki 1626-ban egy újabb utasítást.⁹¹ A fentiek kívül Debreczeni Tamás feladata volt a fejedelem által adott városi kiváltságok, harmincad, egyéb vám-, illetve adómentesség betartása és betartatása, valamint a harmincadbevétekből származó fejedelmi kiutalások ellenőrzése.⁹² Az ötödik feladattípust az „egyéb” jelzővel illetnénk, jóllehet az ide tartozó kötelezettségek jelentősége nem törpült el a korábbiakban ismertetett tevékenységi körök mellett. A legfontosabb talán a nagy fundálóként ismert fejedelem építkezéseinek koordinálása volt. Ezek közül „kiemelt projektnek” számított Gyulafehérvár városának és a fejedelmi udvarnak a helyreállítása és átépítése, valamint Várad várának modernizálása.⁹³ Kolozsvár város a fejedelmi udvarba küldött követeinek írott leveléből kiderül, hogy Debreczeni Tamásnak minden részletkérdést szemmel kellett tartania, neki számoltak be többek között az építkezésekhez kért szögek, zsindelek, deszkák szállításáról, a városi köművek, ácsok utazásáról, egészségügyi állapotáról.⁹⁴ Az építkezések koordinálása mellett minden bizonnyal több esetben el kellett járnia hasonló ügyben, mint amelyről 1626 júliusában írt a szebeni városvezetésnek. Megkérte a szebeni bírót és a városatyákat, hogy fogadják tisztességgel a román vajda követét és kíséretét, biztosítsanak számukra szállást, ételt, hozzáátéve, hogy a fejedelem személyesen írt volna nekik ebben az ügyben, de már el kellett indulnia Déva felé.⁹⁵ Hasonlóképpen az egyéb kategóriába soroltam be Szombathelyi Márton hűtlenségi ügyében való eljárást, bár csábító a lehetőség, hogy az árulóvá lett portai megbízott esetéből azt a következtetést vonjuk le, hogy Debreczeninek minden alkalommal joga volt lefoglalni a hűtlenségbe esett személy vagyonát. Azonban jelenleg csak egy adattal rendelkezünk ezzel kapcsolatban,

⁸⁸ EOE VIII. 310-311.

⁸⁹ MNL OL F1 LR 18. k. fol. 11-12.

⁹⁰ Jóllehet a kövári uradalomról írt jelentésében megemlékezett a nagybányai tallérverésről is. Lásd MNL OL F12 V/4/25.

⁹¹ EOE VIII. 310-311.

⁹² MNL OL Fb Ti Nr. 24. MNL OL F1 LR 15. k. fol. 52-53., fol. 60-61., 17. k. fol. 62-63.

⁹³ A gyulafehérvári építkezésekre nem a teljesség igényével lásd Kovács András: *Bethlen Gábor fejedelem és székvárosa. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai)*. Szerk. Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rűsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kvár 2014. 635-645. Vö. Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 463. A váradai vár építéstörténetére, és Debreczeni abban játszott szerepére ugyancsak nem a teljesség igényével. Lásd Balogh Jolán: *Váradinam – Várad vára*. II. kötet (Művészettörténeti Füzetek 13/2). Bp. 982. 365-366.

⁹⁴ EOE VIII. 372-374. ill. MNL OL F12 V/4/52.

⁹⁵ RNL Szlt Urkunden Materia V. Nr. 1505.

mégpedig Tholdalagi Mihály rövid beszámolójával, miszerint miután a fejedelem értesült Szombathelyi pálfordulásáról, felszólította Debreczeni Tamást, hogy a leveleit azonnal kutassa fel és foglalja le.⁹⁶ Debreczeni feladatainak felsorolását egy nemsokkal a fejedelem halála utáni forrással zárnam, egy rövid feljegyzés szerint ugyanis a fejedelmi tanács fizetését a kincstartó és a *praefectus* együtt fizette ki december 13-án készpénz, gabona, bor és zab formájában.⁹⁷ A forrás tükrében felmerül az a dilemma, miszerint helyes volt-e az a feltételezés, hogy Bethlen Gábor uralkodásának második felében nem nevezett ki egy Kamuthy Balázshoz „hasonló” kincstartót, hanem a kincstartói feladatok döntő többségét a fejedelmi prefektus vette át. A választ Brandenburgi Katalin 1626. évi fejedelemmé választásakor kiadott választási *conditiók*ban kell keresni. Az 1626 májusában megnyitott országgyűlés egy 13 pontból álló választási feltételcsomagot fogadott el, a 10. artikulus foglalkozott a Bethlen halála után kialakítandó kincstári igazgatási struktúrával. Eszerint Brandenburgi Katalinnak, miután átvette a hatalmat, a kormányzóval és a fejedelmi tanáccsal közösen ki kell neveznie egy kincstartót (*thesaurarius*), az ő feladata lenne az ország jövedelmeinek kezelése.⁹⁸ Ha ezt a rendelkezést összevetjük a december 13-án keltezett fizetési lajstrommal, akkor úgy tűnhet, hogy a kincstartóra vonatkozó pont szinte azonnal életbe lépett a fejedelem halála után. Ezt a feltételezést erősíti meg egy rövid jövedelemkivonat, amely az 1629. november 16. és 1630. február 19. között a kincstartó kezéhez befolyt összegeket tartalmazta.⁹⁹ A kivonat tehát a fejedelem halála másnapjától vette számba a jövedelmeket, amelyeket a kincstartónak kellett beadni. Nem túl életszerű, hogy a fejedelem alig szenderült öröklétre, és már másnap életbe lépett volna a kincstartó választására vonatkozó feltétel, de mivel a jövedelemkivonat *pontos keletkezését* homály fedi, elképzelhető, hogy a fejedelem halála után nem sokkal újra egy kincstartó irányítja a pénzügyeket. Ezt a feltételezést támasztja alá a későbbi kincstartó személye is. Brandenburgi Katalin ingóságairól több inventárium is készült, az egyik az 1629. december 7-i állapotot rögzíti, amelyet Mikó Ferenc *oberster Schatzmaister* készített el.¹⁰⁰ A Schatzmaister kifejezés a kincstartó német megfelelője, tehát Mikó a fejedelem halála után már kincstartó volt. Mikó Ferenc Bethlen Gábor régi bizalmasa volt, egyik belső embere, akire mint *főkomornyikra* már korábban is hártultak pénzügyigazgatási feladatok.¹⁰¹ Kinevezése mögött, noha instrukciót csak 1630. február 18-án kapott, valószínűleg Bethlen Gábor öccsét, Istvánt kell sejtenuünk, aki nemcsak az 1626-ban elfogadott feltételnek tett eleget Mikó kinevezésével, hanem egyben gyorsan leváltotta vagy inkább háttérbe szorította a végleges jogi rendezésig bátyja egyik nem igazán kedvelt emberét. Mikó könnyedén át tudta venni a pénzügyi feladatokat, hiszen főkomornyikként ő felelt a fejedelmi udvar napi kiadásaira szánt pénzügyösszegekért.¹⁰² Mindazonáltal Debreczeni Tamással kapcsolatban egyedül a december 13-án kelt lajstrom tartalmazza az egyetlen, igen homályos

⁹⁶ Szombathelyi elfogásával pedig rokonát és bizalmasát, Mikó Ferencet bízta meg, de ahogy Tholdalagi fogalmazott, Mikó késlekedett, így Szombathelyi el tudott szökni és Esterházy Miklós nádorhoz menni. Lásd *Bethlen Gábor krónikásai: Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről*. Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 153.

⁹⁷ EOE IX. 74.

⁹⁸ EOE VIII. 314.

⁹⁹ *Udvartartás és számadáskönyvek. I. kötet. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Közli báró Radvánszky Béla. Bp., 1888. 232–233.

¹⁰⁰ Uo. 238.

¹⁰¹ RNL Máramaros megyei Igazgatóság, Nagybánya város levéltára Maramureş (Nagybánya) Acte adm. fasc. 1. Nr. 3.

¹⁰² Kemény János leírása szerint a főkomornyikot még a fejedelem sem számoltathatta el. Lásd Nagy János: *Hidvégi Mikó Ferencz életrajza*. Keresztény Magvető X(1875). 24–26.

– hiszen nem egyértelmű, hogy mit utalványozott a tanácsuraknak a kincstartó, és mit Debreczeni – utalást arra vonatkozóan, hogy pénzkezelési feladatot is ellátott volna, így valószínűsíthető, hogy nem csak az ő személyét kívánták a fejedelem halála után gyorsan háttérbe szorítani, és ezzel együtt a Bethlen idején működő pénzügyigazgatási rendszert megváltoztatni.

Ahhoz, hogy pontosan meg tudjuk határozni a fejedelmi prefektus helyét a Bethlen-kori erdélyi kincstári-/pénzügyigazgatási rendszerben, foglalkoznunk kell egy igen nehéz kérdéssel, miszerint milyen ranggal bírt Debreczeni Tamás, milyen módon viszonyult a prefektusi poszthoz a már korábban bemutatott főpénztárosi és számvevői tisztség. A Kamuthy Balázs részére kiadott instrukció és Debreczeni Tamás feladatkörének vázlatát összevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy a kincstartó szélesebb jogkörrel bírt, mint a fejedelmi prefektus, hiszen nemcsak a birtokok kezelését, egyes jövedelemtípusok beszedését irányíthatta, hanem bizonyítottan hatáskörébe tartozott a bányászat és a fejedelem saját maga számára fenntartott várak, udvarházak bevételeinek kezelése is.¹⁰³ A fejedelmi prefektus esetében csak valószínűsíthetjük, hogy a bányászatért (kivéve az ahhoz szorosan köthető pénzverés) is ő felelt volna. A kincstartó legutoljára felsorolt feladata veti fel azonban a legkényesebb kérdést, miszerint mit takarhatott a fejedelem maga számára fenntartott várak, udvarházak javainak kezelése? Tekinthejtük-e ezt külön jövedelemtípusnak, és ha igen, akkor illethejtük-e a „magánjövedelem” kifejezéssel? Ennek megválaszolásában újra – és jelenleg kizárólag – a fejedelem halála után megtartott gyulafehérvári országgyűlés törvénycikkelyeire tudunk hagyatkozni. A negyedik cikkely többek között arról rendelkezett, hogy egy helyen legyen a fejedelmi tárház, amelynek helyéről a kormányzó és a fejedelmi tanács dönt.¹⁰⁴ A törvénycikkely második felében pedig arról olvashatunk, hogy a fejedelemasszony magánjöveldelmei és az ország jövedelmei ne legyenek külön kezelve, hanem egy ember ellenőrizze őket, mégpedig a kincstartó, mert – érvel a szöveg – régi tapasztalat, „hogy együtt való erő mindenkor hasznosb és állandóbb az megosztott erő pedig erőtlemb, károsb és veszedelmesb”.¹⁰⁵ A határozat szövege igen nehéz helyzetbe hozhatja az igazgatástörténettel foglalkozó kutatót, hiszen kézenfekvőnek tűnik a magyarázat, miszerint azért kellett egy kézbe összpontosítani a jövedelmeket, mert Bethlen idején valamilyen módon szétválasztották azokat. A fenti gondolatmenetből pedig az következhetne, hogy a szétválasztott jövedelmeket két külön tisztviselő kezelte, a közjöveldelmeket a *generalis perceptor*, míg a magánjellegű jövedelmeket, amiket az udvartartásra (is) fordítottak, a fejedelem egyik legmegbízhatóbb belső embere, a *főkomornyik*.¹⁰⁶ Világosan látszik tehát, hogy ebben az esetben (is) egy többismeretlenes egyenlettel van dolgunk, melyet megoldani csak újabb forrásgyűjtéssel lehetséges. Támpontként szolgálhat a további kutatásokra nézve, hogy az 1629 augusztusában, a gyulafehérvári palotáról készült inventáriumban szerepel a „perceptor haza” (*domus*

¹⁰³ Az erdélyi főkincstartó 41–43.

¹⁰⁴ Bethlen Gábor fejedelmi tárházaira lásd Kiss Erika: „... *derekas Inuentalsnak Regestruma*” – Bethlen Gábor kincstára és kincsei. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai). Szerk. Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rűsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kvár 2014. 658–661.

¹⁰⁵ EOE IX. 81. Vö. Kubinyi András: *A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). (Kísérlet az országos és a királyi magánjöveldelmek szétválasztására)*. Levéltári Közlemények 35(1964). 68–97.

¹⁰⁶ Vö. Kiss Erika: „... *derekas Inuentalsnak Regestruma*” uo.

perceptoriae), ahol egy jelentősebb összeg feküdt különféle pénznemekben, vezetője pedig a már többször említett Bálintffy Kristóf főpénztáros volt.¹⁰⁷

A fenti gondolatmenet nem sokban könnyítette meg Debreczeni Tamás pontos elhelyezését a tisztviselői hierarchiában, annyi azonban már most kijelenthető, hogy fejedelmi kincstári főtisztviselő volt, aki szakképzett hivatalnokként és értelmiségiként irányította a rábizott területet.¹⁰⁸ Noha feladata nagy jelentőséggel bírt, de rangban mégiscsak felette állt a főrendhez tartozó *főkomornyik* Mikó Ferenc. Arról sajnos hallgatnak a források, hogy a főpénztáros, hasonlóan Kamuthy Balázs esetéhez, alárendeltje volt-e a prefektusnak, de ismerve Bálintffy Kristóf hivatali pályáját, származását feltételezhetjük, hogy Debreczenihez hasonló rangban állt.¹⁰⁹

A sok kérdőjel és bizonytalanság ellenére kijelenthetjük, hogy Bethlen Gábor nagy léptékű reformot vezetett be a kincstári igazgatás terén, és ehhez hozzájárult még az is, hogy a korábban is közvetlenül a fejedelem alá tartozó számvevői hivatalt átalakította oly módon, hogy egy fő számvevő (*generalis exactor rationum fiscalium*), legalább három segédszámvevő (*exactor coadjutor*) munkáját irányította.¹¹⁰

A jelenleg fellelhető források alapján természetesen nem lehet a bethleni kincstári reformok végső mérlegét megvonni, hiszen az erdélyi igazgatástörténetnek egy olyan területéről van szó, amely még mindig sok felfedezni valót rejt magában. A tanulmány bevezetőjében említett „Szekfü-tételre” visszatérve Debreczeni Tamás példája jól mutatja, hogy a fejedelem tudatosan kereste a gondolkodó, képzett hivatalnokokat, akik segítenek neki nagymérvű elképzeléseinek megvalósításában. Debreczeni Tamás noha még évtizedek múltán is panaszkodott arra, hogy akarata ellenére lett prefektus, becsülettel látta el a feladatát, ezt bizonyítja többek között népszerűtlensége, és az általa viselt poszt ellen hozott országgyűlési törvénycikkelyek sora, melyek közül az egyik azt is kikötötte, hogy hatalmaskodásaiért törvény elé kell állítani.¹¹¹ Bethlen Gábor megbecsülte a tisztviselő munkáját, a prefektus befolyása a fejedelem alattvalói számára is egyértelmű volt. Kolozsvár város vezetése sem véletlenül hívta fel a fejedelmi udvarba küldött követei figyelmét arra, hogy a prefektusnál próbálják meg elérni a városra kirótt gyalogálítási kötelezettség enyhítését.¹¹² A fejedelmi prefektusi tisztség további kutatása a Bethlen-kori kincstári igazgatás differenciáltságának alaposabb megismerésén túl arra is választ adhat, hogy a tisztség a negatív megítélés ellenére hogyan maradt meg a Rákóczi-korban.

¹⁰⁷ MNL OL E szekció, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archivuma, Összeírások, Urbaria et conscriptiones (E 156) Registrata fasc. 118. Nr. 2. fol. 2–6.

¹⁰⁸ Szalárdi valószínűleg nem véletlenül hívta „híres-neves, ismeretes jó oeconomus”-nak. Lásd. Debreczeni-Droppán Béla: *Egy gazdasági szakember i.m.* 488.

¹⁰⁹ Ebből a szempontból igen beszédes Bálintffy Kristóf 1623–1624 folyamán viselt címe: *proventuum fiscalium in Transilvania generalis perceptor*, amely párhuzamba állítható Debreczeni titulusával. Lásd Dáné Veronka: *Cubicularius i.m.* 31–34.

¹¹⁰ Dáné Veronka: *Cubicularius i.m.* uo., ill. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása 231.

¹¹¹ EOE IX. 91.

¹¹² EOE VIII. 72–74.

The Management of Treasury During the Bethlen Era

Keywords: princely prefect, Tamás Debreczeni, praefectus absolutus, Principality of Transylvania

We would like to present the Prince's decisions and motivations in connection with treasury through data collected about a new-old fiscal office: that of the *princely prefect*. This research is only in its incipient phase as in presenting this office and its duties we can only refer to the incomplete collection of documents regarding Tamás Debreczeni, a princely prefect. In the sources this fiscal office appears as *praefectus absolutus*, and its most important functions are the following: administration of the estate, administration of the prince's rights and establishing relations with cities and towns of the Principality of Transylvania. This office was created probably after the Hungarian financial administration system. During our research we could identify a new office, that of the treasury prefect, later referred to as treasurer. We can be sure that this latter one was a permanent office beginning from the late Báthory era and that there was a small size administrative personnel in its subordination.

Szalai Ágnes

Adalékok Inczédi Pál működéséhez

I. Apafi Mihály fejedelemségének idején

Bevezetés

A váradai Inczédi család szerepvállalása nem teljesen ismeretlen a 17. századi Erdély történetében: Trócsányi Zsolt¹ többször is említi a familia tagjait a fejedelemség központi kormányzatával foglalkozó monográfiájában, a Turul² folyóirat hasábjain pedig – egy Nagy Iván és Kőváry László adatait kiigazító és kiegészítő – genealógiai ábra is megjelent a családról. Emellett természetesen a korszak történetét feldolgozó nagyobb forráskiadványokban – így az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben, továbbá Bornemissza Anna gazdasági naplójában – is felbukkan néhány adat a családra vonatkozóan. Összefoglaló tanulmány azonban nem született a család egyetlen tagjáról sem, annak ellenére, hogy a 17. század második felében élt nemzedék minden tagja I. Apafi Mihály (1661–1690) szolgálatában jelentős szerepet vállalt a korabeli udvari, hivatali és politikai életben. Ennek alapján több családtag pályafutása is érdemes lenne a feltárássra, jelen dolgozat keretein belül – a terjedelmi korlátok okán – azonban csak Inczédi Pál karrierjének bemutatásához szolgálhatunk adalékokkal. Tanulmányom célja a Trócsányi által összegyűjtött adatok kiegészítése, esetenként pontosítása mellett (1) a címszereplő pályája során az egyes tisztségeivel együtt járó feladatok rekonstruálása és összevetése a korábbi időszakok tisztségviselői feladatköreivel (2), továbbá azoknak a birtokszerzéseknél és egyéb donációknál a számbavétele, amelyeket minden bizonnyal a fejedelmi udvar(tartás) kötelékében való működéséért, illetve a hivatalnokai, politikai életben való szerepvállalásáért nyert el (3).

Családja, tanulmányai

Amellett, hogy Inczédi Pál testvérei is komoly karriert futottak be a korszakban, érdemes megjegyezni, hogy már apja, Inczédi Mihály nemességet nyert személy volt,³ s második felesége, Inczédi Pál édesanyja, Csókási Kata révén rokoni kapcsolatba kerültek a fejedelemszonnal, s ez min-

Szalai Ágnes (1992) – doktorandus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com

¹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690.* (a továbbiakban Trócsányi: Központi kormányzat) Akadémiai Kiadó, Bp. 1680.

² Kis Bálint: *Erdély régi családai. Az enyingi Török család.* Turul I(1893). 22–27; Uő: *Az Inczédi és a belőle kiágazott báró Jósinczi család.* Turul III(1893). 164–165.

³ Az édesapa nemesítése révén Inczédi Pál is elnyerte a státuszt, Apafi jegyzi meg Inczédiről egy 1689-es adománylevelében: „ita Nobilis Animae ejus generosa in doles [...]” Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya

den bizonnyal segíthetett a ranglétrán való emelkedésben.⁴ A család tényleges felemelkedése is az Apafi-korszakban vette kezdetét, amelyhez bizonyára az is hozzájárult, hogy a Bihar megyei, váradi származású család az 1660-ban bekövetkező partiumi török dúlást és Nagyvárad elestét követően Erdély területén telepedett le, és ezzel egyidejűleg a fejedelem oltalma alá került.⁵

A rokoni kapcsolaton túl természetesen az alkalmasság és a képzettség sem elhanyagolható tényező a különféle tisztségek betöltésénél, Inczédi Pál tanulmányairól azonban egyelőre nem sokat tudunk. Az elemi ismeretek megszerzéséről hallgatnak a források, de kiemelkedő képzést feltételezhetünk leveleinek írásképe és latinsága alapján, műveltségét továbbá a levelezésében felbukkanó bibliai párhuzamok is tanúsítják.⁶ Emellett annyi bizonyos, hogy családjá Erdélyben való letelepedését (1662) követően, már ifjúkorában a fejedelmi udvarba került, így a gyakorlati ismeretek elsajátítását és az előrelépés lehetőségét magától értetődőnek tekinthetjük.⁷

Udvári szolgálatban

Inczédi udvari karrierjének indulásáról annyit biztosan tudunk, hogy már 1662–1663 fordulóján a fejedelmi udvar szolgálatába került:⁸ első ismert tisztsége azonban néhány évvel későbbre (1666) datálható, amikor is a fejedelem asztali inasai között találjuk.⁹ Egy évvel később – még mindig inasként – már előléphetett, a heti járandósága ugyanis meghaladta a társaiét.¹⁰

(Serviciul Judetean Cluj al Arhivelor Nationale, Cluj-Napoca) (a továbbiakban: KNLtKv), Inczédi család levéltára (Fondul Familial Inczedi), Nr. 33./36.

⁴ Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 122.

⁵ „Néhai Inczédi Mihály özvegyének néhai Csókási Kata asszonynak Bodrog-Keresztúrt lévő nemes házat, hozzá tartozó szőleit már öt esztendeje, hogy elfoglalták, melyrül noha kétszer is requiráltuk az szepesi nemes kamarát, de még csak választ sem adtak reá, jóllehet, vagyon már 14 esztendeje, hogy az megírt szegény asszony, azon gyermekivel, kiket illetnének azok az örökségek, mind Erdélyben laktanak Várad elveszése után [...]” (1675), *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. XVI. (a továbbiakban: EOE) Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1893. 200. Az alábbi, 1662. március 15-én kelt forrás bizonyítja, hogy a család már a Partiumból való menekülésekor is élvezte a fejedelem támogatását: „Mivel Nemzetes Incédi Mihály özvejde, Nemzetes Csókási Catha Asszony édes hazájának Váradnak idegen kézre kelése után [...] gyermekeivel edgyütt idegen helyeken más emberek háta meget nyomorogván, birodalmunkba szárnyunk alá igyekeznek, de az bejövételre és költözésre, az mint jelenti, elégtelen és értéketlen: Annakokáért minden rendbéli híveinknek kegyelmessen és serio parantsoljuk ez levelünket látván birodalmunkbéli minden helyeken botsássák békével és annak felette szekere eleibe elegendő vonó marhákatis adgyon, szállás adással és egyéb jó akarattal lévén valamig hozzánk érkezik.” KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 34./1.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P1238, Teleki Mihály Gyűjtemény, I. sorozat, 5. doboz, 1678. Nr. 45., 29. doboz, 1690. Nr. 105./6. Mardochaeus (Eszter könyve), illetve Dávid (Sámuel könyve) történetét idézi fel.

⁷ Apafi Mihály fejedelem írta Inczédiről: „prout ab epheobis apud Nos statura corporis adolevit aetatamque perfectam est consecutus”. KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 30./36.

⁸ A teljesség igénye nélkül: „annis videlicet viginti tribus in aula nostra variis in functionibus” (1685); „huszonégy esztendőknél elfolyása méltóságos udvarunk mind egyéb s mind mostani hivataliban” (1686); „most 10. Januarii múlt huszonnyolcz esztendeje, hogy a Nagyságod boldog emlékezetű atyja és anyja nekem igen jó istenes kegyelmes Uram s asszonyom udvarokban állván” (1691). K. Papp Miklós: *Levéltári adatok a XVI. és XVII-ik század történetéhez*. (a továbbiakban: K. Papp: *Levéltári adatok*) Történeti Lapok II(1876). 1. sz. 843, 845; Uő: *Inczédi Pál I. Apafi Mihály fejedelem főkomornyikjának leveles tárczájából*. (a továbbiakban: K. Papp: *Leveles tárca*) Uo. I(1874). 39. sz. 622.

⁹ Szilágyi Sándor: *Apafi Mihály udvartartása*. Magyar Történelmi Társ XVII(1894). 557–563. A források hiánya miatt az asztali inasi pozíció teendőinek azonosítására egyelőre nincs lehetőség. Lásd Benda Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. Szombathely 2014. 238.

¹⁰ A forrás a levéltári rendezés szerint 1667-es, azonban az iraton nem szerepel évszám. MNL OL, P1239, Apaffy Mihály Gyűjtemény, 2. doboz, 1667. Apafi Mihály vegyes iratai, Nr. 25–30.

I. Apafi Mihály udvari inasainak heti jövedelme (1667?)

Nomina Personarum	liba mors.	liba commu.	vini just.	cereusia just.
Inczédi Pál úrnak	2	4	2	2
Kürtesi János úrnak	2	- (4)	1	1
Kesserői István úrnak	2	4	1	1
Kolya László úrnak	2	-	1	1
Borsi Georgi úrnak	2	-	1	1
Inczédi Georgi úrnak	2	-	1	1
Daczó Gábor úrnak	2	-	1	1
Szentesi András úrnak	2	-	1	1
Nikodi Georgi úrnak	2	-	1	1
Baló Joseph úrnak	2	-	1	1
Kis Ferkónak	2	-	1	1
Kis Kerekesinek (?)	2	-	1	1
Ajtoni Ferenc úrnak	2	4	1	1

Inczédi karrierjében e kisebb tisztség melletti udvar(tartás)i titulusa a fejedelemszonyhoz köthető, ugyanis Bornemissza Anna titkáraként (*secretarius*) működött,¹¹ azonban kinevezésének pontos keltezése, valamint a hozzá kapcsolódó feladatok teljes körű azonosítása források híján egyelőre várat magára. Annyi gyanítható, hogy a fejedelemszonyi szolgálata is Inczédi udvartartási pályafutásának egyik korai állomása volt,¹² titkári feladatkörét tekintve pedig a *principissa* által rendkívüli körülménnyel vezetett gazdasági naplók ellenőrzését és korrigálását emelhetjük ki.¹³

Elképzelhető, hogy titkári feladatai részben összefonódtak más tisztség birtoklásából fakadó udvar(tartás)i teendővel, ugyanis Inczédi – vélhetően már 1670-től – az egyik legelőkelőbb udvari főtiszt feladatait látta el mint főkomornyik. Ezen tisztséggel együtt járó feladatok

¹¹ Az első ismert forrás Inczédi titkári pozíciójáról 1677-ből való, amely káptalani feljegyzés szerint a címszeplőnek, mint „Generosi Pauli Inczédi de Várad, Illustissimae Principissae Annae Bornemissza conthoralis nostrae carissimae secretarii” juttattak egy alvinci jószágot. KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 30./24–33. Vö K. Papp: Levéltári adatok. Történelmi Lapok II(1875). 52. sz. 827–828.

¹² 1677-ben, egy kóródszentmártoni házadomány kapcsán írják Inczédiről az alábbiakat, külön kiemelve a fejedelemszonymnak a kezdetektől tett szolgálatát: „quae ipse a Regiminis hujus Nostrae primordio tam Nobis ipsis, quam etiam memoratae thori nostri Sociae lectissimae [Sc. Annae Bornemissza – Sz. Á.] in omnibus occasionibus rerumque ac temporum vicissitudinibus [...] fideliter exhibuit et impendit.” K. Papp: *Levéltári adatok*. Történelmi Lapok II(1875). 50. sz. 795–796. Emellett fennmaradt egy datálatlan forrás – amely vélhetően az 1660-as évek elejéről való, így szintén a korai fejedelemszonyi szolgálatra utalhat –, ugyanis az irat Inczédi Pált „Urunk és Asszonyunk inassy” közé sorolja. MNL OL, F12, Lymbus, Mikrofilmtekercs száma: 43597 Nr. VIII./125/a. A legutolsó forrás, amely titkárként említi Inczédit 1685-ből származik: „praecipue [...] Secretarij Illustrissimae Principissae Annae Bornemissza, coniungis nostrae charissimae, deinde Theasaurarij nostri muneribus functus, postremo honore [...] Praefecturae, quo nunc utitur ei collato [...]” K. Papp: *Levéltári adatok*. Történelmi Lapok II(1876). I. sz. 843.

¹³ *I. Apafi Mihály udvartartása. I. kötet. Bornemissza Anna gazdasági naplója (1667–1690)*. (a továbbiakban: Szádeczky: *Gazdasági napló*) Szerk. Szádeczky Béla. MTA, Bp. 1911. 449, 509. Az Inczédi kezével való bejegyzések, korrigálások 1681-ből és 1686-ból valók.

pedig – az előző évtizedek főkomornyiki kötelezettségeiből kiindulva – könnyebben rekonstruálhatók, elsősorban a fejedelemszony gazdasági naplóinak bejegyzéseiből.¹⁴ A feljegyzések alapján Inczédi főkomornyiksága alatt öt nagyobb feladatkör köthető a tisztséghez, ez részben egyezik a 17. század első harmadában a főkomornyik által ellátott teendőkkel,¹⁵ az Apafi-korszakra vetítve azonban több ponton is kiegészíthető olyan köteleességekkel, amelyek a korábbi évtizedekben más tisztségviselő vagy hivatal alá tartoztak.

Már az Apafi-korszakot megelőzően is a főkomornyik feladata volt az udvar szükségére, és ruházkodására szánt posztó és különféle ruhaneműk beszerzése, nyilvántartása és az ilyen kiadások pontos „könyvelése”.¹⁶ A források e tekintetben némi életmódtörténeti adalékkal is szolgálnak, elsősorban az előkelők ruházkodási szokásai tekintetében. Az udvarnép számára való posztó vásárlása mellett ugyanis Inczédi gondoskodott a jelentős udvari eseményekhez illő öltözék beszerzéséről is: így az ifjú Apafi Mihály választására készülve (1681) rendkívüli áron tett szert bársonyra, angliai és landis posztóra,¹⁷ illetve a fejedelemszony (1688), valamint a fejedelem halálakor (1690) is ő intézkedett a minőségi fekete posztó beszerzéséről, kiosztásáról az udvarnép számára és figyelemmel volt a ruha méltó díszítésére hivatott gombkötők felkutatására is.¹⁸ Emellett a ruhaneműk udvari számbavételére és beszerzésére való megbízatása kapcsán Teleki Mihállyal folytatott levelezésében „öltözködési tanácsokkal” is szolgált a főurak számára a mente és dolmány megfelelő viseléséhez: „ha mente lesz, öv is kell, de lábravaló, s keszkenő még nincs. Ha dolmány léssen, labancz inget szokott hozzá venni, de mentéhez talán nem illik.”¹⁹ Az udvari ruházkodás irányítása mellett a főkomornyiki tisztség betöltésével együtt járt a hadak zsoldjának összegyűjtése és kifizetése.²⁰ Magától értetődő, hogy Inczédi főkomornyikként az udvarbeli komornyikok előjárói feladatait is ellátta, s igazgatta a hat főből álló udvari „irodai személyzetet” is,²¹ ahogy mindezt a fejedelem udvari rendtartása is meghatározta számára: „megírt híveinktől való böcsületes függések megkévántatik, hivatalos dolgok

¹⁴ Thallóczy Lajos: *I. Apafi Mihály udvara. Első közlemény.* (a továbbiakban Thallóczy: Apafi udvara) Századok XII(1878). 426. Inczédi Pál főkomornyiki tisztségének kezdeti dátumát az előző évtizedek főkomornyikjainak feladatai alapján, Bornemissza Anna gazdasági naplójának első, rá vonatkozó bejegyzése sejteti: „Anno 1670. die 31. Augusti radnóti számtartó, Murza Balint a die 14. Julii Radnóton elkölt korcsoma borok árat administraltá, úgy mint 18 hordó borok árat, arról adott quietantiánk szerént, fl. 355 d. 81. Item, ugyanezenféle pénzt adott praefectusunk által, az hadak fizetésére, Inczédi Pálnak fl. 141. Tészen azért in summa, a die 14. Julii radnóti korcsomáról administralt pénz, fl. 496 d. 81.” Lásd Szádeczky: *Gazdasági napló.* 199.

¹⁵ A főkomornyiki tisztség Báthory- és Bethlen-kori feladatkörére lásd Jeney-Tóth Annamária: *Udvari előkelők Báthory Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadások tükrében.* = *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok.* Speculum Historiae Debreceniense 12. (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai). Sorozatszerkesztő Papp Klára. Debrecen 2013. 88.

¹⁶ Szádeczky: *Gazdasági napló.* 165, 264–265, 330, 473.

¹⁷ Uo. 473.

¹⁸ MNL OL, P1238, I. sorozat, 29. doboz, 1690. Nr. 105/7–8. Fontos megjegyezni, hogy egyelőre nem bizonyítható, hogy Inczédi a fejedelemszony és a fejedelem halálának időpontjában is betöltötte a főkomornyiki tisztséget, erre nézve az utolsó adatunk 1685-ből való. Lásd K. Papp: *Levéltári adatok.* Történeti Lapok II.(1876). I. sz. 843. Emellett a Teleki Mihállyal való levélváltásból egyértelmű, hogy az 1680-as évek második felében szinte megszakítás nélkül a fejedelmi udvarban tartózkodott, közvetlenül Apafi Mihály környezetében, s nem kizárt, hogy csupán a korábbi tisztségéből fakadó jártassága miatt vállalta magára ezt a feladatot. Lásd MNL OL, P1238, I. sorozat, 22. doboz, 1688. Nr. 50., 25. doboz, 1689. Nr. 81., 29. doboz, 1690. Nr. 105.

¹⁹ Uo. I. sorozat, 22. doboz, 1688. Nr. 50./4.

²⁰ Szádeczky: *Gazdasági napló* 199, 368, 447–448.

²¹ Thallóczy: Apafi udvara. 426. Az előjárói pozícióját a többi közül kiemelkedő komornyiki jövedelme is alátámasztja. Lásd EOE, XVII. 209.

folytatását alattok levőknek törvényes igazgatásával együtt magunk rendelkezésétől függő hűségekre bízván ökegyelmeknek.”²²

Mindezekon felül két olyan ügykört is azonosíthatunk, amely a korábbiakban nem kimondottan a főkomornyk hatáskörébe tartozott. Inczédi szereplése idején többször is előfordult, hogy általa történt a tárházba befolyó egyes jövedelmek (pénz, ezüst, aranyváltás) nyilvántartása, ki- és bevételezés egyaránt,²³ amely korábban a kincstartó, illetve egyéb pénzügyigazgatási tisztt feladatkörébe tartozott.²⁴ Másrészt Inczédi kötelessége volt a szász nációhoz kötődő adók intézése is: az *Universitas* adójának teljes körű adminisztrálása, valamint a papok által fizetett *census cathedralis* és dézsmaváltás, illetve az ezen bevételek után maradt restanciák beszede-tése és nyilvántartása,²⁵ amely a korábbi évtizedekben tizedfőrendátori hatáskör volt.²⁶

Inczédit minden bizonnyal a fejedelmi pár bizalma mellett a fent említett, számos adminisztratív feladatban való jártasság predesztinálta néhány *ad hoc* jellegű feladatra is: másodmá-gával végezte el a Boér Zsigmond és társa konstantinápolyi követsége során kiadott költségek számadását,²⁷ továbbá a Béli Pállal való leszámolás idején (1678) a főkomornyk is részt vett a Béli család bethleni javainak számbavételében.²⁸

Inczédi főkomornyiki megbízásával kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet az 1680-at követő évekre, amikor a fejedelem két alkalommal is hadjáratot kényszerült vezetni a Porta parancsára a Habsburgok ellen.²⁹ A hadba hívó parancs előtti időszakban, a táborozásra való felkészülés jegyében az egyre befolyásosabb Teleki Mihály átfogó javaslatot tett a „táborhoz kívántató dolgokról”. Ebben szó esett a főkomornyk szükségességéről is.³⁰ Forrásaink pedig egyértelműen alátámasztják, hogy Inczédi tábori körülmények között is – megszakításokkal 1681–1683 folyamán – Apafi mellett volt, ellátta a főkomornyiki teendőket,³¹ s a

²² *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek. 1617–1708.* (a továbbiakban: Koltai: Udvari rendtartás) Sajtó alá rendezte Koltai András. Osiris Kiadó, Bp. 2001. 122.

²³ Szádeczky: Gazdasági napló 113, 338, 361.

²⁴ Trócsányi: Központi kormányzat 323–325. Mátyás-Rausch Petra: *Az erdélyi pénzügyigazgatás átszervezésére tett kísérletek 1598 és 1604 között.* Századok CLI(2017). 1090–1093.

²⁵ Szádeczky: Gazdasági napló 222–224, 228, 419–420. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy Inczédi a szolgálataiért cserébe 1682-ben megkapta a szász papok által az eredetileg a *fiscus* számára beszolgáltatót, korábban Nagyernyei Lukács deáknak konferált *proventust*, mindaddig, amíg a fejedelmi udvart szolgálta, így annak beszede-tése és adminisztrálása ezzel is összefüggésben állhatott. Lásd K. Papp: *Levéltári adatok.* Történeti Lapok II(1875). 52. sz. 827–828.

²⁶ Trócsányi: Központi kormányzat 326.

²⁷ EOE, XV. 207.

²⁸ Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Osztálya (Serviciul Judetean Sibiu al Arhivelor Nationale, Sibiu) (a továbbiakban: SzNLT), Benigni Gyűjtemény (Colectia Benigni), 4/16. Nr. 76–79. A küldöttség további tagjai: Bethlen Farkas, Bethlen Gergely, Rhédei Ferenc, Lugasi Ferenc, Baló László. Ezúton köszönöm meg Szabó András Péternek, hogy a Benigni Gyűjtemény teljes digitalizált anyagát rendelkezésemre bocsátotta.

²⁹ *Erdély története. Második kötet.* Főszerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 866–868; EOE, XVII. 180–183. A hadba hívó parancs (1681) és a hadba vonulás módjának meghatározását másolatban lásd MNL OL, P1239, I. sorozat, 5. doboz, 1681. Apaffy Mihály vegyes iratai, Nr. 6–7.

³⁰ Uo. 6. doboz, 1683. Apaffy Mihály vegyes iratai, Nr. 69–82. A Teleki által tett javaslat 1681 februárjában kelt.

³¹ Koltai: Udvari rendtartás 122. Megjegyzendő, hogy Inczédit a hadviselés időszakában tábornesterként is emlí-tik a források: „foris sub praefato triplici [Sc. expeditione Bellica – Sz. Á.] Martis signo sagatus, Thesaurarij munere fungitur, postrema Martia Palaestra fervente, quae gravioribus quam duae priores erat statura periculis, Aulae etiam nostrae Castrensium Magistris officio foeliciter est defunctus.” Továbbá ezen feljegyzés alapján az is feltételezhető, hogy Inczédi – az 1680-as évek két hadjárata mellett – már Apafi uralkodásának első, turbulens éveiben is a fejedelem mellett tartózkodott a harcok során, ám ekkori tevékenységéről egyelőre nincsenek információink. KNLTkV, Inczédi család levéltára, Nr. 17/1. MNL OL, P1239, I. sorozat, 12. doboz, 1682. Apafi Mihály vegyes iratai, Nr. 37–38. Emellett

táborból küldött missziliseinek elemzésével némi információhoz jutunk a tábori teendőiről is. Többségében olyan kötelezettségeket azonosíthatunk, amely főkomornyikként a békés időszak udvar(tartás)i körülményei között is feladata volt. Egyrészt feladatai közé tartozott a ruhane-műk beszerzése a tábori szükségletekre: az udvartartás személyzetének (szakácsok, inasok) ruházataról való gondoskodás, továbbá a társzekerek megóvására használt veres posztó beszerzéséről is beszámol.³² Inczédeknek – az erdélyi udvartartási feladataihoz hasonlóan – a táborban és a hadba vonulás időszakában is kiemelt szerepe volt a katonák díjazásával kapcsolatos teendők ellátásában, ez a feladata azonban némileg ki is bővült a háborús körülmények miatt. A katonák fizetésének kiutalásán kívül ugyanis gondja volt arra, hogy a hadi események során a katonaságot ért károkról való regesztrumot kezelje, és annak párját – vélhetően a veszteség felmérése miatt – a katonai felsőbb vezetés, nevezetesen Teleki Mihály felé továbbítsa.³³ Emellett a tábori katonai természetű feladatai közé sorolható a lovak beszerzéséről, továbbá a portai előljárók és egyéb katonai szolgálattelvők számára az ajándékokról és a számukra juttatandó pénzről való gondoskodás is.³⁴ Mindezekon felül kiemelt szerepét jelzi, hogy a táborozáskor folyamatosan a fejedelem szűkebb környezetében tartózkodva a táborban megeső minden apró ügyről, a fejedelem egészségi állapotáról, a tábor megfelelő ellátásáról (sütés, mosás), a hadi események alakulásáról is tájékoztatta az Erdélyben maradt, szinte fejedelmi jogkörrel felruházott Bornemissza Annát. Együttműködött a tábor és az otthoni kormányzat közötti levélforgalom szervezésében is.³⁵

A kincstári igazgatás szolgálatában

A szorosabb értelemben vett udvartartási tisztségek mellett, azokkal összefüggésben Inczédi jelentős szerepet vállalt a kormányzati hivatalokban is. Az 1660-as évek második felében a kincstári igazgatás kötelességében találkozunk vele. Az első adat 1667-ből való, váradi Belényesi Ferenc *praefectus*ságának kezdetéről, amikor Inczédi többedmagával fő dézsmaszedőként (*supremus decimator*) fungált.³⁶ Maga a hivatal némi magyarázatra szorul, e tisztség feladatokrét ugyanis Trócsányi Zsolt sem részletezi, ugyanakkor érdemes a már említett fejedelmi *praefectus*nak, váradi Belényesi Ferencnek a reverzálisából kiindulni. A többségében általános-

Inczédi Pál szemtanúként – egyéb más események mellett – a naplójában is plasztikus képet fest a táborban megesett dolgokról, nehézségekről. Lásd *Inczédi Pál naplója, 1660–1697. = Történeti emlékek a Magyar nép községi és magán életéből. II.* Kiad. Szabó Károly–Szilágyi Sándor. 1859. Pest 4–20.

³² *Török–Magyar kori Állam-Okmánytár. Török–Magyar kori Történelmi Emlékek. VI. kötet.* (a továbbiakban TMÁO) Szerk. és jegyz. Szilágyi Áron–Szilágyi Sándor. Athenaeum, Pest 1871. 163–166. K. Papp: *Levéltári adatok. Történeti Lapok* I(1874). 38. sz. 607. MNL OL, Kemény Sámuel Gyűjtemény, Mikrofilmtekercs száma: 11697. A felvételek számozatlanok. Inczédi Pál levele Bornemissza Annának, Szatmár alól, 1681. október 12. Emellett Inczédi összekötő szerepét jelzi, hogy Teleki a Maros melletti táborból az alábbiakat írja a fejedelemasszonynak: „Holnap Inczédi Páll urat Nagyságodhoz küldi ő Nagysága.” Uo. Teleki Mihály levele Bornemissza Annának, „közel a Maros mellett”, 1683. október 31.

³³ TMÁO, 163–166. MNL OL P1238, I. sorozat, 12. doboz, 1682. Nr. 30./2.

³⁴ TMÁO, 163–166.

³⁵ SzNLT, Benigni Gyűjtemény, 11./69. Nr. 22., TMÁO, 163–166, 343; MNL OL, P1239, II. sorozat, 9. doboz, 1683. Nr. 6. A tábor élelmészéséről, ellátásáról lásd Koncz József: *Adalékok Apaffy Mihály fejedelem 1683-ik évi hadjáratahoz.* Hadtörténelmi Közlemények IX(1896). 1. sz. 484–512.

³⁶ MNL OL, P1239, I. sorozat, 2. doboz, 1667. Apafi Mihály vegyes iratai, Nr. 66.

ságokat tartalmazó kötelezvény szerint a *praefectus*nak tartoztak számadással a „mindenféle dézsmások”,³⁷ tehát a *vice-* és *supremus* dézsmások is, akik vélhetően a szászok természetbeli tizedének a *fiscus* számára történő beszédésével voltak megbízva. Közülük való volt Inczédi Pál, aki Újegyház széken volt fő dézsmaszedő.

A források alapján némileg árnyalható a szászoktól származó tized beszédését és kezelését ellátó Apafi-kori tisztségviselői hierarchia is. A korábbi évtizedekhez hasonlóan, a dézsma-jövedelem kezelése a fejedelemség alkonyán is a tized-főárendátor irányítása alá tartozott,³⁸ ugyanakkor úgy tűnik, a szászokhoz kötődő ezen jövedelem teljes körű adminisztrálása a főkomornyikra, míg beszédése a *praefectus*nak³⁹ elszámolással tartozó dézsmaszedőkre hárult. Az így beszédett dézsmát a tizedbérlők költségeinek leszámítása után az udvarhoz kötődő személyek ellátására, különböző udvari kiadásokra fordították. Minderre az alábbi, Teleki Mihály javadalmára vonatkozó valamely vicedézsmához intézett levélrészlet enged következtetni: „Praefectus uram parancsolt [...], hogy az én fizetésemben 90 köből zabot ide Sorostélyra, nem Kővárba szállítasson. 100 köből búzát pedig Kővárba szállítasson, én a szegénységít számván, úgy mondtam Praefectus Uramnak, ha vékájíért az búzának 35 pénzt meg adnak és annak némely részéért ide zabot szállítanak hat hat pénzben hadván vékáját, elviszem. Már állyon szabadságokban mellyiket válasszak.”⁴⁰

Ez a tisztség, valamint a főkomornyiki hivatal gazdasági feladatai alapozták meg a kincstári igazgatás kötelékében való további szerepvállalását. Pályafutásának következő lépcsőfoka a *praefectus*i tisztség megszerzése volt, amelyet Trócsányi „a kincstári szakhivatalnokok emelkedésének tetőpontjaként” minősít. Ő maga már beillesztette Inczédit a *praefectus*ok névsorába, a források alapján azonban pontosítani tudtuk hivatalviselési idejét, s ezzel teljessé vált a *praefectus*ok listája az egész Apafi-korszakra nézve. Előkerült ugyanis Inczédi Pál reverzálisa

³⁷ Uo. Nr. 42–43.

³⁸ Erre vonatkozóan pontos adataink Teleki Mihály főárendátori instrukciójából (1675. január 1.) származnak, amely egyebek mellett egyértelműen a főárendátor feladatává teszi a viceárendátorok munkájának ellenőrzését, valamint, hogy a „Dezsmások Instructioit revideállyá”. Továbbá a szász papok tizedével kapcsolatban az alábbiakat jegyzi meg: „Ide járulhat az biradalmunkbeli szász papok Cathedralis contributiojokra való vigyázásis, melyeknek procuráltatását, és adminisztrációját magunk szolgálainak arról adatott magunk Instructioja szerént akarjuk viseltetni, mindazáltal annakis oltalmazásában, sőt egyéb aziránt kívántató szükséges assistentetiávalis lenni kegyelmedtől meg kívánnyuk.” MNL OL, P1238, I. sorozat, 2. doboz, 1675. Teleki Mihály vegyes iratai, Nr. 54./1. Lásd még Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához.* (Erdélyi Történelmi Adatok), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 1945.

³⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a Rákóczi-korszaktól kezdve a *praefectus*i tisztség a viceárendátori tisztséget is magában foglalta, ily módon nem meglepő a dézsmaszedésben vállalt kötelezettség. Lásd Trócsányi: Központi kormányzat 326. A *praefectus*i és viceárendátori tisztség (szász) dézsmások feletti befolyását mutatja Alvinczi Péter alábbi levelének részlete: „A dézsmások és az árenda perceptorok fogyatkozását, uram, orvosolni nem mulasztottam el.” MNL OL, P1238, I. sorozat, 1. doboz, 1675. Nr. 3./2.

⁴⁰ Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (a továbbiakban: ErEI), G2/506. Teleki Mihály kővárhosszúfalusi leveleskönyve. 842. számú levél, Fol. 1445. A szász dézsma felhasználásának mikéntjét példázza Alvinczi Péter Teleki Mihályhoz intézett levelének alábbi részlete is: „Kegyelmed árendátori tisztére tartozó száz köből búzáját uram elébbeni parancsolattya szerént a Szent Ágotai processusból dispoálta. Kővári kapitányságára valót pedig az Disznódi processusból, kétszáz köből zabját ismét az két Kőhalmi processusból, meg irván az Dézsmásoknak Kegyelmed parancsolattya szerint, kegyelmedet találják meg elszállítása felől s kegyelmed parancsolatjából én osztán vélek megalkuszom.” MNL OL, P1238, I. sorozat, 1. doboz, 1675. Nr. 3./1. Emellett érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a fő dézsmaszedőkként (*supremus decimator*) megnevezett személyek mindegyike egyidejűleg jelentős udvar(tartás)i tisztséget is betöltött, így kérdéses a dézsma felszedésében betöltött valós funkciójuk. Mindennek tisztázása azonban további kutatásokat igényel.

(„minden jószágokbéli tiszteinek előttök járó Praefectura”),⁴¹ amely egyértelművé teszi, hogy 1684-től a korszak végéig viselte ezt a tisztséget, s – egyéb irattípusokkal, így misszilissekkel, inventáriumokkal, regesztrumokkal kiegészítve – számos információval szolgál feladatát tekintve is. Érdemes megjegyezni, hogy a 17. század második felétől a *praefectusi* tisztség birtoklása együtt járt a tizedigazgatás irányítását ellátó főárendátor melletti szakhivatalnokként tevékenykedő viceárendatori tisztség betöltésével, így egyes feladatok az utóbbi tisztségéhez kötődnek.⁴² Célszerű tehát elválasztani egymástól a különböző teendőket.

Series processuum Decimalium Decimatorumque Supremus et Vice Decimatorum sub officio Praefectorum Generosi Domini Francisci Beliniessy de Várad conscriptus Anno 1667.⁴³

<i>Processuum</i>	<i>Supremus Decimator</i>	<i>Vice Decimator</i>
Nagy Sink	Stephanus Fabyan	Stephanus Hehvizy
Szent Ágottha	Székelly Moyses	Rákossy Péter
Berethalom	Tserei Farkas	István Deák
Husna	Lukács Deák	Thamás Deák
Nagy Ekemezeő	Beliniessy Ferencz	Galambfalvi János
Nagy Sellyk	Gilány Gergelly	Felszeghi István
Szelindek	Baló László	Kászoni Pál
Disznód	Horvátth András	Jazi Thamás
Keresztyénszigeth	Konyha Mesterek	Kali Boldizsár
Szeredahely	Lugassi Ferencz	Olasz Lajos
Szászsebes	Batizi János	Szászhalmi Mihály
Ujegyháza	Inczédi Pál	Beliniessy György
Keóhalom Superior Pars	Kendi János	Rác István
Keóhalom Inferior Pars	Inczédi Péter	Mihály deák
Trapold	Zágori Geörgy	Fülei Ferencz
Szászkézd	Samariai Péter	Zalánij Pál
Beszterce Superior Pars	Tholdalagi János	Fogarassi Thamás
Beszterce Inferior Pars	Székelly László	Angyalossi Dyenes
Szászváros	Keserűi János	Tarcsay Sámuel

A fennmaradt források alapján Inczédi *praefectusi* hatáskörét két szempontból érdemes vizsgálni: egyrészt a fejedelmi és fiskális jószágok igazgatási feladatai, másrészt a kincstári előjárói hatásköre tekintetében. Utóbbi szempontból a hivatalnokok előjárójaként természetes volt, hogy a szakhivatalnoki teendőket és ezzel együtt a jószág gondviselését ellenőrizte, s

⁴¹ SzNLT, Benigni Gyűjtemény, 2./5. Nr. 11–12. Inczédi Pál reverzálásának teljes szövegét lásd a függelékben. Cserei Mihály jegyzi meg méltatlankodva már az 1681-es évre vonatkozóan, hogy „az egész fiscalitást Inczédi Pál dirigálja vala”. Cserei Mihály: *Erdély históriája I. (1661–1690)*. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda 2014. 138.

⁴² Trócsányi: Központi kormányzat 326.

⁴³ MNL OL, P1239, I. sorozat, 2. doboz, 1667. Apafi Mihály vegyes iratai, Nr. 66.

hatáskörébe tartozott a számadásaik vizsgálata és összegzése is.⁴⁴ Emiatt nem véletlen, hogy az ősz *generális extractus* elkészítésének közeledtével sürgetve figyelmeztetette a huszti *provisort*, hogy „ha minden vetést, szüretet, borszállítást elvégzett, mindeneket valamelyeket provisióját illeti, rendes *extractus*ban véve két darabban, nem egyben, kezemhez küldeni el ne mulassa, ne is halogassa [...], különben ha kegyelmed *extractusa* miatt az többinek is várakozni kelltek”, nem ússza meg búsulás nélkül.⁴⁵ Az ellenőrzött hivatalnokok közül a reverzális külön kiemeli az *exactorok* és a *procuratorok* ellenőrzésének a szükségességét, beleértve visszaéléseik feltárását a fejedelem felé,⁴⁶ s elődjeihez hasonlóan a sókamarák tisztjei felett is bírt befolyással, ám ezen feladatainak pontos meghatározásához egyelőre nincs elegendő adatunk.⁴⁷ Feladatai közé tartozott a felsőbb vezetőkkal (Teleki Mihály, Bethlen Gergely, Nalácz István) való folyamatos egyeztetés mellett az alárendeltjeihez intézett *commissiók* formába öntése és továbbítása is.⁴⁸ A tisztek állításáról és változtatásáról csak a fejedelem beleegyezésével dönthetett,⁴⁹ noha az 1680-as évek végén többnyire már a nagy hatalmú Teleki Mihállyal egyeztetve hozott döntést: példának okáért a csehi végvár gondviselésére igyekezett megfelelő és megbízható embert találni, Telekinek pedig a megüresedett illyei és vajdahunyadi udvarbírói tisztség betöltéséről szóló parancsára válaszolva panaszkolt, hogy „gondolkodom és tervezem, de nagyon nehezen talállok embert, aki valamire való volna”.⁵⁰

A fejedelmi és fiskális jószágok feletti igazgatási feladatok tekintetében Inczédi reverzálisában olyan általános feladatok mellett, mint a fejedelmi és fiskális jószágokat ért károk orvosolása,⁵¹ természetesen számos más kötelezettséget is vállal. Megbízásából fakadóan a jószágokról készült urbáriumokat, inventáriumokat és regesztrumokat ő maga gyűjtötte össze és őrizte, eredeti formában való kiadásuk tilalmát is megfogadta.⁵² Több esetben a hozzá beérkező

⁴⁴ SzNLT, Benigni Gyűjtemény, 2./5. Nr. 11–12., MNL OL, P1239, I. sorozat, 7. doboz, 1678. Apafi Mihály egyes iratai, Nr. 9. MNL OL, P1238, I. sorozat, 20. doboz, 1687. Nr. 28/1.

⁴⁵ EOE, XX. 121–122. Inczédi Pál levele Kérei Márton jószágigazgatónak. Az *extractusok* pontos és azonnali beszolgáltatásának kötelezettségét sejteti a Luczay András, görgényi *provisortól* Inczédihez mint *praefectushoz* intézett alábbi levélrészlet is: „egy részivel haricskát vetettek, azt elvégeztetvén mingyarást *extractust* iratok s küldök uram kegyelmednek”. SzNLT, Benigni Gyűjtemény, 10./60. Nr. 65–66. Az *extractusok* beküldéséről lásd még uo. Nr. 60./86–87, KNLtKv, Colectia Socoltei Princiare, Nr. 63/27–28.

⁴⁶ SzNLT, Benigni Gyűjtemény, 2./5. Nr. 11–12.

⁴⁷ MNL OL, P1238, I. sorozat, 25. doboz, 1689. Nr. 81/2, 8. E tekintetben csak maga Inczédi elszámoltatásáról vannak forrásaink, amelyek szerint becsülettel végezte *praefectusi* tevékenységét: „Nemzetes Inczédi Pál Praefectus uram [...] kétt ízben [...] mi előttünk (ti. Joannes Sárosi, Franciscus Dályvai, Stephanus Sinkaĵ, Exactores Regni – Sz. Á.) Fogarasi János Praefecturális Deákja által, az Marusvásárhelyi tavalyi szám vételnek alkalmazosságával ki adott restantiáknak adminisztratiója, és mind eddiglen eő kegyelme kezén forgott, Praefecturára adózni szokott Fiscalis tisztek Articularis mindenféle adójoknak perceptiójáról és adminisztratióiról számott adván, elégséges, hiteles documentumokkal stabiláltattván, mind az megírt restantiák úgy az hatvan ött forintos adóról való Ratiójátis végképpen eligazította. Az mi restantiák pedig voltak imperatis eő Kegyelme adminisztráltatta Segesváratt a számvételkor.” MNL OL, P2269, K. Papp Miklós hagyatéka, 9. doboz, 12. tétel, Nr. 238/335–336.

⁴⁸ MNL OL, P1238, 14. doboz, 1684. Nr. 27./2. 25. doboz, 1689. Nr. 81/3–6, 8, 17. 29. doboz, 1690. Nr. 105/6.

⁴⁹ SzNLT, Benigni Gyűjtemény, 2./5. Nr. 11–12.

⁵⁰ MNL OL, P1238. I. sorozat. 1685. Nr. 39/1. 29. doboz, 1690. Nr. 105/6.

⁵¹ A veszteségek orvoslására példaként a huszti uradalomban működő Sárközy István Bornemissza Annához intézett levelét említhetjük, amelyben a fejedelemasszonyt nem terhelve a megесett károk részleteivel a következőket írta: „az himlő miatt esett káron kívül, melyet teóbb dolgokkal egyben bőven megírtam Praefectus uramnak.” MNL OL, Kemény Sámuel Gyűjtemény, Mikrofilmtekercs száma: 11697. Az iratok számozatlanok. Sárközy István levele Bornemissza Annának, Huszt, 1684. november 6.

⁵² SzNLT, Benigni Gyűjtemény, 2./5. Nr. 11–12.

lajstromok, gazdasági tematikájú levelek másolatát elkészítette tájékoztatta feljebbvalóit a jószágban esett károkról, bevételekről és kiadásokról.⁵³ Magától értetődő, hogy a fejedelmi és fiskális jószágokat érintő hozzá intézett kérvényeket csak a fejedelem kára nélkül hagyhatta jóvá:⁵⁴ így járt el a somlyai eklézsia hozzá küldött kérelme esetében is, habár az általa tett *resolutiót* nem az ekkoriban már nagybeteg fejedelemnek, hanem Teleki Mihálynak küldte el jóváhagyásra.⁵⁵ Kötelezte magát, hogy meggátolja a fejedelmi és fiskális jószágok elidegenítését.⁵⁶ Ennek értelmében küldte ki az udvari gyalogokat a Sebes vízén álló fejedelmi malmot jogtalanul elfoglaló és személyzetét (sütő, molnár, kulcsár) sanyargató negyven rác ellen, s a tetteseket börtönbe záratta. Hasonlóképpen járt el az ebesfalvi és almakeréki uradalom és a velük szomszédos medgyesszékiek között a makkoltatás miatt kialakult összetűzésben, melyet – a fejedelem haragját enyhítendő – személyesen orvosolt.⁵⁷ Emellett hatáskörébe tartozott a fiskális jószágba történő „beiktatás” hivatalos dokumentumainak vizsgálata is.⁵⁸ Reverzálisában a továbbiakban kijelentette, hogy a dézsma és egyéb jövedelmek elosztásában is csak a fejedelem jóváhagyásával dönt.⁵⁹

Ez utóbbi kötelezettség már a *praefectusi* megbízatással együtt járó tizeddel kapcsolatos viceárendátori tisztség teendőivel hozható összefüggésbe, amelyek kimondottan a tized beszedésének megszervezésére irányuló feladatahoz kapcsolódtak. Ebből adódóan a fejedelmi és fiskális jószágokban ellenőrizte a tizedbevétellel kapcsolatos munkákat (aratás, szüret, borboszoláltatás). Előmozdította a tized behajtását, sürgette az elmaradt dézsma beküldését.⁶⁰ Igyekezett orvosolni a jogtalan foglalásokból adódott kiesést, s az alábbi esetben közvetlen „feletteséhez”, az ekkoriban főárendátorként is működő Teleki Mihályhoz fordult tanácsért: „Igenben uram Kolozsvári Sámuel uram olyan dolgot követett el, hogy ő nagysága jobbágyának szőlőjét adóssága praetensiója színe alatt, maga autoritásából reá ment, megszedte és maga megnemesítette, abban dézsma adatlan [...], a dézsmás a maga szőlőjében találván, nem mehetett reá, hanem üzent mind a pástortól, s ő nagysága mellette lévő gyalogitól, hogy adja meg a dézsmát, de Kolozsvári uram illetlen szókkal bánt a dézsmással, s fenyegetvén a gyalogokat is, hogy reá ne menjenek az nemes szőlőire, mert mind lelövöldözi. Végtere aztán megígérte, hogy a dézsmát kiadja, s ráviszi a dézsmást, a dézsmás akkor abbahagyta, s akkor

⁵³ MNL OL, P1238, I. sorozat, 20. doboz, 1687. Nr. 28/1. 29. doboz, 1690. Nr. 105/8.

⁵⁴ SzNlt, Benigni Gyűjtemény, 2/5. Nr. 11–12.

⁵⁵ MNL OL, P1238, I. sorozat, 25. doboz, 1689. Nr. 81/8.

⁵⁶ SzNlt, Benigni Gyűjtemény, 2/5. Nr. 11–12.

⁵⁷ MNL OL, P1238, I. sorozat, 29. doboz, 1689. Nr. 81/14, 18.

⁵⁸ Erre példaként Bánffy Dénes özvegyének, Bornemissza Katának a szamosújvári jószágához tartozó Ormány nevű faluban való pusztá házhely adományt (1682) említhetjük, amellyel kapcsolatosan az alábbiakat jegyzi meg: „inscribálván kétszáz forintban ezen *fundust*, statuáltatta volt is magát benne, bírván mind eddig is békességesen, melyről való leveleit Nemzetes Inczédi Pál Praefectus hívünk ő kegyelme előtt elegendőképpen producálta is”. MNL OL, F12, Lymbus, Mikrofilmtékercs száma: 43593. Az iratok számozatlanok. Apafi Mihály levele Diószegi Dániel szamosújvári provisorhoz. Balázsfalva, 1687. július 10.

⁵⁹ SzNlt, Benigni Gyűjtemény, 2/5. Nr. 11–12. Ez ügyben való szerepvállalását és a fejedelem felé való kötelezettségét jelzi az orbai dézsma birtoklásáról „eő Nagyságok Praefecturális házánál” kiállított testiomiális levele arról, hogy a fejedelem *dispositio*ja szerint a korábban Barcsai Tamásnak inscribált dézsmát az ő közbenjárásával kétszáz aranyért Székely Lászlónak adományozta. ErEl, A6, Székely Alapítvány iratai (Acta fundationis Székelyanae), Markos-féle rendezés, V. csomó, az iratok számozatlanok. „Az orbai Dézsmának sumjárul való Testimoniális” Inczédi aláírásával és pecsétével. Fogaras, 1685. május 14.

⁶⁰ MNL OL, P1238, I. sorozat. 14. doboz, 1684. Nr. 27./1. 22. doboz, 1688. Nr. 50/6. 25. doboz, 1689. Nr. 81/4, 8, 17.

éjszaka ő a maga szőlőjéből is kilopta a bort, a dézsma adatlan” maradt.⁶¹ Kérdéses, hogy mi lett az eset megoldása, s hogy sikerült-e behajtani az így kiesett jövedelmet, a befolyó tizedpénzekből való utalványozás miatt azonban mindenképpen utánajárhattak a dolognak. A tizedbevételeket, akárcsak a szintén Inczédi által adminisztrált harmincad jövedelmeket és árendákat, továbbá a szászok által beszolgáltatott honorárium⁶² összegét ugyanis különféle kiadások fedezésére, így többek között katonai, kormányhivatali és uradalmi tisztségviselők fizetésére és az udvartartás ellátására fordították.⁶³

Inczédi Pál feladatai I. Apafi Mihály szolgálatában mint „minden jószágokbéli tiszteinek előttök járó Praefectusa” (1684–1690)⁶⁴

A fiskális és fejedelmi jószágok <i>praefectusi</i> tisztségével együtt járó feladatok		A viceárendátori tisztséggel együtt járó feladatok
A kincstári szakhivatalnokok feletti igazgatási teendők	A jószágigazgatási teendők	
A jószágok gondviselőinek és az általuk készített kimutatásoknak ellenőrzése, összesítése.	Urbáriumok, inventáriumok, regesztrumok összegyűjtése és azok megőrzése, másolataik kiadása a kormányzati felsőbb vezetőknek.	Tizedbevételekkel járó munkálatok igazgatása és elősegítése a fiskális és fejedelmi jószágokon (pl. szüret, aratás, borszállítás).
<i>Exactorok, procuratorok</i> ellenőrzése és visszaéléseik feltárása a fejedelem felé.	A jószágok tekintetében a hozzá intézett <i>supplicatio</i> król való döntéshozatal, de csak fejedelmi jóváhagyással.	Elmaradt dézsma beszedése / beszedtetése, a jogtalan foglalásokból adódó tized-kiesés orvoslása.
A tisztségviselők számára a <i>commissio</i> k formába öntése és számukra való továbbítása (felsőbb vezetőkkel egyeztetve).	A fejedelmi és fiskális jószágok elidegenítésének megakadályozása.	A harmincad jövedelmek és árendák, valamint a szászok tizedének beszedése.
Tisztek állításáról és leváltásáról való döntéshozatal, de csak fejedelmi engedéllyel.	Különböző jövedelmek kiutalása a jószágok bevételeiből, fejedelmi jóváhagyás mellett.	A dézsma-bevételekből való javalmazások és az udvartartás ellátására történő kiutalások.

Mindezekon felül néhány olyan megbízatást is azonosíthatunk Inczédi *praefectusi* és viceárendátori működésének idejéből, amelyek nem tartoztak szorosan a fejedelmi és fiskális jószágok és tisztségviselők feletti feladatköréhez. Így a pénzverés kapcsán látott el jelentős feladatokat, egyrészt a pénzveréshez nélkülözhetetlen példázóvas csak az ő engedélyével kerülhetett a verési jogot nyert helyekre,⁶⁵ továbbá az arany mérésében és az aranyosó cigányoktól

⁶¹ Uo. 25. doboz, 1689. Nr. 81/17.

⁶² Kérdéses, hogy Inczédi a korábbi évekhez hasonlóan a szászokhoz kapcsolódó bevételek adminisztrálását főkomornyikként végezte, avagy ekkoriban már kizárólagosan a *praefectusi* feladatköréhez kapcsolható ez a teendő, mivel egyelőre csak 1685-ig bizonyítható egyértelműen Inczédi főkomornyiki tevékenykedése, azonban 1688–1689-ből is vannak erre vonatkozó adataink. Lásd Szádeczky: Gazdasági napló 603. MNL OL, P1238, I. sorozat, 25. doboz, 1689. Nr. 81/18.

⁶³ Dézsma-bevételek és kiadások: MNL OL, P1238, I. sorozat, 1689. Nr. 81/2–3, 6. A dézsmaor nehékes beszállításáról és Fogarasba, az udvar ellátásra való beküldéséről számol be Inczédi a kiskemezei Bocskai István is. KNLtKv, Colectia Sototeli Princiare, Nr. 63/27–28. Harmincadbevételek és kiadások: Szádeczky: Gazdasági napló 511, 586, 595, 596. MNL OL, P1238, I. sorozat, 25. doboz, 1689. Nr. 81/18. Szászok tizedének adminisztrálása és kiadása: Szádeczky: Gazdasági napló 603. MNL OL, P1238, I. sorozat, 25. doboz, 1689. Nr. 81/18.

⁶⁴ A táblázatban szereplő adatok forrása fellelhető a fejezet hivatkozásai között.

⁶⁵ Trócsányi: Központi kormányzat 330.

való aranypor beváltásban is szerepe volt.⁶⁶ A számos bevételi forrásból – nem kimondottan a tizedbevételekből – különféle kiadásokat is fedezhetett: több esetben a kulturális élet szereplőinek járandóságára, támogatására adott ki pénzt.⁶⁷ Az 1680-as évek derekától a fejedelmi uradalmakban táborozó német katonaság ellátásának megszervezése is Inczédit terhelte, így a görgényi udvarbíró aggódva kérte a *praefectust*, hogy „ezeknek tartásokrul legyen valami dispositio, had tугyam magamat mihez tartani”.⁶⁸

Egyéb politikai szerepvállalása

Jóllehet Inczédi alapvetően az udvartartás kötelékében kezdte meg működését, már a kincstári igazgatásban betöltött szerepe is mutatja, hogy I. Apafi Mihály felsőbb szintű kormányzatának is jelentős figurája volt. A korabeli politikában való meghatározó szerepét pedig tovább árnyalja néhány olyan megbízás, amely szoros értelemben egyik korábban bemutatott tisztiségéhez sem kapcsolható.

Elsőként említhetjük a jogügyigazgatás területén kapott feladatokat, így táblai ülnökként és közbíróként (fogott bíró) való működését. Ez utóbbi tevékenységének súlyát jelzi, hogy két társával – Vajda Péterrel és Márton Benedekkel – együtt a fejedelmi pár jogi ügyeinek intézésére kapott megbízást: 1681 tavaszán a Habsburg-ellenes hadjáratra készülve, annak fedezésére a Bánffy-Bornemissza családtól elzálogosított különféle javak (arany- és ezüstműk, háta- és szekeres lovak, jószágok és jövedelmük) visszaadásáról és anyagi megtérítéséről hoztak döntést.⁶⁹ Táblai ülnökként való működése és feladata egyelőre pontosan nem ismert, de maga a tisztség 1687–1689 közötti betöltése – a fent említett ügylethez hasonlóan – mindenképpen a fejedelem bizalmára és bizonyos fokú jogi jártasságára enged következtetni.⁷⁰

A fejedelmi táblai ülnökség lehet az egyik oka, hogy Inczédi neve a korszak végén összehívott (1685–1690) deputáció névsorában is szerepel, beválasztása azonban jelentős udvari karrierjével is magyarázható. Annyi bizonyos, hogy a korszak utolsó éveiben szinte megszakítás nélkül a fejedelem mellett találjuk, s belső bizalmasként kiemelkedő szerepet vállalt a kormányzati ügyintézésben, melyről elsősorban Teleki Mihállyal folytatott levelezéséből

⁶⁶ Szádeczky: Gazdasági napló 470, 488–489.

⁶⁷ Uo. 362, 440. MNL OL, P1238, I. sorozat, 25. doboz, 1689. Nr. 81./2.

⁶⁸ SzNlt, Benigni Gyűjtemény, 10./60. Nr. 65–66. Mindezt a hunyadi udvarbíró Inczédihez intézett, 1688-ban kelt levele is megerősíti, aki – amellett, hogy beszámol az Absolonnak, Veteraninak és Caraffának küldendő javakról – kéri Inczédit, „hogy ne nehezeltjen parancsolni comissio szerint az gazdálkodásnak rendiről és kik számára s mitsoda rendü embereknek s mennyivel s mivel” legyen megadva. Uo. Nr. 86–87.

⁶⁹ SzNlt, Benigni Gyűjtemény, 10./60. Nr. 90–91. A közbírók (fogott bírók) tevékenységéről részletesen lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi tevékenysége (XVI–XVII. század)*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen 2011. 34–35.

⁷⁰ Trócsányi: Központi kormányzat 360., EOE, XIX. 180, 184. Inczédi az 1686–1687-es országgyűlésen *assessor*ként és a *deputatus* tagjaként is megjelenik. Az *assessorok* 17. századi működéséről egyelőre nincsenek mélyebb ismereteink, így pillanatnyilag a 16. századi táblai ülnökökről való megállapítások szolgálhatnak alapul. Lásd Oborni Teréz: *Zoltay János Supplementum Tripartiti (1583? körül) című kézírata. = A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 141–162; Bogdándi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2016). 1. sz. 47–55.

értésülünk. A misszilisekből egyértelműen kiviláglik, hogy az utolsó években jórészt a fejedelmi birtokokon – Fogaras, Ebesfalva, Porumbák, Radnót –, esetenként Gyulafehérváron, udvari környezetben intézte e feladatokat, amelyek közül legfontosabbnak a már nagybeteg Apafival az ekkoriban már többségében a befolyásos tanácsurak által irányított kormányzati igazgatásban nélkülözhetetlen, különböző tematikájú kérvények, *commissiók*, parancslevelek aláíratását tekinthetjük.⁷¹ A feladat intézésének kudarca miatti Telekihez intézett aggódó panasza pedig jól szemlélteti az Apafi-korszak letűnését, miszerint „vagyunk Uram felette nagy bajban, hogy Urunk eő Nagysága nem subscribálhat semmitis”.⁷² Továbbá – természetesen az ekkoriban birtokolt *praefectusi* és viceárendátori tisztséghez tartozó, már bemutatott feladatok mellett – egyfajta összekötő emberként azonosíthatjuk az udvarban és az udvaron kívül tevékenykedő főurak között: többször rendelkezett ő maga *salvus passus* kiállítatásáról és kiküldéséről, valamint – noha postamesteri címéről nincs tudomásunk – a felső szintű kormányzati tisztviselők egymás és a fejedelem közötti levelezésének irányítása is hozzá köthető.⁷³ Az effajta tájékozottság és bizalom lehetett az oka annak is, hogy a végső, 1690 tavaszán végbement radnóti és ebesfalvi tanácskozás időszakát is Apafi mellett töltötte választott *commissarius*ként.⁷⁴

Inczédi adományai, birtokai és udvartartása

Ahogy a tanulmány eddig tárgyalt részéből is kitűnik, Inczédi Pál a családi vagyron elvesztését követően, I. Apafi Mihály és Bornemissza Anna pártfogását elnyerve ifjúként került a Partiumból a fejedelmi udvartartás szolgálatába, s a ranglétrán való folyamatos emelkedése magával hozta a különféle fejedelmi adományok elnyerését is, amely Inczédi kiváló helyzetfelismerő képességével társulva szinte saját udvar és udvartartás működtetését tette lehetővé.

A fejedelmi pár a családot az Erdélyben való megtelepedés céljából kezdetben az özvegy édesanyának, Csókási Katának juttatott adományok révén segítette: Bornemissza Anna az 1660-as évek első felében – természetesen fejedelmi hozzájárulással – a saját birtokoként kezelt Fogaras földjén házat (Kucsuluta) és falvat (Lupsa) zálogosított el számára.⁷⁵ A későbbiekben tovább gyarapodó szülői birtokok mellé⁷⁶ Inczédi Pál saját jogon is tekintélyes nagyságú jószágot szerzett, többnyire szolgálatainak elismeréseként.

⁷¹ MNL OL, P1238, I. sorozat, 22. doboz, 1688. Nr. 50. 25. doboz, 1689. Nr. 81. 28. doboz, 1690. Nr. 105.

⁷² Uo. 22. doboz, 1688. Nr. 50/2.

⁷³ Uo. 14. doboz, 1684. Nr. 27/2. 22. doboz, 1688. Nr. 50/2. 25. doboz, 1689. Nr. 81/2, 10, 14. 1690. Nr. 105/3. SzNt, Benigni Gyűjtemény, 10/64. Nr. 27. Míndezt megerősítik Teleki Mihály Apafihoz intézett leveleinek alábbi sorai. Egyrészt a hadászathoz szükséges beszállításokkal kapcsolatban írja, hogy amennyiben a főhópmester nem tartózkodik az udvarban, „ítelő mesternek s Praefectus uramnak bővebben irtam” róla. MNL OL, Kemény Sámuel Gyűjtemény, Mikrofilmtekercs száma: 11697 Az iratok számozatlanok. Teleki Mihály levele Apafi Mihálynak, Brassó 1689. június 22. Másrészt a német csapatokkal való egyeztetés kapcsán írja, hogy „nem akarván Nagyságod méltóságos személylét bő írással terhelnem, Praefectus uramnak ő kegyelmének bővebben irtam”. Uo. Teleki Mihály levele Apafi Mihálynak, Alvinc, 1689. június 26.

⁷⁴ K. Papp Miklós: *Consultationis occasione generalium*. Történeti Lapok I(1874). 36. sz. 566.

⁷⁵ Nagy Dóra: *Bornemissza Anna fogarasi záloglevelei*. = *Történeti Tanulmányok*. 23. sz. Szerk. Bárány Attila. Debrecen 2015. 146–147.

⁷⁶ A Fehér vármegyei Czélna nevű falu megtartása ügyében való *contradictio* Csókási Kata által. MNL OL, F2, A gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Protocolla, (Protocollum XIV. Stephanus Böszörményi), Nr. 31–32.

Első ismert birtokát – egy nemesi udvarházat – Alvincen szerezte (1672). Ezt folyamatosan igyekezett bővíteni – döntően – a Maros két partján fekvő alvinci és borbereki javakkal.⁷⁷ Ennek eredményeként – fivéreihez hasonlóan – számos házat, házhelyet, szőlőt, gyümölcsösöt, rétet és szántót birtokolt Fehér vármegyében. Az így létrejövő tekintélyes birtoktest kiépülését pedig a fejedelem és a fejedelemszony támogatta. Egy Alvincen tervezett házépítése kapcsán például a falu birtokosa, a fejedelemszony küldetett építőanyagokat (épületfa, lécek, zsindely), és rendelt mesterembereket (fafaragók) és napszámosokat.⁷⁸ A korszak végén Apafi az alvinci uradalomhoz tartozó karnai határ zálogjogát is Inczédire ruházta,⁷⁹ s kérésének eleget téve az alvinci újkeresztényeknek a Pihen patakán álló elhagyott malmát – minden hasznával együtt – neki adományozta.⁸⁰

A fejedelem az alvinci és borbereki birtokok mellett természetesen egyéb erdélyi jószágokkal is méltányolta a szolgálatát, így Inczédi Alvinczi Péterrel együtt szerezte meg a korábban Baló László udvarmesternek inscribált, szintén Fehér vármegyei Prészáká nevű falut minden hasznával együtt,⁸¹

MNL OL, P1009, II. sorozat, 4. tétel, 5. altétel, Nr. 7–8. Bodrogkeresztúron lévő nemes ház és hozzá tartozó szőlő. EOE, XVI. 200. Ezt egészíti ki az alábbi feljegyzés is, amelynek eredeti iratai sajnos nem elérhetők: „már 1662-ben özvegyül élt Inczédi Mihályné Cziókási alias Csókási Kata successióján az Inczédi Familia birtokába szállott Zemplén vármegyei Bodrog Keresztúri Jóságáról és Szabolts vármegyei szegén házi pusztáról s Nádudvari [...] telket érdeklő irományok.” KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 48/9. Kemény Simon Csókási Katát özvegyi és jószágaitól megfosztott állapotban megsajnálva ajándékozta neki és két ágon lévő örökösének Fogaras földjén örökölt pusztá házhelyet. Uo. Nr. 12/1.

⁷⁷ Az első birtoklás forrása, amely Gálfi István *fundusa* szomszédságában említi meg Alvincen Inczédi Pál házat. KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 30/1–5. Az alvinci és borbereki birtokszerzésére vonatkozó egyéb források: Varga János és felesége, Vajdas Kata borbereki házukat a hozzá tartozó „külső pertinentiákkal” szőlőkkel, szántófölddel és szénaréttel együtt eladták 40 forintért Inczédinek, mivel „sok jó akarattíával s szolgálattalval éltek eő kegyelmének”, s örökösét gyermekük halálát követően már nem remélhetnek. Uo. Nr. 33/6–9. Nr. 33/17–18. Inczédi egy borbereki *fundusát* cserélte el Belényesi Péter egy szintén Borberekén a „Felső várra menő utcában” fekvő nemes *fundusára* „rajta levő kevés épületekkel” és a „Hárs kertben” lévő szőlővel, melyre Inczédi 80 forintot fizetett rá. Uo. Nr. 33/10–11. Egy gyümölcsös vásárlásáról maga Inczédi számol be. Uo. Nr. 33/12. Lészai László nevű szabadostól „kiis bizianis szükségétől viselctvén” Inczédi megvette az alvinci határban fekvő mezei örökségét 12 forintért. Uo. Nr. 33/18–21. Boer János és Kalinai Jánostól szintén Alvincen vásárolt (a Templom utcában) egy házat, „minden hozzá tartozó külső és belső pertinentiáival” együtt. Uo. Nr. 33/24–33. Az alvinci és borbereki birtoklások mellett bizonyos, hogy a család Nagyenyeden is bírt egy kőházat gyümölcsöskerttel, valamint Szeredahely székben egy házat. Uo. Nr. 2/22–24., Nr. 26/32–33., Nr. 11/1.

⁷⁸ MNL OL, F12, Lymbus, Mikrofilmtkeres száma: X43593. A tkeres felvételei számozatlanok. Bornemissza Anna Nagy Györgyhöz, Fogaras, 1673. február 20.

⁷⁹ K. Papp: *Levéltári adatok* Történeti Lapok II(1875). 2. sz. 857.

⁸⁰ Inczédi *supplicatioja*: KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 11/1. Apafi adománylevele Inczédinek, feleségének és két ágon lévő örökösöknek: „Totalem et integrum Molendinum nostrum in oppido Alvincz Commitatu Albensis in Transilvania existens adjacens, hactenus ad Castrum nostrum Allvincziensis pertinens, super rivulo Pihenpataka Incolis dicto constitutum, antea Uykereszténynek Malma personaliter vocitatum, et fere desolatum, simul cum tota longitudinis et latitudinis antiquique limitis ejus dimensione, cunctioque eiusdem emolumentis, reditibus et proventibus quibuslibet totum item et omne jus nostrum Regium, si quod in eodem Molendino emolumentisque ejus etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut idem et idem nostram exquibuscumque causis viis modis et rationibus conerneret collationem [...]” Uo. Nr. 33/36–42.

⁸¹ „integram Possessionem Fiscalem Praeszaka [...] in Comitatu Albensis Transilvaniae existem et habitam, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris [...] et antiquis limitibus existentis, quam antea ex Principalis nostrae Autoritatis plenitudine [...] Generosus quondam Ladislaus Balo de Nagy Baczon pro tunc Aulae Nostrae Magister persidebat; [...] Petro Alvinczi et Paulo Inczédi vita ipsorum durante irredemptibiliter [...] Haeredibus vero et Posteritatibus ac etiam Legatorum utriusque sexus [...] pro sexies mille florenorum Hungaricalium, justae currentae et usualis monatae summa, titulo pignero, elementer dedimus, contulimus, incrimimusque et impigneravimus.” KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 26/5–8. Prészáká birtoklásával kapcsolatos egyéb iratok. Uo. Nr. 26/1–4, 9–11, 25, 27, 28–31, 34–38. MNL OL, F2, Protocolla, (XXII. Georgii Csicsói), Mikrofilmtkeres száma: X1215. Nr. 319–322.

s az 1670-es évek derekától Csulai György hagyatékának marosszentimrei jószágai is a Fehér vármegyei Inczédi birtokokat gyarapították.⁸² Továbbá szolgálataiért cserébe Inczédi *defectus* révén elnyert egy fületelki *portiót* és Kóródszentmártonban egy nemes házat telkével együtt.⁸³

Néhány fejedelmi donáció esetében a jószágok művelésére és fenntartására alkalmas „személyzet” meglétéről is beszámolhatunk: egy magyarigeni birtokadományhoz több mint tíz jobbágy tartozott.⁸⁴ Emellett Inczédi jobbágyok vásárlásával és a fejedelmi párhoz intézett *supplicatiókkal* is igyekezett tovább bővíteni udvartartását. Bizonyos, hogy már a saját jogon történő jószágszerzésének kezdetén jobbágyok tulajdonában volt.⁸⁵ Továbbá az alvinci jószágának művelése miatt elcserélte a fejedelmi írődeáktól és török tolmáctól, Rozsnyai Dávidtól vásárolt néhány Fogaras földi jobbágyát Alvinc „várában” szolgáló, Borsómezőn lakó jobbágyokra.⁸⁶ A Bornemissza Anna által adományozott néhai hopmester, Baló László jobbágya mellett pedig a fejedelem jóvoltából egy Trifó Istók nevű szakácsinas is szolgált az Inczédi-udvarban.⁸⁷ Táborba szállása idején (1681–1683) udvara ellátására élelmet – gabonát és bort – szerzett a fejedelemtől. Apafinál járt közbe szolgálója, egy „Incze Máté nevű nemes ember” érdekében, akinek – *exemptio* nélkül – sikerült visszaszereznie néhai felesége házat.⁸⁸

Szűkebb és tágabb értelemben vett családjá fenntartására számos bevételi forrást is elnyert a fejedelemtől, amelyek nagy része a szászok természetbeni adójához kapcsolódott. 1682-től a *fiscus* bevételei közé tartozó, a szász papok által fizetett *census cathedralist* kapta meg a fejedelemtől, mindaddig, amíg az udvar szolgálatában áll.⁸⁹ Emellett az 1680-as évek derekán 200 aranyért szerezte meg a szászsebesi dézsma bevételeit s egy *defectus* révén a disznódi *processus* és a Nagycsik széki tized egy részét.⁹⁰ A korszak végén – Inczédi kérésére Apafi a doborkai dézsmát is átengedte számára.⁹¹

⁸² Uo. XXIV. Protocolum Appendix, Mikrofilmtékercs száma: X1216. Nr. 673–678. Inczédi Pál Csulai öröksége révén házhelyet, birtokrészt és több házat is birtokolt Marosszentimrén.

⁸³ K. Papp: *Levéltári adatok*. Történeti Lapok II(1875). 50. sz. 795–796.

⁸⁴ Inczédi *supplicatio*jában név szerint is megnevezi a kétszáz aranyért kért tíz jobbágyot, akiket „universarumque appertinentiarum nec non singulari cuiuscunque generis decimarum, proventuum, redituum et emolumentorum ab eisdem Jobbagionibus quotannis provenire debent” meg is kap. Apafi jobbágyokra vonatkozó adománylevelének részlete: „Totalem itaque et integram Portionem possessionarium populosam nostram statim specificandam Providos nimirum Michaelem Deak, Stephanum Biro, Michaelem Posga junior, Stephanum Fohnagy, Martinum similiter Fohnagy, Petrum Groza et Michaelem omnino Posga seniorem, nec non jobbagionum quondam nostrorum Georgy Fohnagy relictam viduam ut et tres eorum filios, ac Stephani Székely pariter relictam viduam, ut et duos eorum filios, Georgiumque Nyako, sic dictos Jobbagiones nostras [...] una cum uxoribus, liberi jam natis ac in futurum etiam Deo volente nasciturum rebusque eorum mobilibus universis.” KNLtKv, Inczédi család levéltár, Nr. 11/2. Nr. 17/1–9.

⁸⁵ Inczédi levélben keresi meg Réti Jánost 1673-ban, „hogy az mely jobbágyomat tavaly itt megfogattam vala és kezességen bocsátottam vala el, annak aszt az fiát, ki Bartosnál az Gillányiné asszonyom szolgájánál lakott, jó gondviselis alatt küldgye ide”. KNLtKv, Colectia Socoli Princiare, Nr. 63/80.

⁸⁶ A 160 forintért vásárolt Alsó-porumbáki inscripció jobbágyok borsómezei jobbágyokra való cseréjére lásd KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 13/1–4.

⁸⁷ K. Papp: *Levéltári adatok*. Történeti Lapok II(1875). 2. sz. 856–857.

⁸⁸ K. Papp: *Leveles tárca*. Történeti Lapok I(1874). 39. sz. 621. Uo. I(1874). 38. sz. 606–607.

⁸⁹ K. Papp: *Levéltári adatok*. Történeti Lapok II(1875). 52. sz. 827–828. Korábban, 1667-től Szászernyei Lukács deák bírta ezt a jövedelmet, s Inczédihez hasonlóan a szász papok adójának és a dézsmaaváltságnak beszédésében is kiemelt szerepet játszott. Azonban már a fejedelmi *donatiót* megelőzően, 1680-tól Inczédi ezt a feladatot teljes egészében átvette tőle. Akadémiai Könyvtár, Kozlovszvár (Biblioteca Academiei Romane, Cluj-Napoca) (a továbbiakban: AK), Kemény József Gyűjtemény, Cartophilaeum Transilvanicum, Miss, KJ. 433./XVII. Fol. 114–117.

⁹⁰ K. Papp: *Levéltári adatok*. Történeti Lapok II(1875) I. sz. 844.

⁹¹ KNLtKv, Inczédi család levéltára, Nr. 11/1–2. AK, Miss. KJ. 433/II. Fol. 142. „Totales et integrae decimae in Doborka conferentur Paulo Inczédi Anno 1689 in original.”

Következtetések

Összegzésként elmondható, hogy a partiumi török dúlást követően a nagyváradi származású Inczédi Pál és családja Erdély területére költözve és a fejedelem pártfogását elnyerve a fejedelmi udvarba került, majd egyre jelentősebb tisztségek betöltése révén kiemelt szerepet játszott a 17. század végi udvari, kormányzati és politikai életben.

Az udvartartás kötelékében való szerepvállalásának tetőpontja az egyik legjelentősebb udvartartási tisztség, a főkomornyiki megbízatás elnyerése volt, s feladatainak azonosításával bizonyossá vált, hogy a korábbi fejedelmek alatti főkomornyiki teendők némiképp bővültek. Mindezt a fejedelmi pár feltétel nélküli bizalma mellett részben a felső szintű kormányzati vezetők tisztséghalmozásából fakadó leterheltségével, részben a kincstartói tisztség évekig tartó vakanciájával magyarázhatjuk. E tekintetben érdemes felhívni a figyelmet egy terminológiai problémára, ugyanis Inczédit a magyar nyelvű források kizárólag főkomornyikként, a latin nyelvű dokumentumok ugyanezen intervallumban mint *thesaurariust*, illetve *thesaurarius aulicust* emlegetik. Arról azonban jelen tudomásunk szerint nincs adatunk, hogy Inczédi főkomornyikként a kincstári igazgatás legfelsőbb szintű irányítását is teljes körűen ellátta volna, tehát egyidejűleg fungált volna kincstartóként és főkomornyikként. Arra következtethetünk inkább, hogy a latin elnevezés az udvartartási tisztséget rejti.

A kormányzati tisztségek tekintetében legjelentősebbként *praefectusságát* és a vele együtt járó vicearendátorságát említhetjük. Inczédi a különböző teendőkől fakadó egyeztetést és döntéshozatalt legtöbbször nem a melankóliában szenvedő fejedelemmel, hanem a felsőbb szintű kormányzat egy-egy területét irányító befolyásos főurakkal (Teleki Mihály, Bethlen Gergely, Naláczi István) tárgyalta meg.

Emellett Inczédi a fejedelmi udvar tagjaként működött az utolsó összehívott deputációban. A bele vetett bizalmat példázzák a jogügyigazgatásban rábízott táblai ülnöki teendők is.

Közel három évtizedes szolgálatának köszönhetőek a donációi is. Az így, főképp az alvinci fejedelmi uradalom szomszédságában kialakult Inczédi-jószág pedig egyértelműen reprezentálja: Inczédi Pál Apafi Mihály fejedelemsége idején emelkedett a befolyásos erdélyi főemberek sorába.

Függelék

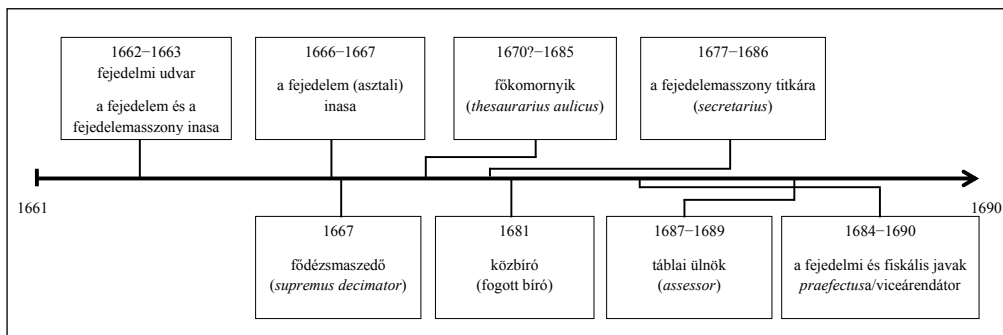
Én Feiérvármegyében Alvinczen lakó váradi Inczédi Pál; Adom emlékezetül az kiknek illik mindeneknek ez írásomnak rendiben, hogy ez jelen való 1684. esztendőben, die vero mensis May 17. Nemes Erdély országának Méltóságos Feiedelme, Méltóságos Apafi Mihály Kegyelmes Urunk, és Méltóságos Bornemisza Anna Feiedelem Asszony Kegyelmes Asszonyunk eő nagyságok, régi hűséges, és jámbor szolgálatomat Kegyelmesen tekintvén, méltóztattanak eő nagyságok minden Jószágokbéli Tiszteinek előttök járó Praefectussának hivatallyára, mellyet énis⁹² az ő nagyságok parancsolattíából válaltam fel. Esküszöm azért az élő Istenre, ki Attya, Fiú,

⁹² Kihúzza: „jó akaratom szerint”

Szent Lélek egy bizony örök Isten engemet úgy segéllyen, úgy adgya lelkeim üdvességét, hogy én megh írt Kegyelmes Uramnak, s Kegyelmes Asszonyomnak; sőt Méltóságos második Apafi Mihály eő nagyságok méltóságos szerelmeseknek tellyes életemben igaz jámbor és hűséges szolgáljok, eő nagyságok ellenségeknél ellensége, és jó akarójoknak jó akarójok lések, soha senkivel, és semmi módon az eő nagyságok Méltóságok, Fejedelemségek ellen, sőt károokra czélozó dolgokbanis megh nem edgyezek, sőt afféléről nemis tractálok, semmiképpen; sőt ha mit affélét akár ki felől érthetek, s vehetek eszembe minden személy válogatás nélkül s idejekorán eő nagyságoknak valósággal értékre adni el nem mulatom, magamis penigh afféléknél ellenek állani, az mint hogy egyéb eő nagyságok kárátis távoztatni minden félelem, attyafiságh, barátság, ajándék, jó reménségh, boszuságh, és egyéb tekintetek félre tételével hűségesen igyekezem. Ez hivatalban penigh kinek kinek illendő böcsülettel, eő nagyságokhoz tartozó engedelmességgel viselem magamot: az eő nagyságok Méltóságát, és hasznát terjesztő dolgaiban, s káros alkalmatosságoknak távoztatásában magamot hűségesen, és jó lelki ismerettel alkalmaztatom, az mi káros dolgokat tapasztalok az kiket magam orvosolhatok idejekorán megh orvoslom, az mellyeknek orvoslására elégséges nem lések eő nagyságoknak idejekorán értékre adom; senki supplicatioját eő nagyságok Méltóságok sérelmire, s károokra törvéntelenül nem promoveálok, az eő nagyságok Leveleit, s titkait senkinek ki nem mondom, az nálom forgó eő nagyságok akármi rendbéli Leveleit, Urbáriumokat, Inventáriumokat, Regestumokat kár nélkül megh tartom, azokat másoknak ki nem adom, s ki nem írom senkinekis Jószághbeli leveleket kiváltképpen; az eő nagyságok Gondviselő Tiszteit az idővel terjedő hivatalos dolgokra, az Jószágh gondviselésére, oltalmazására, és számadásokkal együtt, egyéb köteles Tisztek hűséges gyakorlására is szorgalmaztatom, intem, és kénszeritem, magamis az menyiben lehet őket segítem, senkinek seholt az eő nagyságok, és Fiscus Jószághában foglalást, vagy külömben való el idegenedést, csak kisseb mértékbenis nem engedek, ha mi efféle eddigh eset, aztis jó karban hozatni igyekezem; sőt az eő nagyságok Jószághát, s jövedelmitis nem fogyatom, és sem magam, sem mások szolgálattára, s hasznára semmitis abban eő nagyságok károkkal nem engedek, s nem fordítok, sem fordítottok, az Exactorokat hivatalyokra, úgy az eő nagyságok köteles Procurátoritis Tisztekben való hív el járásokra ösztönözöm, semmiben az eő nagyságok csak legh kisseb károokra czélozható dolgokban közülök egyikkéls megh nem edgyezek, sőt benneki affélét el nem szenvedek, híre adom eő nagyságoknak, és az menyiben töllem lehet az eő nagyságok dolgaiban eő nagyságok hasznokra vélek edgyüt énis munkálkodom; egy szóval mindenekben mint eő nagyságok régi jámbor szolgáljok az eő nagyságok Méltóságos parancsolatitól hűségesen függök, sem Tisztek állításában, s változtatásában, sem Dézmák, s egyéb jövedelmek dispositiojában, osztogatásában, sőt csak kisseb dolgokbanis eő nagyságok hírek nélkül nem avatom, előmben adandó Instructionhoz, és eő nagyságok Méltóságos parancsolatihoz igyekezem minden nap magamot alkalmaztatnom. Egyébiránt ha miben szántsándékkal véteni tapasztaltatom, bűnöm szerint érdemlő büntetésem állyon az eő nagyságok kegyelmességiben. Melynek minden részeiben való megh állására mégis az igaz Isten engemet úgy segéllyen; azért énis írtam, és adtam ez kezem írásával, és szokot pecsétemmel megh erősítettet Leveletem. Fagaras, die 17. May Anno 1684.

Inczédj Pál manu propria

Hátoldal: Váradi Inczédi Pál Praefectusunk Reversalissa
Eredetije papíron, Inczédi pecsétjével és aláírásával megerősítve.
SzNlt, Benigni Gyűjtemény, 2/5. Nr. 11–12.

Inczédi Pál udvari, hivatalnoki és politikai tisztségei az Apafi-korszakban

Additional Information for the Courtly, Governmental and Political Function of Pál Inczédi under the Reign of Mihály Apafi I.

Keywords: Mihály Apafi, Pál Inczédi, princely court, fiscal government

Despite the fact that Pál Inczédi was one of the outstanding members in the Principality of Transylvania at the end of 17th century, his career is lesser-known in Historical Sciences.

He started his early career in the princely court as a valet of prince, Mihály Apafi I. Not much after that, he moved up in the courtly hierarchy, he served the princess, Anna Bornemissza as a secretary (*secretarius*). Subsequently – certainly, by means of the princely couple’s trust – he won one of the most important positions in the princely court, he started working as a butler (*thesaurarius aulici*).

Besides the courtly service, Inczédi attained prominent functions in the fiscal management too. Initially, he was granted the office to operate the Saxon’s tenth as a *supremus decimator*, after that he gained one of the most important functions (*praefectus*) in the economic administration.

Moreover he had other political roles, which denotes his outstanding influence. On one hand, he worked in the legal domain as an assessor and elected judge, on the other hand, he bode continuously in the princely court at the end of Apafi-era and there he organised the top level of the government.

The aim of this paper is to present the above-mentioned details of Pál Inczédi’s career in the princely court and in the central government of the Transylvanian Principality under the Apafi-era stage by stage. Moreover my intention was to identify the duties connected to his titles and to provide a review for his allotted donation, which he received for his services.

SZEMLE

Nagy jelentőségű feldolgozás egy kistérségi régészetről

Gáll Erwin – Dobos Alpár – Petruț Dávid – Kapcsos Norbert – Wanek Ferenc – Piroška Eszter – Nagy Szabolcs – Iván András: „Daciától Ultraszilvaniáig”. A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai. 3/4–12/13. század. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2017, 252 old.

Az erdélyi kutatók tollából született munka önmagát egy erdélyi mikrorégió, a Kis-Szamos völgye késő római kortól a korai középkor végéig keltezhető régészeti hagyatékát összegyűjtő repertóriumként határozza meg. Ennél azonban valójában sokkal több: egy jól körülhatárolható terület átfogó régészeti elemzése, amely egyben minden hasonló elemzés számára nélkülözhetetlen módszertani alapvetésként is szolgál.

A mikroregionális elemzés lehetőségeit és jelentőségét elemző bevezetés után következő szakaszok sorra veszik azokat a természetföldrajzi szempontokat, amelyek egy mikrorégió meghatározását lehetővé teszik: a geológiai adottságok tárgyalása az emberi megtelepedés, termelés és kommunikáció lehetőségeinek és a tárgyalt területen kiváltékonként fontos kérdésként a nyersanyagforrások eloszlásának és jelentőségének rendszerezéséig vezet. A részletes környezetföldrajzi leírás, amely megrajzolja az emberi megtelepedés és tevékenység kereteit is, ilyenformán fontos előzménye a repertóriumnak. A kötet gerincét terjedelmével a mikrorégió lelőhelyeinek ismertetése alkotja. A viszonylag bő lelőhelyleírásokat szövegközi képeken a lelőhelyet térben elhelyező térképek, illetve a fontosabb esetekben a lelőhely régészeti jelenségeit és leletanyagát is bemutató, a kötet végére illesztett táblák egészítik ki. A lelőhelyek ismertetését 50 oldalas elemző fejezet követi. Felütése egy kutatástörténeti összefoglalás, amely lényegében a román régészet fejlődése nagy kerékkötőjének, a

dákorkorán kontinuitás máig élő elméletének kritikus elemzése. Ez után a *Régészeti kutatások elemzése* fejezetcím valójában a régészeti leletanyag és dokumentáltság segítségével levonható következtetések mibenlétének, milyenségének elemzését rejti. Repertóriumából már e fejezet régészeti elemző monográfiává avatja a kötetet, amelyben a szerzők az egyes lelőhelytípusok összehasonlító elemzését, időrendi viszonyok vizsgálatát és a Kis-Szamos völgyében található régészeti hagyaték makroszintre is kitekintő összefüggések közé helyezését végezték el. A szerzők levonhatják azt a fontos következtetést, hogy a tárgyalt korszakban a kutatásban megkülönböztetett hat időrendi fázis helyett a régióban csak négy különíthető el: ez további elemzésre ad lehetőséget a centralitás és periferialitás kérdései kapcsán. Az időrend után a környezet emberi megtelepedésre kifejett hatásának, a római kori előzmények és a kontinuitás lehetőségeinek vizsgálata következik. A szerzők az 5–6. századi, római koritól eltérő településmintázat alapján igen korlátozott kontinuitással és a régió sűrű benépesülésével számolnak. Ezzel szemben azonban felvetődik az olvasóban, hogy a korábban lakatlan területek betelepítése nem csupán a római koritól különböző élelemtermelési stratégiák megjelenésének, az életmód átalakulásának hatása-e. Az említett strukturális probléma mellett az időrendi kutatások – makro szinten is érvényesülő – problémája lehet, hogy az emberi jelenlét a 7–9. század között egyre nagyobb területről ismert, azonban egyre

szórványosabb nyomai után a 10. századi, honfoglaló magyar jellegű leletanyag kizárólag Kolozsvár környékéről ismert: megfogalmazódik a kérdés, hogy a 9. századig keltezett, szláv jellegű hagyaték valóban eltűnik-e a magyar fejedelemség hatalmi struktúráinak Kis-Szamos-völgyi megjelenése előtt.

Ezt követően a bevezető fejezetben rendszerezett elméleti alapok esettanulmányokban kerülnek kifejtésre. A szerzők ezekben széles elméleti beágyazottsággal ütköztetik a mikro- és makroszintű elemzés lehetőségeit. Figyelmük középpontjában érezhetően a makroszintű megközelítés problémás volta áll: a 18–20. századi kontinuitás-diszkontinuitás alapú elméletek után a romanizáció elméletre visszamenő akkulturációs modellek kritikája következik. A kontinuitáselméletek ernyője alatt voltaképpen minden, modern struktúrák felől közelítő, azokat valamilyen módon a régészeti korokra visszavetítő megközelítés helyet kap. A szerzők megállapítása szerint az akkulturációs modellek, mint a (nemzeti, etnikai stb.) egység képzetét a mai társadalmak számára a történeti korokban is megeremítő narratívák a kontinuitáselméletekkel rokonok abban, hogy elfedik a csoport, illetve mikroregionális identitások létének lehetőségét. A makroszintű vizsgálatok a kötetben képviselt felfogás szerint voltaképpen nem mások, mint az „államnemzet koncepciók” hatására a régészeti hagyaték homogenizációra törekvő interpretációi, amelyek megteremtik a „homogén régészeti leletanyag” tudományos toposzát. A szerzők fontos megállapítása – mondandójuk a bonyolult, illetve zavaros megfogalmazás miatt e ponton sajnos interpretációra szorul –, hogy az európai környezetben továbbra is jellemző önreflexió-mentességnek köszönhetőek az olyan aránytévesztések, mint amikor a német kutatás helyesen ismeri fel ugyan az etnikum régészeti alapon történő azonosításának problémáit, mégis, magát a fogalmat az irányzat úttörője, Sebastian Brather is a 18–20. század között kialakult kereteiben, abszolútértékkel bíró kategóriaként használja, és a modern fogalmat „univerzálisan általános jelenségként” vetíti vissza a korai középkorba.

Az elemző fejezetekben a szerzők fontosnak ítélt részletkérdésekben (migrációk, kereszténység, az etnikumok régészeti láthatóságának problematikája és a Kis-Szamos völgye centrumainak kérdése) kísérelik meg összekötni a mikro- és makroszintű elemzést, amelynek elméleti alapját egy tudatosan megfogalmazott strukturalista megközelítés képezi. Mégis, talán e fejezeteknél érheti némi kritika a szerzőket azon igyekezetük miatt, hogy a mikrorégió jelenségeit a lehető legteljesebb mértékben – gyakorlatilag azonban a régészeti és történeti források adta lehetőségek határán túl is – beilleszessék a külvilág történeti, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatainak összefüggései közé. Míg alapvető következtetéseik a Kis-Szamos völgyét lakó népcsoportok életét befolyásoló bevándorlás és hiedelemviláguk – pontosabban annak régészeti eszközökkel kutathatatlan volta – kapcsán érvényesek, illetve a kora középkori régészet vonatkozásában úttörő a hatalmi centrum láthatósági vizsgálat, bizonyos megállapításaik saját, máshol következetesen érvényesített elméleti bázisuk alapján is pontosításra szorulnak. Az alapvetően a makroszintű struktúrákról valló történeti forrásokból ismert vándorlások, etnikumok és éltek nehezen, illetve szinte sehogy sem illeszthetők bele a mikrorégió régészeti források tükrében ismert történetébe. Az egyedüli lehetőséget erre a szerzők szerint is kizárólagos megoldást jelentő bioarchaeologiai vizsgálatok jelentenék: ezek hiányában azonban a főleg a gepida kor esetében rekonstruálni próbált népmozgások és társadalmi hierarchiák, illetve vitatott etnikai és vallási kérdések mögül hiányzik a kézzel fogható alap.

El kell azonban ismernünk: e ponton a gondolatmenet következetes végigvitele, az elemzés kiteljesítése jócskán túllépett volna még a kötet számára a szerzők által meghatározott, rendkívül becsvágyó célokon is. Az egyéni és csoportos identitás, hiedelemvilág, társadalmi struktúrák (hierarchiák és intézményrendszer, köztük a vallások), illetve mindezek metszéspontjában az etnikumok kutatása a későbbiekben számos adattal szolgálhat a régészeti korú társadalmak makro- és

mikroszintje közötti kapcsolatok jellegéhez. A kötet hatalmas érdeme az az elemzés hosszához mérten terjedelmes gondolati váz, amelyet a szerzők következetesen alkalmaznak, de amely mégis első sorban – bevalottan is – általában a későbbi, kora középkori mikroregionális kutatások számára kíván módszertani alapokat biztosítani. A kötet friss levegőt visz a magyar népvándorlás kori (kora középkori) régészetben megszokott, nyugati kutatási trendeket adaptáló, onnan mind a tematikákat, mind a kérdésfelvetéseket átvevő, emiatt azután állandó fáziskésésben lévő kutatási irányzattal szemben.

A szerzők, illetve a Kárpát-medencei régészet számára a mikrostruktúrák elmélyült vizsgálata egy lehetőség arra, hogy a periférikus létből kilépve, a térség társadalmait közelebb vigye a saját kulturális, társadalmi és geopolitikai valóságuk megismeréséhez. A mikrorégióra fókuszáló, hosszú időszakot átfelölő kutatás talán legfontosabb aspektusa, hogy az esetleg hosszú távú regionális folyamatokat időben nem szakítja szét. Jelen esetben a nem történelmi ismereteink szerint tagolt mikroelemzés nem választja le – a hagyományosan a kutatásban élő felfogásnak megfelelően – a honfoglalás- és kora Árpád-kort a korábbi fejlődésről. A 9. század problémája, illetve bővebben, az avar kor és a kora Árpád-kor között több esetben – például a kerámia esetében már bizonyítottan – megfigyelhető kapcsolatok, a népességkontinuitás, esetleges településhálózat-, táplálkozáskultúra- (gazdálkodási modell) folytonosság vizsgálata szempontjából ez a hosszú távú szemlélet elengedhetetlen. Épp a 9. századi hiátus problematikája bizonyítja a történelmi perspektívából, történelmi korszakok és kérdésfelvetések mentén dolgozó régészeti kutatás sérülékenységét. Tanulnunk kell tehát a kulturális rendszerekben gondolkodó szerzőktől, de mint már a kötet bevezetője felhívja rá a figyelmet, legalábbis el kell tudnunk vonatkoztatni a történelmi kategóriáktól. A kutató társadalmi környezet meghatározta történelmi tudata legjobb esetben tevékenységének időrendi korlátait szűkíti, rosszabb esetben – erre a monográfia kutatástörténelmi szakasza bőséggel sorol példákat – a 20. századi, nemzeti,

kultúrpolitikai keretek visszavetítése, a múlt tendenciózus aktualizációja az eredménye. A történelmi kategóriák helyett a régészeti anyagban mutatkozó belső mintázatok keresésével e téren példamutató az előttünk fekvő kezdeményezés.

A szerzők emiatt végül össz-Kárpát-medencei szinten is úttörő munkát tettek le az asztalra. A nemzetközi régészeti kutatásban ma a mikroregionális kutatások felívelésének korát éljük, ez a trend azonban az itt vizsgált korszakok Kárpát-medencei régészeti kutatásában mindmáig kevésbé érezteti hatását. A korszak magyar kutatói máig a 20. század végének nagy kutatószemélyiségei – a tárgyalt szűkebb térség és korszak esetében egyértelműen Bóna István – által létrehozott, átfogó, merész narratívák hatása alatt vagyunk, annak ellenére, hogy ezen értelmezések fölött alaposan elszállt az idő. A 20. században a rendelkezésre álló kisebb forrásmennyiség alapján megírt, holisztikus szemléletmódú, a teljes Kárpát-medencei anyagról összefoglaló igénnyel kijelentéseket tevő munkák után a regionális elemzések jelenthetik a továbblépés lehetőségét. Az elmúlt két-három évtized hatalmas adatnövekedése messze túlnőtt az egy személy által megírható, összefoglaló kultúr-, gazdaság- és társadalomtörténelmi elemzések lehetőségein: a következő szintézisre csak hatalmas aprómunka, adatgyűjtés alapján lesz lehetőség. Az adatgyűjtés természetes közege pedig az a keret, amit a Kis-Szamos völgye monográfiájának szerzői megvalósítottak: a földrajzi alapon szervezett, egyetlen terület hosszabb távú történetét átfogó adatgyűjtés és a helyi színezetekre, lokális trendekre reflektáló mikroelemzés.

A regionális jellegek, helyi folyamatok részben egy nagy korszak átfogó trendjeibe illeszkednek, azok által meghatározottak, azonban a részletekbe menő elemzés megmutatja, hogy az egyes régiók „fejlődése” számos okból kifolyólag más, és különbségeik végső soron befolyásolják vagy befolyásolhatják a globálisan, kevesebb – a kutató által fontosnak, lényegesnek ítélt adat alapján felülről megfigyelt trendek, folyamatok összképét. Úgy is mondhatnánk: Heidegger hermeneutikai körében

elődeink – az Erdélyről kissé kívülről író Bóna István vagy a jelen monográfia szűkebb környezetéről belülről érkező Radu Harhoiu – felülről lefelé, átfogó elméleteket fogalmaztak meg. Ezek természetesen messzemenően az adott kutató ön- és társadalomképének befolyása alatt születtek: nem véletlen, hogy Bóna értelmezéseit egy világ választja el R. Harhoiu elképzeléseitől az erdélyi népesség történetéről vallott felfogásában. Ezzel szemben a mikroregionális keret lehetőséget ad arra, hogy alulról, az adatok irányából felfelé haladva ellenőrizzük, újraértékeljük a több mint egy emberöltővel korábban a Kárpát-medence népvándorlás- és kora középkoráról kialakított képet. Egy mikroelemzés természetesen mit sem érne átfogó elméletek, ezeknek megfelelő kérdésfelvetések nélkül. Gáll Erwin és társai munkájának legnagyobb erényét éppen az jelenti, hogy a mikroregionális kutatás fontosságára reflektálva a nagy perspektívájú,

elméleti-módszertani alapvetést és kérdésfelvetéseket sem téveszti szem elől. Reálisan pozicionálja tehát a bevezetés a kötetet módszertani szempontból úttörő, hasonló feldolgozások számára modellt alkotó vállalkozásként.

A Kárpát-medencei térben centrális helyzetben lévő magyar régészet számára a Kis-Szamos völgyét feldolgozó munka talán perifériális jelentőségűnek tűnhet: centrális gőgünket azonban alaposan lehűtheti az erdélyi régészek tollából született újszerű, innovatív feldolgozás. Talán nem véletlen, hogy éppen e munka nem adaptálja a közép-európai szellemi műhelyekben pro vagy kontra máig kötelező etnikus szemléletet. Erdélyben a népvándorlás és kora középkori régészet önálló műhelye látszik létrejönni, amely az erdélyi szellemi szabadság legszebb korszakait idézi irigylésre és követésre méltón.

Szente Gergely

Három az egyben: komplex monográfia a régi Udvarhelyszékről

Sófalvi András: Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken. Kvár 2017. 616 old.

Nemcsak a szakmabeliek, de a történeti érdeklődésű nagyközönség számára is jól érzékelhető a középkori régészeti kutatásoknak az az örvendetes megélénkülése, amelynek az utóbbi másfél évtizedben tanúi lehettünk Erdélyben, különösen pedig Székelyföld egyes vidékein. Mindez elsősorban annak a tucatnyi fiatal régésznek az érdeme, akik a – korábban ideológiai okokból mellőzött – középkor iránti érdeklődéstől vezetve romániai vagy magyarországi műhelyekben elsajátították a szakma csínját-bínját, szűkebb pátriájukba visszatérve múzeumokban helyezkedtek el, majd kitarító terpmunkával és a leletek nem kevésbé szorgalmas közlésével megsokszorozták a rendelkezésünkre álló régészeti adatok számát. Tevékenységük

jelentőségét akkor értékelhetjük igazán, ha tekintetbe vesszük, hogy a székelyek megtelepedésére és 1400 előtti történetére vonatkozó kisszámú írott és nyelvészeti forrás nyújtotta lehetőségeket a kutatás nagyrészt már kiaknázza. A friss régészeti eredmények nemcsak egy újfajta, folyton bővülő forrásbázis alapjait vetik meg, hanem újabb értelmezési lehetőségeket nyitnak a régi információk tekintetében is.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kötet e regionális kutatások eredményeinek első nagy ívű összefoglalása. Szerzőjét, Sófalvi Andrást (sz. 1973), a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum munkatársát nem szükséges külön bemutatni az olvasóknak, hiszen az Erdélyi Múzeum és a Certamen hasábjain

is közölt már tanulmányokat és könyvismertetések, és visszatérő résztvevője az EME által szervezett konferenciáknak. 2005-ben a középkori Sóvidékről írott kötet¹ szerzőjeként ismerhettük meg őt. Doktori disszertációját a középkori magyar régészet mesterének, Benkő Eleknek a vezetése alatt védte meg 2012-ben az ELTE-n – ennek közlésre átdolgozott változata az itt ismertetendő impozáns monográfia.

A könyvet átlapozva mindjárt megállapítható, hogy sokkal többet nyújt annál, mint amit a címe ígér: nemcsak Udvarhelyszék összetett védelmi rendszerét mutatja be (erdélyi körképbe ágyazva), hanem itt olvashatunk először alapos összefoglalót a középkori és kora újkori székely hadakozás és határvédelem működéséről, sőt az udvarhelyszéki településhálózat kialakulásáról és fejlődéséről is, amelyek pedig nem kapcsolódnak szorosan (legalábbis nem ekkora terjedelemben) a címben meghirdetett témához. Rövidre fogva: egy könyv árérték három különböző témakörben kapunk úttörő értekezést.

A mű erényeinek ismertetése során elsőként a bevezető fejezetben (13–16.) kijelölt – és többé-kevésbé érvényre is juttatott – módszertani elvekre szeretném felhívni a figyelmet. A szerző tudatosan törekszik egyfajta kritikai megközelítésre: adatainak értelmezésekor azok saját kontextusából (független keltezés, kimutatható funkció), nem pedig a korábban megfogalmazott elméletekből igyekszik kiindulni. Ennek megfelelően nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a rendelkezésére álló adatokat lehetőleg teljességükben hasznosítsa, továbbá fontos szerepet szán a helyismeretnek és a természettudományos módszerek széleskörű alkalmazásának is.

A téma kutatástörténetét (16–30.) a szerző objektumtípusonként ismerteti, ami kétségtől logikus megközelítés, ugyanakkor azonban többszöri önméltósághoz vezet (ez egységesebb tárgyalással talán elkerülhető lett volna). Nagy hangsúlyt kap

például a Ferenczi-testvérek (Géza és István) elmélete, akik a Hargita nyugati oldalán található várakat és hosszúsáncokat – olykor az ide nem illő tények mellőzésével – egy összefüggő, 11–12. századi erődítési rendszer részeinek tekintették. Felfogásuk a mai napig sokaknál visszaköszön, noha már az ezredforduló táján megalapozott kritika érte Benkő Elek és Adrian Andrei Rusu tollából.

Alighanem a térség településtörténetét bemutató második fejezet (31–64.) az, amely a legtöbb olvasó érdeklődésére számot tarthat, ezért őszintén remélem, hogy a következő évtizedekben – további terepbejárások és ásatások eredményeit hasznosítva – a szerző külön monográfiában is visszatér majd erre a fontos témára. Elfogadható az az – elsősorban helynevekre alapozott – álláspont, miszerint Udvarhelyszék kora Árpád-kori előzménye egy királyi erdőuralom volt, amelynek a korai (12. századi) keltezésű Rika-erdei várak is a tartozékait képezték. Ezt a földet aztán az uralkodó a 12–13. században ide telepített székelyeknek engedte át, akik utóbb – különféle módokon – tovább bővítették a rendelkezésükre bocsátott kereteket (amint az az ún. „székely Partium” esetében tételelesen igazolható is). A székely népesség itteni megtelepedésének közelebbi időpontja kérdésében Sófalvi András nem foglal állást, mivel meglátása szerint egyelőre nem lehet eldönteni, hogy a mai településhálózat 12. századi alapjait ők, az újonnan érkezettek vagy pedig még egy – nyelvi adatok alapján feltételezhető – szláv–magyar alaplakosság fektette-e le. A fejezet legfontosabb megállapításának az tekinthető, hogy a kora újkorból ismert mintegy 140 udvarhelyszéki falu 90 százaléka már 1300 előtt létrejött, jóllehet eddig az egyetlen átfogó jellegű írott forrás, az 1332–1334. évi pápai tizedjegyzék alapján csupán 35 település meglétéről volt tudomásunk. Ez utóbbi szám még a templomos helyek tekintetében sem jelenti a teljességet, hiszen a művészettörténeti és régészeti vizsgálódások további kilenc-tíz román kori templom létre derítették fényt. (Itt jegyezném meg, hogy a *Sanctus Laurentius* = Telekfalva, *Luce* = Fenyéd, *villa Sancti Michaelis* = Pálfalva/Atyha

¹ Sófalvi András: *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből. Székelyudvarhely 2005.* (Múzeumi Füzetek 23.)

azonosításokkal nem értek egyet.²) A 16–17. századra nagyjából állandósult településhálózatot a szerző az immár bőven ömlő írásos források alapján ismerteti, röviden kitérve a különféle okokból elpusztult 14 falura, az útviszonyokra, valamint a székelyek mellett megjelenő szláv, besenyő, orosz, lengyel (?), olasz, szász és román etnikumtöredékekre is.

A következő két fejezet az erdélyi határvédelem rendszerét, illetve a székelyföldi hadakozás és határvédelem kérdéseit taglalja. Szerkesztésbeli fogyatékoságuk, hogy – amint azt már a fejezet-címekből is előre sejteni lehetett – az önméltást itt sem sikerült elkerülni, a szöveg pedig néhol túlságosan terjengős. A szerző szélesvásznú kitekintéssel indít, melynek során a római limesektől a bizánci és bolgár rendszeren át a német lovagrend baltikumi határvédelméig számba veszi a határvédelem európai módozatait, bizonyosságát adva ezáltal a nemzetközi szakirodalomban szerzett nagyfokú tájékozottságának (65–67.). A hazai forrásadottságok ismertetésekor joggal hívja fel a figyelmet a kizárólag bizonyos helynevekre (-kapu, -gyepű stb.) vagy preconcepcionálisan értelmezett objektumokra alapozott egyoldalú vizsgálódások buktatóira (68–69.); a különféle (besenyő, szász, román) etnikumoknak a határvédelemben játszott szerepét (gyepű ellenőrzése, hírszerzés, kisebb beütések elhárítása, gyors mozgósítás) áttekintve pedig használható analógiákat nyújt a székelyek ezirányú szerepvállalásának megismeréséhez is (69–70.). Az Árpád-kori Magyarország határvédelméről felvázolt körképénél (70–72.) viszont az a benyomásunk, hogy a Zsoldos Attila cikkéből³ átvett, kiforrott fogalomrendszert itt nem alkalmazta a kellő precizitással (a határispánságok [*marchia*] nem voltak

„megyei háttér nélküli várispánságok”); a felsorolt példák – Loesmánd, Bolondóc, Galgóc, Szolagyőr – mind a második kategóriába tartoznak, ráadásul utóbbi kettő egyazon várra vonatkozik⁴).

Egy körrel közelebb kerülve a tulajdonképpeni témához, Erdély határvédelmének bemutatása a Kárpátok használatban levő átjáróinak felsorolásával kezdődik (72–74.). Megtudjuk, hogy a középkorban a nehezen járható Bodza-szoros helyett a Tatárhavas-hágót nevezték „bodzai útnak” (bár ugyanitt, a 364. jegyzetben a szerző mintha önmagának mondana ellent). Vitatható ugyanakkor az a kijelentés, hogy a magyarság már a 10. században ellenőrzése alatt tartotta volna a keleti átjárókat, hiszen honfoglalás kori sírokat csupán Erdély nyugati részéről (Kolozsvár, Gyulafehérvár környéke) ismerünk, a csikszögödi, eresztevényi, sepsiszentgyörgyi szórványtelek régészeti kontextusa ismeretlen.⁵ A kora Árpád-kori fa-föld szerkezetű határvárak, majd a határvidéki 13–14. századi kővárak szemléje (74–79.) kapcsán hangsúlyosnak tekintjük Sófálynak azon – a rika-erdei, általa kutatott várak ismeretében tett – kijelentését, hogy „le kell számolnunk azzal az axiomatikus preconcepcióval, miszerint Erdély keleti részein nem épülhettek kővárak a tatárjárást megelőzően” (76.). Erdélyi végvárrendszer azonban még a késő középkorban (79–84.), a török fenyegetés megjelenése után sem épült ki: a korábbi várak egy része ekkor már rommá lett, újjak pedig nem épültek. A szerző megjegyzően cáfolja Bordi Zsigmond Lorándnak az ojtói vár 15. századi felépítésére vonatkozó elképzelését, sőt erre szerinte – noha tervbe vették – még 1551–1556 között sem került sor (83.). A határvédelem 16. századi meggyengülését Bethlen Gábor fejedelem próbálta orvosolni a stratégiai jelentőségű

² Vö. Hegyi Géza: *A pápai tizedjegyzék tévesen azonosított székelyföldi helynevei. = Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történetéből.* Szerk. Sófályné András – Visy Zsolt. Enlaka – Székelyudvarhely 2012. 103–105.

³ Zsoldos Attila: *Confinium és marchia. (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről).* Századok CXXXIV (2000). 99–116.

⁴ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* IV. Bp. 1998. 383–390.

⁵ Vö. Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája.* Bp. 1992. (Varia Archaeologica Hungarica 5.) 21–23; Gáll Erwin: *A periferikus 10. századi Erdélyi-medence. Néhány gondolat a 10. századi „magyar hatalmi hálózat” erdélyi hódításáról.* Korunk, III. Folyam XXV/8(2014). 86.

átjárók (Gyimes, Ojtoz, Tatárhavas) erősítésével, de – a 17. századi, talán túlságosan is részletekbe menően ismertetett hadi események tükrében – a remélt hatást így sem sikerült elérni (84–97.).

A 14. századtól új védelmi elemnek számít a gyeplük szerepét átvevő ütközőállamok (Havasalföld és Moldva) megjelenése, valamint a felderítések rendszeresítése. Székely Mihály esete (81.) azonban aligha vonható ide, ő ugyanis – az idézett forrás szerint – Derencsényi Imre horvát bán mellett került fogságba, alighanem az 1493. évi gyászos végű udzbini csatában. Az a kijelentés pedig, miszerint a 15. század elején határvédő céllal románokat telepítettek Bereckre, már csak azért is téves, mert az alapul szolgáló 1426. évi oklevél minden jel szerint hamisítvány (81–82.).⁶

Rátérve a székelyföldi hadviselés és határvédelem kérdéseire Sófalvi jó érzékkel mutat rá arra, hogy a székely szabadság alapja a katonai szolgálat volt („Székelyföld az a terület, amely a székelyt a hagyományos értelemben székellyé tette”, 99.). Részletekbe menő információkat nyerünk a mélységében tagolt székelyföldi határvédelem módozatairól (határvédék ellenőrzése, átjárók eltorlaszolása, támadó hadjáratban való részvétel) (99–104.), majd a középkori székely fegyverzet bemutatása következik az írott források, képi ábrázolások és régészeti leletek alapján (105–109.). Újdonságot jelent (legalábbis számomra) a mordálypuska fogalmának tisztázása (110–111.).

A kora újkorban a régi rendszer számos ponton módosult. Az 1562. évi felkelést követően megszerzik a gyalogpuskások rendjét (a 17. században a lovaspuskásokét is), akik szervezetenként kezdetben a görgényi, valamint az ekkor megépített udvarhelyi és várhegyi várhoz tartoztak. Mivel ezáltal a hadakozó székelyek száma lecsökkent (sőt a puskaok egy része is Erdély más pontjain szolgált), a határ – Sófalvi szerint – lényegében őrizetlen maradt. A problémát ezért széki szinten, erre szakosodott községek (Bereck, Zágón, Kászonszék, Oláhfalva, Dánfalva és Madaras)

kijelölésével próbálták megoldani. A vámoknál a hadviselés alól mentesített, gyalog vagy lovas őrállók ellenőrizték éves ciklusban az utakat, olykor meg a hadból távolmaradtakat is a havasok őrzésére rendelték. Új védekezési formák (erődtemplomok, védbarlangok) és stratégiák (erdőbe menekülés) jöttek szokásba. A század végén, katonai hasznuk csökkenésével, a közszékelyeket már főként csak gazdasági vonatkozású feladatokkal (pl. fuvarozás) terheltek (109–118.).

Az önvédelmi létesítmények formáit, időrendjét és funkcióját tárgyaló ötödik fejezettel érünk el a könyv szívéhez: nemcsak azért, mert ez a legerjedelmesebb, hanem mert – a településtörténeti összefoglaló mellett – ennek a legnagyobb a tudományos hozzáadéka is.

A székelyföldi középkori várak bemutatásakor (120–140.) a szerző fellép azon felfogás ellen, mely szerint a székelység nem volt várépítő nép, ezért minden itt található erősség a királyi határvárak vagy a magánföldesúri várak kategóriájába sorolandó. A térség 28 tételt számláló várlistájának összeállításakor használt kritériumrendszer azonban minden érvelés mellett sem tűnik teljesen következetesnek, hiszen Bálványosvára nem volt tekintettel, miközben más, vármegyei enklávékon fekvő és magánföldesúri kézben levő erősségeket (Csókás, Vityal, Kézdiszentlélek, Solyomkö, Vápa) számításba vett (123–124.). Mindemellett úttörő vállalkozásnak számít, ahogy morfológiai alapon elsőként állít fel egy helyi vártipológiát. Két fő típust különböztet meg: az utaktól távol eső, nagy alapterületű, egyszerű gyűrűfalas *menedékvárakat* (Udvarhelyszéken Rapsóné, Tartód és Budvár), melyek a tatárjárás sokkja után, közösségi szervezésben épülhettek, majd hamarosan felhagyták őket, és a királyi vagy földesúri/lőfői hatalmi centrumként szolgáló, kis alapterületű *toronyvárakat* (Kustaly), többnyire a Székelyföld nyugati és déli határai mentén. Természetesen a két alaptípus kombinációja is megtalálható (Firtos), ahogy a „község” és a főemberek által újrahaznosított őskori földvár (Galambfalva) is (124–137.). 1492-ben kísérlet történt egy vajdai (helyesen: székelyispáni) vár emelésére a székelyudvarhelyi domonkos kolostor átalakításával,

⁶ *Zsigmondkori oklevéltár*. XIII. (1426). Közéleteszi C. Tóth Norbert–Mikó Gábor (Lakatos Bálint közreműködésével). (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II: Forráskiadványok 55.) 1486. sz.

de ez a szabadságukat féltő székelyek ellenállása miatt ténylegesen csak 1562 után épült fel (az 1034. jegyzetben a szerző a vár kapitányainak névsorát is közli!) (137–144.). Kora újkori fejlemény a kastélyok (Homoródszentpál, Szentdemeter) és a kései közösségi várak (Bágy) megjelenése (144–150.).

Fontos eredménynek tekinthetők az udvarhelyszéki hosszúsáncok kapcsán tett megállapítások is. Sófalvi szénizotópos vizsgálattal bizonyítja, hogy az Ördög útja–Ördögbarázda–Kakasbarázda sáncrendszer a késő avar korban (7–9. század) épült, vagyis nem alkotott egy rendszert a 12. századi rikai várakkal, szerepük is inkább gazdasági (forgalomterelő), mintsem katonai lehetett. Ezáltal végképp leszámol a Ferenczi-testvéreknek afféle Árpád-kori „Maginotvonalat” vizionáló álláspontjával, még ha a sáncok egy részének középkori újrahasznosítását nem is tartja teljesen kizártnak (151–157.).

Jellegzetes udvarhelyszéki létesítményekként kerülnek bemutatásra a védbarlangok („likak”), melyeket a 16–17. században a török veszély hatására vájtak a helybeliek (a szerző joggal zárja ki a természetes képződés lehetőségét). Érdekes, hogy valamennyi Székelyudvarhely szűkebb, 7–8 kilométeres körzetében található (Kénos, Márafalva, Telekfalva, Keményfalva, Budvár) (158–162.). Más megítélés alá esnek a Vargyas-szurdok barlangjai, amelyek menedékhelyként történő 12–18. századi folyamatos használatát falazások és a Tatárkápólna léte igazolják (162–165.).

A védelmi létesítményekhez csak lazán kapcsolódó „tatárpincék” (165.) után a szerző utolsó kategóriaként az erődített templomokkal foglalkozik (166–184.). Csak helyeselni lehet e parttalanul használt fogalom körülhatárolására irányuló törekvést: az egyszerű cinteremfallal kerített templomokat nem veszi számításba, hanem csupán azokat, ahol a kifejezetten védelmi jellegű alkotóelemek (védelmi emelet, lőréses templomtorony, erkélyes toronysisak, külső tornyok, kaputorony, gyilokjáró, tároló terek) mutathatók ki. Véleménye szerint Udvarhelyszéken mindössze két igazi templomvárról beszélhetünk (Székelyderzs, Homoródszentmárton), a többi esetben inkább csak a torony jelenti a védelmi létesítményt.

Térképre vetítve az erődtemplomok kirajzolják a betörések útvonalát (a Kormos, a két Homoród és a Nagy-Küküllő völgye Székelyudvarhelyig). Ezáltal is topológiát alkot a templomtornyok mérete, helyzete és szerkezete alapján, és arra a következtetésre jut, hogy a késő középkorban általában nagyobb alapterülettel, magasabb és vastagabb fallal épültek, mint korábban vagy később. Megfigyeli a lőrésnek a távolható fegyverek fejlődését követő változását. Az erődített templomoknak a szászföldi, de akár háromszéki viszonyokhoz képest is kisebb számát és szerényebb kivitelezését a térség védettebb helyzetével magyarázza (az erődítési hullámmal csak az 1490-es évektől számol).

Az elbeszélő és elemző részeket a fentiek aranyfedezetűl szolgáló, szakszerűen elkészített és alapos adattár követi Udvarhelyszék védelmi jellegű, típusonként felsorolt létesítményeiről (187–365.). A jelentős arányban új információt tartalmazó leírásokhoz – ahogy ez már régészeti munkáknál szokás – számos jó minőségű illusztráció (térkép, fénykép, rekonstrukciós rajz, alaprajz, metszetrajz, táblázat) kapcsolódik. A kötetet román és angol nyelvre is lefordított összefoglalás (367–373, 469–486.), terjedelmes irodalomjegyzék (375–395.) és függelék zárja, melyben az írott forrásokból kiemelt szemelvények (397–404.), az udvarhelyi települések keletkezésére vonatkozó táblázat (405–409.) és leletkatalógus (410–467, 487–518.) kaptak helyet.

Összességében Sófalvi András könyvét olyan meghatározó monográfiának tekintem, amely új alapokra helyezi az Udvarhelyszék, illetve Székelyföld középkori, kora újkori történetére irányuló kutatásokat, és amely e vonatkozásban Orbán Balázs és Dávid László közismert munkái mellett még sokáig állandó hivatkozási alap lesz. Jó lenne, ha példája nyomán mihamarabb kezünkbe foghatnánk a hasonló jellegű esíki, gyergyói, marosszéki és a – lépéshátrányban levő – háromszéki településtörténeti kutatások eredményeit is. Ezek, valamint a Benkő Elek által kezdeményezett archeogenetikai és környezettörténeti vizsgálódások alapján immár kétségtelenül új megvilágításba kerülne a székelység „sötét” középkora.

Hegyi Géza

Újjáéledő hungarikafeltárás a Vatikáni Titkos Levéltárban

Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények. Feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta Lakatos Bálint. Bp.–Róma 2018. (Collectanea Vaticana Hungariae, cl. I, vol. 16.), 280 old.

A pápai levéltárakban őrzött iratanyag jelentőségét a magyar – és általában véve az európai – történetírás szempontjából nehéz túlbecsülni. Különösen igaz ez a kijelentés a honi medievisztika tekintetében, hiszen a vatikáni bullaregisztrumok adatai nélkül vajmi keveset tudnánk a 13–16. századi magyar külkapcsolatokról, szegényesebbek lennének az ismereteink a főpapságról és az egyházi közléprétegről, az Apostoli Penitenciáriához a 15. század elejétől benyújtott kérvények (szupplikációk) pedig pótolhatatlan információkat szolgáltatnak az alsópapság és a világiak hétköznapi életéről, vallásosságáról és mentalitásáról, melyek megismerését a túlnyomórészt jogbiztosító jellegű hazai forrásanyag önmagában nem teszi lehetővé.

Tudatában lévén a fentieknek, a magyar történettudomány Fraknói Vilmos kezdeményezésére már a Vatikáni Titkos Levéltár (Archivum Secretum Vaticanum [ASV]) 1881. évi kutathatóvá tétele („megnyitása”) után az elsők között kezdte meg az itteni magyar vonatkozású források (ún. hungarikák) feltárását. Az első zsengek közöttételére a *Monumenta Vaticana Hungariae* című sorozat mintaszerűen kiállított kötetekben került sor. Később az óriási mennyiségű forrásanyagot már egyházmegyei bontásban tervezték közzétenni, de ebből csak a veszprémi püspökségre vonatkozó középkori vatikáni iratok látták meg a napvilágot négy kötetben. 1894-ben Fraknói megalapította a Római Magyar Történeti Intézetet a vatikáni magyar kutatások intézményesítése céljából. A kezdeti lendület azonban a 20. század első évtizedében kifulladásra: a tervszerű munkát előbb a személyi utánpótlási szervezetlensége és az egymással versengő koncepciók akadályozták, majd a kommunista kultúrpolitika érdektelensége függesztette fel évtizedekre.

Az elejtett fonalat a Magyar Országos Levéltár vette fel az 1960-as évek végétől a 14. századi bullaregisztrumok és a 15. századi szupplikációs kötetek módszeres átnézésével és mikrofilmzésével. Az egyéni kezdeményezésű és túlnyomórészt a korra újkorra irányuló forráskölések (Lukács László, Balázs Mihály, Tóth István-György, stb.) és monográfiák (Molnár Antal, Tusor Péter, stb.)¹ intézményesítésére viszont csak később, az ezredforduló után került sor, amikor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) égisze alatt, Tusor Péter szerkesztésében elindult egy újabb, a vatikáni kutatásokra specializálódó sorozat. A *Collectanea Vaticana Hungariae* (CVH) kötetei vegyes jellegűek, amennyiben forráskiadványok mellett monográfiákat és tanulmányköteteket is találunk közöttük (mindezekből a sorozat I. osztálya nagyobb formátumban a terjedelmesebb, átfogóbb jellegűeket közli, míg a II. osztály a kisebb lélegzetűeket). Bár itt is inkább az 1526 utáni témák dominálnak, a közepkor is erőteljesen képviselteti magát egyes nagyobb vatikáni fondok (pl. a pápai államtanács határozatai² vagy a pápai kincstár nyilvántartásai³), illetve irattípusok (pl. brévék⁴) magyarországi vonatkozásainak

¹ Vö. Tusor Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*. Bp.–Róma 2004. (Collectanea Vaticana Hungariae, cl. I, excerptum ex vol. I.)

² *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Közreadja Tusor Péter & Nemes Gábor. Bp.–Róma 2011. (CVH I/7.)

³ *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. Feltárta és közreadja: †Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás. Szerkesztőtárs Nemes Gábor. I–II. Bp.–Róma 2014. (CVH I/9–10.)

⁴ *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526)*. Feltárta és közreadja Nemes Gábor. Bp.–Győr–Róma 2015. (CVH I/12.)

teljességre törekvő közlésével, de említhetnénk a halatlanul izgalmas körmendi kolostorper tanúvallatási jegyzőkönyveinek kiadását is.⁵ Ugyancsak a PPKE-n alakult meg 2012-ben a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, mely 2017 óta a Magyar Tudományos Akadémia támogatott kutatóhelyeként biztosít intézményes keretet a vatikáni kutatásoknak.

A fenti munkálatok legfrissebb gyümölcseként, közelebbről a CVH I. osztályának 16. köteteként üdvözölhetjük az itt bemutatásra kerülő kiadványt is. Közreadóját, Lakatos Bálintot (sz. 1983) viszonylag fiatal kora ellenére már jőnévű középkorászként ismeri a szakma, mint aki Kubinyi András és Tringli István felügyelete alatt készítette el a késő középkori magyarországi mezővárosok hivatali működését és írásbeliségét feltáró kiváló disszertációját (2013), miközben a Jagelló-kori követjárások és humanizmus kutatásában is jelentős eredményeket tett le az asztalra. Jelenleg a *Zsigmondkori oklevéltár* szerkesztő kollektíva tagja. Rátermettségének újabb bizonyítéka az, ahogy sikerült elmélyülnie egy, az eddigi témáitól meglehetősen távol eső területen, tetelesen a 16. század eleji pápai kancellária ügyintézésének és irattermelésének, valamint a reájuk vonatkozó nemzetközi szakirodalomnak a rejtelmeiben.

A kötet jelentősége abban áll, hogy hosszú tetszhalál után ismét feléleszti a pápai szupplikációs regisztrumok hungarikáinak teljességre törekvő és tervszerű (pápankénti) közlését. Az egyes regisztrumsorozatok közül épp a *Registra Supplicationum* tartalmazza a legnagyobb iratmennyiséget: az 1342 és 1899 közti időszakból 7365 (!) vaskos kötetet tartanak nyilván (ebből 1904 tartalmaz Mohács előtti bejegyzéseket). Az 1342–1394 közti magyar vonatkozású szupplikációkat Bossányi Árpád tette közzé kivonatossan az I. világháború éveiben,⁶ az 1417 és 1455 közöttiek pedig (az egykorú bullákkal

együtt) nem sokkal később Lukcsics Pál rövid latinnyelvű regesztákban.⁷ Bár a felületes szemlélő számára ezekhez képest talán nem tűnik nagy teljesítménynek VI. Adorján pápa (1522–1523) alig másfél éves (pontosabban – Rómába érkezésétől és megkoronázásától számítva – inkább csak egy esztendeig tartó) időszakának a feldolgozása, tekintetbe kell venni, hogy mindezt 39, egyenként 300 folióból álló kötet fáradtságos átnézésével valósíthatta meg négy rövid római kiszállás során 2008–2012 között,⁸ miközben Bossányi 81 kötettel 52, Lukcsics pedig 374 kötettel 38 évet fedett le. (A számok jól mutatják a pápai hivatalok irattermelésének robbanásszerű növekedését!) Ugyanakkor, a benyújtott kérvényeknek megfelelő bullák előkeresése céljából, a fenti évkörből további 17 kötetet lapozott át az ún. „lateráni” bullaregisztrumok (*Registra Lateranensia*) közül, a „vatikáni” regisztrumok (*Registra Vaticana*) megfelelő – 23 kötetnyi – anyagában pedig a mutatókönyvek segítségével kereste meg a hungarikákat.⁹ További kihívást jelentett, hogy a stílris sajátosságok visszaadása céljából Lakatos Bálint kezdetől teljes szövegű közlésben gondolkodott, miközben a késő középkori regisztrumbejegyzések sokszor nehezen olvashatóak a megnövekedett ügyforgalom által kiváltott sietős lejegyzés és a rövidítések folytán. Mindezt leküzdve sikerült 66 magyarországi vonatkozású kérvényt feltárnia és mintaszerűen közzétennie.

A tulajdonképpeni forrásközlést a késő középkori szupplikációk világába kalauzoló alapos bevezetés előzi meg, mely 75 oldalnyi terjedelmével

Összegyűjtötte és feldolgozta Bossányi Árpád. I–II. Bp. 1916–1918.

⁷ Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp. 1931–1938. (Olaszországi Magyar Oklevéltár 1–2.)

⁸ Fontos felhívni a későbbi kutatás figyelmét arra, hogy az egyik, rossz állapotban levő kötetet (RegSuppl 1769.) – állományvédelmi okokból – csak részben sikerült áttanulmányoznia!

⁹ Közlésük: Lakatos Bálint: *VI. Adorján (Hadrianus) pápa (1522–1523) magyar vonatkozású bullái*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica CXXXVIII(2015). 109–144.

⁵ *The Register of a Convent Controversy (1517–1518). Pope Leo X, Cardinal Bakócz, the Augustinians, and the observant Franciscans in contest*. Ed. Gabriella Erdélyi. Bp.–Róma 2006. (CVH II/1.)

⁶ *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak*.

egymaga kiteszi a kötet több mint negyedét. A tanulmány különösen azok számára jelent becses segítséget, akik maguk is el szeretnék igazodni a vatikáni levéltár tengernyi iratanyagában és a középkori pápai hivatali ügyintézés útvesztőiben. Jóllehet az ASV történetéről és részlegeiről másoktól (Fraknói, Hodinka Antal, Pásztor Lajos, Érszegi Géza) is olvashatunk, Lukcsics Pál pedig magukról a 15. századi kérvényekről is részletesen írt, jelenleg Lakatos Bálint írása számít a legalaposabb értekezésnek a témáról, különösen ami az 1500 körüli gyakorlatot illeti. A szerző kiváló jártasságról tesz tanúbizonyságot a pápai oklevéladás régi (H. Bresslau, B. Katterbach) és újabb (Th. Frenz, P. Rabikauskas) szakirodalmában. Megismerkedhetünk a kérvények formai jellegzetességeivel, korán rögzült és csak minimálisan variálható formuláival, továbbá – ami a legfontosabb – az ügymenet során a szöveg alá és fölé vezetett kancelláriai jegyzetekkel (11–15.). Bemutatásra kerül az a folyamat, ahogy a mindenféle jogérvényt nélkülöző szupplikációból pápai oklevél lesz. A kérvényt saját felelősségre a kérvényező is megszövegezhette, de a formai okból történő elutasítás veszélye miatt inkább helyben írtatták meg. Benyújtása személyesen vagy ügyvéd útján történhetett a *Signatura Apostolica* hivatalában, az erre szakosodott *referendarius*ok kezébe, akik a szöveg ellenőrzése után az ügy kulcsszavát, az egyházmegye kezdőbetűjét és saját nevüket jegyezték a szöveg fölé. Az így előkészített cédulát, ha fontosabb ügyről volt szó, maga a pápa kellett jóváhagyja a *Fiat, ut petitur* formula és saját keresztneve (nem pedig uralkodói neve!) kezdőbetűjének szöveg alá illesztésével. A kevésbé fontos ügyekben eleinte az alkancellár, később a *referendarius domesticus* szignálhatott, míg a Penitenciáriához benyújtott kérvényeket a főpenitenciárius bírálta el. Az elfogadott kérvény aljára a püspöki rangban levő *datarius* azonnal rávezette a dátumot, aminek döntő jelentősége lehetett a későbbi esetleges jogviták eldöntésében (*prior in data, potior in iure*), majd továbbította a *Datariához* tartozó regisztratúrára. Az ügyfél itt, egy nyilvánosan kifüggesztett jegyzékből

értesülhetett kérvénye elfogadásáról, és a megfelelő díjak kifizetése után előjegyezték valamelyik írnoknál regisztrálásra, aminek három napon belül végbe kellett mennie (ekkor került a szupplikáció hátára az R [=registrata] jel) (16–26.).

A regisztrálás során a kérvényt tulajdonképpen egy 20 lapból álló füzetbe másolták, és csak miután 15 ilyen füzet betelt, kötötték ezeket egybe. A köteteket eredetileg az adott pápa uralkodási évén belüli sorrendjük szerint számozták, csupán az 1925–1927-beli újrendezésükkor kaptak folyamatos számozást. Őrzőhelyük végig a vatikáni palota volt, leszámítva a 19. század nagy részét (1810-ben ugyanis Napóleon hurcolta Párizsba a pápai levéltárak teljes állományát, majd vissza-kerülve a lateráni *Dataria* levéltárának részeként őrizték 1892-ig) (42–48.).

Abban az esetben, ha az ügyfél eleve úgy nyújtotta be a szupplikációt, hogy az elfogadása esetén pápai oklevél nélkül is érvényes legyen (*sola signatura*), nem volt több tennivalója. Ha ellenben bullát vagy brévért kellett róla kiállítani, a regisztrált kérvény útja a Kancelláriába, illetve valamelyik *secretarius*hoz vezetett, ahol az oklevél kibocsátását fogalmazvány készítése, letisztázása, megpecsételése és újabb regisztrálása előzte meg (26–28.). A vatikáni forrásokat is sújtó pusztulás mértékére jellemző, hogy az itt közölt 66 kérvény alapján keletkezett bullák közül alig egy maradt ránk eredetiben, egy másik pedig regisztrumbejegyzésként, míg az egykori 31 brévéből ma már csak 17, másolat formájában (64–65.).

A VI. Adorján korából talált 66 magyar vonatkozású szupplikáció elemzésekor Lakatos megállapítja, hogy a legtöbb kérelmező (25) a zágrábi egyházmegyéből származik (az erdélyiből 6, a „milkóiból” 5, a váradiból 2, a csanádiból viszont egy sem), amit nem annyira a földrajzi közelséggel, mintsem a szlavóniai részek Rómához való intenzív kötődésével és a magyar egyházszervezettől mindinkább elkanyarodó fejlődésével magyaráz. Ügytípus szerint az egyházi perek újratárgyalásának (21) és a római papszentelésnek (22) az engedélyezése dominál, előbbieik esetében mindig bréve kiállítását kérelmezték, utóbbiaknál

megelégedtek a *sola signaturával*. Minthogy a fenti két domináns ügytípus is eleve rutineljárást igényelt, a kérvények túlnyomó többségét (52) a *referendarius domesticus* szignálta. A fenti megoszlás egyúttal magyarázza azt is, hogy miért olyan kiugróan magas (22) az 1523 márciusában kelt kérvények aránya: legtöbben hűsvét előtt szerették volna felvenni a magasabb papi rendeket. Ugyanez indokolja, hogy a 106 kérelmező csaknem fele (54) egyszerű klerikus volt, őket követik a plébánosok (18) és a kanonokok (13).

A szerző nemcsak a másolati kötetekben található szövegekre alapozza a kérvényekre vonatkozó megállapításait, hanem összegyűjtötte a Magyar Királyság egykori területén eredetiben fennmaradt középkori szupplikációkat is. Összesen 29 darabot talált az 1487–1524 évkörből (ebből hat erdélyi, főként szász vonatkozású). Közülük csupán nyolc van datálva (jellemzően azok, amelyek valamilyen javadalomügy vagy per kapcsán voltak benyújtva), a többség (18) keltezetlen *sola signatura*, általában lelki kegyelmek kérelmezéséről (29–41.).

A kötetet az átnézett regisztrumok és a szakirodalom felsorolása, részletes személy- és helynévmutató, az iratok jegyzéke (a kelethelynek és dátumnak, valamint a kérvényezők nevének, egyházmegyéjének és foglalkozásának feltüntetésével), továbbá bő angol

nyelvű rezümé zárja (ez utóbbi Palotai Ágnes munkája). A rezüméhez a külföldi olvasók eligazítása céljából a magyarországi egyházmegyéek térképe kapcsolódik. (Itt a pápai főesperesség területe tévesen szerepel a veszprémi püspökség részeként, míg az esztergomi egyházmegye erdélyi exklávéja – miként azt már több tanulmányomban is jeleztem – nem nyúlt fel a Nagy-Küküllőig, hanem csak a szebeni és a barcasági dékánosság területét foglalta magába).

Lakatos Bálint kötete feletti örömünket már csak az fokozhatná, ha biztosan tudnánk, hogy nem kell sokáig várnunk a folytatásra, hanem rövidesen kézbe vehetjük a Mátyás-kori magyar vonatkozású szupplikációkat tartalmazó kiadványokat is. Erre minden remény megvan, hiszen az 1455–1495 közötti anyag feltárása megtörtént, és sajtó alá rendezését – miként azt az itt recenzált műből megtudhatjuk – Szovák Kornél már elkezdte. De a vatikáni középkori hungarika-kutatás még ezek publikálása esetén sem zárulna le, hiszen VI. Sándor, III. Pius, II. Gyula, X. Leó és VII. Kelemen idejéből további 800–900 kérvénykötet átbúvárlása várat magára (nem beszélve a késő középkori bullaregisztrumok és brévek feltárássának folytatásáról).

Hegyi Géza

Az Erdélyi Fejedelemség alapjait megvető György barát életpályája

Oborni Teréz: Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551). Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Bp. 2017. 355 old.

Az ördögös Barát című kötet a *Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok* hiánypótló sorozatban jelent meg, és az újonnan elkészült biográfia maga is hiányt pótol, hiszen tudományos igénnyel dolgozza fel a születő Erdélyi Fejedelemség körül bábáskodó szerzetesről szóló, rendelkezésünkre álló információkat. A szerző, Oborni Teréz, a korszak avatott ismerője, akit nem kell a szakértőknek

külön bemutatni, az *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556* vagy az *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben* című kötetei, továbbá számos, Erdély történetére vonatkozó tanulmánya magukért beszélnek.

A kötet rövid bevezetés után az első fejezetben európai kontextusba ágyazva vázolja a Magyar Királyság Mohács utáni helyzetét. Bemutatja a

kettős királyválasztás nyomán kialakult két hatalmi központot, amelyeknek azonos cél, az ország teljes területének megszerzése lebegett a szeme előtt. Emiatt a két uralkodó legfőbb törekvése a szövetségesek keresése és megnyerése volt. I. Ferdinánd főképp fivére, a német-római császár, egyben spanyol király, V. Károly segítségére számíthatott, míg I. (Szapolyai) János a francia és az angol királytól remélt, de végül Szulejmán szultántól kért és kapott támogatást. A térségben fontos szerepe volt az imént vázolt európai hatalmi tényezők mellett a lengyel Jagelló-dinasztiának, amelynek meghatározó befolyását a szerző kimerítően tárgyalja.

Az európai „törésvonalak” elemző leírását követi a tulajdonképpeni életpálya kezdeteit bemutató fejezet. A horvát származású Utyeszenics (Utješenić/Utiješenić) György családjáról és ifjúkoráról Verancsics Antalnak köszönhetően tudhatunk többet, de olykor maga György is adatokkal szolgál fiatal éveiről. Szülei közül anyja, Martinuszzevics (Martinušević) Anna volt előkelőbb származású, az ő olaszosított neve alapján neveztek később Martinuzzinak a nagyhatalmú Barátot. Fráter György apja halála után a török megszállás miatt elmenekült szülőföldjéről, és Corvin János, majd Tescheni Hedvig udvarában szolgált, ahonnan Budára távozott, és beállt a pálosok szerzetesrendjébe. Rendje a lengyelországi cześtchowi kolostorba küldte továbbtanulás céljából, innen a Szapolyai-ház hűségén levő sajlódi pálos kolostorba került.

Hősének kora ifjúságát részletező leírása után Oborni Teréz rátér a Barát hivatali pályájának bemutatására. 1528-ban, a vesztes szinai csata után állt I. János szolgálatába. A hiveitől cserbenhagyott Szapolyai János a vereség után Lengyelországban keresett menedéket, ahová Fráter György is elkísérte, és a szerző megítélése szerint ezután töretlenül hű maradt az uralkodó családjához. Első komoly megbízatását mindazonáltal 1529-ben Lodovico Grittiől kapta, amiért őt a történeti irodalom Bartha Gábor nyomán Gritti felfedezettjének tartja: a kormányzó 1532-ben a budai vár udvarbírájává nevezte ki Fráter Györgyöt. Pályája Gritti meggyilkolása után is töretlenül ívelt felfelé, 1534-ben megkapta

a megüresedett kincstartói tisztséget. Első sikeres diplomáciai ténykedése hosszú tárgyalásokat követően a váradi béke tető alá hozása volt 1538-ban. Ebben a két uralkodó kölcsönösen elismerte a másik királyságát, megegyeztek az ország határainak közös védelmében, egyetlen nádor megválasztásában, továbbá a két király területét elválasztó határ későbbi kijelölésében. János király halála esetén, még ha időközben fiúörököse születnék is, lemondott a rá eső országrészről Ferdinánd javára.

A Fráter György által meghatározott politikai irányvonalhoz tartozott az is, hogy a váradi béketárgyalások közepette, az ő vezetésével már folytak a király és a lengyel királylány házasságát előkészítő tárgyalások, melyek eredményeként 1539 januárjában Krakóban megtartották a jelképes, márciusban Székesfehérvárott pedig a tényleges esküvőt. I. János házassága, fiának születése, majd röviddel ezután bekövetkezett halála és testamentuma volt az az eseménylánc, amelynek következtében Fráter György a keleti országrész tulajdonképpeni kormányzója lett. Oborni Teréz azonban hangsúlyozza, hogy ő volt az, aki a néhai király környezetéből a leggyorsabban cselekedett: felvette a kapcsolatot Zsigmond lengyel királlyal, gondoskodott János király temetéséről, az özvegy királyné és gyermeke hatalmának biztosításáról úgy, hogy 1540 szeptember közepén királlyá választotta János Zsigmondot. A szerző ezen a ponton aprólékosan leírja és elemzi a Barát által kezdeményezett politikai döntéseket és manővereket a Buda elfoglalását megelőző évben.

Oborni Teréz az esemény fontosságának megfelelően egy teljes fejezetet szentel Buda elestének, főképpen azért, mert nemcsak kortársai, hanem Fráter György maga is, önmagát hibáztatta a főváros elvesztéséért és az ország három részre szakadásáért. A szerző végkövetkeztetése pedig a kortársak vélekedésével ellentétben egyrészt az, hogy a szultán I. János halála után semmiképpen sem szalasztotta volna el az alkalmat Buda elfoglalására, másrészt az, hogy az előző Habsburg-ostromban legyengült várvédőknek esélyük sem volt a vár megtartására a török óriási túleréjével szemben.

Szulejmán Buda kézhezvétele után Izabella királyné tartózkodási helyét Erdélyben jelölte ki – fűzi tovább az események sorát a szerző *A Fehér Barát uralma Erdélyben* című fejezetben –, György barátot pedig a királyfi nevelőjének, az erdélyi részek kormányzójának és a jövedelmei adminisztrátorának, míg Petrovics Pétert Temesköz urává tette.

A Barát Erdélybe jövele fordulatot jelentett ugyanakkor a politikájában is: talán éppen Buda elvesztése miatt kezdett újra tárgyalásokat I. Ferdinánddal, ezek eredményeként négy hónappal a főváros eleste után, 1541. december 29-én megkötötték a gyalui egyezményt. Ennek értelmében a szultáni rendelkezésekkel szöges ellentétben Izabella királyné lemondott a keleti országrészről Habsburg Ferdinánd javára. A megállapodásban foglaltak végül főképp azért nem valósulhattak meg, mert I. Ferdinánd nem teljesíthette az erdélyiek legfőbb kérését, azaz nem tudta megvédelmezni őket a török hadaktól. Mindeközben György barát a legnagyobb hatalmú politikussá és mindkét uralkodó (Izabella királyné és I. Ferdinánd) helytartójává vált abban a születőben levő új országban, amely a Tiszától keletre fekvő vármegyéket, Erdélyt és Kassa központtal Felső-Magyarországot foglalta magába. Elkezdődött az ország új alapokon történő megszervezése, az uralkodói székhely kijelölése, a váradi és az erdélyi püspöki birtokok bevételeinek és birtokainak az országos kiadásokra való rendelése és a rendszeres adófizetés a Porta felé.

Az 1540-es évek Erdélyében a reformáció lutheri irányzata gyorsan terjedt, ekkor rendezték itt az első hitvitákat is. A történeti irodalomban (Jakó Zsigmond, Horn Ildikó) az a felfogás uralkodik, hogy a Barát erős kézzel igyekezett gátat vetni a protestantizmus terjedésének, a szerző véleményének nyilvánítása helyett a forrásokat engedi szólni, amelyek ezt az uralkodó felfogást erősítik. A hitújítás terjedésének fékzése végső soron a Barát által végzett országos rendteremtésnek is része volt, amely egyebek mellett magába foglalta a székely adómentesség felszámolására tett kísérletet is. Az időszak politikai szempontból a két világhatalom közé szorult Erdély egyensúlyozását jelentette, és igencsak igénybe vette a Barát minden tehetségét.

Ekkoriban körvonalazódott róla a kiismerhetetlen és megbízhatatlan politikus képe, amely végül a bukását okozta.

Az országrészek egyesítésére I. Ferdinánd jogara alatt 1549-ben jött el a kedvező alkalom mindkét fél (a Habsburg uralkodóról és György barátról van szó, Izabella királyné ugyanis nem tudott róla) megítélése szerint, s a megegyezést a felek egy hónap leforgása alatt tető alá is hozták Nyírbátorban. Az egyezmény lényegileg a gyalui szerződés pontjaira épült, azaz Izabella királyné és fia Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségek fejében átadja a keleti országrészt I. Ferdinándnak. Így, utólag elemezve a nemzetközi politikai helyzetet világos, hogy az egyezés nem lehetett tartós, végrehajtására talán elfogadható magyarázattal szolgál a feleknek a Habsburg haderő erejébe vetett hite.

A nyírbátori egyezmény életbe léptetéséig mintegy másfél évnek kellett elteltie. Ezt a periódust, valamint a Barát hátralevő életének mintegy két esztendejét a szerző találóan a *bellum omnium contra omnes* fejezetcímmel jellemzi, minthogy ezek az évek jelentették Fráter György számára a legtöbb kihívást és a legnagyobb megpróbáltatást. Izabella királyné ugyanis, mielőtt tudomást szerzett a nyírbátori megállapodásról, a szultánhoz fordult, és Erdély azonnali török megszállását csupán a Barát gyors reakciója hártotta el: haladéktalanul beküldte az adót, továbbá ajándékokkal megrakott követeket küldött a Portára. A Habsburg-hatalomátvételre végül 1551 nyarán került sor, amikor június elején a hadsereg főparancsnoka, Giovanni Battista Castaldo bevonult Kolozsvárra. A királyné az 1551. július 19-i lemondó nyilatkozat aláírása, továbbá a korona felvinci átadása után augusztus közepén fiával együtt elhagyta Erdélyt.

A Barát utolsó katonai-diplomáciai ténykedése, amikor a Lippát elfoglalva tartó török helyőrség katonáit sértetlenül elengedte, az életébe került. Kiismerhetetlen cselekedetein és tetteinek indokain Castaldo generális nem tudott eligazodni. Azzal gyanúsította Fráter Györgyöt, hogy Izabella királyné és fia eltávolítása után saját magának szeretné megszerezni a koronát és vele együtt a keleti országrészt. A Barát meggyilkolására I. Ferdinánd már 1551.

nyarán egyértelmű utasítást adott, a kedvező alkalom azonban az év végéig váratott magára, a gyilkosság közvetlen okát a már említett lippai események szolgáltatták. A gyilkosságot a szerző főképp az eseményhez időben legközelebbi forrás, a korabeli szentszéki vizsgálatok alapján mutatja be, de megszólaltatja a kérdésről a történetírókat is (Forgách Ferenc, Bethlen Farkas), és eltérő beszámolók esetén, a legvalószínűbb változat rekonstruálására törekszik (pl. a Barát hetven napig tartó temetetlen, vérbe fagyott holttestével kapcsolatban).

Fráter György tulajdonképpeni életpályájának áttekintése után Oborni Teréz a Barát kincstárának is szentel egy fejezetet, mintegy összegezve hőse kincstartói tevékenységét. Ebben részletesen tárgyalja a Barát halála után számbavett vagyonát, a nevéhez köthető, 1543-ban előkerült kincsleletet, a nevezetes Lysimachos aranyakat, magánbirtokait, bevételeit és végül építkezéseit. Az egykori kincstartó birtokainak lajstromát a szerző Bornemissza Pál megbízható összeírása alapján állította össze, csupán kiegészítésként tesszük még hozzá a kötetben említettekhez, hogy a Barát birtokolta az erdélyi püspök birtokát képező Középszolnok vármegyében fekvő zilahi és tasnádi uradalmakat is. Talán nem túlzás feltételezni e fejezet

adatai nyomán, hogy a kötetben is leírt ellenségeskedés a mindig pénzszerűben tartott és ezáltal nem túl nagy hatalommal felruházott Izabella királyné és a föld alól is bevétel előteremteni tudó kincstartó között végső soron a mindent mozgató pénzre vezethető vissza.

Oborni Teréz a korabeli források és a történetírók segítségével folyamatosan elemzi és jellemzi hőst. Ennek nyomán egy sokoldalú, tehetséges politikus portréja áll előttünk, aki különös érzékkel intezte a pénzügyeket, és nagy hozzáértéssel lavírozott a szövevényes, sosem próbált diplomáciai feladatok sűrűjében.

Végezetül elmontható, hogy a kötet megírása alapos kutatómunkát igényelt, és a szerző munkáját az is nehezítette, hogy e korszakra vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre korszerű forráskiadványok és okmánytárak sem. Kutatómunkájára, adatainak bőségére, alapos latin tudására épülő kötete nem csupán megbízható szakirodalmat kínál a szakembereknek, hanem élvezetes stílusa nyomán a szélesebb olvasóközönség számára is elérhető közelségbe hozza a korszak eseményeit és szereplőit.

Gálfi Emőke

Források Erdély kora újkori történetéhez

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613.

Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Gálfi Emőke.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár 2016 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.). 235 old.

Gálfi Emőke, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének munkatársa több mint egy évtizede az erdélyi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyveinek magyar nyelvű kivonatok formájában történő kiadását végzi. Bogdándi Zsolttal közösen még 2006-ban közzétette az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelenő *Erdélyi Történelmi Adatok*

forráskiadvány-sorozat VIII., *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei* című alsorozatának első kötetét, amely az 1222–1599 közötti éveket tartalmazza. Az alábbiakban ismertetésre kerülő, 2016-ban megjelent második kötet pedig az 1600–1613 közötti éveket öleli fel, pontosabban az 1600. január 1-je után és az 1613. október 23-a előtt kelt bejegyzések

kivonatait foglalja magában. Gálfi Emőke tehát Bethlen Gábor trónra lépésének időpontját választotta e kötet felső kronológiai határának. A kiadvány tulajdonképpen a jelzett időszakban (is) vezetett két hiteleshelyi jegyzőkönyv idevágó anyagának, úgyszintén a fejedelmi kor végéig terjedő protocollumok 1613. október 23-a előtt kelt és átiratok, említések vagy egyszerű másolatok formájában fennmaradt szövegeinek magyar nyelvű kivonatait tartalmazza.

A kiadásra vonatkozó rövid megállapítások után, melyben Gálfi Emőke leszögezi, hogy csaknem minden tekintetben az első kötetet, illetőleg az ETA eddig megjelent regesztakiadványait követi, a kivonatok zömét nyújtó két jegyzőkönyv rövid kodikológiai leírását adja. A kettő közül előbb a *Deus ad auxilium* című protocollumot említjük meg, melyet – Gálfi megállapítása szerint – a 348. oldalig, azaz 1612-ig Szamosközy István történetíró vezette. Szamosközy életpályáját egyébként Gálfi Emőke a *Szamosközy István, a requisitor*¹ című írásában, illetőleg a *Gyulafehérvári hiteleshelyi levélkeresői (1556–1690)* című értekezésében² éppen e protocollum adatai alapján egészítette ki igen lényeges adatokkal, és pontosította a szakirodalomban hosszú évtizedek óta meggyökeresedett tévedéseket. De talán nem lesz érdektelen megemlíteni azt, hogy ugyanezen jegyzőkönyvbe Szamosközy, illetve Debreceni János requisitorok mellett Bojti Veres Gáspár, Bethlen Gábor udvari történetírója is vezetett be levélkeresőként bejegyzéseket. Jóllehet tartalmi szempontból e protocollum voltaképpen azonos a többi jegyzőkönyvvel, abban azért egyedülállónak tarthatjuk, hogy két ilyen jelentőségű erdélyi történetíró is közreműködött vezetésében. A *Magnificat anima mea Dominum* című másik protocollumot szintén három requisitor vezette, a már említett Debreceni János mellett Dési István és Gönci György. Róluk többet Gálfi Emőkének a gyulafehérvári levélkeresőkről összeállított,

fontosabb említett munkájából tudhatunk meg. A rövid bevezetést – a korábbi kötethez hasonlóan – a *Felhasznált könyvészeti források*, valamint a *Rövidítések jegyzéke* követi. Az *Oklevélkivonatok* rész 124 oldalon 436 magyar nyelvű regesztát tartalmaz. A szakszerűen összeállított kivonatok természetesen tartalmazzák a bejegyzésekben fellelhető és érdeklődésre számot tartható összes információt. Itt utalunk arra, hogy a forrásközlést az *Addenda* zárja, amely 1558–1599 között kelt bejegyzések regesztáit tartalmazza. Ez a 14 kivonat tehát az első kötetbe kellett volna, hogy bekerüljön. Tekintettel viszont az átnézendő anyag terjedelmére (a fejedelmi kor végéig összesen 22 protocollum), aligha kerülhető el az átiratok és említések formájában fennmaradt újabb meg újabb bejegyzések előbukkanása. A forrásközlést a minden részletre kiterjedő név- és tárgymutató követi 95 oldalon. Megemlítendőnek tartjuk, hogy az index terjedelme több mint kétharmadát teszi ki a forrásközlés-résznek.

A kötet az Erdélyi Fejedelemség történetének egy igen zavaros időszakát öleli fel, és itt elsősorban az 1600-as évek legelső esztendőire gondolunk. Bár ilyen irányú kimutatásokkal nem rendelkezünk, az bizonyos, hogy ezekből a évekből feltűnően kevés forrás maradt fent. Nyilván nem is termelődhetett akkora mennyiségű forrásanyag, mint a korábbi években, de sajnos még azt a keveset is igen súlyos veszteségek érték. Ezt a káptalani jegyzőkönyvek is jól tükrözik, ugyanis pl. az 1600–1606 közötti évekre mindössze 83 kivonatot tartalmaz a kötet, ezekből pedig 1604-re és 1605-re egy sem, 1606-ra pedig csupán két darab vonatkozik. Tehát a káptalani hiteleshely működésére és irat kibocsátására is mélyen rányomta bélyegét ez a zavaros időszak, éppen ezért nem elég hangsúlyozni a kolozsmonostori konventnek erre az esztendőkre vonatkozó, viszonylag teljesnek mondható jegyzőkönyveinek jelentőségét.

A kiadvány tartalma, a bejegyzések típusa voltaképpen a korábbi kötetéhez hasonló. A bejegyzések zöme Fehér vármegye területére vonatkozik, ezen belül is a fejedelmi székhelyre vonatkozó szövegek magas számát emelnénk ki.

¹ Erdélyi Múzeum 74(2012). 3. sz. 116–123.

² Kvár, 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 283. sz.). 74–83.

E tekintetben sokatmondó az is, hogy a mutatóban a Gyulafehérvár címszónál több mint száz utalást találunk, és ugyanott mintegy 350 gyulafehérvári lakos nevével is találkozunk. Sorrendben a szomszédos Hunyad és Zaránd, majd Küküllő, Arad és Torda vármegyék következnek, de Bihar és Belsőszolnok is ebbe a sorba illeszkedik. Tulajdonképpen Erdély egész területére találunk elszórtan adatokat, sőt egy-két esetben a távolabbi Szabolcs vármegyére is. A bejegyzések jelentős része birtokjogi vonatkozású (tehát birtok adomány, adásvétele, cseréje, inscribálása, zálogosítása, iktatása stb.), de szép számmal találunk tiltakozásokat, nemesítéseket, végrendeleteket stb. is.

Az általánosságok mellett azonban utalunk néhány, általunk érdekesnek vélt szövegre is. Mindekelelt Szamosközyt említjük meg, aki nem történeti munkáin dolgozó személyként tűnik fel, hanem levélkeresőként végzi a rá háruló feladatokat: vezeti tehát a jegyzőkönyvet; javítja a bejegyzéseket (332. sz.); kiszáll requisitor kollégáival végrendeletek felvételére (41, 80. sz.); hiteleshelyi tanúbizonyoságként jelen van birtokok iktatásánál (57, 59, 328, 382. sz.) és birtokosztályok elvégzésénél (255. sz.); fogott bírói megbízásokat lát el (239. sz.); esetenként latba veti befolyását mások javára nemesi cím megszerzése végett (83. sz.). Természetesen vigyázott arra is, hogy a birtokaival kapcsolatos iratok bekerüljenek a jegyzőkönyvbe. Ezekből tudjuk meg pl. azt, hogy Sarmasági Zsigmond Torda vármegyei ispán Szamosközy „érdemei és tehetsége elismerésül, melyet ezen veszélyes idők történetének megírásával is bizonyított,” 1607-ben Gyulafehérváron házat és egyéb jószágokat adományozott neki (109. sz.). Rákóczi Zsigmond pedig – szintén 1607-ben – „a hiteleshelyen folytatott tevékenységéért és történetírói munkájáért” Magyargáldon részbirtokot, nemesi telket és udvarházat, Gyulafehérváron pedig újabb nemesi telket és udvarházat adott (113–114, 137, 139. sz.).

A századforduló zavaros esztendőiben, az állandó uralomváltások közepette a kor átlagembere számára aligha lehetett bizonyos, hogy épp ki van hatalmon. Mintegy négy év leforgása alatt Báthory

Zsigmond, Mihály vajda, a tanácsurak, Giorgio Basta, Székely Mózes is kezében tartotta ideig-óráig a hatalmat. Csakis ezzel véljük magyarázhatónak, hogy besenyői Füzi János a káptalan előtt 1602 decemberében tett tiltakozása során Báthory Zsigmondot is eltiltotta bizonyos birtok eladományozásától, holott a fejedelem júniusban, tehát már fél éve végleg lemondott a trónról, és elhagyta az országot (55. sz.). Úgy tűnik, még a requisitorok előtt sem volt teljesen világos a helyzet, tekintettel arra, hogy 1602. december 24-i jelentőlevelüket Báthory Zsigmondnak címezték (57. sz.), bár tegyük itt hozzá azt is, hogy a parancsot még ugyanazon fejedelem adta ki június 21-én (30. sz.). (Hasonló esetre ugyanakkor korábbról, december 2-ről is van példa, a jelentést ekkor két fejedelmi ember teszi [15, 47. sz.]). Az információáramlás is lassú volt, erre talán jó példa gibárti Keserű Jánosnak 1603. július 15-én kelt végrendelete, melyben Királyfalvi János ítélőmesterre is hagyott bizonyos ingóságot (80. sz.), róla viszont tudjuk, hogy, miután 1603 márciusában az erdélyi követség tagjaként megérkezett Prágába, rövidesen meg is halt, és ott temették el.³ Szintén a század eleji borzalmas viszonyokra utal a 108. és a 221. kivonat. Ezek szerint ugyanis Báthory Zsigmond és Basta uralma idején Erdélyt olyan súlyos háborús időszak és gabonahiány sújtotta, hogy „az anyák Malaesd-en és máshol is gyermekeiket gyilkolták le az éhségtől hajtva”, illetve „az emberek a halottak húsát ették”, a búza és a bor ára pedig a korábbi sokszorosára emelkedett.

Figyelmünket megragadta a 91. számú, magyar nyelvű supplicatióról készült kivonat, az ugyanis – minthogy a supplicatio megőrzésére az oklevél kiállítása után nem volt szükség – ama igen kevés irat közé tartozik, mely alapján fény derül a fejedelmi kancellária ügyintézésének és okleveles gyakorlatának bizonyos vonatkozásaira is: egyfelől az írásbeli kérvényezés tényére, ti. hogy a felek a fejedelemhez intézett írásbeli supplicációval kérhettek

³ Fejér Tamás: *Királyfalvi János (†1603) ítélőmester hivatali pályája. = Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben.* Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. Kvár 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287. sz.) 73.

kegynyilvánító intézkedést (pl. birtok adományozását), ezekre a kérvényekre ugyanakkor rájegyezték a fejedelmi döntés tényét és időpontját; másfelől pedig arra, hogy az oklevél keltezésében megjelenő időpont az illető ügyben hozott döntés és nem az okirat kiállításának időpontját őrzi meg. A supplicatióra rájegyzett döntés és annak kelte (*Fiat. Ex consilio 27 Iulii 1607.*) ugyanis azonos e jóváhagyás alapján kiállított és a 95. szám alatt közölt adománylevél keltével. (Minthogy azonban a supplicatio név szerint nem sorolja fel az új adományul kért birtokokat, kérdés, hogy ez esetben a szükséges információk újabb írásbeli megkeresés vagy szóbeli úton jutottak el az oklevél kiállítását végző kancelláriai hivatalnokhoz.) Ezt a középkori magyar királyi kancellária okleveles gyakorlatában Szilágyi Loránd által kimutatott eljárást⁴ tehát a fejedelmi kancellária is követte, amit egyébként eddig is bizonyosnak véltünk, csak épp erre vonatkozó adatok nem kerültek elő a 16. század második feléből és a 17. század elejéről. Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy mind a supplicatióknak,⁵ mind az adománylevélnek⁶ eredetije is fellelhető az erdélyi káptalan hiteleshelyi levéltárában, és – minden jel szerint – ezekről készültek a 27. protocollumban található 1679. évi átiratok. (Az adománylevél szövegébe azonban a jegyzőkönyvbe történő másolás során egy pontatlanság is becsúszott, legalábbis ezzel magyarázzuk azt, hogy a kivonatban „Glod másként (vulgo) Sac” nevű település tűnik fel, az eredetiben viszont: „... et Glod vulgo sic vocatis possessionibus” olvasható.)

Természetesen eddig ismeretlen családtörténeti és archontológiai adatok is bőven akadnak a kivonatokban, melyek közül csupán kettőt említünk meg: Pécsi Simon, a későbbi kancellár secretariusként tűnik fel egy 1601. június 25-i bejegyzésben (11. sz.), ami titkári tisztének általunk eddig talált legkorábbi

⁴ Írásbeli supplicatiók a középkori magyar adminisztrációban. Levéltári Közlemények 10(1932). 1–2. sz. 157–176.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltára, Centuriae, B nr. 101.

⁶ Uo. Centuriae, S nr. 28.

említése. Pontosabban ismertük az adatot a szóban forgó iratnak szintén az erdélyi káptalan levéltárában található egyszerű másolatából,⁷ de a bizonytalannak vélt információt ez a protocollumbeli másolat megerősíti. A másik Haller Gábornak, a későbbi tanácsúrnak 1602 októberében és 1603 januárjában említett erdélyi tizedarendatori tisztsége (38, 71. sz.), mely Trócsányi jegyzékéből kimaradt.⁸

Találkozunk több alkalommal gyulafehérvári Cimerirő Pál vagy Gyulafehérvári Pál nagyobb kancelláriai íródeák, címerfestő névvel, akiről már Kelemen Lajos,⁹ Kovács András,¹⁰ legutóbb pedig Mikó Árpád¹¹ is értekezett, és akinek 18. századi másolatban fennmaradt címergyűjteményét jelenleg a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára őrzi. Személye tehát viszonylag jól ismert a kutatás előtt, életéhez több kivonat (206, 261, 382. sz.) elsősorban birtoktörténeti kiegészítéseket nyújt. Ennek kapcsán talán nem lesz érdektelen megemlíteni azt, hogy Cimerirő Pál kancelláriai működése korábbra tehető, mint azt Kelemen Lajos, később pedig Trócsányi Zsolt gondolta (utóbbi szerint erre 1607–1613 között került sor).¹² A mutatóban Gálfi Emőke ezt 1604–1617-re javította, de alighanem Kovács András feltételezése igazolódik be, aki szerint Cimerirő Pál már 1598-ban a „fejedelmi kancellária vagy legalábbis az udvar alkalmazásában volt”. Ezt látszik megerősíteni Mikó Árpád említett írása is, melyben a szerző stíluskritikai alapon valószínűsítette, hogy egy

⁷ Uo. Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5, fasc. 2., nr. 51.

⁸ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 6.). 325.

⁹ *Gyulafehérvári Pál deák (Paulus Alba-Julius, Fejérvári Pál)*. = Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. I. S. a. r. B. Nagy Margit. Buk. 1977. 133.

¹⁰ *Cimerirő Pál deák történetéhez*. = *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit–Sipos Gábor. Kvár 2004. 246–257.

¹¹ *Az erdélyi késő reneszánsz festészet kutatásának problémái. Adalékok Gyulafehérvári Pál deák (†1635) műveire*. = *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónralépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka et alii. Kvár 2014. 647–654, 700–702.

¹² Trócsányi: *i. m.* 191.

1598. december 16-i – 1599-ből pedig további két – armális készítése Címeríró Pálnak tulajdonítható. Egyelőre azonban csupán 1602 márciusától tudjuk határozottan kimutatni kancelláriai működését,¹³ bár a fentiek fényében nem kizárt, hogy az 1595. július 17-én nagyobb kancelláriai írnokként említett Fehérvári (*Albensis*) Pált¹⁴ is vele azonosíthatjuk!

Ami a név-és tárgymutatót illeti, az szerkezetében és részletességében az előző kötet indexét követi. Újdonságként említjük meg azt, hogy Gálfi Emőke az index elején lábjegyzetben jelöli azokat a forráskiadványokat, adattárakat és egyéb munkákat, melyeket a mutató összeállítása során felhasznált. Ennek hasznossága vitathatatlan főként ama archontológiai adatok esetében, melyek a kivonatokban nem, az indexben viszont szerepelnek. (Ezeknek az adatoknak egy része tehát e jegyzetben felsorolt munkákban keresendők.) A magunk részéről viszont újabban azt a gyakorlatot tartjuk követendőnek – legalábbis az erdélyi fejedelemség (világi és egyházi) archontológiájának elkészültéig –, amely a mutatóba csupán az illető kötetben fellelhető archontológiai adatokat veszi fel. A mutatót ajánljuk minden érdeklődő figyelmébe, ugyanis átnézésével viszonylag rövid időn belül áttekintés nyerhető a kiadvány tartalmáról, a lényegre törő tárgyszavak pedig felhívják a figyelmet a legkülönbözőbb kérdéskörökre, és kiválóan segítik a gazdag forrásanyagban való tájékozódást. Jelezzük egyidejűleg azt is, hogy a szűrőpróba-szerűen megtekintett többtucatnyi tételt hiánytalanul felleltük a kivonatokban. De ha már itt tartunk, említsünk meg egy olyan helységnevet, amelyet viszont nem, pontosabban szólva „nehézkesen” találtunk meg a mutatóban. A *Valaszviz* nevű településről és districtusról van szó (337. sz.), melyet, miután a megfelelő helyen nem találtunk meg, a *districtus* címszónál a Városvize elnevezésben véltük fellelni, és ez alapján sikerült azonosítani a települést. Ez esetben is

hasznos lett volna, ha – a gyakorlatnak megfelelően – a *Valaszviz* névváltozat is bekerül címszóként a mutatóba. Hasonlót tapasztaltunk *Batthiany* György nagyobb kancelláriai íródeák esetében is (216. sz.), akit a kancelláriai íródeákok címszónál feltűnő Bottyáni György íródeákkal azonosítottunk, utóbbinál viszont – amikor tehát önálló címszóként tűnik fel – ez a névváltozat és regesztaszám kimaradt.

A kivonatok kapcsán az alábbi észrevételeinket említjük meg. Félreértésre adhat okot a 374. kivonat apparátusában olvasható megjegyzés, miszerint Báthory Gábor eredeti oklevele a fejedelem „fehér viaszba nyomott vörös pecsétjével” volt megerősítve. Tekintettel arra, hogy hártyaoklevélről van szó, a védelmet szolgáló természetes színű viaszágyba, az ún. pecsétfészekbe öntött vörös viaszba nyomott pecsétre kell gondolnunk, amelyet ráfüggesztettek az oklevélre. Egyébként valami ilyesmire igyekezett utalni az idézett latin szövegrész is. A 258. szám alatt a gyulafehérvári requisitorok 1610-re datált hivatali esküjének kellett volna lennie, Gálfi Emőke viszont itt nem közölte a szöveget, ugyanis azt, pontosabban annak csaknem teljesen azonos változatát – amint ez az apparátusból kiderül – már közzétette a káptalani levélkeresőköről fentebb említett munkájában, sőt korábban egy másik változatot már Jakó Zsigmond is megjelentetett. Mindezek ellenére úgy véljük, hasznos lett volna ezt a mintegy fél oldalnyi szöveget itt is közölni, tekintettel arra, hogy kiválóan összegzi azoknak a requisitoroknak a feladatait, akik munkájának köszönhetőn ma kezünkben tarthatjuk ezt a kiadványt.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy Gálfi Emőke a „felelős” forráskiadás valamennyi követelményének megfelelő újabb forráskiadvánnyal gazdagította Erdély kora újkori történetét, és tekintettel arra, hogy a kivonatok zöme teljesen ismeretlen a kutatás előtt, bizonyosak vagyunk abban, hogy munkája rövidesen a kutatók nélkülözhetetlen munkaeszköze lesz. Csak remélni tudjuk, hogy a forráskiadás terén eddig felhalmozott tapasztalatait Gálfi Emőke továbbra is kamatoztatja az erdélyi történetkutatás számára nélkülözhetetlen regesztakiadványok közzétételében.

Fejér Tamás

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltára, Cista diversorum comitatum, Cista 2, fasc. 4. nr. 24.

¹⁴ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala (Kolozsvár), Kornis cs. lt., Ser. I. nr. 285. (régí jelzet: Fasc. NN, nr. 8.).

A fejedelmi beteg

Kovács András: Fejedelmek gyógyítói.

Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében.

L'Harmattan, Bp. 2018. 195 old.

Az erdélyi történetírásban némiképp jártas olvasó a kötet címének láttán nagy valószínűséggel arra gondol, hogy egy művészettörténész orvoslással kapcsolatos tárgyi emlékek elemzéséről szóló munkáját tartja kezében. A kötet szerzője azonban nem képi reprezentációkat értelmel, és nem is csupán a tárgyi emlékek tükrében vizsgálja az orvoslás folyamatait, hanem valóságos nyomozás révén tárja elénk az erdélyi fejedelemség orvosokkal, orvoslással kapcsolatos csaknem fél évszázados történetét. A kötet az 1614–1656 közötti időszak, elsősorban a kolozsvári számadáskönyvekben található gyógyítókkal, gyógyítási költségekkel kapcsolatos adatait hasznosítja, egészíti ki, gondolja tovább. Azzal a szerencsés helyzettel állunk tehát szemben, hogy a szerző előbb gyűjtötte adatait, mint feltételezéseit, nem egy már kialakult elképzelés megerősítésére keresett megfelelő forrásokat, hanem az erdélyi fejedelmek műpártolással kapcsolatos kutatásainak ún. „melléktermékeit” értelmezi. Az adatgyűjteményben táblázatba rendezett adatok – melyekről maga a szerző úgy véli, hogy kötetének súlypontját képezik – egy része ismert a kutatás előtt, azonban egyes közlések esetenként javításra vagy pontosításra szorultak. Így hát az eddig ismeretlen adatok mellett Herepei János, Szabó T. Attila, Jeney-Tóth Annamária, Orient Gyula, Sz. Tóth Magdolna, Eva Crişan, Péter H. Mária közléseivel is találkozhatunk. Fölöttébb örültünk annak, hogy a kötet szerzője magyarázó, bibliográfiai utalásokat tartalmazó tárgyi jegyzetekkel, szögletes zárójelekben megadott fordításokkal könnyíti a vizsgált kérdések zömében tájékozatlan olvasók dolgát. A kötetben lévő 31 illusztráció a rákszemetől és múmiaporoktól segítséget váró

páciensekről, a gyógyszerertári leltárak összeállításán szorgoskodó patikusokról s az adománylevelek biztonságos árnyékában megbúvó gyógyítókról tanúskodnak. Kovács Andrásnak a téma iránti fogékonyságát pedig a belső borítón elhelyezett ajánlás magyarázza, kötetével ugyanis családja gyógyszerészeinek, nagyapjának és szüleinek kíván emléket állítani.

Az európai orvoslással foglalkozó történészek gyakorta rendezik az orvosi személyzettel kapcsolatos adataikat piramis formába. A piramis bázisát az igen széles skálán mozgó laikus orvosok teszik ki, valahol középen húzódnak meg az egyetemi képzés nélküli szakemberek, s a piramis csúcán a csupán kiváltságosok által igénybe vett, orvosi diplomával rendelkező medikusok találhatók. Az egyetemi fokozattal rendelkező „*medicinae doctor*”-okról szóló első fejezet azt sugallja, hogy Erdélyben, a vezető elit esetében legalábbis, a foglalkoztatott laikus gyógyítók aránya messze elmarad a hivatásos medikusokétól, ami azt bizonyítja, hogy a fejedelmek, kormányzók s a nemesség is szívesebben fordultak tanácsért diplomás orvosokhoz. A mintegy 34 orvos-doktor életpályájának vázolásában a kiindulópontot Weszprémi István és Magyary-Kossa Gyula gyűjtései jelentették. Az *Album amicorum*ok, egyetemi lajstromok és számtalan egyéb forrásban fellelhető futólagos utalásokra épülő rész tévedéseket igazít helyre, félreértéseket tisztáz. Az alapos ismertetőből az derül ki, hogy az udvarban megfordult medikusok a kor viszonyai között mindenképp a legjobb helyeken tanultak: itáliai (D. Rebir; J. Carlo; Gelei B.), angol (Csanaki M.), német (S. Spillenberger, J. D. Ruland) és svájci (N. Gatti; M. Erbinaeus)

egyetemeken. A kíváncsi kolozsvári sáfárpolgárok sem tudták azonban kideríteni, hogy mennyire voltak jók ezek az esetenként fejedelmi stipendiumon képzett orvosok szakmájukban, s azt sem lehet kideríteni, hogy pontosan miért, milyen kezelések elvégzéséért fizették őket. Ezekből a számadásokból csupán azt lehet megtudni, hogy kinek s mennyit juttattak a kasszából, de arról, hogy mennyire lehettek elégedettek uralkodóink orvosokkal, már hallgatnak a források. Az azonban biztos, hogy Bethlen Gábor, majd Brandenburgi Katalin udvari orvosának, Weighardt Schulitznak, Scultetus doktornak a meggyilkoltatására nem orvosi műhiba következtében került sor, hiszen a tudást rendkívül értékelték (erről tanúskodnak egyébként a különféle kiváltságok és adományok). A fejezetben további izgalmas adatokat találunk az örök élet titkát kutató Matthias Erbinæus Brandauról, a vélhetőleg kétféleképpen, hol David Rebirnek, hol David Valerius Hispanusnak nevezett zsidó doktorról, Bethlen Gábor udvari orvosáról, a gyulafehérvári Collegium Academicum professzoráról vagy a Havaselvére kölcsönzött, diplomáciai szerepet is betöltő Siaai Leo doktorról. Az ismertetett orvosok erdélyi pályafutását pedig az adatgyűjtemény I. (*Gyógyítók az erdélyi fejedelmek udvarában*) és III. (*A fejedelmi orvos szállása*) része teszi teljessé.

De nem csupán a piramis csúcsán levő medicusok, hanem a népi gyógy módok képviselői is megjelennek a kötetben (*Orvos-emberek, orvos-asszonyok*). Bethlen Gábor panaszaiban orvos-emberek próbáltak segíteni, vélhetőleg a kenésekhez, dagadást lohasztó pakolások elkészítéséhez értő ügyes kezű, sokat tapasztalt parasztokról lehet szó. Az asszony-orvosok tudását elsősorban női és gyermekbetegségek esetében vették igénybe, de Bethlen István szemfájását is javasasszony kezelte. Másfajta tudással bírnak azonban a Károlyi Zsuzsanna körül szorgoskodó „mágikus szakértők”. Maga Bethlen Gábor is kételkedett abban, hogy a Báthory Anna által okozott *károkat* a hagyományos medicina helyre tudja állítani, ezért állandóan biztatta feleségét, hogy kövesse a gyógyulást ígérő jobbágyasszonyok tanácsait. A boszorkányság

rendkívül képlékeny megítéléséről tanúskodnak a kötetben újraközölt levélrészletek; egyrészt ott találjuk a rontást okozó boszorkányt, másrészt az ugyancsak hasonló adottságokkal bíró gyógyítót, aki kimondja a rontás diagnózisát. Több száz peres irat árulkodik arról, hogy ez a tudás mennyire kétélű, s hogy milyen keskeny határ választja el az ártó-rontó boszorkányt az átkot feloldó, értő javasasszonytól.

A híres medikusok által megvetett, de a laikus gyógyítókkal állandó konkurenciaharcban álló fürdősokról, borbélyokról és sebészekről szóló fejezeteket (*Feredősök, borbélyok; Ásványvizek és fürdők*) az adatgyűjtemény II. (*Borbélyok*) és IV. (*Sombori utra oda iart és uizza hozott ház Éolteözetek*) része egészíti ki. A városi jegyzőkönyvekben viszonylag nagy számban feltűnő Feredős s Borbély nevű személyekre utaló adatok azt sugallják, hogy az erdélyiek is szívesen éltek az eltérő képzettségű, de tapasztalt egészségügyi „mesteremberek” segítségével, hiszen az elméleti képzésben részesült orvosok gyakorlati tudása sok esetben korlátoznak bizonyult. Ezért is tarthaták nagy becsben a törésekhez, ficamokhoz, dagadásokhoz értő, műtéti beavatkozások elvégzésére szakosodott laikus gyógyítókat, s erre utal a közzétett 1613–14-es céhlevél is. Az irat a borbélyinasok s mesterek kötelességeire is rávilágít, ugyanakkor tudomást szerzünk a bérezésről, a konzultációk menetéről, az orvosi, esetenként gyógyszerészi beleegyezést követelő gyógyítási technikák alkalmazásáról. Borbély Egyed 1589-es hagyatéki leltára pedig arra utal, hogy a képzés nélküli szakemberek sem csupán a borotváláshoz, érvágáshoz vagy törések, ficamok kezeléséhez értettek, hanem az orvosláshoz elengedhetetlen külföldi szakirodalomban is jártasok voltak. Arab szerzők, latin és német nyelvű orvosi könyvek bizonyítják azt, hogy a sebészek sem elégedtek meg a gyakorlati tudással, hanem ismereteiket szakkönyvek segítségével törekedtek tökéletesíteni.

A fürdőéletre vonatkozó legújabb szakirodalom főként a fürdőzés társadalmi oldalát hangsúlyozza. A kötetben közzétett adatok azonban,

akárcsak a későbbi elbeszélő forrásaink, a társas élet és fürdőzés közötti kapcsolatot csupán részben támasztják alá. Úgy tűnik tehát, hogy Erdélyben az elsődleges cél mégiscsak a betegségek kezelése volt, ez pedig egyrészt ivókúrából, másrészt fürdőzésből állt. Rákóczi Györgynek Láposról, Vargyasról, Kéméndről hozatnak vizet. Bethlen Istvánné Csáki Krisztina kalotaszegi, Brandenburgi Katalin algyógyi, Bethlen Gábor pedig az algyógyi, száldobosi, magyarzsombori és váradi fürdőket látogatta. A víz kémiai összetételének elemzése még váratott magára egy századot, a 17. század első felében úgy tűnik, hogy az egyszerűbb, analógián alapuló megoldást választották, amikor a váradi fürdő vizének hatékonyságát Károlyi Zsuzsanna betegségéhez hasonló tünetegyüttesel küszködő koldusokon tesztelték – akik a források tanúsága szerint valósággal újjászülettek ezen karitatív gesztus hatására. A zombori fürdőzéshez köthető IV. forrásközlés fölöttébb tanulságos a fürdőélettel foglalkozó kutatók számára. A kora újkori fürdőkön uralkodó primitív körülményekről számtalan adatunk van, arról azonban igen kevés információval rendelkezünk, hogy a nagy hirtelenséggel felállított lombsátrakat s fakunyhókat hogyan szépítették, s tették otthonossá. Hogy mit kereshetett azonban a zombori fürdőre házcsinósítás végett elcipeltek textilaink lajstromában az ezüstpor, még nem egészen tisztázott. Kovács András kevésbé tartja valószínűnek a nemesfémek egészségügyi célokra való felhasználását, inkább a logikusabb magyarázat irányába hajlik, s úgy véli, hogy a 8 kg ezüst nem a szervezet, hanem a kincstári bevétel egyensúlyát volt hivatott helyreállítani.

A gyógyszerészettel foglalkozó tanulmányokat (*Gyógyszerészek; A fejedelmi orvos és gyógyszerész gyulafehérvári háza; Gyógyszerek és gyógyszerterákiak*) az adattár már említett I., III. és V. (*A gyulafehérvári fejedelmi gyógyszerterár leltára. 1650*) részei egészítik ki. A fő és másod- vagy segédgyógyszerészek mozgását a számadáskönyvekből könnyűszerrel végig lehet követni. Akárcsak a képzett orvosok esetében, a patikusok is többnyire itáliai vagy német városokból érkeztek.

Fontosságukat mi sem mutatja jobban, mint az, hogy fejedelmi testőr által védett, rendeletileg szabott helyük volt a székvárosban. Lakásuk egyben munkahelyük is volt, az apothéka (*officina*) mellett ott találjuk a gyógyszerészeti munka műhelyét, a laboratóriumot s a gyógyszerek raktározására is alkalmas pince- és padláshelyiségeket, akárcsak a hétköznapi élet egyéb tereit is. A német patikusok által összeállított 1650-es leltár alapján pedig könnyűszerrel rekonstruálható a fejedelemség kori patikák világa. Ezekben a részekben kerülnek bemutatásra a tárgyi emlékek is, úgymint a hordozható gyógyszeresládák, kézikönyvek, a gyógyszerek előállításához szükséges mérlegek, serpenyők, morszarak vagy lepárlókészülékek. A mobil patika, az utazásra is alkalmas ládák és hordók leírásakor egy különleges tárggyal is találkozhatunk, nevezetesen a 7000 forintra értékelt „ezüst műszeres ládával”, mely Kovács András szerint nem Brandenburgi Katalin hozományához tartozott, mint azt gondolhatnánk, hanem inkább Bethlen Gábor fejedelmi kincstárához.

A széles olvasóközönség számára minden bizonnyal a két fejedelem halálusájáról szóló rész a legérdekesebb. A *Bethlen Gábor fejedelem betegsége és halála* című fejezetet Kemény János, Georg Kraus, Don Diego de Estrada, Pázmány Péter, Kéri János elbeszélései, levélrészletei, követi tudósításai teszik olvasmányossá. Az állandóan úton levő fejedelem gyógyításával többen s több módszerrel is próbálkoztak. A gyakori s népes konzíliumokon azonban az orvosok sem tudtak a kezelés módjáról mindig kiegyezni, vitáikkal azonban sikerült a fejedelem haldoklását némileg megnyújtaniuk. Kovács András nem csupán a betegségekkel küszködő, egyre gyengébb uralkodó végnapjait ismerteti, hanem a tünetek kritikai értelmezésére is vállalkozik. Cáfolja ugyanis azokat a történetírásban meggyökeresedett nézeteket, melyek szerint a fejedelem halálát vesebetegség vagy asztma okozta. A szerző úgy véli, hogy Bethlen Gábor halálát egy súlyosabb téli megfázás – mindenképp valamiféle felső légúti megbetegedés – okozhatta, vagyis a szív működésére is kiható

tüdő- és mellhártyagyulladás következményeiről lehetett szó.

Id. Rákóczi György fejedelem utolsó vadászki-rándulása Szalárdi János *Síralmas Krónikájának* szövegrészleteire és a Rákóczi család levelezésére támaszkodva mutatja be a szenvedélyes vadász fejedelem végnapjait. Akárcsak Bethlen esetében, Rákóczi is igyekezett haláltusáját a nyilvánoságtól távol tartani, mindent megtesz annak érdekében, hogy fenntartsa egészségének látszatát. Miután azonban elbizonytalanodtak gyógyulási esélyeiket illetően, mindkét fejedelem sztoikus nyugalommal rendelkezett örökségéről, temetésének kellékeiről és magáról a temetési szertartásról. Az uralkodó halála soha nem lehetett magán-esemény, s ezzel maguk a haldoklók is tisztában voltak, mind Rákóczi, mind Bethlen – legalábbis a fennmaradt elbeszélő források szerint – a halállal való méltóságteljes szembesülés és az uralkodói felelősségtudat példái voltak.

A kora újkori gyógyítás történetében a racionális, (a korban elfogadott) tudományos magyarázatok gyakorta irracionális módszerekkel társultak, ezért elnézőeknek kell lennünk, amikor a páciens szembetegségeit klistélyal, szervi fájdalmait érvágással, lelki gyötrődéseit pedig purgálásal akarták megoldani. Hisz minden eredményes kezelés alapvetően erre a három beavatkozásra épült. A korántsem veszélytelen beavatkozások pedig nemhogy a várt eredményt nem hozták meg, hanem gyakran éppen annak ellenkezőjét érték el, s a legtöbb ember nem annyira a betegségébe, hanem annak orvoslásába halt bele. Ha arra gondolunk, hogy XIV. Lajos négyéves korától haláláig 2000 hashajtást, több száz beöntést, 38 vérvételt élt át (vagy inkább túl),¹ határozottan állíthatjuk, hogy az erdélyi elit visszafogottabb volt. Sajnos azonban erdélyi viszonylatban nincs tudomásunk sem naplóíró, sem kitartóan, évtizedekig szolgáló udvari orvosokról, akik a születés pillanatától követhették

volna fejedelmeink egészségi állapotának minden mozzanatát. Ezért sem győzzük hangsúlyozni a kötetben közzétett, évtizedeken át gyűjtött adatok fontosságát, hiszen – elbeszélő források hiányában – kizárólag ezekből a töredékekből kell megalkotnunk az erdélyi orvoslás történetét. A hasonló gyűjtések elhessegetik azokat a közhelyszámba menő, s az egészségügyi kultúra hiányáról szóló, a szakirodalomban meggyökeresedett nézeteket, melyek az elit esetében már nem állják meg a helyüket. Kovács András félvévszázad alatt több mint 30 okleveles doktort s patikust azonosított, sorakoztatott fel munkájában, nem beszélve a nem professzionális gyógyítók népes seregéről. A 17. század első felében uralkodó nyolc fejedelem relatív rövid földi pályafutására a magyarázatot tehát máshol és nem a gyógyításba fektetett pénz és idő hiányában kell keresnünk. A kötet arról győzi meg olvasóit, hogy a fejedelem egészsége államügy volt, az orvosok, borbélyok, feredősök az udvartartás kötelező és állandó szereplői voltak, s fejedelmeink nem csupán építészeiket s az Erdélyben hiányzó kézművesszakmák mestereit hozták külföldről, hanem orvosait és patikusait is. Amikor azonban a klasszikus gyógyszerkönyveket lapozó, idegenből érkezett orvosok által ajánlott kezelési formák sem tudtak kielégítő megoldásokat nyújtani, akkor a helyi, kevésbé képzett, de tapasztalati úton nagy tudásra szert tett laikusok által ajánlott gyógymódokat sem vetették meg.

A kiadvány ugyanakkor más szempontból is igen tanulságos, és itt mindenekelőtt a szerző kutatói habitusára és munkamódszerére gondolunk, melyre a szerzteágazó érdeklődés, a fő kutatási irányvonalak homlokteréből kieső, pontosabban azok határvidékére szorult témák iránti érzékenység, valamint a hosszú időn keresztül végzett gondos forrásgyűjtés jellemző. Kovács András művészettörténésznek az erdélyi orvoslás történetéről közzétett, évtizedeken átívelő kutatási eredményeit rögzítő munkáját tehát e tekintetben is követendő példának tartjuk.

¹ Birtalan Győző: *Európai orvoslás az újkorban*. Bp.1988. (Orvostörténeti közlemények, Supplementum 15–16.) 18.

Új monográfia a kelet-európai örmény közösségek történetéről

*Claude Mutaflan: La Saga des Arméniens de l'Ararat aux Carpates.
Les Belles Terres, Paris 2018. 448 old.*

A nemzetközi armenisztikában mindig kiemelt fontossággal bírt az örmény kolóniák (*galut'*, *galt'avayr*), illetve diaszpórák (*sprjwk'*, *spyurk'*) kutatása. Ugyanakkor ezek a vizsgálatok elsősorban a Közel-Keleten, az egykori Bizánci Birodalom területén, valamint a Mediterráneumban megtelepült és létezett örmény közösségek történetére koncentráltak. Ugyanakkor a Kelet-Európában élő örmény közösség történetének a tudományos vizsgálata a közelmúltig a háttérbe szorult. Ennek az volt az oka, hogy a kilencvenes évek elejére e témával foglalkozó és egyúttal a kiválóan képzett kelet-európai tudósok többsége eltávozott az élők sorából. Ezenfelül a kelet-közép-európai kolóniák közül az erdélyi örménység története csupán a 2000-es évek elején került mind a hazai és mind a nemzetközi tudományos kutatások homlokterébe. Ugyanakkor az 1990-ben végbement politikai változásoknak köszönhetően új lehetőségek nyíltak meg a tudomány művelői számára: tudniillik elérhetővé váltak számukra azon nyugat-európai és szentszéki levéltárak, amelyek tetemes számú forrásanyagot őriznek a kelet-közép-és kelet-európai örmény közösségek történetéről. Mindeközben a régióban felnőtt egy új, a világra nyitott kutatógeneráció, amely tudományos kutatásai révén új eredményekkel gazdagították a nevezett régió örmény diaszpóráiról szóló ismereteinket, amelyekre az utóbbi években a nyugat-európai és az amerikai tudományosság is felfigyelt.

Ezek az új eredmények felkeltették a Párizsban élő, oktató és kutató francia-örmény történész Claude Mutaflan tudományos érdeklődését is, amelynek folytán született a címben megnevezett mű. A nemzetközileg elismert, neves kutató már lassan fél évszázada kutatja, vizsgálja az örmény közösségek történetét. Sőt a középkori, a keresztes hadjáratok szempontjából

oly fontos Kilikiai Örmény Királyság történetének kutatásával már eddig is maradandót alkotott.

Claude Mutaflan érdeklődése csupán a jelenlegi közel egy évtizedben fordult a kelet-közép-, illetve kelet-európai régióban élt örmény közösségek történelme felé. A könyv születésével kapcsolatban azonban azt is meg kell jegyezni, hogy ez a munka egy nagy, átfogó, a kelet-európai örménység történetéről szóló nemzetközi kiállítás katalógusának indult. Sajnos ez a projekt számos logisztikai probléma miatt nem valósulhatott meg, de helyette, Claude Mutaflan állhatatos, szívós és egyúttal következetes munkájának köszönhetően megszületett egy nagyon igényes könyv. Létrejöttét nagyon komoly feltáró munka előzte meg. Claude Mutaflan az utóbbi években gyakorlatilag végigjárta Lengyelországot, Magyarországot, Örményországot, Románia és Ukrajna levéltárait, s ezek anyagából származik az általa feldolgozott bőséges iratanyag.

A könyve bevezetőjében a szerző részletesen ír a kelet-európai örmény közösségek születéséről és azt kiváltó okairól. Részletesen kitér azokra a politikai (pl. a középkori önálló államiság megszűnte) és gazdasági okokra, melyek az örménység szinte apokaliptikus méreteket öltő, tömeges, a 11. század közepétől kezdődő elvándorlásához vezettek. Claude Mutaflan művében azt is nyomatékosítja, hogy a 17. század első harmadáig az anyaországi területekről folyamatos volt az örménység utánpótlása és megtelepülése Kelet-Európában, más szóval nemzedékről nemzedékre folyamatos volt az örmények – elsősorban a bizonytalan politikai helyzet indokolta – menekülése. Különösen azért következett ez be, mert az anyaországi területek szinte állandóan nagyhatalmak ütközőzónájában helyezkedtek el, és folyamatos háborúk meg

éhínségek pusztították az örmények lakta területeket. Itt fontos megjegyezni, hogy a kora újkorra Örményország egyfelől államisága hiányában, másfelől a fokozatos elvándorlások következtében csupán földrajzi és nem állami entitást jelölt. Sőt a folyamatos el-, illetve kivándorlás miatt a keresztény vallású örmény őslakosság anyaországában szabályosan kisebbségre került.

A könyv külön-külön nagy fejezeteket szentel a galíciai (akkori lengyelországi, ma ukrainai), a krími és a moldvai örmény közösségek történetének, amelyeket a középkortól egészen napjainkig tárgyal. Ugyancsak önálló és nagy rész található a magyarországi és az erdélyi örmény közösségek történetéről. Ebből megismerhetjük a középkori Esztergom örmény közösségének mindenapjait és pusztulását, amely az 1241. évi tatárjárás alatt következett be. A könyvben értelemszerűen nagy hangsúlyt kap az erdélyi örmény közösség története. Mutaflan azonban nem állt meg egyszerűen az örmények 1668–1672 közötti betelepülésénél. Komoly figyelmet szentelt a befogadó állam, az Erdélyi Fejedelemség történetének, a legújabb hazai és nemzetközi Erdély-kutatásokra figyelve foglalta történeti keretbe az erdélyi örmények sorsát. Sőt azt is figyelembe vette, hogy a 14. század vége óta folyamatos volt kisebb örmény közösségek jelenléte Erdélyben, különösen Nagyszebenben és Brassóban (Bolgárszegen). Az örmények kora újkori megjelenésével kapcsolatban a szerző kiemelte I. Apafi Mihály (sz. 1632, uralk. 1661–1690) erdélyi fejedelem „történelmi lépését”. Az ő 1680. évi rendelete tette lehetővé megtelepedésüket a Fejedelemség területén. A szerző fontosnak tartotta továbbá azt is kihangsúlyozni, hogy az örmények betelepülésében szerepet játszott Erdélynek a vallási toleranciája, miközben Lengyelországban és Moldvában az örményeket több ízben érték inzultusok elsősorban hitük miatt.

Claude Mutaflan maga az erdélyi örmények katolizációját szükségszerűen elkerülhetetlennek véli, ám az erdélyi örménységre nézve kártékonynak találja, mert ezzel a lépéssel szerinte az örmények öntudata és önképe gyengült. A diaszpórában

létrejött közösségekben az örmények keleti, apostoli (*arzak'elakan*) rítusú hite testesítette meg magát az örmény identitást, illetve az örmény egyház jelentette a közösségekben az élő kapcsolatot az anyaországi területen élő örményekkel és az örmény egyház fejével, a katolikusszal. A katolizáció okait mindenekelőtt az 1680-as évek végén meggyengült Fejedelemségben és az 1690. évi impériumváltásban látta. Nézetét azzal támasztja alá, hogy lengyelországi (leMBERGI) példából adódóan az egyházi unió az anyaországi kötelekeket szüntette meg, ami jelentős hatással volt az 1689-ben Lembergben katolizáló erdélyi örményekre is.

Claude Mutaflan az erdélyi vallási egyesülés kapcsán részletesen foglalkozik az erdélyi örmények katolizációját lebonyolító Oxendio Virziresco (1654–1715) moldvai születésű örmény unitus (katolikus) püspökkel. A szerző értelemszerűen nagyon részletesen kitér pályájára, a helyi közösséggel fennálló, konfliktusoktól sem mentes egyházi politikájára, valamint Szamosújvár vagy másik nevén Armenopolis alapításában játszott nélkülözhetetlen szerepére. A püspök életpályáját precízen tárgyalja a szerző, azonban egy apróbb hibát elkövet. Azt tartja ugyanis, hogy Oxendio Virziresco püspök 1696 és 1699 között oszmán-törökök fogságában lett volna Konstantinápolyban, és csupán az 1699. évi karlócai békekötést követően szabadult volna ki. Az igazság ezzel a szemben az, hogy Oxendio Virziresco püspök soha nem volt az oszmán-törökök fogságában. Ugyanis éppen ebben az időben (1697–1699 között) konfrontálódott vallási kérdésekben az erdélyi örmény közösségekkel, és így ez ügyben Bécsbe, Lembergbe, Rómába vagy Varsóba nem írhatott volna állítólagos fogságából sajtó kezű olasz és latin nyelvű jelentéseket beszercei, görögényszentimrei, gyergyószentmiklósi, kolozsvári vagy nagyszebeni keltezésekkkel.

A könyv legnagyobb erénye (több más mellett), hogy a tudományos igényességgel megírt tanulmányok mellett rengeteg kép található a krími, a lengyelországi, a moldvai és az erdélyi örmények máig fennmaradt épített és kulturális örökségéről. Ezen túlmenően számos fotó szerepel a lengyel, a

román, az ukrán és a magyar közgyűjteményekben őrzött, felbecsülhetetlen értékű örmény középkori és kora újkori illuminált kódexekről is. Ezek a kincsek ugyanis nem a korabeli Örményország, hanem Kelet-Közép- és Kelet-Európában, az ott alapított örmény monostorokban (*vank'*) és parókiákon születtek.

Összefoglalva Claude Mutafian könyve nemcsak a szigorúbb értelemben vett armenológia, hanem az erdélyi, a lengyel, a magyar, a román (moldvai) és az ukrán történettudomány számára is hiánypótló és immár megkerülhetetlen munka, amely egységes egészként tekint a kelet-európai örmény közösségek történetére, s azt is sugallja, hogy lengyelországi, a moldvai és az erdélyi örmény diaszpórák testvér-közösségek voltak, hiszen viszonylag hosszú ideig

szoros gazdasági kapcsolatban álltak egymással. Itt csupán annyi különbség mutatkozik meg, hogy míg a lengyelországi 1626-ban és az erdélyi örmények 1689-ben katolizáltak, addig a moldvai örmény közösség a sorozatos katolizálási kísérletek ellenére is megmaradt eredeti keleti rítusában. Ám ennek ellenére az előbb említett gazdasági kapcsolatok fennmaradtak egészen a 19. század közepéig, mert a 17. századi katolizáció miatt a lengyelországiak és az erdélyiek lassan, de biztosan beolvadtak az őket körülvevő többség kulturális és nyelvi közegebe, míg a moldvaiak a közelmúltig meg tudták őrizni eredeti örmény identitásukat és archaikus nyelvjárásukat.

Nagy Kornél

Egy újjáélelt kastély falképei

*Fehér János: Az olaszteleki Daniel-kastély és 17. századi falképei.
Daniel Kastély Egyesület, Olasztelek, 2016. 175 old., 234 illusztráció*

Az olaszteleki Daniel-kastély helyzete az erdélyi viszonyok között kivételesen szerencsésnek, példaértékűnek mondható. A kommunista évtizedeket és a rendszerváltást viszonylag ép állapotban átvészelt épületet és a környező telket 2009-ben vásárolták meg jelenlegi tulajdonosai, Rácz Attila és Lilla, akik turisztikai rendeltetést szántak neki. Ennek megvalósítása érdekében a vásárt követő öt év alatt (2014-ig) előbb régészeti, művészettörténeti és történeti kutatásnak vetették alá, ezt követően példamutatón restaurálták alkalmassá téve a kastélyszálló funkcióinak betöltésére. A történetben dicséretreméltó és követendő példa az is, hogy a felújítással párhuzamosan elkészült a kastély alább bemutatásra kerülő monográfiája is. Az igényes megjelenésű kötet egyszerre teljesíti egy szakmonográfia kívánalmait, és próbálja felkelteni a környék építészeti emlékei iránt fogékony turisták érdeklődését.

A kötet szerzője nem szorul különösebb bemutatásra, így munkásságát csak néhány szóban vázolom. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán szerzett művészettörténeti oklevelet és mesteri címet több mint egy évtizede. Vargyasi származásúként már akkor elkezdett foglalkozni a vargyasi Daniel család vargyasi és olaszteleki kastélyaival. 2007-ben Teleki Mihály fejedelmi kancellár udvartartási naplójának¹ kiadásával hívta fel magára a szakma figyelmét. A forrás precíz átírása és mutatósága példaértékű a műfajban, részletes bevezetőjében ugyanakkor alapos és hiánypótló kutatást közöl Teleki Mihály udvaráról. A 17. századi, elsősorban Apafi kori erdélyi udvartörténeti források feltárása jelentős vetülete lett és maradt kutatásainak, ahogy

¹ *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*. Bevezetővel, jegyzetekkel, mutatóval közléteszi Fehér János. Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kvár 2007.

erre a bemutatandó kötet is rávilágít. Az utóbbi években mondhatni *Erdővidék művészettörténet-szévé* vált. Kiváló emlé- és forrásmerete miatt szaktudása lassan megkerülhetetlen a régió műemlékkutatásainál. Sorra jelennek meg kisebb ismertető füzetek a vidék műemlékeiről, az utóbbi években pedig két nagyobb monográfiát is közölt Dobó elűnt településéről illetve a Bölöni templomvárról.² Dolgozatainak hitelessége, szakszerűsége munkamódszeréből adódik: az épület alapos – legtöbbször sajátkezü – kutatása, a rá vonatkozó mélyreható és körültekintő levéltári forrásfeltárással, a könyvészeti és képi források bevonásával társul és vezeti el az értelmezéshez. Az egyes épületek keletkezésének történelmi kontextusa sokszor külön monográfiával ér fel munkáiban.

A jelen kötet is több mint amennyit címében sejtet. Öt fejezete valójában három nagyobb szerkezeti egységet képez: egy családtörténeti és birtoktörténeti bevezetőt, melynek keretében a szerző külön hangsúlyt fektet az olaszteleki birtok 17. századi tulajdonosaira – „Nagy” Daniel Mihály, Daniel János és ifj. Daniel Mihály pályájára; ezt követi egy, a kastély építkezéseit és történetét a 17. századtól napjainkig rekonstruáló egység; végül kiemelten foglalkozik a kastély kuriózumát és legfőbb vonzási értékét képviselő, újonnan feltárt falkép-együttessel. A falképek részletes leírásával párhuzamosan ezek értelmezését kísérel meg, végül megpróbálja beágyazni őket a 17. századi falképfestészet kontextusába.

Az indító fejezet a Daniel család olaszteleki birtoklását és művészetpártolását boncolgatja. A Daniel család – melynek alapítóját a vélhetően vármegyei származású Rákosi Dánielben (említve az 1510-es években) feltételezi a szerző – a 15. század végén már biztosan rendelkezett vargyasi birtokokkal, Olaszteleken pedig legkésőbb a 16. század utolsó harmadában jelent meg. Daniel János (mh. 1654) költözött először Olasztelekre, így őt

tekinthetjük a család olaszteleki ága megalapítójának. Hamar kiderül, hogy egykor nemcsak a szóban forgó, hanem négy rezidenciája állt a családnak az olaszteleki birtokon. Ezek közül három 17. századi kőépület volt. A rájuk vonatkozó források szétválasztása már önmagában is bonyolult feladat lehetett, főleg, hogy a századok során a legkülönbözőbb megnevezésekkel illették a három épületet, jól megtevesztve, mint kiderül, korábbi kutatóikat. A kötet témáját képező Daniel-kastély szomszéd-ságában áll napjainkban is az ún. Bethlen-kastély (másképp *hátsó kúria*, *kicsi kastély* vagy *Bónis-féle udvarház*). Ez utóbbi mellett, délre helyezkedett el az 1802-ben összeomlott kúria (másként *régi udvarház*), és végül egy fa udvarházzal is tudomást szerzünk. Ezek közül a Bethlen-kastélynak a történetét is felgöngyölti a szerző saját falkutatásai és levéltári források alapján, feltételesan hozzá kapcsolva a kastélyba másodlagosan befalazott és Daniel János monogramjával ellátott 1649-es reneszánsz kő ajtókeretet. Kitér továbbá az épület 18. századi igényes asztalosmunkáira egy helyi asztalosműhelyt és annak környékbeli alkotásait körvonalazva. Az udvarház építési fázisait periodizációs ábrán szemlélteti a szerző.

Ahogy a Bethlen-kastély megnevezése is sejteti Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) „*olaszteleki kalandjai*” sokáig elevenen éltek a helyi köztudatban. A hozzá kapcsolódó történetek valóságmagvát keresi a kötet egyik legélvezetesebb gondolatfejtése, több helyen pontosítva Orbán Balázs, Kővári László, és az ifjú Thaly Kálmán 19. századi írásait. A szaldobosi borvízforrást valóban látogatta élete utolsó időszakában a fejedelem ettől remélve jobbulását, ám az, hogy a Bethlen-kastélyban kerek egy évig ünnepelte volna esküvőjét Brandenburgi Katalinnal, csak helyi mítosz. Elképzelhető, hogy vadászni is járt a vidékre id. Daniel Mihály meghívására, aki viszont inkább Vargyason láthatta vendégül, és nem Olaszteleken, ahol akkoriban még nem valószínű, hogy állt reprezentatív rezidenciája.

A Daniel-kastélyra térve a részleges régészeti ásatások és az általa végzett falkutatások eredményeit írott források segítségével értelmezi, és

² Dobó. *Egykori település a Kormos mentén*. Dobó-Vallál Egyesület, Barót 2014; *A bölöni unitárius templomvár*. Dobó-Vallál Egyesület – Bölöni Unitárius Egyházközség, Barót–Bölon 2015.

keltezi az épületet 1669 és 1680 közé, ifj. Daniel Mihály és felesége, Haller Judit idejére. A kutatások során előkerült reneszánsz faragványokra hívja fel a figyelmet, ajtó- és ablakkeret, lépcsőfokok töredékeire. Néhány pillérlábazat és fejezet alapján egy árkádos tornác létét feltételezi a szerző, amelynek helyét azonban egyelőre csak találgatni lehet. Részletesen kitér a kastély legkvalitásosabb kőfaragványára, az 1669-es címeres, edikulás emléktáblára. Meggyőzően rekonstruálja, és archív felvételekkel szemlélteti is a faragvány viszontagságait, „*metamorfoziszait*” az elmúlt száz év során. Ezt követően alapos stíluskritikai elemzésnek veti alá a címeres kompozíciót, amelyet eltérő könytárgy és a környék alkotásai közül kiemelkedő színvonal miatt is a brassói kőfaragók kvalitásosabb alkotásaihoz kapcsol. A dombormű analógiáit a környék faragott szöszékein és síremlékein, a címeres kompozíció rokonait a korabeli nemeslevelek címerképei között keresi. Az olykor manierista motívumokkal díszített, oszlopokon nyugvó háromszögű edikulás szerkezet valójában a 16. századi itáliai építészeti traktátusokra vezethető vissza, melynek divatját Erdélyben a 17. századi fejedelmi építkezések alapozták meg. Hasonló struktúrájú emléktábla jelölhette Bocskai István kolozsvári, Bethlen Gábor marosillyei szülőhelyét, továbbá a gyergyószárhegyi kastélyt. Az építető házaspár mecenatúrájához kapcsolható más alkotásokat is bevon elemzésébe, így a Vargyasra került felírtos kútkávvát, meg az olaszteleki református templom úrasztali edényeit.

A kastély leglátványosabb és legkülönlegesebb díszítményét képezik a közelmúlt feltárásai során elég váratlanul előkerült falképek. Az együttes egyrészt a festett falfelület eredetileg hatalmas méretei révén tűnik ki: a 8,60 x 25 m-es dísztermet köröskörül falképes jelenetek díszítették, és ezek elég jelentős mértékben napjainkig fennmaradtak (tíz jelenet vehető ki többé-kevésbé töredékesen). Kiténik másrészt a tematikája miatt is, amely jelen ismereteink szerint egyedi az erdélyi emléktárgyakban. A szerző egy családi krónikaszerűségként értelmezi az együttest, feltételezése szerint az egyes jelenetek

a Daniel család történetéből ragadnak ki jelentősebb eseményeket, amelyek a család felemelkedését illusztrálják az udvari hierarchiában: pl. „Nagy” Daniel Mihály portai követsége és az adó beszedés gáltatása, Bethlen Gábor látogatása „Nagy” Daniel Mihálynál, Daniel János ceremóniamester jelenléte Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta Mária sárospataki esküvőjén.

Újszerű felvetései miatt a legtanulságosabb része ez a kötetnek, amely ugyanakkor stílusának köszönhetően a könyv legolvashatóbb fejezetét is képezi. A szerző nem száraz leírásait közli az ábrázolásokról, hanem minden azokon feltűnő részlet kapcsán megragadja az alkalmat, hogy a 17. századi fejedelmi és nemesi udvari élet különböző aspektusaiba, eseményeibe beavassa az olvasót. A kötet itt kapcsolódik össze a szerző udvartörténeti kutatásaival. Korabeli naplóirodalomból, levelezésből kiemelt szemléletes forrásrészletekkel illusztrálja többek között a fejedelemség kori portai követjárásokhoz kapcsolódó szokásokat, színes képet kínálva a portai követfogadás és ajándékozás ceremóniáiról, megtudjuk, hogyan zajlott a menyasszonyválasztás a fejedelmi udvarban, hogy zajlott Rákóczi Zsigmond esküvője Crossenben megbízással, ahol a herceget Rhédei Ferenc képviselte, illetve milyen volt a sárospataki lakodalom. A jelenetek értelmezése a felvonultatott rengeteg fogódzónak köszönhetően igencsak megalapozottnak tűnik, mégis merésznek mondható, hogyha tekintetbe vesszük, hogy témáját illetően egyetlen analógiája sincs az erdélyi emléktárgyakban. Amint az az általa is felvázolt áttekintésből is kiderül, a korabeli erdélyi falképes dekorációk ábrázoltak államférfiakat, hadvezéreket, allegorikus és bibliai témákat, emblémákat, városi látképeket, térképeket, kárpitok vagy gobelinek másolatait, de családi krónikával eddig nem találkoztunk. Az olaszteleki falképekhez témájukban legközelebb a portrégalériák, a vadász- és harci jelenetes falképek állnak. Stilisztikailag a csíkrákosi Cserei-kúria homlokzatának mára elpusztult vadászjelenetei (1674–1679) hasonlítanak leginkább az olaszteleki falképekhez, olyannyira, hogy a szerző mesterazonosságot is feltételez esetükben.

A szerző értelmezését tehát akár provokációnak is tekintheti a szakma, amellyel a további kutatások során mindenképp számolni kell. Egy szakmai eszmecsere kiindulópontja lehetne, amely akár alátámasztja, akár cáfolja a szerző érvelését, mindenképp közelebb vezethet régióink falképegyütteseinek az értelmezéséhez.

Az egész munkát jellemzi a Fehér Jánostól megszokott pontos és minden részletre kitérő dokumentáltság. Állításainak legnagyobb részét a korabeli forrásokból vagy a szakirodalomból vett idézetekkel igyekszik alátámasztani. A gyakran elég terjedelmes beékelte idézetek, bár kétségtelenül élvezetesekek a történeti forrásszövegek fordulataihoz szokott szakemberek számára, a laikus olvasónak megnehezítik a dolgát, és megnehezítik olykor a gondolatmenet követését is.

Külön kiemelendő a kötet képanyaga, ez tudniillik nem egyszerű illusztrációs anyag, hanem

forrásértékű képeket foglal magába. Modern fényképek és légi felvételek mellett periodizációs alaprajzok, egy kataszteri térkép, felmérési rajzok, régi képeslapok és nem utolsósorban rekonstrukciós rajzok segítik a szövegértést. Az utóbbiak Gyöngyössi János nagyon látványos alkotásai, melyek egyrészt a kastély különböző építési fázisait szemléltetik, másrészt a falképek rekonstrukciós rajzai. Sajnálatos, hogy a fotók és reprodukciók színvilága olykor torzítja a valóságot, a felvételek színhőmérséklete nem egységes.

Végül dicséretes és ugyancsak követendő gyakorlatként értékelhető, hogy valamivel tömörebb változatban, egy önálló kötetben angol és román fordításban is megjelent a monográfia, a kastély története így minden érdeklődő szakember és turista számára megfelelő terjedelemben és élvezhető formában elérhetővé vált.

P. Kovács Klára

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés

az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2018. évi munkájáról

„Szerencsés, ha egy intézmény, folyamatosan visszacsatolhatja aktuális tevékenységét azokhoz, akik megálmodták, alapították és életre hívták azt. Hiszen a cél nem változik, az eredményesség csupán azon múlik, hogyan működtethető folyamatosan az intézmény a fejlődés, a társadalmi változások, az igények és a szükségletek összhangjában, ugyanakkor megtartva a tudományterületek sokszínűségét s teret adva a különböző korosztályoknak a tudományművelésre.”

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület felelősségteljesen őrzi és adja tovább a meglévő értékeit, miközben integrálja az újakat. Az EME stratégiai céljainak értelmében igyekszik folyamatosan fenntartani és fejleszteni egy olyan intézményt, amely a tudományos életet szolgálja kisebbségi létünkben. Ha működik, akkor létezik egy olyan közeg, mely sokrétű tudományos tevékenységnek ad teret a kibontakozásra, a kutatástól a tudomány-népszerűsítésig, a tudományos forrásanyag dokumentálási lehetőségétől a publikálásig, ötvözve a különböző tudományterületeket és korosztályokat, ezáltal is összetartva, aktív tevékenységre serkentve a tudomány művelőit.

Az EME sokrétű feladatot lát el, minden részlegének megvan a jól kidolgozott célja, öszszességükben a működtetésük lényege: segíteni, szolgálni az erdélyi tudományosságot. A tevékenység sokrétűségét s a romániai magyar tudóstársadalom összefogását, aktív bekapcsolását a tudományművelésbe az évi főtitkári jelentések tükrözik. Ez a jelentés tartalmazza egyéves tevékenységünk minden részletét, a tervezett programokat a pályázatától a megvalósításig, a közreműködők (együttműködések) jelentőségét, a tudományos munkatársak tevékenységét, érdemét, a támogatók fontosságát, a tudományos szervezők szerepét s egyben tükrözve mindezek lényegét, hatékonyságát, eredményességét, szükségességét.

Intézményünk sokrétű tevékenysége révén képes különböző generációkhoz szólni, hiszen a különféle tudományterületek tapasztalt művelőinek irányításával a fiatalok is szép számban kapcsolódtak be a tudományos élet vérkeringésébe, s járultak hozzá munkájukkal Egyesületünk tevékenységéhez. Ahhoz azonban, hogy ezek a tevékenységek eredményesen folyhassanak, olyan lehetőségről kell gondoskodni, amely a jövő kutatóinak, oktatóinak kibontakozását segíti elő. Ennek megvalósulásához járult hozzá az EME a 2018-as évben is.

Az EME szakosztályain és fiókegyesületein keresztül összefogta a szakmai közösségeket, fórumot biztosított a különböző régiókban és szakterületeken zajló tudományos élet eredményeinek a bemutatásához.

Céljai megvalósításában folyamatosan együttműködik nemcsak a honi, hanem a határon túli tudományos műhelyekkel: akadémiai intézetekkel, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Ezen együttműködések eredményeként intézményünk az elmúlt évben is számos kutatási programot működtetett, szakmai rendezvényeket szervezett, tudományos kiadványokat rendezett sajtó alá és jelentetett meg.

Az EME által fenntartott és működtetett Kutatóintézet tevékenysége az előzetesen rögzített céloknak és terveknek megfelelően haladt. Ugyanakkor külső munkatársak bevonásával időszakos kutatómunkát is támogatott.

Az egyesület kiadója 2018-ban is kiterjedt tevékenységet folytatott, a tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelenítése mellett számos önálló kötetet is közreadott.

A 2018-as év tevékenységeinek részleteiről, eredményeiről az alábbiakban tájékoztatunk.

A 2018. év eredményei számokban

Az elmúlt évben az EME összesen 94 rendezvénynek (melyből 22 könyvbemutató, 19 konferencia és egyéb rendezvények) volt a házigazdája. 2018-ban a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* című fórum keretében hét nemzetközi konferenciára került sor, ugyanakkor a rendezvénysorozat keretében tudomány-népszerűsítő rendezvények, emlékkonferenciák is zajlottak. Nyolc rendezvény Kolozsváron, kilenc vidéken került megrendezésre (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Nagyvárad, Parajd, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy). A tudomány napi konferenciákon összesen 333 szerző 210 munkája került bemutatásra, a résztvevők száma meghaladta a 900 főt.

Kiadványaink mérlege 37 kötet: 24 könyv, 13 folyóirat (négy *Erdélyi Múzeum*, három *Acta Scientiarum Transylvanica*, két *Acta Materialia Transylvanica*, négy *Orvostudományi Értesítő*), négy angol nyelvű, online kiadvány (2 folyóirat és 2 sorozatkötet fordítása), valamint négy más kiadóval közösen megjelenített kötet. A digitális adattár állománya az elmúlt év végére 22 500 tételre gyarapodott.

Az EME tavaly összesen 33 kutatási programot működtetett 14 főállású és 40 külső munkatárs révén.

A 2018-as évben 22 könyvbemutatónak adott otthont intézményünk, ahol saját kiadványainkat és más kiadók köteteit ismertették a nagyközönséggel. Újonnan megjelent könyveinket más helyszínen is bemutattuk.

Nyilvántartásunk szerint a 2009–2019 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2825 fő, melyből 1777 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1080 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2018-ban 209 új tag lépett be Egyesületünkbe.

Rendezvényeink, tudományterjesztés, fontosabb események

Intézményi életünket 2018-ban is konferenciák, tudományos tanácskozások gazdagították, melyekről a szakosztályok beszámolóí is tanúskodnak.

Központi rendezvény

November 23–24-én immár tizenhetedik alkalommal rendeztük meg *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* fórumot. Rendezvényünk fővédnöke hagyományosan a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnöke, Lovász László akadémikus volt. A plenáris ülészakot Keszeg Vilmos, az EME elnöke és Néda Zoltán, a KAB elnöke nyitotta meg, ezt követően Kocsis Károly, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának (MTA–MTKEB) elnöke köszöntötte az egybegyülteket. A rendezvényen köszöntőt mondott **Mile Lajos**, Magyarország kolozsvári konzulja, majd **Dávid László**, a Sapientia EMTE rektora, illetve **Markó Bálint**, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese. A továbbiakban **Bitay Enikő**, az EME főtitkára, a fórum programfelelőse bemutatta a rendezvénysorozat tizenhét ülészakának témáit, jelentőségét.

Ezt követően kezdődtek el a központi fórum plenáris előadásai. **Szász Levente** közgazdász szakértő (BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézet, Kolozsvár) a multinacionális vállalatok belső hálózataiban zajló tudástranszferéről szolt. Előadásából megtudtuk többek között, hogy minél jobban bele tud épülni egy leányvállalat a helyi kereskedelmi-szakmai, oktatási és társadalmi hálózatba, annál eredményesebb lesz. **Sólyom Andrea**, a társadalomtudományok képviselője (Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék, Csíkszereda) a fiatalok elvándorlásának kérdésköréről mutatta be kutatásai eredményeit, különös tekintettel az ezzel kapcsolatban lezajlott székelyföldi kutatásokra, felmérésekre. A történész kutató **Fejér Tamás** (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár) Erdély és Havasalföld politikai kapcsolatairól beszélt Báthory Zsigmond 1595. évi Mihály vajdához intézett kinevező levele kapcsán. Kiderült, hogy a két terület közötti viszonyok sokkal összetettebbek és árnyaltabbak, mint azt korábban gondolták, és az is, hogy több eddig uralkodónak számító nézet ebben a kérdésben nem fenntartható. A neurológiában használt terápiás készülékekről érkezett **Mihály István** fiziológus (Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, Élettan Tanszék, Maros Megyei Sürgősségi Kórház, 2. sz. Neurológiai Klinika, Marosvásárhely). Számos olyan bőr alá vagy egyenesen az agy megfelelő területébe ültethető berendezést láthattunk, amelyek megkönnyíthetik az epilepsziás vagy a Parkinson-kóros betegek életét, enyhítik tüneteiket. **Ercsey-Ravasz Mária** fizikus (BBTE Magyar Fizika Intézet, TINS–Erdélyi Idegtudományi Intézet, Kolozsvár) az agyi hálózat modellezéséről tartott előadást. A majmok és egerek agyán végzett kísérletekből több olyan szabály derült ki, amely segít megmagyarázni az idegsejthálózat több tulajdonságát. **Péntek Máté** (Müncheni Műszaki Egyetem, München) mérnök kutató a nyílt forráskódú fejlesztésekről érkezett, és az úgynevezett numerikus szélcsatorna példájába kalauzolta el a hallgatóságot. A matematika területén a differenciálegyenletek világát tekintette át **Farkas Csaba** (Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar, Matematika–Informatika Tanszék, Marosvásárhely), különös tekintettel ezeknek az egyenleteknek a valós alkalmazásokban betöltött szerepére, fontosságára. **Csata Zsombor** szociológustól (BBTE, Magyar Szociológia és Szociális Munkás Intézet, Kolozsvár) hallhattunk Erdély etnikai sokféleségéről és arról, hogy ez milyen hatással van a társadalomra. **Szilágyi-Varga Zsuzsa** nyelvész (Partiumi Keresztény Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad) pedig a partiumi helynévgyűjtő szociológiáról érkezett, részletezve a Partium területén zajló onomasztikai kutatásokat. **Abod Éva** agrárkutatótól (Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar, Kertészmérnöki Tanszék, Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központ, Sepsiszentgyörgy) a baktériumok mezőgazdasági szerepéről hallhattunk beszámolót, megtudtuk, melyek azok a tulajdonságok, amelyek által a baktériumok hozzájárulhatnak a haszonnövények

fejlődéséhez és a fertőzésekkel szembeni ellenállóságához. Végül, de nem utolsósorban betekintést kaptunk a **László Zoltán** biológus kutató (Magyar Biológiai és Ökológiai Intézet, BBTE Biológia és Geológia Kar, Kolozsvár) által tanulmányozott gubacsok világába, a felkészült előadótól megtudtuk: a gubacsok olyan növényi képződmények, amelyek bizonyos állatok közreműködésével keletkeznek, ennek mechanizmusa máig rejtély, ám az újabb kutatásokkal közelebb kerültünk a megfejtéshez.

A rangos eseményen fellépett az **Ech8 by Visszhang oktett**. Az előadásokat követően állófogadásra, kötetlen beszélgetésre került sor. A rendezvénynek nagy sajtóvisszhangja volt, ugyanakkor beharangozása is érzékeltette a fórum jelentőségét.

2018-ban *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* központi fórumát 17 szakosztályi és fiók-egyesületi rendezvény egészítette ki, gazdagította. A rendezvények téma, nagyságrend, helyszín és célközönség tekintetében egyaránt változatos képet mutattak, volt közöttük hét nemzetközi tudományos konferencia, tudomány-népszerűsítő rendezvény, illetve emlékkonferencia is. Nyolc rendezvény Kolozsváron, kilenc vidéken zajlott (Csikszereda, Gyergyószentmiklós, Nagyvárada, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Parajd). A rendezvényeken 333 szerző 210 előadása hangzott el összesen mintegy 900 fő részvételével.

Fontosabb események időrendi sorrendben

Január 25-én a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja (MTA KIK) az Agora-program keretében, immár hagyományosan könyvbemutatót szervezett Intézményünk számára, *Az EME legújabb kiadványai* címmel (a 2017-ben megjelent kiadványok bemutatása). A köteteket **Biró Annamária** felelős kiadó, **Sipos Gábor** elnök és **Bitay Enikő** főtítkárral mutatta be. Házigazda **Monok István**, az MTA KIK főigazgatója volt. Az esemény megtekinthető a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (NIIF) videotoriumban.

2018. január 26-án Szentes város önkormányzata kezdeményezésére Purjesz Zsigmond-emléknapot szervezett Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusa, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Házsongárd Alapítvány és a Református Kollégium dr. Purjesz Zsigmond, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály egykori elnöke tiszteletére halálának 100. évfordulója alkalmából. Sirjánál, a Házsongárdi temetőben a koszorúzásokat megelőzően emlékbeszédet tartottak: **Gergely Istvánné Tőkés Erzsébet**, a Házsongárd Alapítvány elnöke, **Gaal György** helytörténész, az EME választmányi tagja és **Szirbik Imre**, Szentes város polgármestere. Ezt követte az emlékülés az EME székházában, melyet **Sipos Gábor**, az EME elnöke és **Mile Lajos**, Magyarország kolozsvári főkonzulja nyitott meg. A rendezvényt köszöntötték: **Oláh Emese**, Kolozsvár alpolgármestere; **Szirbik Imre**, Szentes város polgármestere, **Hegedüs Csilla**, az RMDSZ ügyvezető alelnöke és **Bódizs György**, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának alelnöke. Majd két előadás hangzott el: **Gaal György** irodalomtörténész, helytörténész: *Purjesz Zsigmond, az iskolaterektől kolozsvári belgyógyász professzor* címmel és **Péter H. Mária** ny. egyetemi adjunktus, gyógyszerésztörténész; **Péter Mihály** ny. egyetemi tanár, az MTA külső tagja közös munkáját: *Purjesz Zsigmond és az Erdélyi Múzeum-Egyesület* címmel **Péter H. Mária** mutatta be. A rendezvényen *Az Örökségünk őrei* program győztes csapata, a Református Kollégium diákjai, a Purjesz-Óváry-ház őrei is bemutatkoztak. Az emlékülés ünnepi hangulatát a kolozsvári

Református Kollégium kórusa biztosította, karnagy: **Székely Árpád**. Az eseményről a kolozsvári RTV Erdélyi Figyelő műsora tett közzé összefoglalót január 29-én. A rendezvényről a kolozsvári rádióban **László Tibor** tudósított, és készített interjút.

2018. február 13-án **Visy Zsolt** régész, a Pécsi Tudományegyetem emeritus professzora látogatta meg Egyesületünket, a vendéget **Sipos Gábor** elnök, **Péntek János** alelnök és **Bitay Enikő** főtitkár fogadta.

2018. február 19-én az Eszterházy Károly Egyetem (Eger) vezetősége látogatta meg Intézményünket: **Liptai Kálmán** rektor, **Pajtókné Tari Ilona** rektorhelyettes, **Juhász Tibor** rektorhelyettes és **Verók Attila** tanszékvezető, a vendégeket **Sipos Gábor** elnök és **Bitay Enikő** főtitkár fogadta.

Benkő Samu művelődéstörténész, Egyesületünk volt elnöke, az MTA külső tagja 2018. február 25-én töltötte 90. életévét. Születésnapjára az EME-székházban tartottuk 2018. február 24-én a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal közös szervezésben.

Április 7-én az EME tisztújító közgyűlésére került sor a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében. Az EME vezetőségének új összetétele a következő: **Keszeg Vilmos** elnök, **Bitay Enikő** főtitkár, **Gyéresi Árpád**, **Sipos Gábor**, **Kerekes László** és **Péntek János** alelnökök, **Fábián Botond** gazdasági tanácsos, **Bányai József** jogtanácsos, valamint a cenzori bizottság: **Pásztor Csaba**, **Imecs Veronika**, **Máté Ferenc**.

Az április 7-i közgyűlés keretében az EME tiszteleti taggá avatta **Somai Józsefet**, aki az 1990-es újjászervezésben és azt követően is aktív szerepet vállalt az egyesület életében.

2018. április 23-án **Vékás Lajos** akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke látogatta meg Egyesületünket. A látogatás alkalmából megbeszélést folytatott Egyesületünk elnökével, **Keszeg Vilmos**sal és főtitkárával, **Bitay Enikő**vel. A kutatóintézet anyagi támogatásának lehetőségeit beszélték át. A beszélgetés eredménye a 2018-as év második felében mutatkozott meg a főállású kutatók bértámogatásában.

Az immár kilencedik alkalommal megtartott Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 19–26. között intézményünk több rendezvénnyel vett részt.

Augusztus 21-én került sor a *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Város történeti tanulmányok* című kötet bemutatására az EME székházában. Ugyancsak augusztus 21-én *200 éves az intézményes zeneoktatás Kolozsváron. Kezdetek* címmel kiállítást szervezett az EME I., Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya, partnerségben az Erdélyi Zenetudományi Munkaközösséggel, a Sigismund Toduță Zenelíceummal és az Akadémiai Könyvtárral.

A Természettudományi és Agrártudományi Szakosztály immár hagyományosan tartott közösen előadás-sorozatot az EME előadótermében, amelyen a következő előadások hangzottak el: **Kékedy-Nagy László** *Fenntartható fejlődés a XXI. században* és **Bódis Jenő** *Zöld kémia*.

A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály augusztus 22-én *Színésznők palotája* címmel tartotta rendezvényét a Marianum épületében. A rendezvény keretében „Thalia helyi papnőivel”, színészekkel, kritikusokkal, színházkutatókkal beszélgethettek az érdeklődők.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya a Kolozsvár 20. századi ipartörténetének emlékei előadás-sorozat 11. és 12. rendezvényét szervezte meg augusztus 22-én. **Orosz Judit** *A kolozsvári kendőgyár* emlékei címmel tartott előadást, **Katona Zsigmond** *A Napochim történetéről* beszélt. A rendezvény hagyományosan teret adott az egykori alkalmazottak találkozójának,

alkalmat szolgáltatott az adatgyűjtésre s kötetlen beszélgetésre. További részletek a szakosztályi beszámolóban találhatóak.

A Kolozsvári Magyar Napok alatt, augusztus 20–21. között az EME a BBTE Földrajzi Intézetével, illetve a Szent Mihály-plébániával közösen szervezte meg a Szent Mihály-templom tornyának a látogatását **Talpas János** vezetésével.

Augusztus 23-án a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály szervezésében került sor a *Séta: nők városa (Ujfalvi Krisztina, Szendrey Júlia, Wass Ottilia, Cs. Gyimesi Éva nyomában)* c. rendezvényre. Az **Egyed Emese** vezetésével zajló séta során az érdeklődők felkeresték a város egykori lakóinak, tudós asszonyainak szállását.

Augusztus 23-án az EME Agrártudományi Szakosztálya, illetve a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár közös szervezésben emlékezett meg Páter Béla botanikus halálának 80. évfordulójáról. Ugyanezen a napon került sor a természettudományi és Agrártudományi Szakosztály szervezésében **Lázár László** *Fenntartható mezőgazdaság!?* és **Vallasek István** *Környezetbarát energiatermelés és energiagazdálkodás* című előadásaira.

Az EME első szakosztálya *Zene, szó: irodalom és zene párbeszéde* elnevezésű rendezvényére szintén 23-án került sor a Bölcsészettudományi Karon.

Augusztus 24-én az EME és a KAB közös szervezésében került sor *A fizikai aktivitás-sport szerepe a betegségek megelőzésében és az öregedési folyamatok lassításában* című kerekasztal-beszélgetésre.

Szeptember 29-én Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, a Dr. Genersich Antal Alapítvány (Budapest), valamint a Kolozsvár Társaság emlékkonferenciát szervezett Dr. Genersich Antal halálának 100. évfordulója alkalmából. Az eseményről az Erdélyi Figyelő és a Kolozsvári Rádió is tudósított.

Október 5-én Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete Tonk Sándor (1947–2003) emlékkonferenciát szervezett. A konferencia részletes beszámolója az EME honlapján olvasható.

Október 9-én **Szalai Béla** *Iconographia locorum Transsylvaniae* (Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy, 2018) című könyve bemutatásakor a rendezvény házigazdája **Keszeg Vilmos** volt, a kötetet **Tamás Sándor** méltatta, és **Monok István** mutatta be.

Október 17-én került sor **Kovács András** *Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében* című, Budapesten megjelent könyvének bemutatójára.

Október 18-án, Budapesten tartották munkatársaink részvételével a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és Magyar Királyságban III.* c. konferenciát. A rendezvény az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az MTA BTK Történettudományi Intézete közös szervezésében zajlott.

Október 27-én **Guráth Béla** (főszerk): *A kolozsvári vívás képes története 1818–2018* című magyar és román nyelvű köteteket **Guráth Béla**, **Ghilezan Nicolae**, **Killyéni András** és **Habala Péter** mutatták be az EME székházában.

Az őszi folyamán **Lócsei Gabriella** az EME elnökével és főtítkárával, **Keszeg Vilmos**sal és **Bitay Enikő**vel készített interjút. A beszélgetés a *Magyar Művészet* című lap 2018. évi negyedik számában jelent meg az *Erdélyi Múzeum-Egyesület – Híd a múlt értékei, a jelen kutatásai és a jövő eredményei között* címmel.

November 23–24-én tartottuk immáron 17. alkalommal A Magyar Tudomány Napja Erdélyben elnevezésű programunkat.

2019. január 24-én, Budapesten, az MTA KIK Agora-programjának keretében kerültek bemutatásra az EME 2018-as kiadványai. A köteteket **Keszeg Vilmos** elnök, **Bitay Enikő** főtítkárr, **Sipos Gábor** alelnök és **Biró Annamária** felelős kiadó mutatták be, a rendezvény házigazdája **Monok István**, az MTA KIK főigazgatója volt.

2019. február 15-én **Tüske László**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója és **Káldos János**, az OSZK szakmai projektvezetője látogatta meg Egyesületünket. A látogatás alkalmából megbeszélést folytattak Egyesületünk elnökével, **Keszeg Vilmos**sal és főtítkárával, **Bitay Enikő**vel az együttműködési megállapodás időszerű felújítása érdekében.

Díjak

A Fialat Műszakiak XXIII. Tudományos Ülésszakának ünnepi megnyitóján, 2018. március 22-én került sor a Maros Dezső-díj átadására. Ezúttal a megosztott díjat a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem két hallgatója, **Ferencz Katalin** és **Márton Loránd** vehette át.

A 2018. április 7-én tartott közgyűlésen egyesületünk Mikó Imre-emléklapot adományozott az EME újjászervezésében és folyamatos működtetésében kifejtett kiemelkedő munkássága elismeréséül **T. Veress Éva** biológusnak. Az EME és a Mikó Imre Alapítvány által ötévente odaítélt Entz Géza-díjban 2018-ban Vincze Zoltán *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)* c. munkája részesült. A szerző már korábban, betegágán értesült a jó hírről, de április 4-én elhunyt. A díjat fia vette át a közgyűlést követően.

2018. május 8-án a Magyar Tudományos Akadémia 189. közgyűlésén **Szilágyi N. Sándor** Arany János-életműdíjat kapott, valamint Arany János-érmert vehetett át **Biró Annamária**, kutatóintézetünk munkatársa, az EME felelős kiadója.

2018. május 22-én az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya 2017-ben megjelent tudományos teljesítményekre kiírt Debüt-díját **Fodor János**, illetve **Pál János** pályázatának ítélte.

2018 júliusában az MTA erdélyi magyar kutatóknak és oktatóknak adományozott Bolyai-plakettet, illetve Bolyai-emléklapot. Kutatóintézetünk munkatársa, **Gálfi Emőke** történész kiemelkedő kutatói munkájának elismeréseképpen Bolyai-emléklapot vehetett át.

A Romániai Írók Szövetségének kolozsvári fiókszervezete Dsida Jenő-díjat adott át a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály elnökének, **Egyed Emesének** 2017-ben megjelent, *Paian* című verseskötetéért.

2018. szeptember 24-én **Keszeg Vilmos**, az EME elnöke, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének professzora kutatói és oktatói munkásságának elismeréséért a Magyar Érdemrend Tiszti Keresztjét vehette át.

A Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége 2018 októberében az Apáczai-díj gyémánt fokozatát adományozta oda **Gaal György** művelődéstörténésznek *Kolozsvár a századok sodrában. Várostarténeti kronológia* című pályamunkájáért.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben elnevezésű rendezvényünk 17. fórumán került sor a gróf Mikó Imre-emléklapok átadására. 2018-ban az EME Mikó Imre-emléklapot adományozott

Barnabás Beáta biológusnak az Erdélyi Múzeum-Egyesület működéséhez, valamint az erdélyi magyar tudományműveléshez nyújtott segítségéért és támogatásáért. **Lupescuné Makó Máriának** és **Bartha Katalin Ágnesnek** az egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában kifejtett munkájukért, valamint oktatói és kutatói tevékenységükért adományozott emléklapot. **Szatmári Szabolcsnak** az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályában kifejtett tevékenységéért, illetve egyetemi oktatói és kutatómunkájáért nyújtotta át az elismerést, **Máté Márton** az EME Műszaki Szakosztályában kifejtett munkájáért, oktatói és kutatói tevékenységének elismeréseként vehette át az emléklapot.

Itt jegyezzük meg, hogy azokról a díjakról és elismerésekről, amelyeket az egyes szakosztályok tagjai az adott tudományterületen kifejtett tevékenységükért nyertek el, a szakosztályi beszámolóknál szólunk, akárcsak azoknak a pályázatoknak a nyerteseiről, amelyek létrejötté a szakosztályok égisze alá tartozik.

Kapcsolatok, együttműködések ápolása

A tudományművelő közösség egyetemes értékrend szerint szervezi önmagát, és folytatja a megismerésre és a tudományos igazságok népszerűsítésére irányuló tevékenységét szerte a világon. Ugyanakkor egy bizonyos nemzeti kultúrába való beágyazottsága, nyelvhez kötöttsége sajátos feladatokat is ró rá. Ennek szellemében egyesületünk kiterjedt együttműködést folytat egyfelől a hazai és határon túli felsőoktatási és akadémiai intézményekkel/intézetekkel, másfelől az erdélyi közművelődési intézményekkel. Ezen együttműködések természetétől függően az elmúlt évben is számos közös program került lebonyolításra: közös kutatási projektek futtatása, konferenciák és tudományos tanácskozások szervezése, közös kiadványok szerkesztése, gondozása és megjelenítése.

2018. április 23-án az EME együttműködési szerződést írt alá a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karával. Ennek értelmében az EME támogatja és elősegíti a doktoranduszhallgatók kutatását, ezek rendelkezésére bocsátja az intézmény könyvtárát, kézirattári anyagait, publikációs lehetőséget, valamint szakmai kutatóutakon való részvételt biztosít számukra.

Az egyesület megállapodást kötött a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjával is. Ez könyv- és művelődéstörténeti kutatások támogatására, kiadványcserére és nyomtatott források digitalizálásának elősegítésére irányul. Az együttműködés aláírására abból az alkalomból került sor, hogy az EME az elmúlt évek hagyományához híven idén is az MTA Könyvtár és Információs Központ Agora-programjának keretében mutatta be Budapesten az általa 2018-ban kiadott köteteket. A megállapodást kézjeggyével látta el a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ részéről **Monok István** főigazgató és **Holl András** informatikai főigazgató-helyettes, illetve **Keszeg Vilmos**, az EME elnöke és **Bitay Enikő**, az EME főtákará.

A tudományos eszmecsere elengedhetetlen keretként ezeknek az együttműködéseknek továbbra is kitüntetett figyelmet szentelünk, és folyamatosan ápolni, bővíteni és gyarapítani törekszünk kapcsolatainkat régi és új partnerintézményeinkkel. Ennek jegyében központi székházunkban továbbra is örömmel biztosítunk helyet/teret a régészeknek, a Pósta Béla Egyesületnek és a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak.

Gyakoriak a más intézményekkel közösen szervezett rendezvények, ezeket a szakosztályi beszámolóinkban láthatjuk, ugyanakkor partnerei vagyunk sok olyan tudományos rendezvénynek is, melyeknek otthont biztosítottunk a sikeres lebonyolításhoz (pl. a *Korunk Akadémia* előadás-sorozat, melyet a Korunk Baráti Társaság szervez az EME előadótermében).

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2009–2019 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2825 fő, melyből 1777 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1080 tagunk pedig egyetemi hallgató. Egyesületünknek 111 alapító és 50 tiszteleti tagja van. 2018-ban 209 új tag lépett be Egyesületünkbe. 2018-ban összesen 774 rendes tag és 195 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2014–2018 közötti időszakban 1900 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van.

A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen utólagos fizetés szórványosan 2017-ben is előfordult. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtáraink használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályok

Az EME hét szakosztálya, a központi adminisztráció mellett, már a kezdetektől aktívan részt vállalt a tudományos élet szervezésében: tudományos tanácskozásokat, tudomány-népszerűsítő rendezvényeket szerveztek és szerveznek ma is (könyvbemutatók, előadás-sorozatok), kutatási eredményeiket az EME kiadványaiban is népszerűsítik. Örömmel tapasztaljuk, hogy az egyes szakosztályok tagsága évről évre fiatal kutatókkal, egyetemi hallgatókkal, doktoranduszokkal gyarapszik, akik bekapcsolódnak az egyesület tevékenységébe, s a tapasztalt egyetemi oktatók, kutatók irányításával hozzájárulnak intézményünk hírnevének öregbítéséhez.

1. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 2018-ban is tudományos előadásokat, kerekasztal-beszélgetéseket és évfordulós rendezvényeket szervezett.

Január 18-án **Szilágyi Márton** (ELTE) *Arany János életművének kutatása – új eredmények* címmel tartott előadást. Február 23-án a szakosztály a Georgius Aranka társasággal közösen kerekasztal-beszélgetést szervezett Wacha Imre (1931–2018) nyelvészprofesszor emlékére. Február 26-án a „*Daciától Ultrasilvaniáig*”. *A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai 3/4–12/13. század* című EME-kiadvány bemutatására került sor. A könyvet **Csók Zsolt** ismertette. Március 13-án újabb könyvbemutatóra került sor az EME székházában. A szerkesztők bemutatták a „*Levéllé válva*”. *Ujfalvi Krisztina levelező köre* (sajtó alá rendezte **Egyed**

Emese, szerkesztette **Biró Annamária**) és *A Telekiek és a kultúra. Tanulmánykötet* (szerkesztette **Bányai Réka**) című köteteket. Az első kiadvány egy, a 18–19. század fordulóján élt jeles erdélyi költő és ismerősei eddig ismeretlen verses levelezését tartalmazza. A második a marosvásárhelyi Teleki Téka és a széki Teleki család jelentőségét vizsgáló tanulmányok gyűjteménye. A kettős könyvbemutatón közreműködött **Kilyén Ilka** színművésznő. Március 23-án Kelemen Lajos *Naplójának (1890–1920)* első kötetét a sajtó alá rendező **Sas Péter** és **Sipos Gábor** mutatta be. Az április 7-i közgyűlés keretében **Bartha Katalin Ágnes** és **Lupescuné Makó Mária** Mikó Imre-emléknapot vettek át. Április 13-án a MTA Könyvtár és Információs Központ konferenciatermében, Budapesten került bemutatásra *A moldvai magyar tájnyelv szótára* című kiadvány. Április 27-én **Miklós Alpár** *Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányáiban (18–19. század). Egy kutatás kihívásai és eredményei* címmel tartott előadást. Június 3–6. között szakmai napokat, kutatótábort szervezett a szakosztály. Ezen **Biró Annamária**, **Csata Adél**, **Egyed Emese** és **Papp Kinga** vettek részt. A háromnapos kiszállás ideje alatt a csoport tagjai kutatómunkát végeztek a Teleki–Bolyai Könyvtárban, illetve ekkor került sor az *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai* című konferenciakötet bemutatójára is. A rendezvény a Téka udvarában zajlott. A kötet szerkesztőivel, **Biró Annamáriával** és **Egyed Emesével** **Lázok Klára** beszélgetett. A szakmai napok lehetőséget nyújtottak honismereti expedícióra is Gernyeszeg, Sáromberke, Vajdaszentivány útvonalon.

A Kolozsvári Magyar Napokon több rendezvény ötletgazdája és lebonyolítója volt a szakosztály: a kolozsvári Akadémiai Könyvtárral közösen zenetörténeti kiállítást rendezett, *200 éves az intézményes zeneoktatás Kolozsváron. Kezdetek* címmel. Ennek kurátora **Sófalvi Emese** volt. **Egyed Emese** vezetésével tematikus sétán vehettek részt az érdeklődők, akik végighaladhattak Ujfalvi Krisztina, Szendrey Júlia, Wass Ottilia és Cs. Gyimesi Éva útjain, megismerhették kolozsvári tartózkodási helyüket. Augusztus 21-én *Színésznők palotája* címmel kerekasztal-beszélgetést szervezett az EME első szakosztálya. A beszélgetést **Tar Gabriella-Nóra** és **Bartha Katalin Ágnes** vezette. A meghívottak **Albert Júlia**, **Rekita Rozália**, **Pethő Anikó**, **Kántor Melinda**, **Kicsid Gizella** színművészek voltak. A Marianum épületében került sor a *Zene, szó: irodalom és zene párbeszéde* című rendezvényre, amelynek zenei meghívottja **Varga András** volt, de közreműködött a THÉ Trupp Egyetemi Irodalmi Színpad tagsága is. A szakosztály ismét megszervezte a BBTE Bölcsészettudományi Karával közösen augusztus 24-én a *Nyelv-, irodalom-, néprajzórak a Marianumban* című programját (A felelős **Egyed Emese** volt). Október 19-én Korszakok, életművek, események címmel, 12. Tudománytörténeti konferenciát szervezett a szakosztály (társszervezők: A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság, az MTA KAB Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága). Ennek keretében 19 előadás hangzott el. Október 22-én **Szajbély Mihály** (Szegedi Tudományegyetem) *Hová tűnt a gonosz? Az „eset” és az „emlékállítás” módozatai Vörösmarty Széplak című kiséposzában* címmel és *„Hidd el nekem, hogy nagyon jó asszony lenne belőlem!” Csáth Géza és a nők* címmel mutatta be kutatási eredményeit. November 8-án **Kányádi András** (INALCO, Párizs) *Az intertextualitás ösvényein* című, az Ariadné Könyvek sorozatban megjelent kötetéről a kiadvány szerkesztője, **Balázs Imre József** (BBTE, Kolozsvár) beszélgetett a szerzővel. November 9–10. között *Emlék, írás* címmel nemzetközi konferenciát szervezett a szakosztály, amelyen 18 előadás hangzott el. A konferencia első napjának záróakkordjaként Herta Müller *A király meghajol és gyilkol* című kötetének fordítójával, **András Orsolyával** **Sánta Jakabházi Réka**; 10-én Pirkko Saisio *Legkisebb közös többszörös* című kötetének fordítójával, **Varga P. Ildikóval**

Jankó-Szép Yvette beszélgetett. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 17. fórumán az I. szakosztály Történelem szekciójában (*Könyvtár; levéltár; társadalom*) 13 előadás, a Nyelvészet-, irodalom-, néprajztudomány szekcióban (*Összefüggések, felismerések. Kutatások a nyelvészet-, irodalom-, néprajz-, színház- és zenetudomány köréből*) 10 előadás hangzott el. A zenetudományi munkacsoport Nagyváradon a Partiumi Keresztény Egyetem Művészeti Karával tartotta tanácskozását november 23-án *Erdélyiség a magyar zeneszerzők műveiben – konferencia a 80 éves Angi István tiszteletére* címmel. Itt 13 előadás hangzott el, bemutattak egy könyvet is: **Hauszmann Alice** *Adalékok a romániai magyar zeneszerzés történetéhez* címmel, illetve köszöntötték a 80 éves **Angi István** professzort. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben I. szakosztályi újdonságának számít a történészekkel közös *Interdiszciplináris nőtörténeti kutatások* címet viselő szekció – itt 8 előadás hangzott el. A nőtörténeti szekciót követő beszélgetés során felvetődött az együttműködés folytatása az MTA Nőtörténeti Munkabizottságával, illetve az ELTE Nőtörténeti Kutatóközpontjával. A szekció-előadásokat lapbemutató követte: a Szépirodalmi Figyelő nőtörténeti számát **Biró Annamária**, **Demus Zsófia** és **Zsigmond Andrea** mutatta be.

A Debüt-díj kiosztására 2018. május 23-án került sor. A 2017-es év tudományos teljesítményére vonatkozóan négy pályázat érkezett be. A pályázatokat elbíráló zsűri: **Sipos Gábor** történész, **Farmati Anna** irodalomtörténész és **Egyed Emese** irodalomtörténész, elismerve mind a négy pályázat értékeit, idén megosztva **Fodor Jánosnak** (munkájának címe: *Bernády György. Politikai életrajz*), illetve **Pál Jánosnak** (munkájának címe: *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás. Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965)*) ítélte a díjat.

A *Találkozások* sorozatban *Képkultúra, irodalom, dokumentálás, technika?* címmel filmvetítésre és beszélgetésre került sor a 80 éves **Essig Józseffel**.

Az EME külső kutatási programjában a 2018-as évben **Boér Máté** és **Csata Adél** doktoranduszok vettek részt **Egyed Emese** irányításával.

2018-ban az Erdélyi Múzeum irodalomtörténeti lapszáma mellett **Egyed Emese** és **Fejér Tamás** gondozásában megjelent a Certamen sorozat ötödik kötete is, amely 2016-ban a szakosztály tudomány napi konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza.

Tisztségviselők: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály tevékenységének gerincét a havi felolvasóülések, tudományos előadások megtartása képezte. Február 22-én **Szőcs Katalin** tartott előadást *A természeti erők geometriájáról* címmel. Márciusban **Takács Attila** volt a szakosztály vendége a Debreceni Egyetemről, akinek *Herbárium: ablak a múltra, vezérfonal a jövőhöz* című előadását hallgathatták meg az érdeklődők. Április 26-án **Csavidári Alexandra** előadására került sor *A vörösiszap: természetvédelmi gondok és megoldások* címmel. Május 31-én **Kis Boglárka-Mercédesz** *Mofetták és ásványvizek geokémiája a Keleti-Kárpátok vulkáni övezetében*; június 28-án **Szacsvai Kinga** *Lakótársunk a radon. A beltéri radonkutatás jelenlegi helyzete Romániában*; szeptemberben **Szőcs Katalin** *Az ünnep fizikája*, októberben pedig **Uray Zoltán** *A kolozsvári vívósport 200 éves története* című előadásai hangzottak el. Az előadások tematikája változatos volt, széles körű érdeklődést váltottak ki a résztvevőkből. A Kolozsvári Magyar Napok rendezvényein való részvételre is tett javaslatot a szakosztály. Interaktív előadásokra, kerekasztal-beszélgetésekre került sor, amelyeket a Természettudományi Szakosztály az Agrártudományi Szakosztállyal közösen rendezett.

A tematikus előadások mottója ez alkalommal *Környezetünk és a fenntartható fejlődés* volt. Ennek keretében **Kékedy-Nagy László** *Fenntartható fejlődés a XXI. században*; **Bódis Jenő** *Zöld kémia*; **Lázár László** *A modern mezőgazdaság*, illetve **Vallasek István** *Környezetbarát energiatermelés és energiagazdálkodás* című előadásai hangoztak el. A rendezvény program-felelőse **Kékedy-Nagy László** volt.

Ugyancsak a Kolozsvári Magyar Napok keretében, 2018. augusztus 24-én kerekasztal-megbeszélésre került sor *A fizikai aktivitás-sport szerepe a betegségek megelőzésében és az öregedési folyamatok lassításában* címmel. A meghívott dr. **Orosz Katalin** sportorvos, korcsoportos világrekorder úszó volt, a moderátor pedig **Uray Zoltán** biológus, VB-érmes vívó volt. A rendezvényt az EME Természettudományi Szakosztálya és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Biológiai Szakosztálya közösen szervezte.

Meghívásos alapon a szakosztály tagjai előadásokat tartottak, tudományos dolgozatokat mutattak be 2018-ban is. Tudományos munkásságuk tükré a szaklapokban, konferenciakötetekben megjelent dolgozatok, hazai és külföldi szakkönyvekben megírt fejezetek.

A szakosztály gondozásában jelent meg az *Acta Scientiarum Transylvanica Chimica* 25/3. kötete. A *Kémiai Füzet* anyaga tartalmazza az ETK – 17 konferencia anyagát is.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 17. fórumának előkészítésében és lebonyolításában a szakosztály aktívan részt vett. Ennek keretében, 2018. november 24-én került megrendezésre az Erdélyi Természettudományi Konferencia (ETK – 18). **Kékedy-Nagy László** szakosztályi elnök megnyitója után **Kerényi-Nagy Viktor** *Erdély vadon termő rózsái és galagonyái*, illetve **Bartók Katalin** *101 éve született Róbert Endre biológus, a Babeş–Bolyai Egyetem tanára* című plenáris előadásait hallgathatták meg az érdeklődők.

A plenárisokat követő előadások öt szekcióban zajlottak: a Biológia szekcióban öt, a Földtudományok szekcióban hét, a Kémia szekcióban öt, a Környezettudományok és Fizika panelben szintén öt előadás hangozott el, négy a környezettudományok, egy a fizika tárgyköréből. Egy különálló szekciót, az ötödiket a poszterek képviselték. Összesen három posztert mutattak be a kémia tárgyköréből.

A szerzők túlnyomó része az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte, de a rendezvénybe bekapcsolódtak a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemről is. A résztvevők között 11 magyarországi kutató is jelen volt, ők a Miskolci Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem, az MTA, a Debreceni Egyetem, a Pannon Egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai Kutatóközpont, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a NSF Arizona AMS Laboratory (USA), a Szent István Egyetem, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem stb. PhD-hallgatói és kutatói voltak.

Kitüntetések, díjak: A Kolozsvári Magyar Konzulátus elismerő oklevéllel tüntette ki **Uray Zoltán**, **Guráth Béla**, **Habala Péter** és **Killyéni András** szerzőket a kolozsvári magyar sportélet történetének hiteles tudományos dokumentálásában kifejtett tevékenységükért. Az okleveleket 2018. december 19-én **Mile Lajos** főkonzul adta át a szerzőknek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gr. Mikó Imre-emléklapot adományozott az EME újjászervezésében és folyamatos működtetésében kifejtett kiemelkedő munkássága elismeréséül **T. Veress Évának** a 2018. április 7-i közgyűlésen. 2018 februárjában a Kolozs megyei Octavian Goga Könyvtár „Restitúció”-díjjal tüntette ki a **Bartók Katalin** szerkesztésében megjelent *Nyárády Erasmus Gyula emlékezete* című kötetet.

A szakosztály vezetősége: Kékedy-Nagy László elnök, Szacs vay Kinga titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály az EME egyik legnépesebb, ezáltal talán a legaktívabb szakosztálya, jelenleg 1100 aktív tagja van. A 2018-as év folyamán 126 új tag iratkozott be.

Ebben az időszakban a választmány 3 alkalommal ült össze, de a tisztségviselők gyakrabban (havonta egyszer-kétszer) találkoztak a felmerülő problémák megbeszélése és megoldása végett. Területi központjai közül élénkebb tevékenységet ott volt tapasztalható, ahol OGYSZ-rendezvények kerültek megszervezésre. Meg kell említeni a Szatmárnémeti területi csoport kiemelkedő aktivitását **Leiber Eleonóra** vezetésével. A területi csoportok rendezvényein a szakosztály gyakran más szervezetekkel társulva, társszervezőként szerepel, mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Kollégium, a Pápai Páriz Alapítvány (Székelyudvarhely), a Báthory István Alapítvány (Szilágysomlyó) és a Magyar Egészségügyi Társaság.

A szakosztály tevékenységének hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő az **Orbán-Kis Károly** választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlap. Ezenkívül a világháló más lehetőségeit is kihasználva (pl. Facebook) a szakosztály igyekszik minden tagját megszólítani, és velük a rendezvények, tevékenységek részleteit időben ismertetni. 2014 őszétől az OGYSZ-tagokat e-mailben elküldött, rendszeres hírlevelekben értesítik a fontosabb rendezvényekről és egyéb tudnivalókról.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek megszervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlott szakmai-tudományos továbbképzők keretében. A szakosztály továbbra is támogatja ezeket, és felkéri a szervezőket, hogy az ilyen eseményekről időben értesítsék a választmányt.

2018. április 19–21. között Marosvásárhelyen tartották a szakosztály XXVIII. tudományos ülésszakát. Ennek 567 résztvevője volt, amelyből 281 orvos, 54 gyógyszerész, 177 fogorvos és 55 kísérő személy. A tudományos ülésszak első felében továbbképző előadások és plenáris konferenciák képezték a programpontokat. Péntek délutántól szombat délig 11 szekcióban 121 előadás hangzott el, amelyek az orvostudomány szinte minden ágát felölelték. Ennek keretében a szakosztály Lencsés György-díjat adományozott dr. **Pávai Zoltán** egyetemi tanárnak (laudációt dr. **Egyed-Zsigmond Imre** egyetemi tanár mondott). Az Orvos Kollégium 18, a Gyógyszerész Kollégium 24, míg a Fogorvos Kollégium 16 kreditponttal ismerte el a rendezvényt.

A Dr. Genersich Antal Alapítvány vezetőségének kérésére dr. **Szabó Béla** egyetemi tanár átadta a korábbi Genersich-díjazottaknak az Alapítvány által kiadott Emlékkönyvet. A tudományos ülésszak főszervezője dr. **Sipos Emese** titkár volt.

A családorvosi szakcsoport tevékenységéből említésre méltó a 2018. március 23–24-én, Székelyudvarhelyen, a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal és Hargita Megye Orvosi Kollégiumával közösen szervezett nagyszabású XXV. családorvosi továbbképző konferencia, külföldi és hazai előadókkal, 547 résztvevővel, amelyből 380 orvos és 167 szakdolgozó. A továbbképző konferencián 21 előadás hangzott el a különböző szakterületekről, 12 külföldi előadó budapesti, szegedi, pécsi, debreceni professzorok részéről, valamint 7 előadó a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemről és egy főorvos Csíkszeredából. Az Orvos Kollégium ezt a tudományos rendezvényt is kreditponttal értékelte.

2018. szeptember 28–29. között Szilágysomlyón a XXVI. Báthory Napok keretén belül került megrendezésre a XXV. jubileumi orvostovábbképző, **Széman Péter**, az EME Szilágysomlyói Csoportjának vezetője szervezésében. A nemzetközi orvoskonferencia témája: „*Egészséges életmód – Szülni és születni jó!*” volt. A továbbképzőn 9 rendkívül érdekes témájú előadás

hangzott el. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának, illetve az EME Szilágysomlyói Csoportjának égisze alatt zajlott, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia is támogatott.

Október 26–27. között, Marosvásárhelyen került sor a *Hetvenéves a marosvásárhelyi magyar nyelvű gyógyszerészképzés* c. ünnepi megemlékezésre, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében. A színvonalas programot a Művészeti Egyetem Stúdió termében több mint 150 gyógyszerész és gyógyszerészhallgató követte végig. A négy magyarországi gyógyszerészképző hely jeles képviselői, dékánjai megtisztelték jelenlétükkel a szakosztályi rendezvényt. Szombat délelőtt került sor a dr. **Gyéresi Árpád** egyetemi tanár *Hét évtized emlékezete – 70 éves a marosvásárhelyi magyar nyelvű gyógyszerészképzés* című könyvének bemutatására.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben égisze alatt, 2018. november 9–10. között zajlott a szakosztály állandó őszi konferenciájaként meghirdetett XXII. erdélyi orvosnapok, melynek főszervezője a Hargita megyei Orvosi Kollégium és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórház, társszervezője a Kolozsvári Akadémiai Bizottság volt. A konferenciát a Romániai Orvosi Kollégium 11 kreditpontra értékelte. Az igen sikeres kétnapos rendezvény a csíkszeredai Apáczai Csere János Pedagógusok Házában zajlott. Az orvosnapokon 22 előadó és 238 regisztrált hallgató vett részt. A rendezvény workshoprésze nagy népszerűségnek örvendett, ezért a szervezők jövőre is terveznek hasonló befoglalni a programba.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben központi rendezvényén, 2018. november 23-án dr. **Mihály István** plenáris előadást tartott *Korszerű terápiás készülékek a neurológiában* címmel.

Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály kolozsvári rendezvénye 10. alkalommal került megrendezésre a Református Kollégium dísztermében. Az elhangzott négy előadás közül kettő szakmai, a másik kettő pedig orvostörténeti jellegű volt. Az előadások után kerekasztal-beszélgetésre került sor a kórházi belső fertőzésekről.

2018. szeptember 29-én, Kolozsváron, dr. Genersich Antal halálának 100. évfordulója alkalmából az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetősége és az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, valamint a Dr. Genersich Antal Alapítvány és a Kolozsvár Társaság közösen szerveztek emlékülést. A rendezvényen *Dr. Genersich Antal kora és öröksége* témakörben dr. **Ábrám Zoltán** és dr. **Bódizs György** tartott előadást.

A kiadványokat tekintve az Orvostudományi Értesítő 91. kötetének egy száma jelent meg, a második szám nyomdakész cikkei „ahead of print” formában már elérhetők. Két különszámot jelentettek meg, ezek a XXVIII. Tudományos Ülésszak és a XXV. Tudományos Diákköri Konferencia összefoglalóit tartalmazó kötetek. A kéziratok fogadása az „Editorial Manager” internetes kézirat-menedzselő rendszer révén történik. Hasonlóan a tavalyi évhez, felkérték a konferenciákon, továbbképzőkön előadó tanárokat, illetve a vándorgyűlés résztvevőit, hogy a bemutatott előadások anyagát írásban (kézirat formájában) is küldjék el a folyóirat szerkesztőségébe. A lap felelős szerkesztői teendőit és a De Gruyter/Sciendo Kiadóval való kapcsolattartást továbbra is **Mezei Tibor** látja el. A lapszámok megjelenésével kapcsolatos számos további teendő a szakosztály munkatársai, a szaklektorok és korrektorok gyors és igényes munkája segíti, fenntartva a lap szakmai színvonalát. A 2018-as első szám megjelenésével elkezdődött a folyóirat nemzetközi adatbázisokba való bejegyzése a De Gruyter/Sciendo Kiadó révén. A 91. kötet számainak nyomdai költségeit a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszercég fedezi.

Továbbképzések, ösztöndíjak

A szakosztály minden évben pályázatot ír ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére. A 2018-as kutatási ösztöndíjra beérkezett pályázatokat a választmány által kinevezett bizottság bírálta el. A nyertes pályázók **Boda Ferenc András** és **Fülöp Zsolt-Zoltán** voltak.

A Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Kara és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszerésztudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. A két pályázaton összesen 5 kutató/kutatócsoport pályázata részesült anyagi támogatásban, összesen 60 000 lej értékben.

Az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya folytatta a korábbi években meghirdetett pályázati kiírását a Tudományos Ülésszakon való ingyenes részvételre mindazok számára, akik a bemutatandó dolgozatukat a jelentkezési határidőig teljes terjedelemben, közlésre alkalmas formában beküldik. Összesen 9 dolgozatot küldtek be, amelyek közül a szaklektorok a pozitív elbírálásában részesülőket az Orvostudományi Értesítőben közölték.

A szakosztály 2006-ban hozta létre a legjobb tanulmányi eredményt elért végzős egyetemi hallgatóknak a Csögör Lajos-díjat és oklevelet, amelynek kiosztására 2018-ban is az egyetemi évet záró ballagáson került sor a Vártemplomban. A díj pénzjutalmat foglalt magában, amelyet a 4 díjazott diáknak **Szilágyi Tibor** szakosztályi elnök adott át. A díjazottak: általános orvosi karon **Daday Emese**, a fogorvosi karon **Dénes Csilla**, a gyógyszerészeti karon **Beluska Melánia-Mária**, az asszisztensképzőn pedig **Vajna Júlia**. Ez alkalommal került sor az első dr. Formanek Gyula-emlékdíj átadására is, a pályázat nyertese **Farkas Szidónia** gyógyszerész-hallgató volt.

2018-ban **Benedek István** professzor és **László Ilona** főorvos (Marosvásárhely) a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány életműdíjában, **Székely Pál** gyógyszerész a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány fiatal kutatói díjában részesült. A szakosztály az egyetlen olyan egyesület Romániában, amely az orvos-, fogorvos- és gyógyszerésztudományt anyanyelvünkön műveli.

Az OGYSZ-nek kapcsolata van az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, amelynek Orvostudományi Szakbizottságát **Szilágyi Tibor** egyetemi tanár, a Gyógyszerésztudományi Szakbizottságát pedig **Gyéresi Árpád** egyetemi tanár vezeti, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal, amelynek Tanácskozó Testületében **Sipos Emese** egyetemi tanár mint a szakosztály képviselője is jelen van. Ezek mellett az OGYSZ együttműködik a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET) **Széman Péter** főorvos, a MET Kárpát-medencei alelnöke segítségével, a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a magyarországi Országos Gyógyintézeti Központtal, a Kárpát-medencei Tehetségkutató Alapítvánnyal, a Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesületével, a Studium Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt, országos és nemzetközi szervezeteken kívül kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület marosvásárhelyi szervezete, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmárnémeti Szent-Györgyi Albert Társaság.

A szakosztály vezetősége: dr. Szilágyi Tibor elnök, dr. Sipos Emese titkár.

4. A **Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály** 2018-ban is alapvető tevékenységének tekintette a szakmai, tudományos és tudomány-népszerűsítő előadások, konferenciák szervezését. Az év folyamán kilenc ilyen rendezvényre került sor.

Március 14-én **Szuhai Györgyi** közgazdász (a Professional Project Life Nonprofit Kft. ügyvezetője, az EUROPÉER Európai Fejlődésért és Együttműködésért Közhasznú Alapítvány elnöke, a Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskolájának doktorjelöltje) tartott előadást *Tudatos életvezetés – projektszemlélet a magánéletben* címmel. Március 28-án **Csata Zsombor** egyetemi adjunktus, a BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének oktatója *Etnikai törésvonalak az erdélyi gazdaságban* címmel tartott előadást. Május 24-én a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetének keretében működő Gazdasági Tanácsadó Klub hallgatói, **Jakó Zsolt**, **Barabási Tamás**, **Griz Zsuzsa** és **Virágh Tihamér** mutatták be a szakkollégium bankszektorra vonatkozó elemzését *Banking 2025* címmel. Május 3-án, a Nemzetközi Sajtószabadság Napján (World Press Freedom Day) a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézete és az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya *Adatvédelem és média* címmel előadást és kerekasztal-beszélgetést szervezett. A téma aktualitását egyrészt a 2016-os Általános adatvédelmi rendelet bevezetése (GDPR) és a május 25-től kötelező tényleges alkalmazása, másrészt pedig az adatvédelem és a média összetett viszonya, illetve az ebből fakadó munkajogi, eljárásjogi és büntetőjogi kérdések értelmezése indokolta. A rendezvény szakmai partnere a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MÚRE) volt. **Rác Éva** (MÚRE-elnök) és **Kokoly Zsolt** szakosztályi al-elnök felvezetői után 5 előadás hangzott el. **Mike Nimród** adatvédelmi tisztviselő és cégjogász (NTT Data Romania), doktorandusz (Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, Infokommunikációs Tanszék) *A változatlanág kedvéért: régi adatvédelmi alapelvek új köntösben*; **Vallasek Magdolna** egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet) *Adatvédelmi kérdések munkajogi vonatkozásai*; **Székely János** egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet) *Adatvédelmi kérdések polgári eljárásjogi vonatkozásai*; **Kokoly Zsolt** egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet) *Adatvédelem és audiovizuális média* és **Szabó András** doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék) *Közérdek vagy személyiségi jogsértés? A gyanúsítottak és sértettek személyiségi jogai a büntetőeljárásban* címmel tartottak előadást.

2018. június 7-én került sor az EME székházában az V. Erdélyi Magyar Vendéglátás és Turizmus Konferenciára, amely a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Intézetével volt közös rendezvény. A felkért 11 előadó a régiók turisztikai versenyképességéről, a turisztikai trendekről, a turizmuskommunikáció kihívásairól, a szállásfoglalások internetes lehetőségeiről, a nagyobb rendezvények turizmusra való hatásáról, a turisták zajkitettségeről, a geoparkok népszerűsítéséről, az okostelefonok hatékonyságáról a turizmusban, a bor- és vallásturizmus kapcsolatáról számolt be. A rendezvény második programpontja egy szakmai kirándulás volt a tordai sóbányába **Kolozsi Orsolya** vezetésével, ezt követte a szakmai tanácskozás. A rendezvény programfelelőse **Talpas János** volt.

November 28-án **Görög Mihály**, a veszprémi Pannon Egyetem egyetemi tanára tartott előadást *Kutatási stratégiák a vezetéstudományban – Deduktív vs. induktív kutatás* címmel. December 18-án a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézete Szociológia Tanszéke, az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottság Szociológiai és Demográfiai Szakbizottsága, az EME Jog- Közgazdaság- és Társadalomtudományi

Szakosztálya és a Max Weber Társadalomkutató Alapítvány szervezésében, a BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet Sociologica épületében *Társadalmi átalakulás, fejlődés és innováció a rendszerváltás óta* címmel kerekasztal-beszélgetésre, valamint az Erdélyi Társadalom folyóirat 2018/1-es lapszámának bemutatójára került sor. A rendezvény meghívottjai **Benedek József** akadémikus, **Dániel Botond**, **Nagy Egon**, **Kerekes Kinga**, **Kiss Dénes** és **Veres Valér** voltak.

November 20-án, a Sapientia EMTE Tordai úti épületében került sor a *Fejezetek Erdély jogtörténetéből* elnevezésű konferenciára, amely a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2018. évi rendezvénysorozatának jogtudományi szekcióját képezte. **Nánási László** *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése – jog és szimbolika* című előadását kerekasztal-beszélgetés követte **Fábián Gyula** (kisebbségi jog), **Fegyveresi Zsolt** (alkotmánytörténet), **Nánási László** (büntetőjog története), **Kokoly Zsolt** (jogi oktatástörténet), **Székely János** (polgári perjog története) és **Veress Emőd** (polgári jog története) részvételével.

November 24-én a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának épületében került sor a *Munka határok nélkül. A munka interdiszciplináris megközelítése* című konferenciára, ahol jogtudományi, közgazdasági, gazdálkodástudományi és szociológiai szempontból elemezték az aktuális munkaerőpiaci kihívásokat. A szakosztály tagjai közül ketten, **Alt Mónika-Anetta** és **Kokoly Zsolt** részesültek kutatási támogatásban az EME részéről. Kiemelkedő esemény volt szakosztályunk életében, hogy az 2018. április 7-i közgyűlésen – elsőként a szakosztály tagjai közül – az EME tiszteleti taggá avatta **Somai Józsefet**, aki aktív szerepet vállalt az EME 1990-es újjáalapításában, és azóta is kitartóan és lelkesen támogatja szakosztályunk tevékenységét.

A szakosztály vezetősége: Kerekes Kinga elnök, alelnökök: Kokoly Zsolt és Balla Emese.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya küldetéséhez híven 2018-ban is fenntartotta hagyományos tevékenységeit (a magyar műszaki nyelv ápolása, művelése, a szakember-utánpótlás, -nevelés, a fiatal kutatók szakmai előrehaladásának a támogatása, valamint a műszaki értelmiség összefogása). Ennek jegyében nemzetközi tudományos üléseket és tudomány-népszerűsítő előadásokat, szakmai táborot szervezett, s tudományos tevékenységek, kutatások működését ösztönözte, segítette. Munkássága eredményeit kiadványsorozataiban tette közzé, s az EDA-ban terjesztette.

A szakosztály január 12-én kettős eseménnyel indította az évet. Az évi rendes közgyűléssel, melynek keretében az előző év sokrétű tevékenységét tekintették át, véglegesítették az évi munkatervet. Ugyanezen a napon **Márton László** szakosztályi alelnök tartott előadást *Megújuló hagyomány. A bajai hajómalom építése* címmel. Az előadás mellett szakosztályi könyvbemutatóra is sor került.

2018. március 22–23. között, immáron huszonharmadik alkalommal rendezték meg a *Fiatalkorú műszakiak tudományos ülészetét* a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) partnerségében. A rendezvény fővédnöke **Lovász László**, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, védnöke **Gyulai József**, a Novofer Alapítvány kuratóriumának elnöke volt. A konferencia 2018. március 22-én kezdődött a megnyitó, illetve plenáris előadásokkal a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében. A rendezvényt megtisztelte **Ónody Rita Éva** konzul, a Magyar Köztársaság Kolozsvári Konzulátusáról, aki köszöntő beszédében üdvözölte a konferencia résztvevőit. A megnyitón **Antal Géza** ügyvezető elnök képviselte az RMDSZ Kolozs megyei

szervezetét. Szép számban voltak jelen neves egyetemek és tudományos intézetek hallgatói, oktatói a tudományos munkák irányítói, kutatói s intézményvezetői. A konferencia tiszteletbeli meghívottjai **Gyulai József, Rajnai Zoltán, Johanyák Zsolt Csaba, Danyi József és Végyvári Ferenc, Szigeti Ferenc, Dezső Gergely, Kulcsár Balázs, Dávid László, Hollanda Dénes, Domokos József, Papp István, Popa-Müller Izolda, Pásztor Judit, Tolvaly-Rosca Ferenc, Csibi Vencel, Gobesz Ferdinánd-Zsongor, Talpas János és Nagy Sándor** voltak. A megnyitón **Bitay Enikő**, az EME–MTSZ szakosztályi elnöke, **Gyenge Csaba** EME-alelnök és **Dávid László**, a Sapientia EMTE rektora szólaltak fel a szervező intézmények nevében, majd a meghívott intézmények képviselői: **Rajnai Zoltán, Johanyák Zsolt Csaba** és **Kulcsár Balázs**. Az esemény keretében került sor a Maros Dezső-díj átadására. Ezúttal a megosztott díjat két sapientias hallgató, **Ferencz Katalin** és **Márton Loránd** vehette át. Az ünnepi megnyitót kis-koncert zárta a Kolozsvári Magyar Opera művészeinek előadásában. Felleptek: **Hary Judit** és **Ádám János**, a Kolozsvári Magyar Opera magánénekesei, zongorán kísért **Nagy Ibolya** korrepetitor. Délután 14 órától 146 szerző 71 előadása hangzott el hat szekcióban, az EME központi székházában, illetve a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem központi székházában. Örvendetes, hogy a Kárpát-medencét megjelenítő fórum továbbra is nagy érdeklődésre tart számot. A tudományos tevékenységek mozgatórugójaként az intézmény folyamatosan figyeli, segíti, ösztönzi a műszaki kutatás tevékenységeit, külön figyelmet szentelve az eredmények bemutatásának, közzlésének, terjesztésének és a nemzetközi vérkeringésbe való bevonásának is. 2018-tól újdonságnak számít, hogy a tanulmányokat angol nyelven is bekéri a szakosztály, s ezek online felületen elérhetővé válnak. A rendezvény megnyitásával egy időben a Műszaki Tudományos Közlemények 9. kötetének bemutatójára is sor került. Ekkor már a tanulmányok olvashatók voltak a világhálón is, az EDA-ban. A kiadvány összesen 115 szerző közlésre javasolt 58 írását tartalmazza, s felöleli valamennyi műszaki szakterületet (anyagtudományok, biztonságstudomány, informatikai alkalmazások, gépészet és gyártástudomány, vegyészet, építészeti, mechatronika és robotika, alkalmazott fizika), a műszaki oktatás és interdiszciplináris kutatások eredményeivel is kiegészülve. A konferencia másodnapján, március 24-én az Erdélyi barangolás program keretében a résztvevők egy körúton vettek részt. A szakma gyakorlása mellett a szervezők fontosnak tartják a kikapcsolódást, a honismereti jellegű tevékenységeket is, ezért a rendezvényt az idén is ezzel a hagyományos programunkkal zárták (melynek fontosabb helyszínei: Keresd, Berethalom, Erzsébetváros, Torockószentgyörgy). Programfelelős és egyben túravezető **Talpas János** volt. A rendezvényről a Szabadság című napilap, az Román Közszolgálati Televízió kolozsvári adása (Erdélyi Figyelő), valamint a Kolozsvári Rádió is beszámolt.

2018. június 6-án hatodik alkalommal került sor a *Magyar műszakis ballagásra* Kolozsváron a Kolozsvári Műszakis Klub (KMDSZ–KMK) és az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya szervezésében. A frissen végzett kolozsvári műszakis kollégákat **Bitay Enikő** szakosztályi elnök, **Gobesz F. Zsongor** egyetemi docens, **Sebestyén-Pál György** professzor, **Lőrincz István-Zoltán**, a KMDSZ elnöke, valamint **Kiss Gergely**, a Kolozsvári Műszakis Klub elnöke köszöntötte. A ballagó diákoknak emléklapot, könyvet s virágot adtak át a szervezők, az ünnepi hangulatot **Vincze Róbert** slam-előadása zárta.

A szakosztály augusztus 22-én a Kolozsvári Magyar Napok keretében folytatta a *Kolozsvári ipartörténete* című előadás-sorozatát. Ennek keretében került sor **Orosz Judit** *A kolozsvári kendőgyár emlékei*, illetve **Katona Zsigmond** *A Napochim története* című előadására.

A rendezvény, amelynek jeligéje: „*Hozz magaddal egy emléktárgyat!*”, egyben találkozó az egykori alkalmazottakkal, s emléktárgyak gyűjtésére is lehetőséget nyújt. Mindkét rendezvényen az előadásokat hozzászólások egészítették ki, hagyományosan teret adva az egykori alkalmazottak találkozájának, adatgyűjtésének s a kötetlen beszélgetésnek. A rendezvényekről augusztus 31-én **Ördög Béla** közölt híradást a Szabadság című napilapban, valamint **Dobrai Zsolt-Levente** a Transindex hírportálon, illetve az Román Közszolgálati Televízió kolozsvári stúdiója készített riportot (Erdélyi Figyelő).

2018. augusztus 27–30. között tizenhetedik alkalommal szervezte meg a technikatörténeti alkotótábort az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya Lövétén és környékén. A 12 fős csapat első ízben végzett helyszíni terepszemléjén a felmérni kívánt objektumokat vette számba, s dolgozta ki az elkövetkező időszak célirányos munkálatait. A lövétei vasércbánya megmaradt helyszíneit, a bányász munkástelepet, a ványolók helyszíneit, valamint a néprajzi múzeumban található műszaki tárgyakat vették számba. Ezt követően Szentkeresztbányán megtekintették a résztvevők a vashámor és a vasüzem maradványait, illetve az ehhez tartozó egykori szakképzés műhelyeit, iskolamúzeumot. Mindkét helyszínen interjúkat készítettek az egykori jelentős szakemberekkel (mesterek, mérnökök, szaktanárok). A tábor zárónapján Székelyudvarhelyen a SELWER üzemet látogatták meg, ahol az egykori lövétei és szentegyházi szakemberek is dolgoznak, hiszen ennek egy kihelyezett vasöntöderészlege Szentegyházán működik. A tábor szakemberei között a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia EMTE és a Széchenyi István Egyetem oktatói voltak. A táborban megkezdett munkálatok az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya keretei között tovább folytatódnak, időközben elkezdődött a forrásdokumentumok gyűjtése is. A továbbiakban kisebb (szak)csoportokban, diákok bevonásával folytatódnak a felmérések konkrét munkálatai.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben ünnepi megnyitóján, november 23-án **Máté Márton**t, a Sapientia EMTE docensét gr. Mikó Imre-emléklappal tüntették ki az EME Műszaki Szakosztályában kifejtett munkássága, egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül. A MTNE rendezvénysorozat keretében került sor, immáron 19. alkalommal, a Műszaki Tudományok Szakosztályának tudományos ülészakára. A tudományos tanácskozás fórumot teremt a hazai kutatók legújabb munkáinak megismertetésére, ugyanakkor lehetőséget kínált anyaországi vendégeink számára, hogy bemutassák intézményüket, illetve kutatásaikat. Az idén is jelentős intézményközi projektek, együttműködések eredményeit ismerhették meg a résztvevők, ugyanakkor lehetőség nyílt arra, hogy betekintést nyerjenek az EME műszaki szakosztály tudomány- és technikatörténeti szakcsoportjának, illetve a társszervező Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kar gépész- és villamosmérnöki tanszékének tevékenységébe is. Az idei rendezvényen öt egyetemről, hat kutatóintézetből összesen harminckét szerző tizenhét, főleg csoportos kutatási munkája került bemutatásra. A változatos, sokszínű előadások technikatörténeti, anyagtudományi, anyagtechnológiai, biztonság tudományi, gépészeti, automatizálási, építészeti, biomechanikai, illetve fogászati implantátumok fejlesztésére irányuló témákat érintettek. A rendezvény egyik lényeges mozzanata volt a Jenei Dezső-emléklap átadása. A 2018-as év kitüntetettje **Kolozsváry Zoltán** anyagtudós, vezérigazgató, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem társult oktatója. A rendezvény méltó helynek bizonyult a nemrégiben elhunyt két jeles műszakis kolléga, szakosztályi tagtársra való megemlékezésre is: **Márton László-Ferenc** mérnök-matematikusra és **Filep Emőd** mérnök-fizikusra emlékeztek a jelenlevők, akik a szakosztály rendezvényein többször részt vettek

kutatásaikkal, s eredményeiket kiadványainkban magyar nyelven is közzétették. A rendezvény utolsó programpontja könyvbemutató volt. A *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozat két legújabb számát (8., 9.), illetve az *Acta Materialia Transylvanica* új folyóirat első számát ismertette a szerkesztő.

2018. december 20-án került sor az EME karácsonyi könyvbemutatójára és a könyvvásárra, melynek keretében az egyesület új folyóiratát, az *Acta Materialia Transylvanicát*, Bitay Enikő főszerkesztő mutatta be. Az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának évente kétszer megjelenő anyagtudományi folyóirata elsősorban a Kárpát-medencében, magyar kutatók által közölt publikációkat tartalmaz, így nem csupán a térség anyagtudományi eredményeinek ismertetéséhez és széles körű terjesztéséhez járul hozzá, de a magyar szaknyelv ápolásában, gazdagításában és pontosításában is jelentős szerepet tölt be. Ugyanakkor a benne publikált eredmények nemzetközi terjesztése érdekében az EME interneten közzéteszi a folyóirat teljes angol nyelvű változatát is. A bemutatkozó számban több, az anyagtudományhoz tartozó kutatási területről olvashatunk érdekfeszítő cikkeket. Egyfajta tágabb jellegű ismertetőként a szerzők bemutatják a kelet-közép-európai térségi anyagtudomány és az anyagmérnökség néhány egyedi vonását, különös tekintettel a politikai változások által előidézett helyzetre, az azt követő fejlődésre és arra a perspektívára, amelyet a jelenkor fiatal tehetségei hoznak az ágazatnak.

A szakosztály vezetősége: Bitay Enikő elnök, Márton László és Máté Márton alelnökök, Kisfaludi-Bak Zsombor titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály tagjai a hagyományokhoz híven 2018-ban is konferenciák, tudományos ülésszakok, előadások, továbbképzők és szakmai versenyek szervezéséhez járultak hozzá. Ennek érdekében együttműködtek a BBTE és a Sapientia EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával.

A szakosztály kiemelkedő rendezvénye ebben az évben is A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében szervezett 9. Matematika és Informatika Alkalmazásokkal Konferencia volt, melyre Parajdon, az Urbán Andor Református Konferenciaközpontban került sor november 16–18. között.

A rendezvény első napja két különböző szekcióval indult. Az elsőben matematikatörténeti és didaktikai előadások hangzottak el (**Kása Zoltán**: *Matematika a Ferenc József Tudományegyetem utolsó öt évében*; **Lőrincz Annamária, Oláh-Gál Róbert**: *A lineáris algebra kezdetei Erdélyben*; **Kolumbán József**: *Mértan Pitagorasz előtt és után*; **Biró G. Albert, Bencze Mátyás, Szilágyi Máté, Nagy Vid Zsolt, Gál Tamás**: *Korai fejlesztés indokoltsága*). A második szekcióban matematikai és informatikai témában hallgathattunk meg előadásokat (**Pál László, Sándor Zsolt, Makó Zoltán**: *A BLP-modell alternatív megoldási módszereinek vizsgálata*; **Tamás Simon Lehel, Kovács Hunor, Pál László**: *Részvényportfóliók optimalizálása webszolgáltatások segítségével*; **Szokol Patrícia, Nagy Gergő**: *Általánosított kváziaritmetikai, valamint Kubo–Ando-közeppek kapcsolata pozitív (invertálható) operátorokon*; **Filep Levente**: *Önkéntesekre alapuló osztott számítási hálózatok*).

Másnap ugyancsak szekció-előadásokkal folytatódott a konferencia. A didaktika szekcióban a következő előadásokat hallgathatták meg az érdeklődők: **Baranyai Tünde**: *A matematika tanításának új kihívásai elemi osztályokban, az integrálás előnyei és hátrányai*; **Bódis**

Klára: *Módszerek a jelenlegi oktatási rendszerünkben;* **Debrenti Edit:** *Problémamegoldás alsó tagozaton;* **Simon József:** *Analógiák súlyponttal;* **Ambrus Erna:** *Sajátos nevelési igényű tanulók foglalkoztatása matematikaórán;* **Tuzson Zoltán:** *A számelmélet és a matematikai analízis kapcsolatairól;* **András Szilárd:** *Diákcentrikus matematikai tevékenységek tervezése az általános iskolában;* **Kovács Béla:** *Második megoldás. Válogatott feladatok bemutatása két vagy több megoldással;* **Olosz Ferenc:** *Segédszerkesztéssel megoldható mértanfeladatok.* A matematika és informatika szekcióban az alábbi előadások kerültek bemutatásra: **Róth Ágoston:** *Szabadformájú görbék és felületek energiaváltoztatása kontrollpontok helyzetmódosításával;* **Farkas Csaba:** *Schrödinger-egyenletekre vonatkozó jellemzési tétel;* **Horobet Emil, Weinstein Madeleine:** *Az igazi perszisztens homológia;* **András Szilárd:** *Néhány speciális függvényosztály Ulam–Hyers-stabilitása;* **Szilágyi Zsolt:** *Lokalizálás Grassmann-varietáson nilpotens vektormező segítségével;* **Lőrinczi Ábel:** *Az E_6 ~ tegez-fareprezentáció;* **Kolumbán József:** *Egyensúlyfeladatok;* **Bencze Mihály, Drăgan Marius:** *A Blundon-tétel egy hegyesszögű háromszögben és néhány következménye;* **Darvay Zsolt:** *Adaptív prediktor-korrektor algoritmus lineáris programozásra.*

A konferencia másodnapján **Herendiné Kónya Eszter** tartott plenáris előadást *A tananyag probléma-központú feldolgozása. Egy tanítási kísérlet első tapasztalatai* címmel, majd a jelenlévők kerekasztal-beszélgetés keretében vitatták meg a matematika oktatásának aktuális kérdéseit. A konferencia során, ünnepélyes keretek között került sor a Farkas Gyula-emlékérem átadására. Az emlékérmet olyan általános iskolában vagy középiskolában oktató matematika vagy informatika szakos tanár kaphatja, aki tevékenységével jelentősen hozzájárult a matematikai vagy informatikai ismeretek terjesztéséhez, és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményeket ért el. Az idei díjazottak: **Gaskó Gabriella** (Nagykároly), **Biró G. Albert** (Székelyudvarhely) és **Stan Ágota** (Marosvásárhely). A laudációkat **Szenkovits Ferenc** és **Kása Zoltán** állította össze. A díjakat **András Szilárd, Szenkovits Ferenc** és **Kása Zoltán** adta át.

Tisztségviselők: Robu Judit elnök, Makó Zoltán alelnök, Darvay Zsolt titkár.

7. Az **Agrártudományi Szakosztály** éves tevékenységét a már hagyományos bor- és sajt-bemutatóval indította **január 13-án**, az EME kolozsvári székházában. Ehhez kapcsolódtak a Babeş–Bolyai Tudományegyetem média szakos mesterképzős hallgatói is. A rendezvény keretében a nagyenyedi Vinum Rexum 2016-os erdély-hegyaljai borait **Györfi Jenő** borász, a torockószentgyörgyi sajtüzem termékeit **Varga Gergely** sajtimester mutatta be. Március 6-án Sepsiszentgyörgyön a Sapientia EMTE Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központjában **Haschi András**, a MKIÜ (APIA) Hargita megyei igazgatója előadást tartott az általa képviselt intézmény támogatási formáiról. A *Terület alapú támogatások rendszere Székelyföldön* című előadásban a külső érdeklődők mellett részt vettek a Sapientia EMTE agrármérnöki szakos hallgatói is. Az előadás társ szervezője a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszéke volt.

Március 10-én a nyárádszeredai Bocskai Alapítvány és a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszéke közreműködésével Nyárádszeredában hagyományoszerűen megrendezésre került a 26. nyárádszeredai kertésznapi. A vásárral egybekötött egynapos szakmai rendezvény keretében az érdeklődők megtekinthették a kertészeti ágazat újdonságait mind az inputanyagok, mind a végtermékek palettájához tartozóan.

Április 10-én *Vissza nem térítendő támogatások rendszere Romániában az agrárágazatban és a vidékfejlesztésben a 2014–2020-as programozási periódusban* címmel tartott előadást

Tamás Ervin szociológus, közgazdász, vidékfejlesztési szakember Sepsiszentgyörgyön a Sapientia EMTE Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központjában. Május 15-én Kolozsváron sor került a **Farkas Zoltán** által írt *Adalékok a kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem történetéhez* című könyv bemutatására.

Május–augusztus időszakban több ízben nyílt mód kisebb csoportok számára gyógynövénykerti szemlére, ahol gyógyászati jelentőségű fajok jelentősége és termesztéstechnológiája, illetve az ezekhez kötődő szabadföldi kísérletek kerültek ismertetésre. A bemutatókat **Nyárádi Imre-István**, valamint **Biró-Janka Béla** és **Molnár Katalin** doktoranduszok tartották Marosvásárhelyen a Sapientia EMTE Kísérleti és Tangazdasága keretén belül.

A Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozathoz a szakosztály két programmal is hozzájárult. Augusztus 23-án a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár munkatársaival közösen Páter Béla gyógynövénykutatóról emlékeztek meg az egybegyűltek. Ennek keretében koszorúzásra is sor került a Házsongárdi temetőben, majd a kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetemen a Páter-múzeum meglátogatására nyílt lehetőség **Farkas Zoltán** vezetésével. Ugyancsak ezen a napon az EME-székházban **Lázár László** *A modern mezőgazdaságról* tartott előadást. Ez utóbbi program a Természettudományi Szakosztállyal immár harmadik alkalommal közösen szervezett tematikus előadás volt.

November 7-én a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszékével közösen az egyetem Kísérleti és Tangazdasága területén megszervezésre került *7. kukoricanap a Sapientia Egyetemen* című szakmai rendezvény. A szakmai bemutató során az általános termőhelyi és technológiai adatok felvázolását követően (**Fazakas Csaba** és **Nyárádi Imre-István**) az öt nemesítőcég (Caussade Semences, DuPont Pioneer, KWS, Maisadur Semences és Marton Genetics) képviselői 35 kukoricahibrid fontosabb értékmérő tulajdonságait ismertették a résztvevőkkel.

November 17-én a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 17. fórumához kapcsolódva a szakosztály a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar Kertészmérnöki Tanszékének társ-szervezésével megrendezte a XIV. szakmai konferenciáját. *A Tudomány és technológia* altémájú esemény helyszíne a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának főépülete volt. A rendezvény céljai között szerepelt a magyar szaknyelv ápolása, művelése mellett egy olyan szakmai fórum biztosítása, amelyben a magyar ajkú hazai és külföldi szakemberek, egyetemi hallgatók és doktoranduszok megbeszélhették a szakma aktuális kérdéseit, rávilágíthattak a jövőbeni kihívásokra, és javaslatokat fogalmazhattak meg ezek megelőzésére, megoldására. A tervezett programnak megfelelően a tudományos ülészak ideje alatt a tág értelemben vett agrártudományhoz kapcsolódó, tizenegy előadás került bemutatásra, amelyeket a heterogén összetételű résztvevők érdeklődéssel követtek. A konferenciáról a Román Közszolgálati Televízió Marosvásárhelyi Stúdiója, az Erdély TV és a marosvásárhelyi Népújság készített híryanagot, illetve hosszabb terjedelmű hang- és képösszeállítás. November 23-án a Kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetemen, az Romániai Magyar Gazdák Egyesületének főszerkesztésében, a Gazda Szervezetek alakuló gyűlésén **Farkas Zoltán** és **T. Veress Éva** mint agrártudományi szakosztályi tagok és **Bartók Katalin** mint természet-tudományi szakosztályi tag, Páter Béla, Gidófalvi István, Bodor Péter, Veress István, Nagy Miklós, Csávossy György munkásságát méltatták.

Tisztségviselők: Nyárádi Imre István elnök, Fazakas Csaba alelnök, Lázár László titkár.

Ifjúsági szakcsoportjaink

Egyesületünk 2018-ban is felkarolta, támogatta és ösztönözte a tudományos utánpótlást biztosító szakmai műhelyeket és az azok által tömörített, kutatómunkára vállalkozó diákságot.

A **Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete (KOMATE)** 2018-ban előadás-sorozatot indított *KOMATE-estek* néven, amelynek keretein belül több régész és történész doktorandusz, tanár tartott előadást. Áprilisban Mészkon tartották a hagyományos KOMATE-tavasztatort. A jó idő beköszöntével a nagy érdeklődésnek örvendő Airsoft bajnokságra is sor került a tanárok indítványozására. A rendezvény alkalmat nyújtott arra, hogy szorosabb együttműködést alakítsanak ki a diákok mind a tanári karral, mind a kolozsvári Holló Baranta Csapattal. A program keretében a résztvevők különböző fegyverek használati technikáit sajátították el. A nyár folyamán elkészültek a Gólya Füzetek, amelyeket októberben, a tanévnyitó után adtak át az elsőéveseknek. A tanév kezdetével került megrendezésre a Homo HistoRRRrrricus!!! gólyatábor, novemberben pedig a már tradicionálisnak számító tőri-földi gólyabál, Vikingek témával. November végén az egyesület a régészetet, művészettörténetet oktató tanárokkal közösen gyulafehérvári tanulmányutat szervezett, amelynek keretében történelmi helyszíneket, épületeket ismertek meg a résztvevők. 2018 végén tisztújításra is sor került, a szakosztály élére új vezetőség került. A KOMATE elnöke Nagy József Zsolt lett, az alelnöki tisztséget Teleki Botond és Sipos Ottilia tölti be, a titkári teendőket Molnár István látja el a következő ciklusban.

A **GEKKO (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya)** 2018-ban is egy közösségi és szakmai tevékenységekben gazdag évet zárt. A hagyományos sátras GEKKO-tábor idén már 11. alkalommal került megrendezésre, a háromnapos tábor helyszíne Zsobok és környéke volt. A tábor során a résztvevők megismerték a környék földtanát, fossziliákat és ásványokat gyűjtöttek. Az őszi folyamán Szinden került megrendezésre a harmadévesek által szervezett gólyatábor. Ennek keretében túrára is alkalom nyílt a Tordai-hasadékhoz, eközben a gólyák ismerkedhettek a térség földtanával. Decemberben gólyabált és GEKKO-mikulásünnepséget szervezett a szakcsoport.

Az év folyamán a tagok számos konferencián képviselték magukat dolgozatokkal, poszterekkel vagy résztvevőkként. Ilyenként említhető a XXI. erdélyi tudományos diákköri konferencia (ETDK), a XX. székelyföldi geológus találkozó (SzGT), a XX. bányász-, kohász-, földtani konferencia (BKF). Ezek mellett a tagok az SzGT szervezésében és lebonyolításában is aktívan részt vállaltak.

A GEKKO-val kapcsolatos információk, programok elérhetők a Geológusképzés magyar nyelven, BBTE, Kolozsvár Facebook-oldalon ([facebook.com/foldtan](https://www.facebook.com/foldtan)). Vezetőségi tagok: Jakab Anna elnök, Barabás Emese alelnök, Szigyártó Ottilia titkár.

Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek, akárcsak a szakosztályok, fontos pillérei az EME-nek, hiszen különböző régiókat kapcsolnak be a tudományos vérkeringésbe. A fiókegyesületek által szervezett rendezvények partnerei általában a helyi civil szervezetek, önkormányzatok, így rendezvényeik a helyi, regionális igényeket is szem előtt tartják, s ezek anyagi háttérét is igyekeznek közösen megteremteni. A fiókegyesületi vezetőség vállalja az egyesület központi rendezvényének,

a Magyar Tudomány Napja Erdélyben c. fórumnak is a népszerűsítését, amelyhez a legtöbb esetben saját rendezvénnyel kapcsolódik. Jelentős érdemük, hogy az egyes tudományterületek képviselőit egyszerre szólítják meg s vonják be akár interdiszciplináris tevékenységek lebonyolításába és az azokon való aktív részvételbe. A fiókegyesületek tevékenységét a települések betűrendjében tüntetjük fel.

A **Csikszeredai fiókegyesület** legjelentősebb 2018-as eseménye november 9-én, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozathoz kapcsolódva a *Székelyföld a magyar házáért. Tudományos konferencia az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 170. évfordulójára* című tudományos konferencia volt, amelyen nyolc előadás hangzott el. A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatának megjelentetését is tervezik a szervezők. A fiókegyesület tudományos ismeretterjesztő rendezvények szervezését is vállalta. Csikszereda, Sepsiszentgyörgy, Dálnok, Csernáton, Csíkszépvíz, Gyergyóremete és Ditró településeken került vetítésre *A rendtartó székely falu* c. dokumentumfilm. A fiókegyesületi tagok tudományos ismeretterjesztő tevékenységet is folytattak. Az elmúlt évben **Ambrus Tünde** és **Balázs Lajos** több helyszínen tartottak előadásokat.

Fiókegyesületi elnök Balázs Lajos, titkár Ambrus Tünde.

A **Gyergyószentmiklósi fiókegyesület** két konferenciát és három könyvbemutatót szervezett 2018-ban. Április 17-én ünnepi rendezvény keretében előadásokkal emlékeztek meg a Salamon Ernő középiskola diákkonferenciáiról az 1978–1989 közötti időszakban, amelyeket a tanulók évenként a kolozsvári tudományegyetem magyar egyetemi tanárai előtt tartottak a Korunk-délelőttökön, illetve amelyeket a bukaresti Petőfi Házban, Nagyváradon és Temesváron is bemutattak. A Magyar Tudomány Napjára szervezett rendezvényen megemlékeztek az 1848-as forradalom és szabadságharc 170. évfordulójáról, illetve az 1918-as eseményekről. Ennek kapcsán került megrendezésre az *1848 és 1918 Magyarország, Erdély és Székelyföld történetében* című nemzetközi történezmű konferencia. A konferencia munkálatai során hadtörténeiszek, történeiszek előadásaikkal legújabb kutatásaik eredményeit mutatták be Gyergyószentmiklóson. Az előadók ismertették az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc magyarországi, erdélyi és székelyföldi történeiszét, a dualizmus történeiszének egyes mozzanatait és az 1918-as esztendő katonai és politikai eseményeit, következményeit. A fiókegyesület szervezésében könyvbemutatókra is sor került. Ezek közül kiemelendő **Székely Zsolt** *Felső-Háromszék településfejlődése az őskortól a 17. századig* című könyvének bemutatója, amely a városi könyvtárban szeptember 17-én zajlott. Ugyanitt mutatták be **Garda Dezső** két könyvét: június 15-én került sor a *Gyergyó kulturális értékei* című kötet, valamint december 5-én *Az Erdélyi Fejedelemség és Gyergyó* című kötet bemutatására.

Fiókegyesületi elnök: Garda Dezső.

A **marosvásárhelyi fiókegyesület** tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkát. Akik tudományos tevékenységet folytatnak – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, ugyanakkor a szakemberek, így például a történeiszek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz is kapcsolódnak. A fiókegyesület 2018. december

15-én – a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 17. fórumához kapcsolódóan – a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülettel közösen, tudományos konferenciát szervezett a Marosvásárhelyi Református Kollégium 300. évfordulója és a 2018-as centenáriumi év alkalmából. A szakmai szempontból aktív tagok részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nem csak – a pályakezdő fiataloknak szakmai tanácsadást nyújtottak.

Fiókegyesületi titkár Simon Zsolt.

A **sepsiszentgyörgyi fiókegyesület** a 2018-as évben is fontosnak tartotta az intézmény híreinek és eseményeinek a közösségi hálón történő népszerűsítését. A fiókegyesület tavalyi központi rendezvénye a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében tartott, *Határtalan tudomány* címet viselő konferencia volt. A rendezvénynek a Sapientia EMTE sepsiszentgyörgyi oktatási központja adott otthont. Különböző tudományterületeken tevékenykedő kutatók előadásával szemléltették a tudomány határtalan jellegét. **Vizi Ildikó Klára** személyesen nem tudott részt venni a fórumon, de dolgozata bemutatásra került a konferencián. Ebben a nyugalmazott kolozsvári egyetemi oktató a magyarbarát francia író és történész, dr. Bernard Le Calloc'h életéről és magyar vonatkozású műveiről értekezett. Az Erdélyi Címer- és Zászlótudományi Egyesület elnöke, a Nemzetközi Címertani Akadémia levelező tagja, **Szekeres Attila István** előadásában a székelyföldi közigazgatási címerek módosítását taglalta Erdélynek Romániával való egyesülését követően. **Simon Levente**, az ELTE és a BBTE fiatal matematikus doktorandusza az apollóniai körpakolás hálózatelméleti kontextusáról beszélt, ugyanakkor a hálózatelmélet alkalmazásairól is szót ejtett, a tudományos publikáció osztályozásától az orvosi elemzések segítségéig.

A fiókegyesület elnöke: Bíró Boróka Júlia.

A **szilágysomlyói fiókegyesület** március 15-én a Báthory István Alapítvány, valamint az RMDSZ közreműködésével megemlékező ünnepséget szervezett.

A szilágysomlyói szervezet 2018 áprilisában társszervezője volt az EME Zilah és vidéke fiókegyesülete által megrendezett XV. Szilágyság-kutatás napnak, amely a *Szilágyság nagyjai* címet viselte. A rendezvény helyszíne Szilágynagyfalu volt. A tudományos ülészen **Széman Péter** dr. Mártonfi Istvánról mutatott be dolgozatot.

Június 15–17. között a budapesti Báthory–Bem Hagyományörző Egyesület, a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, az EME szilágysomlyói fiókegyesülete, az EMMI és a Waclaw Felczak Alapítvány támogatásával került megrendezésre a Báthory István-konferencia, amelyen magyar és lengyel kutatók is részt vettek.

A XXVI. Báthory Napok (szept. 28–30.) keretében zajlott szeptember 28–29. között a XXV. orvostudományi továbbképző, amelynek témája, mottója az *Egészséges életmód, szülni és születni jó!* volt. A rendezvény szervezésébe bekapcsolódott a Báthory Gábor Alapítvány is.

November 3–4. között került sor a XVII. pedagógus-továbbképzőre a Báthory Napok keretében. A továbbképző a Báthory István Alapítvány, a Romániai Magyar Pedagógus Szövetség (Gál Kelemen Oktatási Központ) és az EME szilágysomlyói fiókegyesületének közös szervezésében került megrendezésre. Az említett rendezvények mellett a tagok aktívan vettek részt az

EME közgyűlésén, különböző tudományos ülészekokon, illetve az EME központi rendezvényén, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben c. fórumon is.

Fiókegyesületi elnök: Széman Péter.

A **Zilah és Vidéke fiókegyesület** az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek kevés taggal működő része, a szórványban dolgozik, ahol több más (főleg helyi) kulturális szervezet is működik. Ezekkel sikerült jó partneri kapcsolatot teremteni, hiszen közös a cél: az erdélyi (szórvány) magyarság önazonosságátudatának erősítése. A fiókegyesület így működött együtt a zilahi EMKE-vel, a Pro Zilah Egyesülettel, a Szilágy Társasággal, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel és a Báthory István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a Szilágy Megyei Múzeummal, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központtal, a Hepehupa művelődési folyóirattal stb. Mivel a fiókegyesület önálló anyagi alappal nem rendelkezik, főként más szervezetek munkáját segíti. Emellett jelen volt a főleg ősszel tartott különböző falunapokon (ezek mindig jó alkalmak voltak az amúgy is nagyon szétszórt tagsággal való találkozásokra, beszélgetésekre), de képviselték a fiókszervezetet (esetenként hozzájárulva a szervezéshez is) például a Magyar Kultúra Napján, március 15-én, a történelmi évfordulók megemlékezéseiben, a szilágysomlyói Báthory Napokon, a szilágycsehi Tövishát-napokon, a zilahi szüreti napokon, a Megyei Múzeum és a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központ rendezvényein, *A költészet tavaszán*, a városnapokon stb. A fiókegyesület évi nagy rendezvénye a *Szilágyságkutatás napja*, amelyet sok éve rendszeresen szervez Szilágy megye különböző helységeiben, más-más témakörrel. A cél a régió történelmének, kultúrájának megismertetése minél nagyobb közönség előtt, és ennek keretében a szórványban élő szilágysági magyarok identitástudatának erősítése. A 2018-as a XV. alkalom volt, április 21-én tartották Szilágynagyfaluban, amelynek témaköre *Emlékezzünk régiekről* volt. Ezúttal az időpontot egyeztetették a szilágynagyfalui Báró Bánffy György Kulturális Társaság X. rendezvényével is. A délelőtti tudományos rendezvényen 6 előadás hangzott el: **Lukács József–Máier Elemér**: *Srankó Ferenc élete és munkássága*; **Szabó Árpád**: *Major Miklós élete és munkássága*; **Péntek János**: „*Veréb megótt kalangya*”. *Hunyad és Nagyfalú legrégebbi irodalmi emlékéiben*; **Egyed Ákos**: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékezete és hagyománya*; **László László**: *Petri Mór élete és munkássága*; **Széman Péter**: *Dr. Mártonfi István, mindenki orvosa*. Az előadások után **Kovács Kuruc János** bemutatta a frissen megjelent *Szilágysági magyarok 2.* kötetét (szerkesztette **Kovács Kuruc János** és **Bajusz István**, EME Kiadó). Az ülészek végén a Fiókszervezet átadta a Petri Mór-díjat, amellyel olyan személyek munkáját szeretné elismerni, megköszönni, akik a Szilágyságkutatásban, a térség kultúrájának előmozdításában jeleskedtek, illetve támogatták azt. 2018-ban a díjat post mortem **Srankó Ferenc** szilágynagyfalui és **Csiszár Zsuzsa** zilahi tanárok kapták. A délutáni műsor a Báró Bánffy György Kulturális Társaság szervezésében zajlott: koszorúzásra került sor báró Bánffy Györgynek a Bánffy-kastély falán elhelyezett emléktáblájánál, múzeumlátogatásra; kulturális műsorra a Művelődési Házban, valamint táncházra.

A fiókegyesület 2018. szeptember 2-án Tasnádszarvadra emlékezett meg Petri Mór születésének 155. évfordulójáról (Tasnádszarvad, 1863. július 11. – Budapest, 1945. március 2.). Az istentisztelet és koszorúzás mellett **László László** vetített előadásban mutatta be Petri Mór életét és tanári, tanfelügyelői, közírói, költői és nem utolsósorban monográfiászerzői munkásságát. Röviden ismertette a múlt század elején megjelent Szilágy vármegye monográfiájának hat kötetét is. A Petri Mór-féle monográfia hatására a fiókszervezet újabb hat kötetben szeretné

bemutatni a Szilágyságot *Szilágysági magyarok* címmel. Az I. kötet 1999-ben jelent meg. 2018 áprilisában sikerült kiadni a II. kötetet is. Időközben megkezdődött a III. kötet szerkesztése. A megjelent kötet első bemutatójára a XV. Szilágyság-kutatás napján került sor, de bemutatták több szilágysági magyar kulturális rendezvényen is

A programok megvalósítását a fiókegyesület tagsága és szimpatizánsok saját munkájukkal, adományokkal támogatták, viszont zökkenőmentes és sikeres lezajlását az EME-n keresztül a Communitas Alapítványnak is köszönhetik.

Fiókegyesületi elnök: Bajusz István.

Kutatóműhelyek

Az EME olyan műhelyek munkáját is támogatja, amelyek fiatalokat, pályakezdőket tömörítenek, és amelyek tevékenysége összhangban van az Egyesület célkitűzéseivel. Ilyen-képpen az EME-hez kapcsolódik a székházban működő Pósta Béla Egyesület, amelyet a magyar régészek reprezentatív szervezeteként tartunk számon. Tagjai történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megóvását, valamint az egyetemi szintű régészeti képzés és történelemoktatás elősegítését tűzték ki fő feladatuknak.

Az EME székháza ad otthont a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak is, amely rendszeresen matematikai szaklapot jelentet meg.

A **Pósta Béla Egyesület** keretében zajló tevékenységek szervesen hozzájárulnak az erdélyi magyar tudományosság kiszélesítéséhez. Az egyesület állandó kiemelt együttműködő partnere az EME-nek. A két intézmény közös, hosszú távú projekteken vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2018-as évben tovább folytatódtak a Nagykároly–Bobáld-tellen, illetve a mikházai római katonai táborban zajló régészeti feltárások (**Molnár Zsolt** és **Pánczél Szilamér** vezetésével). Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, régészeti dokumentáció készítése, valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén. Ismételt sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak a gyakorlati ismeretek elsajátítására, ugyanakkor az Egyesület bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát is. A 2018-as évben is sor került a régészeti tárgyú – vendég előadók által tartott – előadás-sorozat megszervezésére. A Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium, a Szatmár Megyei Tanács, a Nagykárolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2018-ban is sikeresen megvalósította. 2018-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen sor került a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából X–XI. kötetének (Új sorozat) kiadására.

Az egyesület vezetősége: Bajusz István elnök, Molnár Zsolt programvezető.

A **Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság** 1997-től adja ki a *Matlap* című, ifjúsági matematikai szaklapot, amely elsősorban általános és középiskolás diákok számára készül,

de tartalmaz feladatokat elemi iskolások számára is. A Társaság évente részt vesz a Magyar Tudomány Napja Erdélyben keretében sorra kerülő matematika- és informatikakonferencia szervezésében. A konferenciára 2018-ban Parajdon került sor, a didaktika szekcióban elsősorban a Matlappal együttműködő tanárok vettek részt. A legszínvonalasabb szakmai előadások a lapban is közlésre kerülnek. A Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság több mint tíz éve része annak a szakmai bizottságnak is, amely évente három matematika- és informatikatanárnak ítéli oda a Farkas Gyula-émlékérmeket, amely szakmai és pedagógiai munkásságukat elismerő életműdíj. Az EME mint partnerintézmény otthont ad a társaságot működtető munkaközösségnek. Tisztségviselő: Szenkovits Ferenc elnök.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2018-ban a következő hosszú távú programokat működtette:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

A kutatóintézet elsősorban az ún. honismereti tudományok művelésére jött létre, létrehozása néhai Jakó Zsigmond nevéhez fűződik. Az intézet igazgatói tisztségét Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja tölti be. Az intézet belső munkatársai történeti, irodalomtörténeti, nyelvészeti, eszmetörténeti és paleontológiai kutatásokat végeznek. Kutatóink munkáját egyrészt a folyamatosság jellemzi, hiszen munkájuk révén a Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila által kijelölt vonalon haladnak, Ugyanakkor az EME számos külső kutatási projektet is támogat, kutatóintézetének három osztálya pedig összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket is. A 2018-as évben mintegy 40 személy (külső munkatárs) végzett 15 kutatóprojekt keretében időszakos kutatómunkát. Az alábbiakban át kívánjuk tekinteni a fentebb említett, három osztályban folyó kutatási programokat, ezt követően kitérünk a főállású, illetve külső munkatársak eddigi megvalósításaira, illetve várható eredményeire. A kutatások szerteágazó témáit nehezebb összefogni egy csokorba, eredményeikről a kutatásvezetők beszámolóit megtalálhatók az EME aktuális eredményekkel folyamatosan frissülő honlapján.

Az elmúlt évben tehát az alábbi kutatási projektek folytak a három osztály keretében:

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása (az NKFI 119430. sz. projektjének és a Domus Hungarica ösztöndíj támogatásával). Projektvezető: Jakó Klára. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

1.1. Az Erdélyi okmánytár V. kötetének szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilislek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor

kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A V–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbe vitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. Mostanra az V. kötet (1373–1389) Jakó-féle regesztáinak begépelése megtörtént, ellenőrzésük és kiegészítésük folyamatban van.

1.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerzteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: *a)* a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; *b)* a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; *c)* pótlások az *Erdélyi okmánytár* megjelent kötetéhez.

1.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: *a)* az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; *b)* az erdélyi püspökség és káptalan középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; *c)* az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

2. Fejedelemségkori források feltárása és kiadása. Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő munkákat végzik:

2.1. Az erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése (ETA VII.). A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (*Libri Regii*) a kora újkori Erdély történetének legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemségkori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi köteteinél is alkalmazott szabályok szerint folytatódik Báthory Gábor és Bethlen Gábor (1613–1629) királyi könyveinek a kivonatolása. Ugyanakkor az elvégzett kutatások eredményeként több, eddig ismeretlen 16. századi királyi könyv töredékét, ilyenekre utaló regisztrációs jegyzettel ellátott okleveleket és elveszett királyi könyv bejegyzését átíró okiratot sikerült feltárni. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

2.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. E munka célja a fejedelemségkori Erdély egyik jelentős hiteleshelyén vezetett protocollumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közlése, a Jakó Zsigmond által közzétett középkori jegyzőkönyvek sorozatainak folytatása. A 17. század végéig vezetett 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszik hozzáférhetővé a tervezett kiadványok. A sorozat első kötete (*A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Bogdándi Zsolt. Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Kolozsvár, 2018.) 2018 tavaszán jelent meg. Jelenleg az 1591–1602 közötti bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.3. Az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2016 végén jelent meg az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban (ETA VIII. 2.) az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek oklevélregesztáiból készült második kötet. A kötet az 1600–1613 között vezetett jegyzőkönyvi bejegyzések magyar nyelvű kivonatait tartalmazza. A korszakhatárt Báthory Gábor fejedelem halálának időpontja jelentette. A munka következő szakaszát a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett, Debreceni János, Tarackózi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok által

vezetett jegyzőkönyvek kivonatolása képezi (őrzőhelyük: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzetük MNL OL F2). A feldolgozandó anyag tetemes volta miatt vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korában bevezetett okleveleket feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből készül, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter rekvizitor bejegyzéseiből készülő regeszták. A Debreceni János levéltáros által vezetett jegyzőkönyv 1613–1614-ben kelt bejegyzéseinek oklevélregesztái már elkészültek, jelenleg az 1615-ös évi bejegyzések regesztázása folyik. Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

2.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoryak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthory-kori kancellária szervezetének és működésének vizsgálata. Az egész korszakra vonatkozó kutatások mellett folyik a kancelláriai személyzet archontológiájának összeállítása és a 16. század végi kancelláriai formuláskönyvek vizsgálata. Kutató: Fejér Tamás.

2.5. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében. Az intézménytörténeti/jogtörténeti kutatás célja a felsőbíróóság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.6. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1660). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. 2017-ig elkészült a számadások átírása, a névmutató és a tisztségviselők hivatali jegyzéke. 2018 folyamán tanulmány jelent meg az intézménynek a városi vagyon védelmében betöltött szerepéről: *A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme (1584–1660)*. Folyamatban van a direktorok által kezdeményezett közzététel perек levéltári felkutatása és adatbázisban való összesítése (1584–1630 között 310 per). Kutató: Pakó László.

2.7. Bűnözés a kora újkori Kolozsváron. Emberi élet elleni bűncselekmények a 17. század közepéig (2018 szeptemberétől a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). A kutatás célja a Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeitől a 17. század közepéig elkövetett és a forrásokban fennmaradt emberi élet elleni bűncselekmények számbavétele és elemzése. Jelenleg a városi törvénykezési jegyzőkönyvek feldolgozása és a családon belüli emberölési esetek vizsgálata folyik, ebben a témában november végén egy előadás is elhangzott. Kutató: Pakó László.

2.8. Gyulafehérvár és a körülötte elterülő uradalom társadalma (1541–1600). A kutatás célja az erdélyi fejedelmek székvárosának és a körülötte kialakuló uradalomnak a társadalmi szempontú vizsgálata, különös tekintettel az egyházi javak szekularizációjára és az abból fakadó változásokra. A kutatás a gyulafehérvári Batthyaneumban, romániai levéltárakban (Déva, Kolozsvár, Szeben) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található levéltári fondok vonatkozó okleveleire épül. Kutató: Gálfi Emőke.

2.9. Mezővárosi fejlődés Erdély hét vármegyéjében (1541–1600) (a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). Az erdélyi mezővárosok 16. századi történetéről, néhány nagyobb település (pl. Torda és Gyulafehérvár) kivételével, lényegében igen keveset tudunk. Minthogy levéltáraik 16. századi iratanyaga (a városvezetés által kiállított oklevelek, illetve az általuk vezetett jegyzőkönyvek) szinte teljesen elpusztult, fejlődésük főbb kérdései csupán

egyéb levéltári forrásokban fellelhető szórványadatok alapján vizsgálhatók. A kutatómunka célja a mezővárosi jogállás és fejlődési fok, városvezetési szervezet és ügyintézés, társadalmi rétegződés, igazságszolgáltatás, mezőgazdasági, kézműipari és esetenként bányászati termelés, valamint a kereskedelem kérdéseinek tisztázása a jelzett időszakban keletkezett levéltári iratanyagok átnézésével és az eddigi várostörténeti kutatások eredményeinek felhasználásával. Kutató: Szász Anikó.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kötetének digitalizálása. A Tár kötetének szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű digitalizálás után olyan adatbázis létrehozása, mely újabb, különböző (elsősorban) nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrektúra elvégzése teszi lehetővé a kétrétegű pdf-formátum létrehozását, így a szöveg másolás után is hibátlan marad. Ezt a rendkívül aprólékos munkát az EME két kutatója végzi. 2018 végére az V. kötet 1000. oldalára értek el, 2019 elején befejezik az V. kötetet, és elkezdik a VI. korrektúrázását. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztettük több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar digitális helynévtár Magyar nemzeti helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és előnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar (magyarázatokkal kísért) helynévkatalógus összeállítását tűzte ki célul. 2018-ban elkészült a Magyar digitális helynévtár Aranyos-vidéki kötet, ez jelenleg lektorálás alatt áll, megjelenése közelebről várható. Elkezdődött Gyergyó vidéke településekre bontott mai magyar és történeti helynévanyagának a szerkesztése. Eddig négy falu anyaga készült el. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatárs: Murádin László.

6. A kortárs politikai-eszmetörténeti kutatások szemléleti keretét, ahogy eddig is, a politikai tér módosulásai képezték. Ezenbelül a politikai szabadság lehetőségfeltételei, a kortárs politikai problémák (migráció, nemzetállam vs. kisebbségi érdekérvényesítés), valamint a képviselési demokrácia halmozódó deficitje voltak a kiemelt témák. Tovább részletezve, az elmúlt évi rész kutatás a következő problémaköröket tárgyalta: a politikai tekintély szerepe a bibói egyensúlyfogalom kimunkálásában, a politikai tekintély lehetséges intézményes garanciái, a fokozatosság és a „megfelelő időnek a szerepe és az organikus politikai fejlődés kívánatos volta a társadalomfejlődésben”. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd-Zoltán.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden

nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Székely László: *Élete... s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása* című emlékiratának átírása és kiadásra való előkészítése. Kutató: Fehér Andrea.

7.2. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A kutatás célja az íráshasználat különböző formáinak, az írás mindennapi életben betöltött szerepének a vizsgálata nemesi családok levéltári forrásai alapján, különös tekintettel a női levelezésekre és a női íráshasználat problémáira. Egyéni kutató: Papp Kinga.

8. Komparatív kutatások az irodalom és színháztudomány köréből. A korábbi évek irodalom- és színháztudományi tárgyú kutatásait alapul véve célul tűztük ki a forráskutatás és digitális filológia összekapcsolását. A kutatómunka során esettanulmányokat készítettek a fiatal kutatók, sajátos szövegfajták létrejöttére, a 18. századi erdélyi értelmiségiek mostoha körülmények között végzett, jelentős teljesítményére, Benkő József historia litterariáinak, valamint Kovásznai Sándor világirodalmi fordításainak létrejöttére reflektáltak. Ezek a szövegek az erdélyi tudósok erudíciójának termékei, beillesztésük az egyetemes magyar kultúra történetébe és a világirodalmi szövegkincsbe még nem történt meg. A kutatócsoport tagjai kolozsvári, marosvásárhelyi, csikszeredai lelőhelyeken végeztek feltáró munkát, eredményeiket konferenciákon mutatták be. Boér Máté részt vett az *Elmélet és gyakorlat a 17–19. század színpadán* elnevezésű, nemzetközi konferencián (Eger, 2018. szeptember). Csata Adél eredményeit a doktori iskola éves konferenciáján (2018. április), valamint a Magyar Tudomány Napja Erdélyben elnevezésű konferencián (2018. november) mutatta be. Projektvezető: Egyed Emese egyetemi tanár.

9. Magyar nyelvi vonatkozások 19. század eleji román szótárakban. 19. század eleji román szótárak, szótárjellegű nyomtatványok, kéziratos szójegyzékek magyar nyelvi anyagának feldolgozása. A szóanyagban megállapítható esetleges eltérések okának, mennyiségének és minőségének megállapítása; korrelációk, eltérések. Projektvezető: Vremir Lilla Márta.

10. Az Erdélyi Múzeum folyóirat 1874–1899 közötti számainak feldolgozása, metaadatolása. A program keretében a folyóirat 1874–1899 között megjelent, 76 hiányzó füzetének feldolgozására került sor. Ezek a füzetek ma már nincsenek az Erdélyi Múzeum-Egyesület állományában, éppen ezért első lépésként hiánylista készült, ennek alapján szereztük be a hiányzó számokat. Ezt követően került sor a digitalizálásra, feljavítottuk a képek minőségét, elvégeztük a szövegfelismertetést, majd az egyes füzeteket tanulmányokra bontva feltöltöttük az Erdélyi digitális adattárba. Az eredményes használhatóság érdekében tárgyszavakkal és metaadatokkal láttuk el a tanulmányokat. A munka az adattár belső, adminisztrációs felületén folyt, a tanulmányok át-olvasása során került sor azok adatlapjainak kitöltésére a megfelelő tartalmakkal. Projektvezető: Papp Kinga.

11. Bodor András ókortörténész (1915–1999) hagyatékának feldolgozása. Bodor András (1915–1999) a magyar és egyetemes ókortudomány kiemelkedő erdélyi képviselője. A két világháború közötti időszakban teológiai pályán induló, a klasszika-filológia és az ókor iránt érdeklődő tudós kolozsvári, majd oxfordi tanulmányait követően a kolozsvári és szélesebb értelemben az erdélyi magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakja lett. Szakmai és szellemi hagyatéka nemcsak az 1945 utáni kolozsvári egyetemi és értelmiségi élet jelentős alkotása és tükré, de az egyetemes ókortudományban is nyomot hagyó örökség. A projekt célja, hogy a Bodor család tulajdonában és a Kolozsvári Unitárius Gyűjtőlevéltárban lévő Bodor-hagyatékot

(memoárja, levelezése és válogatott tanulmányai) történettudományi keretbe helyezve, szisztematikusan feldolgozza, digitalizálja és a szakmai, illetve szélesebb közönség számára is elérhetővé tegeye. Kutató: T. Szabó Csaba.

12. Szerzői jog a 21. században. A szerzői jogot, ugyanúgy, mint a szellemi tulajdon többi ágát, a territorialitás jellemzi, ezért az úgynevezett nemzetközi szerzői jog több párhuzamos nemzeti jog mozaikjából áll. Az internet használatának és a nemzetközi kereskedelem elterjedésének következtében megnőtt a nemzeti határokon átnyúló ügyletek száma, így a különböző nemzeti jogrendszerekből származó szabályozási eltérések az előreláthatóság és a jogbiztonság elveinek érvényesülését akadályozzák. Tekintettel a szerzői jog egyre fontosabb gazdasági szerepére, valamint a szerzői jog területiális jellegéből származó feldaraboltságra és annak következményeire, a kutatás célja az volt, hogy megvizsgálja és feltárja a felsorolt akadályok felszámolására született és javasolt megoldásokat. Projektvezető: Kokoly Zsolt.

13. Felelős reklámkommunikáció a bankszektorban – romániai és magyarországi banki reklámok elemzése 2006–2014 között. Jelen kutatás célja irányelveket meghatározni a különböző banki termékek felelős reklámozásához. A kutatás a reklámban használt üzenetek és az ár-megjelenítések alapján vizsgálja és határolja be a felelős kommunikáció kérdését. Projektvezető: Alt Mónika-Anetta.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. Projektvezető: Bitay Enikő egyetemi docens. A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezető: Márton László ny. kutatómérnök. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: *Székelyföld technikatörténete*, a békés alkotás évszázadainak, a műszaki fejlődés éveinek kutatása. Kerámiatechnika, bányászat, kohászat, fafeldolgozás, bőr-, gyapjúfeldolgozás, malomipar, fémművesség, vegyipar, üvegyártás, járműipar, a vasútépítés néhány témaköre (fejezete), melyek kutatására, feldolgozására állt össze a kutatócsapat különböző szakterületekről. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja.

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XIX–XX. században. A műszaki tudományok egyéniségeinek és hagyatékainak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyaték gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Középpontjában Martin Lajos műszaki hagyatékának elemzése, életének és munkásságának feldolgozása áll. Projektvezető: Bitay Enikő egyetemi docens.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében.

1.3.1 A turizmus fejlődésének lehetőségei Nagyenyeden és Csombordon. Az ipar megszűnésével Nagyenyed gazdasági váltásra kényszerült. A tanulmány célja segítséget nyújtani a turisztikai lehetőségek felmérésében és hasznosításában. Projektvezető: Talpas János.

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. A kutatás célja elsősorban a Marosvécsről, Mikházáról és Felsőrépáról származó, ásatások során előkerült római

kori vassalakleletek archeometriai vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése jelentős új eredményekkel egészíti ki a műszaki örökségünkkel kapcsolatos ismereteinket.

1.4.1. A vas archeometallurgiája. Összehasonlító archeometriai vizsgálatok a mikházi római lelőhelyen a katonai és civil környezetben feltárt vassalakok vizsgálatára. Projektvezető: Veress Erzsébet.

2. Környezeti radioaktivitás

2.1. Kolozsvári lakások radonaktivitás-koncentrációjának meghatározása és beltéri levegőminőségének felmérése. A kutatás fő célja kolozsvári lakások éves átlagos beltéri radonaktivitás-koncentrációjának meghatározása és a beltéri levegőminőség felmérése. Az előzetes kutatási eredmények azt mutatják, hogy a Romániában vizsgált házak mintegy 17%-ában a radonaktivitás-koncentráció meghaladja a 300 Bq/m^3 ajánlott szintjét, amelyet az Európai Bizottság a 2013/59/Euratom tanácsi irányelv alapján javasol. Projektvezető: Szacsvai Kinga.

3. Őslénytani kutatások. A kutatás célja a meglévő és az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja.

3.1. Kelet-Közép-Európa legkorábbi emlősleletei – a péterfalvi (r. Petrești, Fehér megye) multituberculata (Allotheria) emlősök morfológiai és rendszertani vizsgálata. A péterfalvi L1/a szintből (Campani–Maastricht-határ) előkerült fossziliák alapján (részleges csontváz) egy új nemzetség és egy új faj volt azonosítható. Az L0/c szintből (Felső-Campani) előkerült szórványleletek alapján (11 db fog) egy új és valamivel korábbi faj leírására került sor. A két leletet/szintet kb. 30 m üledéksorozat választja el egymástól. Feltételezésünk szerint a két faj egy evolúciós vonalat képez. Egyéni kutató: Vremir Máttyás.

4. Matematikai és informatikai kutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai. Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszer dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

4.1. A centrális út követése belsőpontos algoritmusok esetén. Ebben a projektben olyan útkövető belsőpontos algoritmusokat tanulmányoztunk, amelyek a centrális trajektóriát mint ideális útvonalat használják a módszer által generált különböző pontok kiszámítására. Elsősorban lineáris optimalizálási és lineáris komplementaritási feladatokkal foglalkoztunk. Ugyanakkor az egyes keresési irányok megválasztására is hangsúlyt fektettünk. Ezáltal a belsőpontos algoritmusoknak egy teljes családja adható meg. A módszerek összehasonlítását monoton lineáris komplementaritási feladatok esetén vizsgáltuk, továbbá olyan sajátos hosszú lépéses algoritmusokat általánosítottunk, amelyek elméleti és gyakorlati hatékonyságuknak köszönhetően nemrég kerültek a figyelem középpontjába. Projektvezető: Darvay Zsolt, kutatók: Feldman Dániel-Zoltán, Márk Gizella Noémi, Sándor Annamária, Füstös Ágnes, Orbán Attila-Szabolcs, Nagy Gergő.

5. Agrártudományi kutatások

5.1. Különböző kezelések hatása adott káposztarepce-hibridek csírázására laboratóriumi körülmények között. 2018-ban a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar Kertész-mérnöki Tanszék laboratóriumában állítottuk be kísérletünket, melynek során különböző bioaktív

kezelőanyagok (aszkorbinsav, cisztein, triakontanol) hatását vizsgáltuk őszi káposztarepce-hibridek magtétélein. Adatgyűjtésünk kitért a csíráképesség, csírázási erély, csírázásdinamikai mutatók követése mellett a csíranövények képződött szerveinek növekedési paramétereire és tömeggyarapodására. Kutatásunk célja a megfelelő bioaktív anyagok kiválasztásával, a hatóanyagok koncentrációinak optimalizálásával és ezek alkalmazási módjának megválasztásával a hidegtűrő és szárazságtűrő képesség fokozása, ami közvetve nagyobb terméshozamot alapozhat meg erdélyi termesztési viszonyok között. Projektvezető: Nyárádi Imre-István.

C) Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Osztály kutatási projektje

1. Gyógyszeripar-központú oktatás és kutatás Marosvásárhelyen. A projekt célja olyan oktatási és kutatási témák bevezetése a marosvásárhelyi magyar gyógyszerészkutatásba, amely a hallgatóknak a gyógyszeriparban való elhelyezkedését és beilleszkedését segítené elő. Projektvezető: Szabó Zoltán-István.

A belső munkatársak eddigi, illetve várható eredményei

2018-ban belső tudományos munkatársaink összesen 30 tanulmányt, 2 könyvet, 1 interjút, 3 recenziót jelentettek meg, 24 előadást tartottak, 12 tudományos kiadványt szerkesztettek, 16 kiadványt korrektúráztak, 6 tudományos rendezvényt szerveztek, 6 szakvéleményt adtak. 7 kutató végez oktatói tevékenységet a BBTE különböző intézetei keretében (előadás+szeminárium).

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei:

Erdélyi okmánytár: V. 1373–1389. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András);

A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei II. (1591–1602) (Bogdándi Zsolt);

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1613–1618. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 3.) (Gálfi Emőke);

Gróf Székely László önéletrajza (közvetteszi: Fehér Andrea; kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet és az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bp., 2019);

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6.) Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);

Bűnüldözés és a városi vagyon gyarapítása. A kolozsvári jogügyigazgatók tevékenysége és számadásai (1584–1660) (Pakó László);

Erdélyi magyar helynévtár I. Aranyos vidékének helynevei. (András Zselyke, Tamás Csilla);

Egy szucsági népi költő élete és munkái (munkacím) (Tamás Csilla);

Aranka György levelezése (Bíró Annamária).

A kutatóintézet egyes munkatársainak tevékenységét az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja is segíti, kutatásaik az EME intézményes keretein belül folytak. Ezek a projektek az MTA és az EME termékeny együttműködésének az eredményei. Az elmúlt időszakban belső munkatársaink közül hatan (Bíró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke, Pakó László, Szász Anikó) részesültek az említett posztdoktori ösztöndíjban.

A külső munkatársak kutatási eredményei

Az EME 2018-ban a Bethlen Gábor Alapkezelő támogatásával, valamint a *Regionális Tudásközpont* projekt keretében összesen 11 kutatócsoport pályázatát, munkáját támogatta.

Ennek eredményeképpen 2018-ban a külső munkatársak összesen 20 tanulmányt adtak közre, 16 tanulmány áll megjelenés előtt, 1 mesterképzős dolgozat született, a munkatársak 10 előadást tartottak, illetve 1 kerekasztal-beszélgetésen és 7 tudomány-népszerűsítő rendezvényen mutatták be kutatási eredményeiket. Az Erdélyi Múzeum 76 füzetét sikerült digitalizálni és metaadatolni, mely az EDA-ban elérhető, s kulcsszavak segítségével is kereshető.

A 11 kutatási projektben összesen 30 kutató (egyetemi oktató és egyetemi hallgató, illetve doktorandusz vett részt).

Külön említésre méltó, hogy a külső programok esetében a tudományművelés oktatóműhelyeiről is beszélhetünk, hiszen a kutatások egyetemi oktatók irányítása mellett, de fiatal kutatók bevonásával folytatók/folytak, elősegítve ezzel az egyetemi kutatómunkát egyfelől, a szakosztályi kutatómunkát másfelől. Ez a fajta együttműködés tulajdonképpen az EME-t egykor létrehívó szándék egyik fontos elemének beteljesítése is. Kutatási tevékenységet az egyes szakosztályok keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolókból tájékozódhatunk. A külső kutatási megbízások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az Intézetünkben folyó kutatómunkát más tudományos műhelyekkel és intézményekkel kötött együttműködési megállapodások is elősegítik, hiszen gyakran a partnerintézetek gondozzák a kutatott és feldolgozásra váró iratokat, jegyzőkönyveket, levéltári forrásokat. Ilyen értelemben partneri viszonyban állunk az MNL Országos Levéltárával, az MTA számos kutatóintézetével. Példaként gyakran felhozzuk, hogy az MTA BTK Történettudományi Intézetével ápolunk szoros kapcsolatunk közös kiadványbemutatókban és közösen szervezett szakmai fórumok formájában mutatkozik meg.

Kutatási programjaink támogatói voltak a múlt évben: a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a Miniszterelnökség, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus szülőföldi ösztöndíj-pályázat, a Nemzeti Kulturális Alap, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése.

Információs és Dokumentációs Központ

A *Rhédey-ház*ban levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudományi, társadalomtudományi, természet-tudományi, műszaki tudományi kiadványok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmás kiadás-gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból állnak (repertóriumok, adatbázisok szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

Központi könyvtárunkat 2018-ban 309 regisztrált olvasó használta. A Rhédey-házaton ezenkívül rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2018 júniusában kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek, augusztusban pedig a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán.

Gyűjteménykezelés és -fejlesztés

Az elmúlt év során 370 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába. 2011 januárjáig a kiadványokat kézzel írott leltárkönyvekbe vezettük. Az így leltárba vett 67 419 tételt 2018 végén kezdtük el hét önkéntes néprajz, történelem és könyvtár szakos, valamint négy gyakorlatozó bölcsészhallgató segítségével elektronikus formába átírni.

Mivel az EME könyvtárban levő nagyszámú szakkönyv tárolása egyre nagyobb gond, az elnökség döntése eredményeképpen az év második felében elkezdődött a raktárban levő könyvállomány válogatása, selejtezése, hogy továbbra is helyet tudjunk adni a beérkező újabb kiadványoknak. Elsőként a Matematikai Szakosztályt képviselő Szenkovits Ferenc tanár úr segítségével válogattunk ki 334 kötetet a matematikatémájú szakkönyvekből, melyeket a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Matematikai Intézet kézikönyvtárában helyeztek el.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a köteles példányok elküldését. 2018 folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiból 1602 kötetet ajándékoztunk vagy tiszteletpéldányként adtunk át különböző intézményeknek, iskoláknak és vendég előadóknak, valamint a szerzőknek. Cserepartnereinknek 1021 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által. Ebben az évben 35 személy fizetett elő az Erdélyi Múzeum folyóiratára, melynek első három számát átvehették postai küldeményként vagy székházunkban személyesen.

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára, a Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Csiki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Iskola Alapítvány, Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Teleki Téka Alapítvány, Fekete Templom Levéltára (Brassó), Genersich Antal Alapítvány, Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Komp-Press Kiadó, Medea Egyesület, Szépvízért Egyesület, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Történettudományi Intézete, Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar

Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Eszterházy Károly Egyetem (Eger), Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jóna András Múzeum (Nyíregyháza), Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), MNL Békés Megyei Leváltára, Veritas Történetkutató Intézet, Siebenbürgen Institut (Gundelsheim), GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg), Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Ábrám Zoltán, Aniszi Kálmán, Bárdi Nándor, Benő Attila, Bereczky Ibolya, Bereznay András, Boka László, Boldizsár Zeyk Imre, Dánielisz Endre, Draskóczy István, Egyed Ákos, Fábíán Zsuzsanna, Fazekas Tiborc, Fleisz János, Gaal György, Hegedüs Lórántné, Hegyi Ádám, Hunyadi Attila Gábor, Kessler Jenő, Kocsis Károly, Kovács András, Kovács Kálmán Árpád, Robert Offner, Orosz Judit, Orosz Katalin, Óváry Zoltán, Pál Judit, Péter H. Mária, Péter Mihály, Rokaly József, Sas Péter, Szalók Csilla, Szögi László, Tapodi Zsuzsa, Visy Zsolt. Az adományokat ezúton is köszönjük.

2018. január 11-én az EME természettudományi gyűjteménye **Mihály Zoltán** adománya révén gyarapodott. Az említett a Kis-Szamos medrében, az Egyetemi Sportpark szomszédságában talált, felső-eocén kori 23+1 db rákkövületet adományozott **Wanek Ferenc** közvetítése révén az EME-nek. A rákkövületekről tanulmány is született, amelyet a Földtani Közlöny 2011-es számában olvashatunk. A rákkövületek az EME központi székházában tekinthetők meg. Az adományokat ezúton is köszönjük.

A **Jordáky-házban** működő könyvtárrészlegünk látogatottsága az elmúlt évekhez viszonyítva enyhe visszaesést mutat. A könyvtári szolgáltatást igénybe vevő személyek túlnyomó többsége továbbra is a történelem szakos hallgatók köréből kerül ki (ide azonban évről évre kevesebb hallgató jelentkezik), őket követik a földrajz szakos egyetemi hallgatók, illetve az egyetemi oktatók és kutatók, akik alkalmanként igénybe veszik könyvtárunk kölcsönzőszolgálatát. Olvasónaplónkba az év során 896 bejegyzés került (egyetemi hallgatók, oktatók, valamint kutatók).

Az új online könyvtári katalógusban a könyvtár olvasótermeiben levő összes kötet fellelhető. Könyvtárunk állománya 2018-ban is folyamatosan bővült, egyéni adományok, illetve az MTA Történettudományi Intézet friss kiadványainak befogadásával. Ennek értelmében a Jordáky-házban található könyvtárrészleg 53 új kötettel bővült. A könyvtárosi munka során 8 új kötetet leltároztunk, és 53 kötetet katalogizáltunk. 2018 nyarán kezdődött el a Jordáky-ház pincéjében található könyvállomány felmérése, ami több penészes, illetve rongált (kb. 700) példány kiselejtezéséhez vezetett. Az átszervezést követően elkezdődhet a pincében felelhető könyvtári anyag katalogizálása és leltározása.

A **Lakatos** utcai ingatlanban levő könyvtárban és kéziratárban a helyhiány és a raktározási gondok egyre körülményesebbé teszik az állomány gyarapítását. Az újabban beérkezett könyvadományokat emiatt dobozolva, egyelőre feldolgozatlan állapotban tároljuk.

A helyszűke az egyre bővülő kutatói forgalomnak örvendő kéziratári gyűjtemény fejlesztését is akadályozza. Eredményként könyvelhetjük el, hogy sikerült a pincét kijavíttatni, illetve két történész hallgató segítségével zajlik a könyvanyag átvizsgálása és a duplumpéldányok jegyzékbe vétele.

III. Az Erdélyi digitális adattár működtetése és fejlesztése

Egyesületünk 2011-ben hozta létre repozitóriumát, az Erdélyi digitális adattárat (EDA), amelyet azóta is folyamatosan bővít és fejleszt. Az adattár nyílt hozzáférést biztosít a feltöltött anyagokhoz, ezáltal egyrészt lehetőséget nyújt a tudományos munkák szélesebb körben való terjesztésére, másrészt segíti, megkönnyíti a kutatók dokumentációs munkáját. Emellett az EDA olyan tárhelyként szolgál, amely lehetővé teszi a feltöltött anyagok biztonságos megőrzését. A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, gyűjteményeket, régi kiadványainkat, mind a legfrissebb szakirodalmat, kutatási eredményeket és az egyesületi rendezvények dokumentumait.

Az EME 2018-ban az EDA Alapokiratát állította össze, a működési szabályzatokkal, ezt követően az év végén kérvényezte az Magyar tudományos művek tára (MTMT) általi minősítését, illetve intézményként való jegyzését az MTMT-ben, amelynek elbírálása jelenleg folyamatban van.

A tudományos adattár kilenc egységből (tárból) áll, folyamatosan bővülve, 2018 végére 22 500 tétellel gyarapodott. Elérhetősége: <http://eda.eme.ro/>. Az elmúlt évben a következő tételek kerültek az adattárunkba:

Az *Erdélyi Múzeum* folyóiratnak az alábbi kötetei: 2017/3., 4. kötetek (az 1., 2., 3., 4. kötetek tanulmányokra lebontva); 2018/1., 2. és 3. füzetek. 1874/5–9., 1875/1–2., 1884–1887/1–4., kötetek és 1888–1890 /1–6. kötetek (tanulmányokra lebontva).

A *Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica* folyóirat következő kötetei: 14. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2007. 15. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2008. 16. évfolyam 1. füzet – Biologia; 17. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2010. 18. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2011. 19. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2012. 20. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2013. 21. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2014. 22. évfolyam 1. füzet – Biologia; 2015–2016. 23–24. évfolyam 1. füzet – Biologia.

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* V. kötetének feltöltését folytattuk (651–950. old.).

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat következő köteteivel gyarapodott adattárunk:

280. Gulyás László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban*

281. Benő Attila: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvvaltozatokban*

282. Demeter Zsuzsa: *Költői tradíció és könyvkiadás*

Az Emberek és Kontextusok sorozat következő két kötetét tettük digitálisan elérhetővé:

10. Szalma Anna-Mária: *A fénykép a mindennapi életben*

11. Czégényi Dóra (válogatta és sajtó alá rendezte): *A mágikus erejű pap*

A Certamen. Előadások A Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában sorozat harmadik (33 tanulmány) és negyedik (26 tanulmány) kötetét is feltöltöttük.

Az emlékkönyvek közül digitálisan elérhetővé vált a következő kötet:

Egyed Emese (szerk.): *Távlatok. Nyelv- és irodalomtudományi tanulmányok Antal Árpád professzor tiszteletére* – 2002

Ezenkívül 8 önálló kötetet is felöltöttünk az EDA-ba:

Gáll Erwin–Gergely Balázs: *Kolozsvár születése* – 2009

Egyed Ákos–Kovács Eszter: *Gyűljanak meg közöttünk is új oltártüzei az ismereteknek*

Egyed Emese (szerk.): *Képes beszéd*

Fazakas Áron: *Filmhanglexikon*

Fodorpataki László: *Mikroszkópos növénysszervezetten*

Fülöp Géza: *Az információ*

S. Pataki Mózes (sajtó alá rendezte Egyed Emese): *Poétai Gondolatok*

Erich Türk: *Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkreise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud – Három észak-erdélyi megye orgonatója: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye*

A Műszaki Tudományos Közlemények sorozatnak két kötete került be az adattárba (az angol nyelvű weben is): MTK 8. kötet (12 tanulmány) és MTK 9. kötet (58 tanulmány).

Az Acta Materialia Transylvanica folyóiratnak 2018/1–2. száma vált elérhetővé 10-10 tanulmánnyal.

A Letöltés sorozatból a következő kötet vált elérhetővé az adattárban:

Zörgő Noémi: *#erdélyi#magyar#fiatalok#szavazás*

A következő konferenciakötetek kerültek be adattárunkba:

Egyed Ákos, Pomogáts Béla, Tonk István: *Gróf Mikó Imre emlékülés. Kolozsvár 2005. október 8.*

Borbély András, Orbán Jolán, Pioldner Judit (szerk.): *Irodalom, test, emlékezet*

Keszeg Vilmos (szerk.): *À qui appartient la tradition? / Who Owns the Tradition*

Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüs-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye. Erdély Bethlene*

Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelveírás és diakronia*

A Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából a következő számok kerültek be:

Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából – 2014

Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából – 2008–2010

A hagyatékok leltárai közül a következők váltak hozzáférhetővé:

Janovics Jenő (1872–1945) kéziratai (Jordáky Lajos hagyatéka)

Takács Lajos kézirathagyatéka

Binder Pál (1935–1995) hagyatéka (kicserélve)

A felsoroltak mellett három konferencia programfüzete is online elérhetővé vált: A XXIII. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszak programja; 2018 – Az V. Erdélyi Magyar Vendéglátás és Turizmus Konferencia programfüzete; 2018 – XIX. Műszaki Tudományos Ülésszak – programfüzet, valamint 9 plakáttal bővült az EDA Eseménytára is.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója a kiadványok népszerűsítése, a könyvvásárokon, illetve könyvbemutatókon való részvétel mellett fontosnak tartja az akkreditáció megszerzését, illetve folyamatos fenntartását is. A kiadó a rendszeresen megjelentetett szakfolyóiratok mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal, intézményekkel közösen.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2018. év 1., 2., 3., 4. füzetje jelent meg (felelős szerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy, szakszerkesztők: Kovács András, Tánczos Vilmos, Varga P.

Ildikó, Veress Károly), a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica (főszerkesztő: Fodorpatáki László) 25/3. Kémia kötete és 25/2. Agronómia kötete jelent meg.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban Zsoldos Ildikó: *Hatalmi törekvések és politikai platformok Szatmárban az 1905–1906-os kormányzati krízis idején* (ETF 288) és Vulkán Vera Tünde: *Mártonfi József tanulmányi főigazgató és cenzor* (ETF 289) c. kötete jelent meg.

Az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatnak egy új kötete jelent meg: ETA X. 1. Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590*.

A Műszaki Tudományos Közlemények 8. és 9. kötete. Az MTK 8. Bitay Enikő, Máthé Márton (szerk.): *A XVIII. Műszaki tudományos ülészak előadásai – Proceedings of the XVIIIth International Conference of Technical Sciences* és MTK 9. Bitay Enikő (szerk.): *A XXIII. Fialat Műszakiak Tudományos Ülészak előadásai – Proceedings of the XXIIIrd International Scientific Conference of Young Engineers* látott napvilágot az elmúlt évben.

2018-ban a Műszaki Tudományok Szakosztálya új folyóiratot indított Acta Materialia Transylvanica címmel (főszerk. Bitay Enikő), amely az anyagtudományok területéről közöl tanulmányokat. A folyóirat nyomtatott számai magyar nyelven jelennek meg, emellett a tanulmányok teljes tartalmát angol nyelven is közzétesszük elektronikus formában azzal a céllal, hogy a nemzetközi olvasóközönséghez is eljussanak. A folyóirat első évfolyamának 2018/1. és 2018/2. száma jelent meg.

A Tudomány- és Technikatörténelmi Füzetek sorozat 12. kötete Jancsó Árpád: *Temesvár kielencedik vasútvonala. A Temesvár–Szentandrás–Varjas helyi érdekű vasút története* címmel jelent meg.

A Emberek és Kontextusok sorozat egy új kötetel gyarapodott: 15. György V. Imola: *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem mint narratív identitás*.

A Letöltés sorozat 7. kötete Guld Ádám: *Az EMO. Egy stíluskultúra karrierje a médiában* címmel jelent meg.

A Certamen sorozat ötödik kötete jelent meg 2018-ban: Egyed Emese, Fejér Tamás (szerk.): *Certamen V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*.

Önálló köteteink

Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára* (1.2–2. kötet); Biró Annamária, Egyed Emese (szerk.): *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*; Kovács Kuruc János, Bajusz István (szerk.): *Szilágysági magyarok 2.*; Lupescu Makó Mária (főszerk.): *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténelmi tanulmányok. Studii de istorie urbană*; Hermann Gusztáv Mihály, Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*; Wilhelm Sándor: *Békák, gőtéek, szalamandrák bonckés alatt*; Egyed Péter: *Szellem és környezet II.*; Kelemen Lajos: *Napló II.* (s. a. r. Sas Péter); Gyéresi Árpád: *Hét évtized emlékezete. 70 éves a marosvásárhelyi magyar nyelvű gyógyszerészképzés*; Dienes Sándor: *Munkaorvostan –Tüneti és kórtani útmutatóval*, II. kiadás; Kolumbán Zsuzsanna, Nagy Róbert (szerk.): „... idves határozást hozni...” *Tanulmányok az agyagfalvi gyűlés 170. évfordulójára*; Bitay Enikő, Sipos Gábor (szerk.): *A romániai magyar tudományosság intézményi keretekben*.

Más kiadókkal közösen megjelentetett kötetek

Orbán László – Blos-Jáni Melinda – Újváry Dorottya: *Látható Kolozsvár: Orbán Lajos fotói a két világháború közötti városról* (az Exit Kiadóval közösen); *Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére* (szerk. Bartha Katalin Ágnes). (Az EMKE-vel közösen kiadott kötet), Tötös Áron (szerk.): *Fejezetek Erdély történetéről* (a Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatalkutatók Szövetségének Bihar megyei szervezetével közösen kiadott kötet), Emödi András: *Régi templomi toronyórák Biharban és környékén* (társkiadó: Királyhágómelléki Református Egyházkerület).

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

2018-ban a román akkreditációs intézet akkreditációs listája nem változott. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem, kultúratudományok és filológia kategóriában, valamint a C kategóriát az előadó-művészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést a történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia kategóriákban.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptetéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Az EME kiadója fontosnak tartja, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) a különböző könyves eseményeken is jelen legyen. Friss kiadványainkat nemcsak az EME székházában mutatjuk be felkért szakértők közreműködésével, hanem igyekszünk más hazai és külföldi intézetek rendezvényeire is eljuttatni, ott is bemutatni, ezenkívül részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon, könyves eseményeken.

2018 januárjában a Műszaki Tudományok Szakosztály közgyűlésének keretében került sor a 2017-ben megjelent, műszaki tudományokat felölelő EME-kiadványok bemutatójára. Erről a Kolozsvári Rádió tudósított. Ugyancsak 2018 januárjában az előző évben megjelent kiadványainkat mutattuk be az MTA Könyvtár és Információs Központjában Sipos Gábor elnök, Bitay Enikő főtitkár és Biró Annamária felelős kiadó közreműködésével. Februárban mutatták be „*Daciától Ultrasilyaniáig*”. *A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai 3/4–12/13 század* című kiadványt Csók Zsolt régész, az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum munkatársának közreműködésével. Februárban ismét az MTA Könyvtár és Információs Központjának Agora programja teremtett keretet a Varga P. Ildikó gondozásában megjelent „*Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 éven keresztül*”: *Vikár Béla levelei* c. kötet bemutatójára. Márciusban az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadójának közös szervezésében került bemutatásra a *Képváltás. Tanulmányok a Fiatalköltészettörténelem V. konferenciájának előadásaiból* című kötet. Ugyancsak márciusban az EME I. szakosztálya kettős könyvbemutatót szervezett. Ekkor került

bemutatásra a „*Levéllé válya*”. *Ujfalvi Krisztina verselő köre* (sajtó alá rendezte Egyed Emese) című kiadvány, valamint a *Telekiek és a kultúra* c. tanulmánykötet (szerkesztette Bányai Réka). Az EME és a Kriza János Néprajzi Társaság szervezésében került sor *A moldvai magyar tájnyelv szótára* című kiadvány bemutatójára. Ebben a hónapban székházunkban Sas Péter és Sipos Gábor Kelemen Lajos *Napló I. (1890–1920)* c. kötetét ismertették meg az érdeklődőkkel. Az Agora program keretében került sor áprilisban *A moldvai magyar tájnyelv szótára* c. kiadványunk budapesti bemutatójára. Az EME-székház adott otthont az Erdélyi Történelmi Adatok forráskiadvány-sorozat két újabb kötete bemutatójának: Gálfi Emőke *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613* (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.) című forráskiadványát intézetünk munkatársa, Fejér Tamás történész, a Bogdándi Zsolt által közzétett *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590* (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.) című kiadványt pedig az EME Kutatóintézetének igazgatója, Kovács András akadémikus méltatta. Májusban mutattuk be az Erdélyi Múzeum folyóirat 2017/4., filozófiai tematikájú számát. Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusa és az EME Agrártudományi Szakosztálya szervezésében sor került Farkas Zoltán *Adalékok a kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem történetéhez* című kötetének nagyközönséggel való megismertetésére. Az Emberek és Kontextusok sorozat György V. Imola által közreadott *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen* c. kötetének kolozsvári bemutatójára májusban, marosvásárhelyi bemutatójára októberben került sor. Júniusban az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, valamint a regensburgi Ungarisches Institut budapesti könyvbemutatóján az érdeklődők az EME 2017-ben megjelent, történeti tárgyú kiadványait ismerhették meg. *Az Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai* című kötet bemutatójának a marosvásárhelyi Teleki Téka udvara adott otthont júniusban, majd decemberben az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében is bemutatták. A kolozsvári Magyar Napok keretében került sor a *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană* c. kötet bemutatójára. Novemberben Berki Tímea *A román irodalom magyar bibliográfiája (1970–1980)* c. kötetét az Erdélyi Magyar Írók Ligája Kolozsvári Kikötő 4.0. rendezvényén mutatták be. Hermann Gusztáv Mihály és Orbán Zsolt közös *Csillagösvény és göröngvös út* c. kötetét szintén novemberben Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen is bemutatták. Guld Ádám *Az EMO* c. kötetének novemberben Debrecenben, majd decemberben Kolozsváron is volt könyvbemutatója.

Az EME adventi könyvbemutatóján négy kiadvány ismertetésére került sor: Berki Tímea *A román irodalom magyar bibliográfiája (1970–1980)* c. munkáját Dávid Gyula; a Biró Annamária, Egyed Emese szerkesztésében megjelent *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai* c. tanulmánykötetet Berki Tímea; a Hermann Gusztáv Mihály és Orbán Zsolt közös munkájaként megjelent *Csillagösvény és göröngvös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában* c. munkát Sipos Gábor, valamint az Acta Materialia Transylvanica első két kötetét a főszerkesztő, Bitay Enikő mutatta be.

Az EME kiadója 2018-ban is részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetőek kiadványaink. Ugyanakkor kiadónk önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a könyvhét keretében.

A Kolozsvári Magyar Napok könyvutcajában 2018 augusztusában is önálló standot működtetett a kiadó, ahol promóciós anyagokkal és kiadványainkkal ismerkedhetett meg a közönség.

A Vásárhelyi forgatagon, illetve a novemberi Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron is jelen volt kiadónk.

Ezenkívül kiadónk közösségi oldalán és a Szabadság napilapban is rendszeresen népszerűsítjük kiadványainkat, megosztjuk a róluk készült ismertetőket.

Kiadványaink közül az Erdélyi Múzeum folyóirat számai az LXXI/2009. évfolyamtól (de folyamatosan bővül a korábbi számokkal is), a Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában évkönyv minden (I–IV.) kötete, illetve 2016 óta a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából új sorozatának minden (I–IX.) kötete elérhető a Frankfurt-központú Central and Eastern European Online Library (CEEOL) nemzetközi adatbázisban [www.ceeol.com]. A tartalmakhoz való hozzáférés ingyenes, a felhasználó részéről csupán egy díjmentes regisztrációra van szükség (a tartalmak feltöltését Pakó László végzi). Az időszakos kiadványaink mellett az adatbázisban elérhetők a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat darabjai is és az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat több kötete (a tartalmak feltöltését Szilágyi Júlia végzi). Ezenkívül az Erdélyi Múzeum folyóiratot eljuttatjuk az Elektronikus periodika adatbázisba, illetve kiadványaink adatai elérhetők a WorldCat- és a MATARKA-katalógusokban is.

Intézményünk 2017-ben szerződést kötött a DeGruyter céggel, melynek értelmében 2018-tól folyamatban van az Orvostudományi Értesítő folyóirat, a Műszaki Tudományos Közlemények sorozat és az újonnan beindult Acta Materialia Transylvania folyóirat nemzetközi adatbázisokban való terjesztése DOI-azonosítóval (Digital Object Identifier), az elektronikus dokumentumok körében használt egyedi azonosítóval ellátva.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, Miniszterelnökség, az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, a romániai Communitas Alapítvány, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, az Erdély Öröksége Alapítvány, a Magyar Államvasutak Rt. Jogi Igazgatósága, az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület, a Gedeon Richter Románia Rt., a Gróf Mikó Imre Alapítvány, az Agyagfalva 1848 Kulturális Egyesület támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó Biró Annamária, szerkesztőségi titkár Papp Kinga, korrektor András Zselyke.

V. Szakmai képzések

Az elmúlt évben is a szakmai képzések forráshiány miatt csupán az Orvostudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által valósultak meg, melyeket az Orvosi és Fogorvosi Kamarák is elismertek. Márciusban szervezték meg a XXV. családorvosi továbbképző-konferenciát Székelyudvarhelyen, áprilisban a XXVIII. tudományos ülészek keretében tartottak továbbképzést Marosvásárhelyen, szeptemberben a XXVI. Báthory-napok keretében került sor Szatmárnémetiben a XXV. orvostovábbképzőre, novemberben pedig a XXII. erdélyi orvosnapokat tartották Csíkszeredában.

Pályázatok, a programok működtetésének forrásai

A támogatásaink formája kéttípusú: normatív, illetve programok támogatása. Akárcsak az előző években, 2018-ban is az EME normatív támogatásban részesült a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság (ME/BGA), a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) és az RMDSZ Ügyvezető Elnöksége részéről.

Pályázott programtípusok 2018-ban: működés, könyvkiadás, kutatás, rendezvények, vándorgyűlések, szakmai tábor, illetve a *Regionális tudásközpont kialakítása (külön keretként)*.

Pályázatok útján hazai forrásokat hívtunk le (Kolozsvári Városi Tanács, Kolozs Megyei Tanács, Communitas Alapítvány), illetve magyarországi forrásokat pályáztunk (MTA, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Miniszterelnökség, Nemzeti Kulturális Alap). Összesen 33 programot pályáztunk sikeresen teljes, illetve részleges költségtámogatással.

Beruházások, eszközfejlesztések

A 2018-ra tervezett költségvetésben 69 700 lejt irányoztunk elő beruházásokra. Ezek közt szerepelt a Jordáky-ház tisztázatlan részének megváltása, könyvtárállományunk gyarapítása, honlapfejlesztés, ingatlanainkon végzendő állagmegóvó munkálatok és a számítógépes infrastruktúra bővítése. Az erre elkülönített összegből 21 358 lejt fordítottunk az elavult és használhatatlanná vált számítógépek lecserélésére és egyéb szükséges kis értékű tárgyak beszerzésére. A könyvtárállomány bővítésére 1148 lejt fordítottunk. A Jordáky-ház tisztázatlan telekönyvi helyzete miatt nem sikerült, a már korábban megállapodott összeg fejében, megváltanunk az ingatlanrészt. Az ehhez szükséges pénz az egyesület rendelkezésére áll egy elkülönített számlán.

Az ingatlanmegóvást segítő nagyobb munkálatokra nem sikerült támogatást szerezni az elmúlt évben, és a saját forrásaink mértéke sem alakult úgy, hogy a beruházásokat azokból vagy tartalékainkból fedezni tudtuk volna.

Vagyoni helyzet, adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 2018-ban 4851 888 lejt tesz ki. A gazdasági tevékenységből (kiadványértékesítés) származó negatív eredményt, 13 466 lej veszteséget kompenzálja a nonprofit tevékenység 161 112 lejes többlete, így a 2018-as pénzügyi évet összességében 147 646 lejes többlettel zártuk.

A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2 528 332 lejt tesz ki. Az év végi forgótőke nagysága 2 382 553 lej, ez a 2017-es adatokhoz képest 7,6%-os növekedést jelent. A könyvtári állományunk könyv szerinti értéke 356 449 lejt tesz ki. A rövid távú

kötelezettségek év végi értéke 39 964 lej. Ez az összeg a 2019 januárjában esedékes számlatarozásokból és adókötelezettségekből tevődik össze.

A 2018-ra vonatkozó költségvetést 1 502 600 lejre (103,6 millió Ft, az év végi 0,0145 RON/HUF árfolyamon számolva) állítottuk össze, ehhez képest a kiadás oldalon a tervezetthez képest pozitív irányú, kevéssel több, mint 23%-os eltérés mutatkozik, mely 1 849 247 lejt (127,5 millió Ft) jelent. Ez legnagyobb részét az év utolsó negyedévében megítélt, pótlólagos költségvetési támogatásokból megvalósított programok és a működés többletköltségeiből (fizeteskiegészítések, új alkalmazottak), illetve a konferenciák és szakképzések nagyobb költségeinek tudhatók be. Másrészt a tervezetthez képest nagyobb mértékű kedvezőtlen árfolyam-ingadozásoknak tulajdonítható, mely nagyobb pénzügyi költséget eredményezett. Mivel a támogatások javarészt Magyarországról érkeznek forintban, az Egyesület árfolyamkitettsége 2018-ban is számottevő volt.

A költségvetés projekttől függő tételeit lehetőség szerint az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk. A kiadványok költségei a tervezetthez képest több mint 62%-kal növekedtek, a pótlólagos pályázati lehetőségeknek köszönhetően több kiadványt tudtunk megjeleníteni.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényeges változás az előző évekhez képest: 2018-ban is a költségvetés legnagyobb tétele az állandó alkalmazottak személyi költségei 736 319 lej (50,8 millió Ft), ez az összes kiadás 40%-át teszi ki (összesen 25 fő, ebből 13 fő tudományos főmunkatárs).

Az intézmény működtetésére, fenntartási költségeire 362 053 lejt (24,9 millió Ft) fordítottunk, ez a teljes kiadások 20%-a, mely magában foglalja a Rhédey-székházunk bérleti díját is (10 millió Ft). A kiadványok szerkesztésére, nyomtatására 297 903 lejt (20,5 millió Ft) fordítottunk, ez a teljes költségvetés több mint 16%-a. A könyvkiadás költségeinek legnagyobb részét pályázatokból sikerült fedezni. Konferenciák, rendezvények és szakképzések kiadásai összesen 205 386 lejt (14,2 millió Ft) tesznek ki, ezen kiadásokat nagyrészt az erre befolyó részvételi díjak és hozzájárulások fedezik. A kiadások fennmaradó részét a külső kutatási projektek, a pénzügyi költségek adják.

A költségvetés bevételoldalát több mint 30%-kal sikerült túlteljesíteni, 2018-ban összesen 1 842 907 lej (127,1 millió Ft) folyt be Egyesületünkhöz. A bevételek legnagyobb részét, szinte 76%-át a támogatások teszik ki 1 397 350 lej (96,4 millió Ft) értékben.

Az Egyesület saját forrásokból 445 557 lejt (30,7 millió Ft) bevételezett, ez az összes bevétel több mint 24%-át jelenti, és a tagsági díjak, konferenciákon való részvételi díjak, adományok, szponzorizálás, kiadványértékesítés, pénzügyi és egyéb bevételekből áll.

Az előző évekhez hasonlóan a támogatások legnagyobb része (92,82%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások kevéssel több, mint 7%-ot tesznek ki.

Belföldi intézményi támogatóktól összesen 100 291 lej (6,9 millió Ft) folyt be pályázatok révén a Communitas Alapítványtól, az RMDSZ Főtitkárságtól, a Kolozsvári Polgármesteri Hivataltól és a Kolozs Megyei Tanácstól.

Magyarországi intézményektől 1 297 059 lej (89,4 millió Ft) folyt be normatív és projekt-támogatásként, ez az összes bevétel 70,4%-át teszi ki. Egyesületünket legnagyobb mértékben a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta (az összes támogatás 53,75%-a), ezt követi nagyságrendben a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési és rendezvény-, illetve kiadványtámogatás (az összes támogatás 16,15%-a); a Miniszterelnökség által nyújtott támogatás (az összes támogatás 15,59%-a) és a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott kiadvány- és rendezvénytámogatások (az összes támogatás 7,33%-a).

Egyesületünk munkáját segítették: a Gedeon Richter gyógyszergyár (Marosvásárhely), Digitalis Kft. (Nagykároly), „PRO HEM” Alapítvány (Marosvásárhely), Roseco Kft.–Mendola Group (Kolozsvár).

A jövedelemadó-felajánlásokból származó 12 586 lej (839 ezer Ft) is nagyban hozzájárult az Egyesület munkájához, ezt az összeget a kiadványaink megjelentetésére fordítottuk. Köszönjük az EME tagságának és szimpatizánsainak a felajánlást, és biztatjuk mind a romániai, mind a magyarországi támogatóinkat, hogy az elkövetkezendőkben is ajánlják fel személyi jövedelemadójuk 2, illetve 1%-át egyesületünk céljainak megvalósítására (magyarországi támogatók a Gróf Mikó Imre Alapítványnak tehetik meg a felajánlást).

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíjpályázat, valamint az intézményi, ún. műhely-támogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos pénzügyi és szakmai támogatását is.

A támogatásokért, adományokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

A Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a **Wass Ottilia-ház** visszaszerzése érdekében évek óta pert folytat intézményünk.

A Wass Ottilia-ház régi pere folytatódott az eladott lakrészek ügyében, és 2018. február 16-án a Kolozsvári Bíróság első fokon teljes egészében elutasította keresetünket, majd a Kolozsvári Törvényszék 2018. május 21-i döntésében fellebbezésünket szinte teljes egészében elfogadta (két lakás kivételével, melyek utólagosan voltak megvásárolva; emiatt az Emberjogi Bírósághoz is folyamodtunk, sajnos, sikertelenül). A másodfokú döntés ellen, a kivételekre és ellenfeleink perorvoslati kérelmeire való tekintettel, mi is felfolyamodást adtunk be, melyet a Kolozsvári Ítéltábla 2018. december 22-i döntésében jogerősen és visszavonhatatlanul elutasított. Ezzel szemben ellenfeleink kérelmeinek teljes egészében helyt adtak, most már jogerősen és visszavonhatatlanul. További strasbourgi panasz lehetősége fennállhat az Ítéltábla döntése ellen is, aminek már csak erkölcsi fontossága lehet, tekintettel az előző megoldására.

Másrészt, mint ismeretes, a sikertelen adminisztratív eljárás nyomán újabb pert indítottunk az el nem adott ingatlanrészeket illetően. A Kolozsvári Ítéltábla 2018. január 11-én helyt adott keresetünknek (első fokon) és elrendelte ezen lakások természetbeni visszaadását (1., 6., 8., 9., 11. és 13. számú lakások), illetve a Majális utca 1–3. szám alatti néhai ingatlanunkért a kárpótlást. Ezt a határozatot a Restitúciós Bizottság megfellebbezte, melynek tárgyalására a Legfelső Semmítő- és Ítélszéken 2020. május 13-án kerül sor.

A **Jordáky-ház** megosztásának érdekében (melyben Egyesületünk egynegyed részben társtulajdonos) 2011-ben indítottunk birtokmegosztási eljárást nem peres úton, azonban nem sikerült érdemi megoldást kieszközölni a Városi Tanácstól. Ennek megoldásához is peres eljárás szükséges, a város tulajdonrészének megvásárlása és az ingatlanrészek telekkönyvének rendezése érdekében, mely lépésünket a választmány is támogatta.

Zárszó

Eredményes, sikeres évet zártunk, hiszen a 2018-ra tervezett programjainkat töretlenül megvalósítottuk, ugyanakkor forráskiegészítést is eredményesen pályáztunk, ezáltal munkatársaink alacsony bérét sikerült az év második felében kiegyenlítenünk, a megsokasodott feladatainkra új munkaerőt bevonni, intézményünk egységeit folyamatosan fenntartani, működtetni, s mindezáltal stratégiai céljainknak megfelelően az erdélyi tudóstársadalmat szolgálni, összefogni, tudományművelésre serkenteni.

A sikeres évet azonban beárnyékolja az a tény, hogy fejlesztésekre s komolyabb beruházásokra nem jutott keret, s ami még jobban elszomorít, az a Kolozsvári Ítéletábla 2018. december 22-i döntése, mely jogerősen és visszavonhatatlanul elutasította a Wass Ottilia-ház visszaszerzését.

Egy intézmény életében mindig vannak fordulópontok, átértékelni-, újraterveznivalók, s ez arra serkent, hogy a következőkben is a működéshez szükséges stabil alapok megteremtésére törekedjünk. Pozitívumként emelhetjük ki, hogy az **EME Regionális tudásközpont** tervezetét 2018 második felében projektként támogatta a Miniszterelnökség, melyet a 2019-es évre is biztosít (kormányrendelettel): a kutatási tevékenységek kiterjesztéséhez, a meglévők erősítéséhez, az EME intézményrészlegeinek hatékony működtetéséhez való hozzájárulásával.

Az EME sajátos struktúrája továbbra is vonzó közeg a fiatal kutatók számára, kiemelkedő munkássága és a tudomány terjesztésében betöltött szerepe miatt. A külső kutatási programjainkba tudatosan von(t)unk be több szakterületet érintő témát s fiatal, avagy pályakezdő tudományos munkára alkalmas fiatalokat, doktoranduszokat, diákokat. Ennek eredményességét a kutatási projektek beszámolóí, a kutatások közleményei tükrözik. Ugyanakkor büszkék vagyunk a főállású kutatóinkra, eredményes teljesítményükre, hatékonyságukat csakis a kialakított stabil közeg tudja megtartani, s ehhez szükséges a folyamatos (megemelt) támogatás (normatív finanszírozás) biztosítása.

Felelősek vagyunk a munkatársaink jövőjéért, kutatásaink minőségéért, működésünk átláthatóságáért, ugyanakkor a korszerű szervezet kialakításáért is.

A sikeres programjaink megvalósításához többen (több tagtársunk) önkéntes többletmunkával járultak hozzá, az adminisztratív személyzet csakúgy, mint a könyvtárosok, kutatók, a szakosztályok és fiókegysületek vezetői, ezúton köszönöm mindannyiuk segítségét, áldozatos munkájukat.

Mindezen eredmények az önzetlen támogatók és az elkötelezett munkatársak nélkül nem valósulhattak volna meg, ezért köszönetet mondok mindazoknak, akik bármilyen formában támogatták az EME működését, tevékenységét, a különböző tudományágaknak és tudományos tevékenységeknek otthont adó keretintézményként.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2019. február 23-án,

Bitay Enikő sk. főtitkár

Az Entz Géza Díj odaítélése 2018-ban

Az Entz Géza Tudományos Díj az erdélyi témájú, „a művészettörténet és műemlékvédelem, a régebbi történelem és segédtudományai, valamint a régészet terén” született, „kimagasló tudományos értéket képviselő” munkákat és nyomdakész kéziratokat honorálja. 1993-ban alapította az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Gróf Mikó Imre Alapítvány, ötévente kerül kiosztásra. A díjat erdélyi és Erdélyen kívül élő szakember egyaránt elnyerheti.

2017 őszén kérte fel az EME elnöksége a bírálóbizottságot a 2013–2017 között megjelent történettudományi munkák számbavételére, a bizottság pedig örömmel állapította meg, hogy ebben az időszakban mind Magyarországon, mind Erdélyben szép számban jelentek meg a kiírás témakörébe tartozó kiadványok.

E szép termésből a bizottság tagjai hat kiadványt ítéltek igazán kiemelkedőnek, ezek bírálatából hosszabban idézünk.

A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. (1326–1590). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Bogdándi Zsolt (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.) c., Kolozsvárott 2017-ben megjelent forráskiadvány „a Jakó Zsigmond-féle forráskiadási és regesztázási elveket követve három – 1575 után vezetett – protocollum teljes anyagát, illetve a 17. század végéig fennmaradt jegyzőkönyvek 1590. december 31-e előtti bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatait tartalmazza, szám szerint 867 darab regesztával gazdagítja Erdély kora újkori történetét. A bejegyzések zöme a hiteleshely törzsterületére: Kolozs, Torda és Doboka vármegyékre vonatkozik, kiemelendők tartom viszont a Kolozsvárral kapcsolatos bejegyzések magas számát (Kolozsvár történetére tehát különösen gazdag anyagot tartalmaz). Bogdándi Zsolt rövid bevezetőben természetesen tisztázza a feldolgozott anyag jellegét, a hiteleshely működésének történetében a szekularizáció (1556), majd az 1575. évi újjászervezés által hozott változásokat, és ami talán a legfontosabb, lényeges megállapításokat tesz a hiteleshely regisztrumvezetési gyakorlatát illetően is. E megállapításait ugyanakkor nem csupán a közölt anyag, hanem a konvent teljes 16–17. századi forrásanyaga (mintegy 30 protocollum) alapján teszi. A kivonatok gazdag anyagának használatát a minden részletre kiterjedő mutató könnyíti meg, amely tartalmazza a regesztákban és a jegyzetekben előforduló összes hely- és személynevet, illetőleg azokat a tárgyi címszavakat, amelyek számot tarthatnak a kutatók érdeklődésére.

A fentiek alapján bizonyosnak vélem, hogy – az ETA sorozatban megjelent korábbi regesztakiadványokhoz hasonlóan – Bogdándi Zsoltnak e forráskiadványa is rövidesen a kora újkori erdélyi kutatások megkerülhetetlen munkaeszköze lesz.”

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.) Kolozsvárott 2016-ban megjelent forráskiadvány a gyulafehérvári hiteleshely kiadott jegyzőkönyveinek második kötete. A hiteleshelyi protocollumok „a kora újkori Erdély legjelentősebb forrásai közé tartoznak, melyeknek 1600-ig terjedő anyagát Gálfi Emőke és Bogdándi Zsolt még 2006-ban közzétette magyar nyelvű kivonatok formájában. A 2016-ban megjelent II. kötet az 1613-ig – tehát Bethlen Gábor uralkodásának kezdetéig – vezetett protocollumok, valamint a 17. század végéig

fennmaradt jegyzőkönyvek 1613. december 31-e előtti bejegyzéseinek kivonatait tartalmazza, szám szerint 436 darab regesztát. A kiadvány gazdag anyagának használatát a minden részletre kiterjedő mutató könnyíti meg, amely tartalmazza a regesztákban és a jegyzetekben előforduló összes hely- és személynevet, illetőleg azokat a tárgyi címszavakat, amelyek számot tarthatnak a kutatók érdeklődésére. Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy a káptalani protocollumok I. kötetét – a Magyar Tudományos Művek Tárának megfelelően – többszázoldós mutató rendszeresen használja, következésképpen a II. kötet esetében is hasonló tudománymetriai mutató várható.”

Gálfi Emőke, az EME Kutatóintézetének munkatársa 2015-ben megjelent munkájában – *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*. Kolozsvár, 2015. (Erdélyi Tudományos Füzetek 283.) – „a fejedelemség kori hivatalnok-értelmiségi réteg egyik legjelentősebb csoportjának, a gyulafehérvári hiteleshely levélkeresőinek »életpályáját, rétegrajzát és közvetve az általuk kezelt levéltár történetét« követi nyomon a szekularizációtól (1556) a fejedelmi kor végéig (1690). A gazdag levéltári forrásokon alapuló vizsgálat mind összetettsége és újszerűsége, mind eredményei tekintetében (melyek közül itt talán a legismertebb káptalani levélkereső, Szamosközy István történetíró pályájára vonatkozó rendkívül fontos megállapításait említem) kiemelkedő helyet foglal el az erdélyi hivatalnok-értelmiség kutatása terén. E kötete tulajdonképpen fent említett forráskiadói tevékenységhez kapcsolódik.”

„Vincze Zoltán (sz. 1940) kolozsvári régész-történész, középiskolai tanár csupán nyugalomba vonulása után, didaktikai kötelezettségeinek a csökkenésével jutott hozzá, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem első régészprofesszora, Pósta Béla életútját és tudományos munkásságát részletesen felmérje.

Másfél évtizeden keresztül folytatott anyaggyűjtésének az eredményei *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. EME, Kolozsvár, 2014. (5–578 l. törzsszöveg; 579–812 l. források, mutatók) c. terjedelmes, a tudománytörténetet az érintett intézmény(ek) korántsem tisztázott történetével ötvöző kötetben öltöttek testet.

Kutatásai során derítette fel és értelmezte azokat a nagyon sok állagban, különböző intézmények tulajdonában szétszóródott, többnyire elveszetteknek is hitt kolozsvári és magyarországi forrásokat, melyekből létrehozójának pályáján keresztül a kolozsvári régészeti iskola születését, működését és kihatásait bemutathatta, felmérhette és értékelhette.

Művének főszereplője a kecskeméti születésű Pósta Béla (1862–1919) lett, aki jogászként szeretett a római jogtörténet forrásaiba, s akit érdeklődése azután a szintén jogász-régész erdélyi Torma Károly hatása meg az aquincumi ásatások élményei a történeti segédtudományok, a felirat- és éremtan iránti vonzalmát kielégítő sodort a bölcsészeti tanulmányok meg a régészet felé. A Magyar Nemzeti Múzeumban kezdődött kutatói pályája, amelyet 1899-es kinevezése után a kolozsvári egyetem Régészeti és Érmészeti Intézetének ny. r. tanáraként, illetve az EME Érem- és Régiséggyűjtésének örekként 1919-ben bekövetkezett haláláig Kolozsvárott folytatott. Pósta Bélában az erdélyi régészet korabeli alakulását, személyi feltételeit létrehozó és működtető intézmény- és gyűjteményszervezőt, valamint a korabeli erdélyi műemlékvédelem kiemelkedő személyiségét tiszteljük.

Vincze Zoltán munkájának első kilenc fejezete lényegében a vizsgált életművön és korszakon túl alapvető áttekintését jelenti az erdélyi régészet történetének, munkája utolsó részének hatalmas könyvészete – melyre a források mellett a szöveg közel harmadfél ezer lábjegyzete

hivatkozik – az erdélyi régészeti kutatások könyvészete gyanánt is megállja a helyét. Ez az utolsó rész tartalmazza a szerző által feltárt eredeti források egy részét és a különböző mutatókat is.

Napjaink gondolkodása igencsak furcsán kezeli a tudományosság ismérveit. Úgy vélem, hogy amennyiben Vincze Zoltán részesülne az Entz Géza-díjban megtestesülő tudományos elismerésben, példája talán arra is figyelmeztetné közvéleményünket, hogy nem a pontszerző szorgalom, nem a közlemények száma, sem a konferenciákon való részvétel, még a tudományos vagy egyetemi minősítés sem helyettesíti az ügyszeretetet, a kutatói kíváncsiságot, a választott téma kutatásába fektetett szorgos munkát és lelkesedést. Nem könnyű ugyan kitartani, de ingázásban, tanításban eltöltött, személyiséget próbáló évtizedek után is maradhat az ember, aki egyetemi záróvizsgája idején volt: tudományunk fiatalos gondolkodású, lelkes és értő kutatója.”

Dáné Veronka debreceni egyetemi oktató díjra jelölt műve több mint egy évtizedes kutatómunka eredményeként 2016-ban jelent meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában: „*Mennyi jobbágya és mennyi portiója*”. Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében címmel (Erdélyi Tudományos Füzetek, 286.). A kötet a törzsszöveg mellett adattárát, forrásokat, térképeket, valamint román és angol nyelvű összefoglalókat és mutatót tartalmaz.

“A szerző Jakó Zsigmond és Kiss András irányításával kezdett hozzá a fejedelemség kori vármegyei jegyzőkönyvek kiadásához. Ennek a hosszú távú feladatnak a során, amely szervezsen illeszkedik az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében folytatott forráskiadási munkák sorába, elsőként Torda vármegye jegyzőkönyveit adta közre két kötetben (1607–1658, 1659–1707 közti időszakból). Ebből nőtt ki a díjra javasolt könyv, amely természetesen nem csupán a fentebb említett vármegyei jegyzőkönyvekre alapozva, hanem rendkívül gazdag kolozsvári és a Magyar Országos Levéltárban található levéltári források, valamint a fellelhető szakirodalom alapján rajzolja meg Torda vármegye birtokos társadalmának a képét a 17. század első felében. Lényegében egy előzmények nélküli alap kutatás eredményét tarthatjuk a kezünkben. Már Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatáról írt alapvető munkájában a történeti kutatások egyik jövőbeli fontos feladataként a 16–17. századi erdélyi birtokmegoszlás kérdését nevezte meg. Művében a szerző ebbe az irányba teszi meg az első lépést.

A kötetben mind a 16. századi előzményeket vizsgálva, mind a 17. század első felének forrásait tanulmányozva Dáné Veronka a rendelkezésre álló adatok alapján külön fejezetekben vizsgálja a nagy- és középbirtokok *possesorait*, valamint a kisbirtokkal rendelkezőket. A 17. századra vonatkozóan kitér a *fiscalis* uradalmak, valamint a portával nem rendelkező birtokosok helyzetének vizsgálatára és külön foglalkozik az 1616–1657/58 közötti időszakban megjelenő új birtokosokkal is. Megállapításait minden esetben nemcsak gazdag forrásadatokkal támasztja alá, hanem szemléletes grafikonokkal teszi érthetőbbé. Ehhez járulnak még adattárként a megye birtokosait településenként bemutató táblázatok, melyekben ahol lehet, feltünteti az előző birtokost, és minden esetben, hogy mely évből származik a birtokosság tényét igazoló forrás, illetve annak levéltári jelzetét. A fennmaradt *portalis conscriptiók* (1573, 1575, 1616) adatai alapján készült térképekkel birtoktípusok szerint szemlélteti az akkori tulajdonviszonyokat.

Dáné Veronka írása nyomán megelevenedik a korabeli Torda megyei (és nem csak) birtokos társadalom. Emberek portréi (és nemcsak az oly divatos „elit” köréből valókéi, hanem az »alsóbb« rétegek tagjaié – hivatalnok köz- és kisnemesség, hivatalnok-értelmiség,

kormányhatósági tisztségviselők – is), kapcsolatrendszerük, vagyoni helyzetük rajzolódik ki, nyomon követhetjük a történelmi események hatását a birtokmozgásokra. Fogalmakat jár körül (porta, ház), az adózás módjára vonatkozó ismereteinket árnyalja. Adattára kitűnő segédeszköz lesz a korszak kutatóinak.

Dáné Veronka munkája úttörő jelentőségű az Erdélyi Fejedelemség társadalomtörténete szempontjából. A mű első darabja annak a nagy mozaiknak, amely az erdélyi társadalom vármegyénkenti bemutatásából majd reményeink és a szerző szándékai szerint kialakul, hogy aztán ezekre is alapozva be lehessen mutatni a fejedelemség kori erdélyi birtokos társadalom egészét.”

A fenti vélemények alapján a Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriuma és az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége a 2018. évi *Entz Géza Tudományos Díjat* Vincze Zoltánnak ítélte oda *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. c. munkájáért. A január 24-én született döntést tudomására hoztuk a gyógykezelésen lévő szerzőnek.

Bár a díjat a kiírás szerint március 3-án, Entz Géza születésnapján kellett volna átnyújtani, de az eddigi alkalmakkor is az EME tavaszi közgyűlésén került sor az átadásra. Megrendüléssel vettük tudomásul, hogy a díjazott szerző április 4-én elhunyt, és az április 7-én tartott közgyűléssel egy időben kísérték utolsó útjára a Házsongárdban. A díjat később vették át a fiai az Egyesület székházában.

Contents

Robert Offner: The German Notes of Hans Jordan, Citizen of Cluj / Kolozsvár / Klausenburg in the 16 th Century.....	1
Zsolt Bogdándi: The Saxons and the Princely Table in the 16 th Century.....	21
László Pakó: The Judicial Activity of Early Modern Transylvania from a Different Perspective. The Correspondence of the Procurator Lucas Pistaki (1567–1595).....	34
Tamás Fejér: Historical Sources Concerning the Political Relations between Transylvanian Principality and Wallachia at the End of the 16 th Century.....	49
Gábor Kármán: Turks at the Table, Turks in the City. János Bocatius and the Image of the Turks in Hungary	72
Veronka Dáné: The Unknown Branch of a Cubicularius Clan: the Bornemiszas of Cluj	79
Petra Mátyás-Rausch: The Management of Treasury During the Bethlen Era	91
Ágnes Szalai: Additional Information for the Courtly, Governmental and Political Function of Pál Inczédi under the Reign of Mihály Apafi I.	109

Review

Gergely Szenthe: A Work of Great Significance about the Archeology of a Small Region ..	127
Géza Hegyi: Three in One: a Complex Monography about the Old Udvarhely Seat.....	130
Géza Hegyi: The Renewed Exploration of "Hungarica" Documents in the Vatican Secret Archives	135
Emőke Gálfi: The Biography of the Monk György Martinuzzi, founder of the Principate of Transylvania	138
Tamás Fejér: Resources to the Early Modern History of Transylvania	141
Andrea Fehér: The Princely Patient	146
Kornél Nagy: A New Monography about the History of the Armenian Communities in Eastern Europe	150
Klára P. Kovács: Frescos of a Reborn Castle.....	152

Society Communications

Enikő Bitay: Secretary-general's Report of the 2018. Year	156
Awarding of the Entz Géza Prize in 2018	204

Cuprins

Robert Offner: Însemnările în limba germană ale bibliei lui Hans Jordan, cetățean clujean din secolul al 16-lea.....	1
Bogdándi Zsolt: Sașii și tabla princiară în secolul al 16-lea.....	21
Pakó László: Activitatea judecătorească a Transilvaniei premoderne dintr-o perspectivă diferită. Date din corespondența procuratorului Luca Pistaki (1567-1595).....	34
Fejér Tamás: Izvoare privind relațiile politice dintre Transilvania și Țara Românească la sfârșitul secolului al 16-lea.....	49
Kármán Gábor: Turcii la masă, turcii în oraș. János Bocatius și imaginea turcilor în Ungaria.....	72
Dáné Veronka: Ramura necunoscută a unui clan de cubiculari: familia Bornemisza din Cluj.....	79
Mátyás-Rausch Petra: Funcționarii trezoreriei princiale în perioada domniei lui Gabriel Bethlen.....	91
Szalai Ágnes: Contribuții privind activitatea lui Pál Inczédi în timpul principelui Apafi Mihály I.....	109

Recenzii

Szente Gergely: O lucrare de mare importanță despre arheologia unei regiuni mici.....	127
Hegy Géza: Trei în una: o monografie complexă despre vechiul scaun al Odorheiului.....	130
Hegy Géza: Revigorarea prelucrării documentelor "hungarica" din Arhivele Secrete ale Vaticanului.....	135
Gálfy Emőke: Biografia călugărului György Martinuzzi, fondator al Principatului Transilvaniei.....	138
Fejér Tamás: Surse privind istoria premodernă a Transilvaniei.....	141
Fehér Andrea: Principele bolnav.....	146
Nagy Kornél: O nouă monografie despre istoria comunităților armenesti din Europa Răsăriteană.....	150
P. Kovács Klára: Frescele unui castel reînscut.....	152

Comunicări ale Societății

Bitay Enikő: Raportul secretarului general privind activitatea Societății pe anul 2018.....	156
Acordarea Premiului Entz Géza în anul 2018.....	204

Tartalom

Robert Offner: Hans Jordan 16. századi kolozsvári polgár családi bibliájának német nyelvű feljegyzései	1
Bogdándi Zsolt: A szászok és a fejedelmi tábla a 16. században.....	21
Pakó László: A kora újkori Erdély bíraskodása „alulnézetből”. Pistaki Lukács prókátor levelezéséről (1567–1595)	34
Fejér Tamás: Források Erdély és Havasalföld 16. század végi politikai kapcsolataihoz	49
Kármán Gábor: Törökök az asztalnál, törökök a városban. Bocatius János és a török képe Magyarországon	72
Dáné Veronka: Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemiszák	79
Mátyás-Rausch Petra: „Az Felséged praefecturája szegény hazánknek szabadságának nagy romlására volt” – A kincstári igazgatás tisztviselői Bethlen Gábor uralkodása alatt	91
Szalai Ágnes: Adalékok Inczédi Pál működéséhez I. Apafi Mihály fejedelemiségének idején	109

Szemle

Szenste Gergely: Nagy jelentőségű feldolgozás egy kistrégyi régészetről.....	127
Hegyí Géza: Három az egyben: komplex monográfia a régi Udvarhelyszékről	130
Hegyí Géza: Újjáéledő hungarikafeltárás a Vatikáni Titkos Levéltárban	135
Gálfí Emőke: Az Erdélyi Fejedelemség alapjait megvető György barát életpályája.....	138
Fejér Tamás: Források Erdély kora újkori történetéhez.....	141
Fehér Andrea: A fejedelmi beteg.....	146
Nagy Kornél: Új monográfia a kelet-európai örmény közösségek történetéről	150
P. Kovács Klára: Egy újjáéledt kastély falképei	152

Egyesületi közlemények

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2018. évi munkájáról.....	156
Az Entz Géza Díj odaitélése 2018-ban	204

